

Doktori (PhD) értekezés

Braun László

A hegyvidéki akció története

1897–1910 között

Debreceni Egyetem

BTK

2017

A hegyvidéki akció története 1897–1910 között

Értekezés a doktori (Ph.D.) fokozat megszerzése érdekében a történelem tudományágban

Írta: **Braun László** okleveles történész

Készült a Debreceni Egyetem Történelmi és Néprajzi doktori iskolája

(Történelem programja) keretében

Témavezető: Dr.

(olvasható aláírás)

A doktori szigorlati bizottság:

elnök: Dr.

tagok: Dr.

Dr.

A doktori szigorlat időpontja: 200...

Az értekezés bírálói:

Dr.

Dr.

Dr.

A bírálóbizottság:

elnök: Dr.

tagok: Dr.

Dr.

Dr.

Dr.

A nyilvános vita időpontja: 200...

„Én Braun László a teljes felelősségem tudatában kijelentem, hogy a benyújtott értekezés önálló munka, a szerzői jog nemzetközi normáinak tiszteletben tartásával készült, a benne található irodalmi hivatkozások egyértelműek és teljeseek. Nem állok doktori fokozat visszavonására irányuló eljárás alatt, illetve 5 éven belül nem vontak vissza tőlem odaítélt doktori fokozatot. Jelen értekezést korábban más intézményben nem nyújtottam be és azt nem utasították el.”

Debrecen, 20.....

.....
Braun László
PhD hallgató

TARTALOM

Bevezetés	4
1. A mezőgazdaság modernizációja	4
2. A hegyvidéki akció nyomtatott és levéltári forrásai	9
I. fejezet. A hegyvidéki akció előzményei	15
I.1. Az 1853. évi úrbéri pátens és az 1879-es erdőtörvény hatása az Északkeleti-Kárpátok lakosságára	15
<i>I.1.1. Az úrbéri viszonyok megszüntetése és a hegyvidéki lakosság birtokainak változása</i>	15
<i>I.1.2. Az 1879. évi erdőtörvény következményei az Északkeleti-Kárpátokban</i>	22
I.2. Egán Ede tervezete a havasi gazdálkodás fejlesztése érdekében	30
II. fejezet. Kivándorlás az Északkeleti-Kárpátok vidékéről	37
II.1. A kivándorlás kezdete	37
II.2. Állami intézkedések a kivándorlás visszaszorítása érdekében	45
II.3. A kivándorlás gazdasági hatásai	50
II.4. Kivándorlás Máramaros megyéből és az USA-n kívüli területekre	55
II.5. A kivándorlás összefoglaló adatai Ung, Bereg, Ugocsa és Máramaros vármegyékből	59
III. fejezet. A hegyvidéki akció kezdete	61
III.1. Firczák Gyula szerepvállalása és az országgyűlési képviselők beadványa	61
III.2. Az országgyűlési képviselők emlékirata	63
<i>III.2.1. A vallás- és közoktatási miniszternek benyújtott javaslatok</i>	63
<i>III.2.2. A képviselők javaslatai a kereskedelmi miniszternek</i>	65
<i>III.2.3. A belügyminiszter számára felvetett javaslatok</i>	66
<i>III.2.4. A földművelésügyi miniszternek indítványozott javaslatok</i>	68
<i>III.2.5. A pénzügyminiszter számára beterjesztet emlékirat</i>	71
III.3. Az Emlékirat benyújtásának közvetlen hatása és a hegyvidéki akció támogatása a görögkatolikus lelkészek részéről	73
IV. fejezet. A hegyvidéki akció első évei Egán Ede irányítása alatt	79

IV.1. A gazdasági program megindítása _____	79
IV.2. A havasi legelők bárcázás útján történő hasznosítása _____	96
IV.2.1. A havasi gazdaságok _____	96
IV.2.2. Havasi rétek és legeltetés _____	99
IV.2.3. Havasi tanyák kialakítása _____	100
IV.2.4. A havasok karbantartása _____	103
IV.2.5. Állami és tulajdonosi kötelezettségek _____	105
IV.2.6. A szarvasmarhák felhajtása a havasokra _____	109
IV.3. Egán jelentése az 1900. évi működésről _____	111
IV.4. A hegyvidéki miniszteri kirendeltség Munkácsra költözése _____	113
IV.5. Gazdasági akciók Magyarország hegyvidéki régióiban _____	119
V. fejezet. A Hegyvidéki Miniszteri Kirendeltség tevékenysége	
1901 és 1910 között _____	123
V.1. A hegyvidéki lakosság életkörülményei és Kazy József tevékenységének a kezdete _____	123
V.2. Mintagazdaságok megszervezése _____	126
V.3. Az Alsóvereckei Havasi Mintagazdaság és Tejgazdasági Telep _____	136
V.4. Vetőmagkiosztás _____	143
V.5. Állattenyésztés _____	146
V.5.1. Szarvasmarha-tenyésztés _____	146
V.5.2. Ló- és juhtenyésztés _____	152
V.6. Mezőgazdasági gépek kiosztása _____	154
V.7. Gyümölcstermesztés _____	156
V.8. Gazdasági ismeretek, oktatás és népművelődés terjesztése _____	158
V.9. A háziipar megszervezése _____	159
V.10. A hitbizományi uradalomtól bérbevett földek területi kiterjedésének és bérleti díjának változása _____	162
VI. fejezet. Hitelviszonyok és hitelintézetek _____	167
VI.1. A mezőgazdaság hiteltámogatásának körülményei a 19. század második felében és a 20. század elején _____	167
VI.2. Hitelszövetkezetek a hegyvidéki kirendeltség keretében _____	176
VI.3. Áruraktárak és boltok létrehozása _____	187
Összegzés _____	195
Mellékletek _____	198

BEVEZETÉS

1. A mezőgazdaság modernizációja

A mezőgazdaság modern átalakulása Magyarországon már a dualizmus kora előtt megkezdődött. Elsősorban a jobbágyfelszabadítás volt az, ami egy új gazdasági és társadalmi helyzetet teremtett, jelentősége és következményei erőteljes hatással voltak a kor politikai eseményeire.

A 19. század középső harmadában megindult magyarországi mezőgazdasági fejlődés a nyugat-európai agrárviszonyokat tekintette mintának, ahol a mezőgazdasági termelés kapitalista irányú átformálódása korábban kezdődött el.

Berend T. Iván és Ránki György gazdaságtörténeti munkájukban kifejtik, hogy a mezőgazdaság változása nélkül nem történhetett volna jelentős gazdasági és társadalmi átalakulás, mivel a 18. század végéig egész Európában a gazdaság vezető ágazata a mezőgazdaság volt.¹ A gazdaság modernizálásának előfeltétele volt a mezőgazdaság átalakítása. A változások következtében az agrárágazat nem tudott megélhetést biztosítani a népesség egy jelentős részének, s ezek a tömegek átáramlottak a nem mezőgazdasági területekre, ami a szabad munkáskéz megjelenését jelentette az iparban. A felduzzadt ipari központok ellátására viszont alkalmassá vált a modern mezőgazdaság. Az ipari központok piaca és a mezőgazdaság modernizációja kölcsönhatásban állt egymással, amit P. Mantoux megállapítása alapján agrárforradalomnak nevezünk, s ez egyben az iparosítás előfeltétele volt.²

Berend T. Iván és Ránki György értelmezése alapján: az agrárviszonyok, a földtulajonviszonyok (és annak jogi kifejezési formái) társadalmi jellegű változásai, másrészt az ezzel együtt kibontakozó művelési és technikai átalakulás, amely a mezőgazdasági művelés formáit, eszközeit modernizálja, termelési eredményeit ugrásszerűen növeli, jelenti az agrárforradalom meghatározását.

Orosz István véleménye szerint az új mezőgazdaság vagy a mezőgazdasági forradalom kibontakozása a mezőgazdaság tudományos alapokra helyezésének köszönhető. Új célok jelentek meg a mezőgazdaság közgazdasági értelmezése során, a hagyományos gazdálkodás helyett racionális gazdálkodásra volt szükség. A hagyományos gazdálkodás elveivel szemben a racionális gazdálkodás legfőbb célja nem a minél nagyobb termelés, hanem a befektetéshez

¹ Berend T. Iván – Ránki György: Közép-Kelet-Európa gazdasági fejlődése a 19-20. században. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1976.

² Uo.: 55. o.

képest a minél nagyobb nyereség volt.³ A változások és egyben a mezőgazdaság modernizációjának a kezdetén nagy előrelépést jelentett a növény- és állatnemesítés, a technikai átalakulás és a nagybirtokok mezőgazdasági üzemmé alakulása.

Magyarországon elsősorban a szarvasmarha-tenyésztés esetében érték el nagy fontosságú sikereket, különösen az 1870-es évektől kezdődően. A növénytermesztésben a századforduló környékén a búza- és szőlőnemesítés terén európai színvonalra jutottak el. A mezőgazdaság modernizációjában nagy szerepet kapott a technikai átalakulás. A mezőgazdaságnak nem egyszerűen élelmiszert és nyersanyagot kellett termelnie, hanem meg kellett oldania a munkaerő pótlását is. Ez szükségessé tette a gépesítést és egyben hatékonyabb munkavégzést jelentett.⁴

Orosz István leírása alapján a nagybirtokok, miután gazdasági nagyüzemmé váltak, nem voltak olyan mértékben kitéve a birtokaprózódásnak, mint a parasztbirtokok. A dualizmus évtizedei alatt a nem paraszti jellegű nagybirtokoknak több mint 10 százaléka hitbizomány lett, felaprózódásukat törvény gátolta. Ilyen akadályok a kisparaszti birtokok esetében nem voltak, így a modernizáció évtizedeiben a proletariátus tömegei nemcsak a föld nélküli vagy kevés földdel felszabaduló zsellérekből állott össze, hanem azokból is, akik elveszítették a földjeiket. Ez a cseléd és munkásréteg 1870 után minden évtizedben meghaladta létszámában a birtokos parasztságot. Csaknem kétmillió tömege ipari tartalék-munkaerőként is számításba vehető volt. A tradicionális gazdálkodás rendszeréből való kibontakozás a mezőgazdaságra a hagyományos élelmiszer-ellátó szerepen túl egyéb feladatokat is hárított.⁵

Erdei Ferenc a parasztság oldaláról szemlélve fogalmazta meg a mezőgazdaság kapitalista változásait: „A föld, amely istenünk volt valaha, a szemünk előtt alacsonyodott le tőkévé és termelő eszközzé. De még tőkének is a legmostohább, mert a legfukarabban fizet. Menekülünk tőle, ha lehet, s kedvetlenül munkáljuk, ha magához köt.”⁶

Lőkös László az agrártörténetet feldolgozó munkájában az 1867–1900 közötti időszakot Magyarországon a kibontakozó kapitalista gazdaság korának tartja.⁷ A mezőgazdaságban végbement változások leírásában a termőföld növekedését, a gyümölcs és zöldségtermesztés elterjedését, az állatállomány átalakulását, a gépek alkalmazását és a fejlődést meghatározó tőkeellátást (a hitelintézmények kiterjesztését és a külföldi tőke beáramlását) emeli ki. Az, hogy a korszak gazdaságának a legdinamikusabban fejlődő ágazata a mezőgazdaság legyen,

³ Orosz István: A mezőgazdaság modernizálása. Magyar Tudomány, 1989. 10-11. szám 821–831. o. A dokumentumot idézi: Magyar gazdaságtörténeti szöveggyűjtemény. XVIII-XX. század. Aula Kiadó, 2003. 251–252. o.

⁴ Uo.: 251. o.

⁵ Uo.: 252–253. o.

⁶ Erdei Ferenc: Paraszatok. (Hasonmás kiadás). Akadémiai Kiadó, Budapest, 1973. 196. o.

⁷ Lőkös László: Egyetemes agrártörténet. Mezőgazda Kiadó, Budapest, 1998.

összefüggött még a szállítási és az értékesítési lehetőségekkel. Mivel a kapitalista fejlődés a földbirtokosokra polarizációs hatással volt, ezért a szerző külön foglalkozik az agrártársadalom rétegződésével.⁸

Papp Imre a 19. századi francia mezőgazdaságról írott munkájában „új mezőgazdaságnak” nevezi az átalakulást, amelyben az 1860-as, 1870-es évektől kibontakozó második agrárforradalomban az élő-munkaerőt részlegesen helyettesítő gépesítés és a hozamokat gyorsabban növelő kemizálás terjedt el.⁹ A francia nagybirtokrendszer területi részeseése egyre növekedett és haszonélvezője lett a 19. századi kapitalizmusnak. Viszont a legtöbb föld, a törpe és kisbirtokok nagy része, a középbirtokok legalább 50 százaléka valóban a parasztság tulajdonában állt. Jellemző volt a földek aprózódása, ami elsősorban a középbirtokok esetében nyilvánult meg. Munkájában folyamatosan kitér az ország egyes vidékeit jellemző hegyvidéki gazdálkodásra is.¹⁰

Kovács János munkájában a gépesítést, a talaj-előkészítés minőségi változását, a növény és állattenyésztés fejlesztését tartotta Magyarországon az első világháború kitörésével lezárult hetvenéves gazdasági-fejlődési folyamat alapjainak.¹¹ Kiemeli a 19. század végén létrejött minisztériumi rendszer és a szakoktatás megszervezésének fontosságát. Munkájában foglalkozik a társadalom átalakulásával, újrarétegződésével. A parasztságot, az egyéni gazdálkodókat átmeneti rétegnek tartja, mivel sem munkaadók, sem munkavállalók nem voltak. Miután termelőeszközök tulajdonosai voltak, ezért bizonyos tőkés jegyek vonatkoztak rájuk, de saját munkájukra voltak utalva, ami munkavállalói jellegüket emelte ki.¹²

Erdei Ferenc a parasztság megváltozott helyzetére vonatkozóan a következő megjegyzést tette: „Amíg rendekbe volt szervezve az egész társadalom, a jobbágy a rendeken kívül állott, most pedig, mikor az egész társadalom nem rendi szerkezetű már, olyan a parasztság, mintha rend volna.”¹³

Kövér György a dualizmus mezőgazdaságának és élelmiszeriparának jellemzésében elsősorban a termelés és a feldolgozás kölcsönhatását elemzi a gabonatermelés és a malomipar együttműködésében. Ezeknek a termelési vertikumoknak a kialakulása egyben kapcsolatot jelentett a mezőgazdaság és az ipar között. Kitér az állatállomány viszonylatában

⁸ Lőkös László: 1998. 153. o.

⁹ Papp Imre: A francia mezőgazdaság a XIX. században. (XVIII. század vége – 1914). Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 1997. 105. o.

¹⁰ Papp Imre: 1997. 79–80. o.

¹¹ Dr. Kovács János: Egyetemes magyar agrárfejlődés. Agroinform Kiadó és Nyomda, Budapest, 2007. 206–211. o.

¹² Uo.: 2007. 208. o.

¹³ Erdei Ferenc: 1973. 81. o.

a fajtaváltásra a piaci kereslet és a mezőgazdasági termelés változása következtében, valamint a mezőgazdasági termelés zömét kitevő vegyes gazdaságokra.¹⁴

Katus László *A modern Magyarország születése* című munkájában kiemeli a mezőgazdaság fontosságát, mivel még a 20. század elején is a gazdaság legnagyobb ágazata az agrárium volt. Az első világháború előtt a GDP 45–50 százalékát termelte és a munkaerő 62 százalékát foglalkoztatta az agrárszektor.¹⁵ A belső fogyasztás növekedése mellett egyre nagyobb szerepet kaptak a külső piacok, elsősorban a Monarchia nyugati országai, amelyek a mezőgazdasági termékek biztos és folyamatos felvásárlói voltak még a válságos időszakokban is.

A 19. század végén megtörtént a mezőgazdaság szerkezetváltása, amelynek következtében az állattenyésztés háttérbe szorította a növénytermelést. Ez egyrészt az urbanizáció és modernizáció hatására a megváltozott ételkészítéssel, másrészt az állati termékek árainak kedvező alakulásával magyarázható. A szerkezetváltásnak fontos társadalmi következménye az volt, hogy az állattenyésztésből származó jövedelem 83 százaléka a paraszti gazdaságokhoz került. A paraszti kisüzemek jövedelmezőbbé válásának nagy jelentőséget tulajdonít a szerző, mivel még 1914-ben is az intenzíven művelt termőterület – szántó, kert, rét és szőlő – 68 százaléka a 100 holdon aluli kisgazdaságok tulajdonában volt.¹⁶

A parasztság Magyarországon a kapitalizmus korában 1848–1914 című 1972-ben kiadott, Szabó István szerkesztésével és bevezető írásával kezdődő kétkötetes, részletes, összefoglaló munka a korszak e témával foglalkozó történészeinek tanulmányait tartalmazza a magyarországi parasztság életkörülményeiről és gazdasági viszonyairól.¹⁷ A szerzők nagy hangsúlyt fektettek az 1848-tól bekövetkezett változások ábrázolására, a jobbágyfelszabadítást követő társadalmi-gazdasági átalakulások bemutatására. A lakosság nagyobb részét adó „őstermelők” föld és munkaviszonyainak leírása mellett a tanulmányírók megvizsgálták a művelődés és a közösségi szerveződés formáit is. A kötetek szerzői külön nem foglalkoztak a hegyvidéki gazdálkodás körülményeivel. Az általános gazdasági helyzet és életmód bemutatása során azonban konkrét példák kerültek elő az Északkeleti-Kárpátok viszonylatában. Munkámban a paraszti földek helyzetét, a tagosítást, a parasztság kivándorlását és a hitelviszonyokat taglaló írásokat részletesebben használtam fel.

¹⁴ Kövér György: Gazdasági szerkezet és növekedés. Mezőgazdaság és élelmiszeripar. In: Magyarország gazdaságtörténete a honfoglalástól a 20. század közepéig. Aula Kiadó, Budapest, 2000. 280–292. o.

¹⁵ Katus László: *A modern Magyarország születése*. Magyarország története 1711–1914. Kronosz Kiadó, Pécs, 2012. 440. o.

¹⁶ Uo.: 449. o.

¹⁷ *A parasztság Magyarországon a kapitalizmus korában. 1848–1914*. Szerkesztette: Szabó István. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1972.

Nagy Mariann munkájában *A magyar mezőgazdaság regionális szerkezete a 20. század elején*, aprólékos gonddal elemzi és hasonlítja össze a mezőgazdasági régiók gazdasági tevékenységét.¹⁸ A kötetben szereplő korszak és témánk időszaka részben egybeesik. A három különböző felosztás, amelyek mentén áttekinti a magyar gazdaság szerkezetét, többnyire, de nem teljes egészében fedi le a hegyvidéki akció térségébe tartozó területeket. A Hegyvidéki Miniszteri Kirendeltség irányításához kapcsolódó vidékeket a gazdasági program megvalósításának időszakában nem vonták ki az akkor fennálló adminisztratív-közigazgatási fennhatóság alól, annak részei maradtak, míg a mezőgazdasági régiók szerkezeti különbözősége a termelés sajátosságait emelte ki egységenként, ami nem egyezett a közigazgatási területekkel. A közigazgatási és a termelési egységek határai közötti eltérést Kemény György közgazdász is jelentős nehézségként említette 1917-ben megjelent munkájában.¹⁹ Fodor Ferenc természetföldrajzi felosztásában Zemplén, Ung, Bereg, Ugocsa és Máramaros vármegyék alkották az Északkelet-Felvidéket, amelyeket a 20. század elején átfogott a kormány hegyvidéki akciója (lásd: 1. térkép).²⁰ A Keleti Károly alapján feldolgozott statisztikai régiók szerint a miniszteri kirendeltség által felügyelt terület egyik fele a Tisza jobb partja, míg a másik a Tisza bal partjának a vidékéhez tartozott.²¹ Katus László etnikai szempontok alapján kialakított régiói közül a „ruszin” négy megyére – Ung, Bereg, Ugocsa és Máramaros – terjedt ki, ami a mai Kárpátalja területét is magába foglalta (lásd: 2. térkép).²² Bár a 20. század elején viszonylagos többségben valóban a ruszinok éltek a térségben, más nemzetiségek is nagy számban voltak a vidéken.

Nagy Mariann kötetében leírja a három feldolgozott térszerkezet (statisztikai, természetföldrajzi és nemzetiségi) régióit, s ezáltal – ha más területi összetételben is –, elemzésre került a hegyvidéki akció kiterjedésének vidéke.

A mezőgazdaság modernizációja következtében az agrártársadalom és termelés kilépett zárt világából. A gépek alkalmazása, a piaci viszonyok figyelembevétele, a racionális gazdálkodás, a városok növekvő élelmiszerszükségleteinek kielégítése megváltoztatta a mezőgazdaság szerepét a gazdasági termelésben, miközben átalakult az agrártársadalom is. Egyre több és nagyobb kapcsolódási pontok keletkeztek a mezőgazdaság és az ipar között,

¹⁸ Nagy Mariann: *A magyar mezőgazdaság szerkezete a 20. század elején*. Gondolat Kiadó, Budapest, 2003.

¹⁹ Uo.: 2003. 7. o.

²⁰ Az akció kiterjedése teljességében a felsoroltakon kívül magába foglalta Sáros, Szepes és Szatmár vármegyéket is, azonban az említett földrajzi felosztás áll a legközelebb Hegyvidéki Miniszteri Kirendeltség működési területéhez (3. térkép).

²¹ Nagy Mariann: 2003. 7., 46–62. o.

²² Uo.: 2003. 9., 137–141. o.

A térség megnevezésével kapcsolatosan egy más témakörrel – a szabadságharc eseményeiről –, de vizsgálatunk tárgyát képező vidékről, Ung, Bereg, Ugocsa és Máramaros megyékről írva Solymosi József az Északkelet-Magyarország kifejezést használja. Solymosi József: *Forradalom és szabadságharc Északkelet-Magyarországon 1848–1849-ben*. HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, 2013.

még ha régióként különbözött is a helyzet, és a rurális viszonyok fejlődése az általános gazdasági fejlődés alappillérvé vált.

A mezőgazdaság azonban nem mindenütt egyenes vonalúan, felfelé mutató irányban fejlődött. Az új gazdasági viszonyok kialakulása egyben a régi, hagyományos kapcsolatok megszűnésével járt együtt. Egyes vidékek lakossága a földrajzi, gazdasági, kulturális, mentalitásbeli sajátosságaikból adódóan az új viszonyokra elkésve vagy nem kellő intenzitással reagáltak, miközben a régi viszonyrendszer sok esetben már nem működött. A hegyvidékek vonatkozásában szinte mindenütt gazdasági felzárkózásra volt szükség. A 19. század végén erre lettek figyelmesek a mezőgazdasági szakemberek és az 1890-es években már a gyakorlati tettekre is sor került.

2. A hegyvidéki akció nyomtatott és levéltári forrásai

A hegyvidéki akció a hegyvidéki gazdálkodás modernizációjának a szándéka volt. Mintának, ahogyan országos szinten is, a nyugat-európai agrárfejlődést, itt elsősorban a svájci típusú gazdálkodást tekintették. Az elképzelés – és talán éppen ezért a megvalósítás is részben – Egán Edéhez kapcsolódott.²³ Egán elgondolásait a magyarországi hegyvidéki gazdálkodás fejlesztéséről és a korszerű havasi gazdálkodás megteremtéséről 1890-ben a Magyar Tudományos Akadémián megtartott előadásában fejtette ki, ami abban az évben nyomtatásban is megjelent.²⁴ A gazdasági szakember olyan alaposan vázolta fel a fejlesztési lehetőségeket és az újítási irányvonalakat írásában, hogy könyvének elemzése munkámban külön helyet kapott.

A havasi gazdálkodás kialakítása a történelmi Magyarország keretében országos jelentőségű volt, hiszen a tervezet – bár különböző mértékben –, de az akkori megyék több

²³ Egán Ede, borostyánkői (Csáktornya, 1851.07.03. – Ungvár, 1901.09.20.). Családja ír származású volt. Tanulmányait Szombathelyen kezdte, majd Halléban és Bécsben elvégzett mezőgazdasági főiskolákon nemzetgazdasági és agrárjogi végzettséget szerzett. Munkáját édesapja nyugat-magyarországi birtokán, Borostyánkőn kezdte meg, majd a család csehországi birtokán dolgozott. Több éven keresztül birtoka volt Nyugat-Poroszországban, ahol komolyan foglalkozott lótenyésztéssel és a magyar fajták elterjesztésével Poroszországban. Hazatérve a földművelésügyi minisztérium munkatársa lett, 1883 és 1890 között az országos tejgazdasági felügyelő volt. Szorgalmazta a tejszövetkezetek létrehozását Budapesten, kidolgozta a budapesti központi tejcsarnok alapszabály-tervezetét. Felhívta a figyelmet a tejhozamok növelésének, a vaj-, sajt-, illetve juhtúró termelés és értékesítés fontosságára.

Dr. FÜR Lajos: Egán Ede (1851–1901). In: Magyar agrártörténeti életrajzok A–H. Szerkesztette: Dr. Für Lajos és Dr. Pintér János. Magyar Mezőgazdasági Múzeum, Budapest, 1987. 461–464. o.

BOTLIK József: Egestas Subcarpathica. Adalékok az Északkeleti-Felvidék és Kárpátalja XIX-XX. századi történetéhez. Hatodik Síp Alapítvány, Budapest, 2000. 79. o.

²⁴Kárpátaink közigazdasági hivatása. Intő szó a magyarországi „havasi gazdaság” fejlesztése érdekében. A Tudományos Akadémia Nemzetgazdasági Bizottságának 1890. március 8-án tartott gyűlésén. Előadta: Borostyánkői Egán Ede az állattenyésztési osztály vezetője a M. K. Földm. Ministeriumban. Budapest, Pesti Könyvnyomda-Részvény-Társaság, 1890.

mint felét érintette.²⁵ A hegyvidéki elmaradott gazdálkodási viszonyok nem az adottságokhoz alkalmazkodtak igazán, hanem elsősorban a síkvidéki gazdálkodás utánzását jelentette. Emellett a földnélküliség, a szegénység, a magas népszaporulat, az alacsony oktatási és műveltségi színvonal mintegy láncreakcióként jelentkezett és vezetett a lakosság kilátástalanságához, sokaknál meneküléshez, ami kitörési lehetőségként nyilvánult meg a kivándorlásban. Az emigráció kezelése az állam részéről egy társadalmi kór erőteljes tünetének a gyógyítási kísérlete volt, s egy újszerű hegyvidéki gazdálkodás kialakítása nem csupán felszínes kezelést jelentett.

Egán halála után az őt követő miniszteri biztos, Kazy József folytatta a megkezdett irányvonalat, és pontos, évenkénti beszámolóit alapot képeztek a munka megírásához. 1902-től 1908-ig tartó irányítása alatt az akcióról jelentéseket írt – olykor több évet is összefoglalva – a földművelésügyi minisztériumnak, amelyek nyomtatásban is megjelentek.²⁶

A témára – a Hegyvidéki Miniszteri Kirendeltség munkájára –, írásaival Botlik József hívta fel a figyelmet. A *Hármas kereszt alatt* és az *Egestas Subcarpathica* című könyveiben részletesen kitért Egán Ede tevékenységére és a hegyvidéki akció eseményeire.²⁷

A *Hármas kereszt alatt* című könyve a görögkatolikus egyház történetét mutatja be a mai Kárpátaljára vonatkozólag a kezdetektől, az 1646-ban megkötött ungvári uniótól a közelmúltig, az ezredforduló előtti évtized végéig. A szerző kiemelte az akkori püspök, Firczák Gyula személyét, akinek az alakja megkerülhetetlen a gazdasági akció elindításában. Ezzel együtt a görögkatolikus lelkészek szerepét is nagy fontosságúnak tartja, hiszen püspökük felhívására a hegyvidéken élő lakosság vezető rétegét alkotó papság tevékenysége rendkívül sokrétű volt a gazdasági program támogatása mellett. Az akció eredményei sok esetben tekintélyüknek és szervezőképességüknek volt köszönhető.

A görögkatolikus egyház életéről szóló munkájában a hegyvidéki akció kezdetei kaptak részletes megvilágítást. A gazdasági program első négy éve, az Egán Ede által fémjelzett időszak került leírásra nagyobb mértékben. A Firczák Gyula által kezdeményezett tanácskozás Budapesten a négy vármegye (Ung, Ugocsa, Bereg és Máramaros) országgyűlési

²⁵ Egán három csoportra osztotta azokat a megyéket, amelyekben havasi legeltetést lehetett folytatni Havasi megyének hármát tartott, húsz megyében voltak jelentős havasi legelők, tizenkettőben ugyan voltak, de csekélynek tartotta a havasi legelők arányát. Egán E.: 1890. 20–21. o

²⁶ Kazy József: A hegyvidéki akciónak eddig kifejtett s a jövőben teljesítendő működéséről. MNL. K 26. 1902-XXXI-1134.

Kazy József: Az észak-kárpátmenti hegyvidéki nép gazdasági helyzetének javítására irányuló állami segítő akció hat évi működésének ismertetése.

Kazy József: A Hegyvidéki Gazdasági Akció 1908. évi működésének ismertetése. Budapest, Pallas Részvénytársaság Nyomdája, 1904, 1910.

²⁷ Botlik József: *Hármas kereszt alatt. Görög katolikusok Kárpátalján az ungvári uniótól napjainkig (1646–1997). Hatodik Síp Alapítvány. Új Mandátum Könyvkiadó. Budapest, 1997.*

Botlik József: *Egestas Subcarpathica. Adalékok az Északkelet-Felvidék és Kárpátalja XIX–XX. századi történetéhez. Hatodik Síp Alapítvány. Budapest, 2000.*

képviselőivel, az emlékirat benyújtása, Egán beszámolója a földművelésügyi miniszter részére, a szolyvai és a munkácsi közgyűlések anyagait mutatatta be a szerző. Mellette kitért a Hegyvidéki Miniszteri Kirendeltség tevékenységére a földbérletek, az állatok kiosztása, hitelszövetkezetek, áruraktárak és boltok, a háziipar megszervezése tekintetében. Botlik József foglalkozott Egán rejtélyes halálával is. Az akkori hivatalos vizsgálóbizottság véletlen balesetet állapított meg, a szerző az utólagos adatok ismeretében inkább a gyilkosságot tartotta valószínűbbnek.²⁸

Botlik József másik, Kárpátaljára vonatkozó és a hegyvidéki akció leírását tartalmazó, sok adatot megjelenítő könyve a dualizmus korától lényegében az 1944-ig tartó eseményekig nyújt betekintést a mai Kárpátalja egyes történelmi aspektusaiba, amit mintegy összegzésként a szovjet korszak és az ukrainai időszak első évtizede jelentősebb eseményeinek az ábrázolása zárja.

A szerző könyvének egy részét, a második fejezetet szentelte a hegyvidéki akció történetének, amelyet részletesebben dolgozott fel, mint korábbi írásaiban. A kezdeti évek körülményeinek, az egáni időszak elbeszélésén túl leírásra kerültek a későbbi, az első világháború végéig tartó események. Az Egán halálát követően kinevezett miniszteri megbízottnak, Kazy József tevékenységének a bemutatása elsősorban az általa írott beszámolók alapján történt. Kazy Józsefet Egán művének méltó folytatójának tartja. Külön fejezetként foglal el a miniszteri biztosnak a hegyvidéki akció élén töltött utolsó évről, 1908-ról szóló beszámolója a kirendeltség tevékenységéről. Az első világháború éveiben a kirendeltség munkájának a bemutatása összefonódik a hadi események által okozott károk helyreállítási munkálatainak és a fellépő élelmiszerhiány okozta segélykiosztások leírásával. A szerző munkájában meg is jegyzi, hogy a háborús években a magyar kormánynak egyre kevesebb lehetősége volt az akció támogatására. Véggövetkeztetésként az Apponyi-jegyzékre hivatkozva megfogalmazza, hogy a háborút követően a Csehszlovákiához és Romániához csatolt területeken élő rutén lakosság nem részesült akkora támogatásban az új államok részéről, mint ahogyan korábban a magyar kormány gondoskodott róluk.²⁹

Gönczi Andrea munkája *A ruszin skizmatikus mozgalom a XX. század elején* elsősorban a vidék görögkatolikus ruszinságára ható vallási átállást és annak körülményeit jelenítette meg írásában.³⁰ A szociális nehézségek okozta viszonyok bemutatásából kiindulva írta le a görögkatolikus hívek áttérését a pravoszláv hitre, amelynek komoly ideológiai-politikai

²⁸ A jelen munka nem foglalkozik a még napjainkban is vitatott és érzelmet kiváltó eset körülményeivel, a későbbiekben megelégszik az esemény szűkebb körű leírásával.

²⁹ Botlik József: 2000. 134. o.

³⁰ Gönczi Andrea: *A ruszin skizmatikus mozgalom a XX. század elején*. PoliPrint – II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Ungvár – Beregszász, 2007.

háttére is volt. Az áttérési mozgalom a hegyvidéki akcióval párhuzamosan zajlott, s a lakosság gazdasági körülményeinek bemutatásakor utalt a hegyvidéki akcióra és annak eredményeire.

A gazdasági akció leírásakor Gönczi Andrea kitért annak főbb irányvonalaira: a földbérletek és állatok kiosztására, a havasi legeltetésre, a hitelszövetkezetek létrehozására, a hitelszövetkezeti áruboltok italmérési jogára. Az akció első két vezetőjének, Egán Edének és Kazy Józsefnek a tevékenysége került bemutatásra részletesebben könyvének egyik rövid fejezetében.

Balaton Petra *A székely akció története* című könyve a néhány évvel később, 1902-ben alakult Székelyföldi Miniszteri Kirendeltség tevékenységét taglalja.³¹ A hegyvidéki akcióval párhuzamosan zajló gazdasági program kialakítására hatással voltak az Északkeleti-Kárpátokban elért eredmények, bár a székelyföldi viszonyoknak voltak bizonyos sajátosságai, amelyeket az indulásnál is figyelembe kellett venni. A két akció kölcsönhatásban állt egymással, akár az intézményi struktúra kialakításában, akár a gazdasági-cselekvési programok megvalósításában.

A könyvben szerepel a hegyvidéki akció rövid leírása, mint a székelyföldi segélyprogram közvetlen előzménye. A szerző pontos leírást ad a különböző hegyvidéki régiók gazdasági akcióinak megszervezéséről, a Földművelésügyi Minisztérium ez irányú intézményrendszerének kiépüléséről. A munka legnagyobb részben a székely kirendeltség működésének levéltári adatokra épülő forrásközléséből áll.

Balaton Petra munkája iránymutatót jelentett a gazdasági program leírásának tudományos megfogalmazásában.

A dolgozat megírásának alapját levéltári kutatások képezték. Igyekeztem összegyűjteni és összevetni a forrásokat és a szakirodalmat. Az elsődleges források összegyűjtése a Kárpátaljai Területi Állami Levéltár (KTÁL) és a Magyar Nemzeti Levéltár (MNL) anyagaira támaszkodtak.

A Kárpátaljai Területi Levéltár több fondjának (iratállomány jegyzékének) dokumentumai kerültek feldolgozásra. A téma szempontjából a legtöbb és legértékesebb adatot Magyarország Földművelésügyi Minisztériumának Hegyvidéki Miniszteri Kirendeltsége tartalmazta. A legfontosabbak ezek közül a Hegyvidéki Miniszteri Kirendeltség vezetőinek jelentései, bizottsági ülések jegyzőkönyvei, a kirendeltség munkatársainak beszámolóí, hivatali levelezések. A témához kapcsolódtak még a görögkatolikus püspökség iratai, valamint Ung és Bereg vármegye főispáni iratgyűjteménye.

³¹ Balaton Petra: *A székely akció története*. I. Források. I/1. Munkaprogram és kirendeltségi jelentések. Cartofil, Budapest, 2004.

A Magyar Nemzeti Levéltár dokumentumai közül a Miniszterelnökség Levéltára és a Földművelésügyi Minisztérium általános iratainak egy része állt a kutatás középpontjában. A levéltári anyagok áttekintése révén értékes adatokkal bővült a dolgozat, ami nagyban elősegítette a munka megírását. Ezek közül kiemelhető Firczák Gyula görögkatolikus püspök irányításával összeállított és a kormányhoz benyújtott Emlékirat, valamint Kazy Józsefnek, a miniszteri kirendeltség vezetőjének 1902-ben írott jelentése a Földművelésügyi Minisztérium részére. A két levéltár anyaga kiegészítette egymást és lehetőséget nyújtott nemcsak egy általános, hanem némely esetben részletes kép kialakítására a hegyvidéki akció működéséről.

A korabeli újságok is figyelemmel kísérték a hegyvidéki akció tevékenységét. Munkámban elsősorban a segélyprogram megindulására kiható, a négy vármegye – Bereg, Máramaros, Ugocsa és Ung – országgyűlési képviselőinek a tanácskozását és a kormány felé benyújtott Emlékirat hatását vizsgáltam a Kárpátaljai Területi Állami Levéltárban fellelhető sajtóanyag alapján. A hegyvidéki akció eseményei folyamatosan helyet kaptak a lapokban, azonban az indulást és a kezdeti tevékenységet tárgyalták részletesebben az újságok, később, ahogyan egyre természetesebbé vált a Hegyvidéki Miniszteri Kirendeltség munkája, kevesebb figyelmet szenteltek a tevékenységének. Az áttekintett újságok közül a *Magyar Állam* országos jelentőségű politikai napilap, míg a másik négy – *Kelet*, *Kárpáti Lapok*, *Munkács*, *Ungvári Közlöny* – helyi érdekű kiadvány volt. Leginkább a *Kelet*, a magyarországi görögkatolikusok lapja tartotta gyakori híradásaival a figyelem középpontjában a hegyvidéki akció eseményeit.

A kutatás elsősorban a hegyvidéki akció eredményeit négy vármegye viszonylatában vizsgálja. Bereg vármegye Szolyvai járásában kezdődött el az állami segélyprogram, ami hamarosan az egész megyére, majd Máramaros, Ugocsa és Ung megyékre is kiterjedt. A megyék szinte minden egyes hegyvidéki települését átfogta az akció, sőt, a síkvidéki falvak egy részét is érintette a hitelszövetkezetek megszervezése vagy a gazdakörök gépekkel történő ellátása révén. A későbbiekben Sáros, Szepes, Zemplén és Szatmár vármegyék is részeseivé váltak az állami akciónak, viszont az 1910-ig terjedő vizsgált időszakban az utóbb említett négy területet kisebb mértékben érintette. 1914-ben Eperjes központtal létrehozott kirendeltség feladata lett volna az akció hatékonyabbá tétele Sáros, Szepes és Zemplén vármegyékben, ami az első világháború eseményei következtében már nem tudott kiteljesedni.

Munkám során a dualizmus korának egy olyan részletét igyekeztem feltárni, amelynek feldolgozása jobban megvilágítja a 19–20. század fordulójának szellemiségét, társadalmi-gazdasági törekvéseit. Célul tűztem ki, hogy a hegyvidéki akció programját a lehető

legáttekinthetőbben mutassam be, ami által ismertté válnak a tevékenységi ágak mellett a működési alapelvek is.

A korszak társadalmi, gazdasági, jogi keretei következtében a kormányprogram csak bizonyos korlátok között tudott működni. Az adott lehetőségek mégis módot adtak arra, hogy átfogóan javítani tudjanak a fennálló helyzeten. Mindennek bemutatása érdekében munkám során időről-időre ki kellett szakadni a regionális hely- és gazdaságtörténeti vizsgálódásból, hogy bizonyos jelenségeket egy nagyobb vonatkozással párhuzamosan, a történelmi Magyarország egységén belül tanulmányozzak. Ezenkívül még több szempontot kellett figyelembe venni az események kutatásában.

Intenzív társadalmi jelenségként hatott a kivándorlás, ami erőteljesen – ha országos szinten nem is a legnagyobb mértékben – jelentkezett a vidék lakosságának körében. A kivándorlás mértéke rámutatott azokra a szociális, gazdasági, bizonyos szintű nemzetiségi problémákra, amelyek felgyülemlettek a 19. század utolsó harmadában az Északkeleti-Kárpátok vidékén.

Kisebb mértékben egyházi szempontok is kihagyhatatlanul a dolgozatba kerültek, hiszen a program megindításában Firczák Gyula görögkatolikus püspöknek kiemelkedő szerepe volt. Az állami akció megvalósulását jelentős mértékben támogatták a görögkatolikus lelkészek, amire püspökük egyik, 1898. augusztus 18-án keltezett körlevelében felkérte őket.³² A gazdasági program működésével elsősorban a hegyvidéken lakó görögkatolikus vallású rutén lakosságot célozta meg, annak ellenére a miniszteri kirendeltség vezetői hibásnak tartották a „rutén akció” kifejezést és a régió minden nemzetiségre kiterjedő tevékenységet folytattak.

A Hegyvidéki Miniszteri Kirendeltség működését az időrend betartásával gazdasági egységenként igyekeztem leírni. Munkámban viszont arra is megpróbáltam rámutatni, hogy a komplex állami program hatásaiban jóval többet jelentett, mint a helyi társadalom életének pusztá közigazdasági-pénzügyi befolyásolása.

A dolgozat azt is bemutatja, hogyan szolgálja a regionális sajátosságok tudatos, pozitív támogatása a közös egység gazdagítását és erősítését.

³² Botlik József: 1997. 127. o.

I. fejezet. A HEGYVIDÉKI AKCIÓ ELŐZMÉNYEI

I.1. Az 1853. évi úrbéri pátens és az 1879-es erdőtörvény hatása az Északkeleti-Kárpátok lakosságára

I.1.1. Az úrbéri viszonyok megszüntetése és a hegyvidéki lakosság birtokainak változása

A hegyvidéki lakosság szegénységét előidéző okokat a 19–20. század fordulóján két fő pontban határozták meg: a hibásan végrehajtott úrbérrendezésben és az 1879-ben elfogadott erdőtörvény kivitelezésében. A helyzet szemléletében jelentős különbségek akadtak: egyesek az államot és a törvénykezést okolták, mások a végrehajtás folyamatát tartották elhibázottnak, megint mások a lakosság mentalitását és kulturális szintjét tartották elégtelennek, s voltak, akik ezen okok együtthatásának tartották az elszegényedést.

Volodimir Vernadszkij 1880–1885 között írt munkájában a magyar oroszokról – az orosz nagyhatalmi befolyás terjesztése szellemében –, melyben 1848-tól tekintette át az események menetét.³³ A jobbágyreformot jellemezve megfogalmazta, hogy annak megvalósulása után a parasztok a korábbi jövedelmüknek csak az egyharmadával rendelkeztek, mivel a földesurak elvették a többlet földeket, amelyeket már korábban is a parasztok használtak, azok tulajdonjogáért fizetniük vagy dolgozniuk kellett. Nagyon kevés erdőt és legelőt kaptak, amelyek nélkül a paraszti gazdaságok nem tudtak létezni, s azokat csak a földesuraktól lehetett bérelni.

Vernadszkij munkájában, egy korabeli újságcikkre hivatkozva, megemlíti egy 1868-ban történt zavaros esetet gróf Schönborn Máramaros megyei birtokán. A helység megnevezése nélkül leírja, hogy a gróf meg akarta szerezni a parasztok tulajdonába tartozó földek egy részét. A parasztok azt nem engedték, s azért katonákat vezényeltek a helyszínre, akik az engedetlen, de fegyvertelen parasztokra lőttek. A sortűz áldozatokat követelt, és így a parasztok meggyőződtek arról, hogy az uralkodó nem az ő királyuk. El akarták hagyni a falujukat és „jó cárjukhoz” költözni Oroszországba, amitől őket a hatóságok erőszakkal visszatartották, a szószólójukat pedig két évre bebörtönözték.³⁴

Ebből az időszakból ilyen esetet más források nem említenek. 1868-ban a Földtehermentesítési Alap felkérte a bel- és igazságügy-minisztert, hogy lépjen fel az olyan szabálytalan eljárások ellen, mint amilyen a Máramaros megyei úrbéri törvényszék határozata

³³ О. МАЗУРОК, П. ПЕНЯК, М. ШЕВЕРА. Володимир Вернадський про Угорську Русь. Ужгород, 2003. с. 50

³⁴ Уо.: 49–50. о.

volt báró Schönberg berezniki és kereckei perében. Olyan földek kerültek úrbéri állományba, amelyeket maradványföldnek kellett volna minősíteni. Ezért a bíróság szabályellenes eljárása a Földtehermentesítési Alapnak jelentős károkat okozott. A bíróság földeket ítelt oda a parasztnak, amelyek korábban nem voltak benne az úrbéri táblázatokban. A többlettelkek után a földesúr számára utólagos kárpótlást kellett volna fizetni. Az igazságügy-miniszter az Alap kérésére szabályos eljárásra hívta fel az illetékes Máramaros megyei alispáni bíróság figyelmét.³⁵ Valószínűsíthető, hogy a parasztnak a többlettelkeket nem kapták meg, sem a földesúr az utánuk járó kárpótlást.

Mindez kiválthatta a perben résztvevők nemtetszését, de fegyveres összetűzésről nem tudunk. A birtokos neve sem egyezett, jóllehet a Rákóczi-birtokok egy részének megszerzése után a 18. századtól a 20. század elejéig valóban a Schönborn-féle hitbizomány volt a legnagyobb birtoktest Bereg és Máramaros megyékben. Az úrbéri rendezést követő zavaros földviszonyok szülte elégedetlenséget az orosz politika eltúlozta, a ruszofil irányzat terjesztése érdekében a helyzetet propagandacélokra is kihasználta.

Szabó Orest jogász és politikus *A magyar oroszokról*³⁶ írott könyvében megjegyzi, hogy a szántóföld hiánya miatt a földeket új irtásokkal igyekeztek növelni. Az irtások a hegyoldalakon és különböző magaslatokon voltak, amelyeket megszántani nem igazán lehetett, többnyire csak kapával művelték meg a földet, minek következtében a termés gyenge volt. A gazdaságokban óriási károkat okoztak a nagy grófi és más uradalmak erdei vadjai. Számos falu nyáron éjjelente elnéptelenedett, mert napnyugtakor lakosai elmentek a földjeiket őrizni. Mivel fegyvert nem lehetett a vadak ellen használni, kurjongatással és nagy tüzek gyújtásával védekeztek az állatok kártevősei ellen. Bereg megye hegyvidéki területein az ilyen tüzeket „örömtüzeknek” hívták.³⁷

Az említett szerző az állattenyésztést tartotta a hegyvidéki lakosok fő foglalkozásának. A legelők azonban csak korlátozott mennyiségben álltak az emberek rendelkezésére, mivel azok a kincstár és a nagy kiterjedésű magánbirtokok területéhez tartoztak. A legtöbb bajt a tavaszi legelő hiánya okozta, amikor a téli takarmány már elfogyott, viszont a hegyekbe még nem lehetett felhajtani az állatokat. A korábban nagymértékű juhtenyésztés is erősen lecsökkent a legelőrendezések következtében. A visszaszorult állattenyésztés következményeként a földek trágyázását sem tudták kellőképpen megoldani, ami ezáltal

³⁵ FÜR Lajos: Jobbágyföld – parasztföld. Osztozás a jobbágyi maradvány- és irtványföldeken. In: A parasztság Magyarországon a kapitalizmus korában 1848–1914. Szerkesztette: Szabó István. I. kötet. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1972. 66-67.o. (A továbbiakban: FÜR Lajos: 1972/I.)

³⁶ Dr. SZABÓ Orest: A magyar oroszokról (ruthének). Nemzetiségi Ismertető Könyvtár, Budapest. Év nélkül.

³⁷ Uo.: 111–113. o.

visszahatott a mezőgazdasági termelésre. A legelőhiány kiküszöbölésére és az állattenyésztés előmozdítására pedig egyre több intézkedést fogantatosítottak.³⁸

Hodinka Antal történész és nyelvész a múlt század első negyedében a ruténekről írott könyvében egyrészt a Mária Terézia-féle telekreformot okolta a hegyvidéken lakók kedvezőtlen gazdasági helyzetéért, mivel a kenéztelkek és más települések adó kiváltságai megszűntek, másrészt a jobbágyreformot hibáztatta, minek következtében a természetbenit felváltotta a pénzbeli adózás, ami az akkori hitelviszonyok következtében a paraszti gazdaságokat tönkretette.³⁹

Kondratovics Iréneusz görögkatolikus lelkész *A Kárpátaljai Rusz története a nép számára*⁴⁰ című ruszin nyelvű munkájában szintén Mária Terézia és II. József reformjait tette felelőssé a ruszinok nehéz helyzetéért. Az erdők és a havasi legelők nagy része – véleménye szerint – akkoriban került a földesúri földbirtokokhoz. A hegyvidéki szabadosok és a kenézek jobbágysorba süllyedtek, s a helyzetet még tovább súlyosbította a császári pátens.⁴¹ Ugyanúgy, ahogyan Hodinka Antal, Kondratovics is a ruszin paraszt teljes elszegényedése legfőbb okának a természetbeni adó helyett bevezetett pénzbeli adó alkalmazását tekintette, aminek a következtében a hegyvidéki emberek az uzsorások kezébe kerültek. A kialakult nehéz helyzeten csak a Firczák püspök⁴² által kezdeményezett hegyvidéki akció segített valamelyest.

Bonkáló Sándor irodalomtörténész, szlavista, 1940-ben írott művében a ruténség elszegényedéséért a Rákóczi-szabadságharc utáni földek elkobzását, a súlyos adóterheket, illetve az uzsorásokat tartotta felelősnek. Mindehhez hozzájárult még a magas népszaporulat, valamint a földek további osztódása, amiből a kiutat szintén a hegyvidéki akció tevékenységében látta.⁴³

Pop Ivan történész-szlavista a *Kárpátaljai Rusz enciklopédiája* című könyvében írja, hogy a kapitalista áruviszonyok megjelenésekor nagyon rossz állapotban voltak a ruszin falvak, az emberek felbomlóban lévő patriarchális helyzetben éltek, továbbá nem volt nemzeti vagyonos réteg. Az adósságaik és az uzsora miatt sokan elveszítették még azokat a földeket is, amit a jobbágyfelszabadításkor kaptak. A tőkeszegény iparosítás nem tudta megoldani a

³⁸ Dr. SZABÓ Oreszt: 114–117. o.

³⁹ HODINKA Antal: a kárpátalji rutének lakóhelye, gazdaságuk és multjuk. Budapest, 1923. 47–48. o.

⁴⁰ О. Иренеј Михайлович КОНДРАТОВИЧ. Исторія Подкарпатскоѣ Руси для народа. «УНІО», Ужгородъ, 1924.

⁴¹ Uo.: 82. o. A császári pátens az 1851. évre teszi a szerző.

⁴² Firczák Gyula a Munkácsi Görögkatolikus Egyházmegye püspöke volt 1892 és 1912 között. 1897 elején a hegyvidéki lakosság érdekében Firczák püspök és 14 országgyűlési képviselő memorandumot nyújtott be a miniszterelnöknek *Emlékirat az északkeleti Kárpátok közt és alján lakó ruthén nyelvű nép szellemi és anyagi viszonyainak elősegítése és felvirágoztatása tárgyában* címmel, amelynek hatására Darányi Ignác földművelésügyi miniszter Egán Ede vezetésével elindította az ún. hegyvidéki akciót.

⁴³ BONKÁLÓ Sándor: A rutének (ruszinok). Franklin-Társulat Nyomdája, 1940. 158. o.

fennálló helyzetet, aminek következtében nagyszabású kivándorlás kezdődött. Pop Ivan is az 1897-ben, majd két évtizeddel az Erdőtörvény kiadása után, a Földművelésügyi Minisztérium keretében Egán Ede által vezetett hegyvidéki akció intézkedéseit emelte ki az akkori helyzet megoldása érdekében.⁴⁴

Egán Ede, a Hegyvidéki Miniszteri Kirendeltség első vezetője úgy vélte, hogy elsődlegesen az 1853. évi úrbéri pátens alapján végrehajtott úrbéri rendezés és a tagosítás helytelen alkalmazása idézte elő az emberek nehéz helyzetét. Véleménye szerint két nagy hibát követtek el az úrbéri rendezés során. Az egyik az volt, hogy az úrbéri bíróság intézte az egész nagy fontosságú átalakítást, amelyből hiányzott a „közgazdasági érzék”, a „gyakorlati érzék” és a „szükséges jóindulat”. A mezőgazdasági szakértőket nem kérdezték meg, ráadásul jogászok végezték az úrbéri rendezést, amit igazságtalanul vittek véghez. A másik hiba a miniszteri biztos véleménye alapján az volt, hogy a „nagy átalakítás” után – ami a hegyvidéki területek többségében az 1870-es években történt – magára hagyták a pásztorkodásból élő embereket tanácsadás és segítség nélkül. Egán Ede véleménye szerint az 1890-es évek végén a hegyvidéki lakosok lényegesen nehezebb körülmények között éltek, mint az úrbéri rendezés előtt: „A nép anyagi helyzete ma tényleg rosszabb, mint akkor volt, midőn még úrbéres viszonyban állott az uradalommal... kiszorult az erdőből és saját korlátolt községi területére szorítottatott vissza.[...] A tényleges szituáció ma sok helyen az: hogy a parasztok kertkerítésénél kezdődik az uradalmi erdő. Ellenben a kisbirtokosok legelőterülete a községtől távol eső helyeken, gyakran sziklás, nagyon lejtős és így állandóan legeltetésre nem használható, illetőleg a törvény értelmében beerdősítendő területre osztattak ki.”⁴⁵

Mivel a hegyvidéken élő lakosság nem rendelkezett elegendő legelővel, fokozatosan visszaesett az állattartás, s ezzel együtt jelentős mértékben csökkent az életszínvonal is. A szűkös legelőterületeknek súlyos következményei voltak: „A legelső és legfőbb baj, amely a népet a kivándorlásra hajtja és csakugyan tűrhetetlenné teszi mai állapotát: a legelőhiány.”⁴⁶

A miniszteri biztos Darányi Ignác⁴⁷ földművelésügyi miniszterhez írott jelentésében több ténnyel támasztotta alá az állattenyésztés jelentőségét. Arról számolt be, hogy a rutén

⁴⁴ Иван ПОП. Энциклопедия Подкарпатской Руси. Ужгород: Издательство В. Падяка, 2001. с. 36.

⁴⁵ Idézi: NAGY Mariann: 2003. 139. o.

⁴⁶ Kárpátaljai Területi Állami Levéltár. Fond 772., opisz 7., odinicja zberihanja 35., folio 38.

⁴⁷ Darányi Ignác (Pest, 1849 – Budapest, 1927). A középiskolát a II. ker. királyi katolikus főgimnáziumban végezte, jogi tanulmányokat a pesti egyetemen folytatott. 1873-ban ügyvédi vizsgát tett. 1876-ban a székefőváros törvényhatósági bizottságának a tagja lett, 1878-ban a tiszavölgyi társulat titkárává, 1881-ben országgyűlési képviselővé választották. 1895-ben a király földművelésügyi miniszterré nevezte ki Darányit. Kétszer is irányította a földművelésügyi miniszteri tárcát: 1895–1903 és 1906–1910 között. Kivételes gondot fordított a szántóföldi termelés fokozására, amit jó minőségű vetőmagvak biztosításával ért el. A zöldség- és gyümölcskertészet gondozására külön ügyosztályt szervezett. Fontos intézkedéseket fogantatosított a szőlészeti és a borászati ismeretek terjesztésére. A szarvasmarha-, sertés- és juhtenyésztés emelése végett nyugatról nagyobb haszonhozamú fajtákat hozatott az országba. A határmenti állatorvosi szolgálat újjászervezésével megszüntette a

nép inkább foglalkozik állattenyésztéssel, mint földműveléssel, mivel abból több pénzt tud előteremteni. Véleménye szerint az állatállomány az 1/3-ra esett vissza, de voltak olyan községek, ahol az állatok száma az 1/10-re csökkent. Ennek következtében visszaesett a szántóföldek és kaszálók minősége, mivel azokat nem tudták mivel megtrágyázni.⁴⁸ „Ma tehát körülbelül az a helyzet, hogy a mezőgazdasági földek, rétek, igen csekély termőerejűek, legelőjük nincs s erdejökben vagy nem szabad vagy nincs mit legeltetni.”⁴⁹

A hegyvidéken a jobbágyok az alföldi megyékhez viszonyítva kisebb úrbéres telekkel szabadultak fel. Ez több okra vezethető vissza: a szűkösebb megyehatárookra, kevesebb termőföldre, magas természetes szaporulatra, paraszti árutermelésre, a földesúri és paraszti termelés viszonyára stb. Máramaros megye 2141 paraszti telke 78 százaléka volt a Csongrád megyei 2756 teleknek. A Máramarosban felszabadult mintegy 80 000 osztályozott holdat kitevő úrbéres föld mégis mindössze 50 százalékát jelentette a Csongrádban felszabadult 160 000 osztályozott holdnak.⁵⁰ Az úrbéres földből egy felszabadult telkes gazdára átlagosan Máramaros megyében 10–20, Ugocsa, Bereg és Ung megyében pedig 12–15 osztályozott hold közötti terület jutott, míg tíz Alföldön vagy Dunántúlon elterülő megyében 20–25 vagy 25 hold feletti földterület esett a gazdákra. A hegyvidéki megyékben átlagosan 13,89 osztályozott hold volt az úrbéres földek nagysága, az országos átlag viszont 15,47 osztályozott holdat tett ki. Egyes alföldi megyékben hiába volt nagyobb a telekaprózódás a jobbágyfelszabadítás után, a hegyvidéki megyékben mégis kisebb volt a paraszti földbirtok.⁵¹

Bereg, Máramaros, Ugocsa és Ung megyékben azonban a telekaprózódás is számottevő volt. Az aprózódás végső fokát a zsellérré válás jelentette, ami mind a négy megyében magas arányokat öltött. Egy telkes jobbágyra Máramarosban és Ungban 2–3, Beregben már 3,75, Ugocsában 9,66 zsellér és lakó esett. Ugocsában valószínűleg sok 1/8 és 1/16 stb. telkes jobbágyot is a zsellérek közé számítottak, ami azt jelentette, hogy a megyében a birtokos jobbágyok is csekély telekfölddel váltak szabad földtulajdonossá. A zsellérek, akik viszont majd tízszer annyian voltak, nagyon apró telekkel vagy egyáltalán nem rendelkeztek földdel a jobbágyfelszabadítás után. A zselléresedés azokban a hegyvidéki megyékben volt a

keleti marhavészt. Mindkét minisztersége idején élénk vízépítési tevékenység folyt Magyarországon. 17 új földművesiskolát létesített, 11 tudományos kutatóintézetet alapított. 1904-ben a Magyar Gazdaszövetség elnöke lett, 1909-ben a Magyar Tudományos Akadémia tiszteletbeli tagjává választotta, 1924-ben az állatorvosi tudományok tiszteletbeli doktorává avatták. 1927-ben Budapesten hunyt el. Dr. Takács Imre: Darányi Ignác (1849–1927). In: Magyar Agrártörténeti életrajzok A–H. Szerkesztette: Dr. Für Lajos és Dr. Pintér János. Magyar Mezőgazdasági Múzeum, Budapest, 1987. 381–385. o.

⁴⁸ BOTLIK József: *Egestas Subcarpathica. Adalékok az Északkeleti Felvidék és Kárpátalja XIX-XX. századi történetéhez.* Hatodik Síp Alapítvány, Budapest, 2000. 88. o.

⁴⁹ Idézi: NAGY Mariann: 2003. 139. o.

⁵⁰ OROSZ István: *A differenciálódás és kisajátítás.* In: *A parasztság Magyarországon a kapitalizmus korában 1848–1914.* Szerkesztette: Szabó István. II. kötet. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1972. 55. o. (A továbbiakban: OROSZ István: 1972/II.)

⁵¹ OROSZ István: 1972/II. 61., 63. o.

legnagyobb arányú, amelyekben a telkes jobbágyok átlagosan a legkevesebb úrbéri földdel szabadultak fel.⁵²

Az úrbéres földeken kívül a parasztok még rendelkezettek ún. telken kívüli állománnyal (irtások, bérletek, maradványföldek stb.), amelyek sok esetben megközelítették, sőt meg is haladhatták a telekföldek nagyságát. A hegyvidéki falvak esetében a maradványföldek és az irtásföldek a parasztok által használt földmennyiség jelentős részét képezték.

A parasztok a korábbi úrbérrendezések idején – általában a földesurak tudtával – nem mondtak be annyi földet az összeírásokba, mint amennyi valóban a kezükön volt. Csak az úrbéri táblázatba felvett földek szolgálhattak az állami adó alapjául, viszont a be nem vallott úrbéres földek járadékából a földesúr pótlólagos bevételre tarthatott igényt. Rövid időn belül a különböző összeírásokból kiderült, hogy a parasztok több földdel rendelkeznek, mint amennyit az úrbéri táblázatok feltüntettek. A felmérések és összeírások alkalmával megjelenő területet „remanentiális” földnek, vagyis földtöbbletnek kellett tekinteni, s az adóbevétel szinten tartása végett azokból új úrbéres jobbágytelket kellett alakítani.⁵³ Az 1853. évi pátens értelmében a parasztok az úrbéres földekkel szabadon rendelkezettek,⁵⁴ de a pátens és az 1871. évi törvény⁵⁵ is úgy rendelkezett, hogy a parasztok csak külön megváltással lehettek a maradványföldek tulajdonosai, viszont azok után erdő- és legelőjárandóságot nem kaphattak.⁵⁶ Megtörtént, hogy a parasztok földjének egy részét, amelyről nem tudták úrbéres jellegét bizonyítani, remanentiális földnek minősítette a bíróság. Az Ugocsa megyei Terebes község egyes földterületeit is maradványföldnek ítélték meg, amelyek megváltási összege 60 ezer forintot tett ki.⁵⁷ Az 1853-as úrbéri pátens még arra is lehetőséget biztosított a földesurak számára, hogy az úrbéres jellegűvé nem változott irtásföldeket visszaválthassák.⁵⁸ A parasztok tehát az úrbéri pátens után nem juthattak hozzá földjeik egy részéhez, vagy csak a megváltás után.

A paraszti kézen levő maradvány- és irtásföldek a telekföldhöz képest többletet jelentettek, de a birtokrendezés következtében megcsönkítésük azt jelentette, hogy a parasztok

⁵² OROSZ István: 1972/II. 75. o.

⁵³ FÜR Lajos: 1972/I. 58–59. o.

⁵⁴ Az 1853. évi úrbéri pátens 2. §-a szerint.

<http://majt.elte.hu/Tanszekek/Majt/Magyar%20JogtorteNET/magyarazatok/1853urberipatens.htm>
2015. október 21.

⁵⁵ Az 1871. évi LIII. törvény cikk Az 1848. évi törvények által megszüntetett úrbéri kapcsolatból fennmaradt jog- és birtokviszonyok rendezéséről. <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=5519> 2015. október 25.

⁵⁶ FÜR Lajos: 1972/ I. 81-82.o.

⁵⁷ Uo.: 83.o.

⁵⁸ OROSZ István: 1972/II. 81. o.

birtokállománya az új korszak kezdetén kisebb lett, mint a jobbágyfelszabadítás előtti évtizedekben volt.⁵⁹

1895-ös adatok alapján Bereg megyében a művelt területek (szántó, rét és szőlő) 74,2 százaléka a 100 holdon aluli törpe- és kisgazdaságokhoz tartozott. Máramarosban ezek a területek 84,4, Ugocsában 75,1, Ungban 70,2 százalékban voltak a törpe- és kisbirtokosok tulajdonában. Az 5 holdon aluli törpegazdaságok aránya a művelt területek megoszlásában Bereg megyében 10,7, Máramarosban 7,4, Ugocsában 11, Ung vármegyében 9,8 százalékot tett ki.⁶⁰ A négy északkeleti vármegye szántóinak, rétjeinek és szőleinek majd 1/10-ét törpegazdaságokban művelték meg.

A legelőről mindössze azt írták elő, amennyire a terület fekvése megengedi, úgy elegendőt bocsássanak a jobbágyok rendelkezésére. A volt jobbágyok állattállományához mért legelők nagysága egyben behatárolta az állattartás mértékét és a fejlődés lehetőségét. A kisbirtokosok száma néhány évtized alatt jelentősen megnőtt, legelőik nagysága viszont tovább nem bővíthetett.

A jobbágylegelő helységenként különbözött. Az erdővidéken, ahol a gyeplegelő kevés volt, legeltetésre használták az erdőket is. Legelőből azonban csak az úrbéres jobbágyok és zsellérek részesülhettek, a majorsági zsellérek nem.

A majorsági zsellérek vagy telepítvényesek elsősorban valamilyen foglalkozáshoz, termeléshez, szolgáltatáshoz kapcsolódtak. Jogi helyzetük lényeges eleme volt, hogy földjeiket csak haszonélvezetül kapták, a tulajdonjogot a telepítő birtokos – még örökös szerződés esetén is – fenntartotta magának. 1848 körül 140 telepítvényes falu létezett Magyarország szerte, amelyből az Északkeleti-Kárpátok vidékén elterülő négy megyére vonatkozóan mindössze kettőt jegyeztek fel Bereg megyében. Minden bizonynal több település jogi helyzete tisztázatlan volt, mivel az 1850-es években a Schönborn-uradalom hét faluja ellen pereskedett, amelyeket majorságinak, azaz telepítvényesnek tartott.⁶¹

A legelő-elkülönítések idején a jobbágyokat 4 és 22 kishold, azaz 3–16,5 kat. hold közötti legelőterület illette meg. Az úrbéres házas zsellérek legelőilletményét az 1/8-ad

⁵⁹ OROSZ István: 1972/II. 90. o.

⁶⁰ Nagy Mariann: Agrárregiók Magyarországon a 20. század elején. PTE Történettudományi Intézet, Pécs, 2015. 446–447. o.

⁶¹ A telepítvényes falvak többsége 1848 előtt keletkeztek, bár néhány a szabadságharc után jött létre, viszont akkor kialakításuk már a tulajdonjog átruházásával történt. GYIMESI Sándor: A telepítvényes falvak „felszabadulása”. In: A parasztság Magyarországon a kapitalizmus korában 1848–1914. Szerkesztette: Szabó István. II. kötet. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1965. 156–157, 167. o.

Lehoczky Tivadar Bereg vármegyéről írt könyvében említi, hogy a XIII–XVIII. század között számos telepítvényfalva keletkezett, amelyek különféle előjogokkal rendelkeztek. Mária Terézia korában lezajlott úrbéri rendezés azonban megszüntette a legtöbb kiváltságot és előjogot, s szinte mindenkit „a többi közjobbágyokkal hasonló bánásmód alá vettek”. A megmaradt kiváltságok 1848-ban szűntek meg. LEHOCZKY Tivadar: Bereg vármegye. Hatodik Síp Alapítvány – Mandátum Kiadó. Budapest – Beregszász, 1996. 200–202. o. Az eredeti munka 1881-ben jelent meg.

telkesekével azonos mértékűnek állapították meg.⁶² A parasztek csak nagyon kevés helyen kapták meg a legelőterület maximumát. A hegyvidéki falvak esetében gyakran inkább az alsó határ – azaz a 4 hold – volt a jellemző. Ung megyében Gajdos és Ruszkóc községek példáján egy telekre viszonyítva 4-5 hold lehetett az átlagos legelőterület. Már az 1850-es évek elején előfordult a hegyvidéki legelők esetében, hogy az uradalom kitiltotta a falut az erdei legelőkről, azzal az indokkal, hogy az erdőket védik.⁶³ Szinevér község (Máramaros megye) úrbéres lakossága 1867-ben panaszt emelt az alispáni bíróság előtt, mivel egy 1864-ben megkötött egyezség szerint a község közbirtokos földesurai 240 ház után nem akarták kiadni a házanként járó évi 20 darab fajárandóságukat.⁶⁴

Az 1853. évi pátens a faizási joggal rendelkező úrbéreszek erdőilletményét telkenként 2–8 kishold – 1,5–6 kat. hold – közötti területben határozta meg. Az úrbéres házas zsellérek járandóságát, akárcsak a legelőilletmények esetében, az 1/8-ad telkesekével egyenlőnek szabta meg.⁶⁵

A későbbiekben, az 1879. évi erdőtörvény még inkább korlátozta a legeltetés lehetőségét. A törvény pontosan meghatározta, hogy milyen területek tartoznak beerdősítés alá. Míg korábban a kihasználatlan, nem jövedelmező erdőkben a kevésbé szigorú ellenőrzés következtében esetlegesen használták a parasztek a legelőket, az erdőtörvény kiadása után erdővédelem jogán kitilthatták a parasztek ezokról a legelőkről.

1.1.2. Az 1879. évi erdőtörvény következményei az Északkeleti-Kárpátokban

Az 1879. évi XXXI. törvénycikket hosszú előkészületek előzték meg, míg végül sor került az elfogadására 1879. június 11-én, s amely 1880. július 1-jén lépett életbe. Az Erdőtörvényre nagy szükség volt a kiegyezés után. A gazdasági élet fellendülése és az infrastruktúra kiépítése jelentősen megnövelte a fafogyasztást. A közlekedés gyors fejlődése következtében az ország vasútjainak a hossza 1866-ban 2160 km volt, 1873-ban már meghaladta a 6000 km-t. Kialakult a gyári nagyipar, a 19. század utolsó évtizedeiben világvárossá épült Budapest, gyorsan fejlődtek a vidéki városok is. A birtokosok figyelme jövedelmük visszaesése folytán egyre inkább az erdő felé terelődött. A fakereskedők is felismerték a kedvező gazdasági helyzetet, és ajánlataik eredményeképpen különféle szerződések jöttek létre a szakemberek megkérdezése nélkül. A fa iránt megnövekedett igény az erdők jelentős csökkenésével, valamint a szakszerűtlen fakivágással járt együtt. A kivágott

⁶² SZABAD György: Az önkényuralom gazdaság- és társadalompolitikája. In: Magyarország történetét tíz kötetben. A szerkesztőbizottság vezetője: Pach Zsigmond Pál. Magyarország története 1848–1890. Főszerkesztő: Kovács Endre. 1. kötet. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1987. 532. o. (A továbbiakban: SZABAD György: 1987/I.)

⁶³ FÜR Lajos. 1972/I. 116. o.

⁶⁴ Uo.: 127. o.

⁶⁵ SZABAD György: 1987/I. 532–533. o.

erdők által legelőterületekhez jutottak. Az erdő valódi értékét nem ismerték, erdősítésre kevesen gondoltak.⁶⁶ 1880-ban, az erdőtörvény hatályba lépésének évében 100 ezer katasztrális hold felújítatlan vágásterület volt az erdők kisebb részét kitevő állami erdőkben.⁶⁷

Az 1879. évi erdőtörvény 2. §-a minden olyan erdőben vagy erdőrészen megtiltotta az irtást és a tarvágást, amelyek hegytetőkön, gerinceken, hegyoldalokban álltak és hegyomlásokat, lavinákat, vízmosságokat akadályoztak meg. Az Erdőtörvény 4. §-a a futóhomokon és más, mezőgazdasági művelésre nem alkalmas földeken levő erdők irtását tiltotta. A 7. §. kimondta a legeltetés tilalmát a 2. §. alapján kijelölt véderdőkben, míg az erdőtörvény 165. §-a rendelkezett az említett területek beerdősítéséről (lásd: 4. melléklet).⁶⁸

Az erdőtörvény kiadása után nem szűntek meg a viták az erdők gazdasági hasznosításáról. Felvetődtek olyan kérdések, amelyek pl. az egyes törvénycikkelyek gyakorlati végrehajtásának a körülményeit vagy az állam szerepvállalásának a módjait vitatták meg. Az Országos Magyar Gazdasági Egyesület 1879. március 2-án tartott közgyűlésén gróf Károlyi Sándor indítványára az egyesület választmányából egy bizottság tanulmányozta az ország különböző helyszínein a gazdasági viszonyokat. A tapasztaltakat összegezték, szakértők bevonásával a problémákat megtárgyalták, majd javaslatokat nyújtottak be a kormánynak. A gazdasági kérdések egyik csoportját alkották az ún. *Erdészeti kérdések*, amelyek szakértő előadóinak Wagner Károlyt⁶⁹ és Bedő Albertet,⁷⁰ az erdőtörvény megalkotóit kérték fel. Az 1881 januárjában megtartott szaktanácskozáson azonban Wagner Károly már nem tudott részt venni, mivel rövid betegség után, alig egy évvel korábban

⁶⁶ Dr. SALI Emil: 100 éve alkották az 1879. évi erdőtörvényt. // Az Erdő. 1980. 29.(115.) évf. 1. füzet

⁶⁷ KIRÁLY Pál: Első modern erdőtörvényünk történelmi előzményei. II. rész. // Az Erdő. 1980. 29. (115.) évf. 2. füzet.

⁶⁸ 1879. évi XXXI. törvénycikk. Erdőtörvény. <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=5861> 2014. február 24.

⁶⁹ Wagner Károly (Aknasugatag (Ocna Șugatag, Románia), 1830 – Budapest, 1879). Középiskolai tanulmányait Szatmáron végezte, majd a selmecbányai Bányászati és Erdészeti Akadémia hallgatója volt. 1855-ben kincstári erdészjelölt lett. 1858-ban Dobrocsra került kincstári erdésznek. 1859-től a selmeci akadémián adjunktusként dolgozott és gyakorlatokat vezetett. Akkor vetette fel először az erdészeti szaknyelv és irodalom megteremtésének ügyét. Ezután Wagner Károly szorosan együttműködött Divald Adolffal. Közösén adták ki az 1862-ben megjelent Erdészeti Lapokat. 1864–1866 között Nagybányára került főerdésznek. Az 1866-ban az akkor megalakult Országos Erdészeti Egyesület második alelnökévé választották. 1867-től a Bányászati és Erdészeti Akadémia tanára lett. 1868-ra Divald Adolffal összeállították a Magyar–német és német–magyar erdészeti műszótárt. 1871-ben kinevezték a Pénzügyminisztérium erdészeti osztályának vezetőjévé. Jelentős részt vállalt az 1879-ben elfogadott erdőtörvény kidolgozásában. A törvény kihirdetésének évében hunyt el Budapesten. Dr. OROSI Sándor: Wagner Károly (1830–1879). In: Magyar Agrártörténeti életrajzok R–Zs. Szerkesztette: Dr. Für Lajos és Dr. Pintér János. Magyar Mezőgazdasági Múzeum, Budapest, 1989. 607–611. o. (a továbbiakban: OROSI Sándor: 1989/R–Zs.)

⁷⁰ Az erdőtörvény előkészítésében nagy szerepet játszott Divald Adolf (Selmecbánya (Banska Štavnica, Szlovákia), 1828 – Szombathely, 1891), aki jelentős mértékben járult hozzá az Országos Erdészeti Egyesület (OEE) 1866. évi megalakulásához és az erdészeti műszótár 1868-as kiadásához. Az törvény szakmai céljait és azok elérésének eszközeit Divald már az 1860-as években megfogalmazta. Miután azonban 1872-ben lemondott állami pályafutásáról, a későbbi eseményeknek már nem volt aktív részese.

KIRÁLY Pál: Az első magyar erdőtörvényünk történelmi előzményei. II. rész. Az Erdő. 1980. 29. (115.) évf. 2. füzet. 80–82. o.

OROSI Sándor: 1987/A–H. 429–432. o.

elhunyt (1879. december 21-én). Bedő Albert⁷¹ – ahogyan a bizottság egyik elnöke, Korizmic László⁷² említette – kiegészítette Wagner Károly munkáját, szakszerűen beszámolt a fennálló helyzetről és fejlesztési lehetőségekről. A tanácskozás érdekessége volt, hogy az élő beszámolókon kívül Wagner Károly hátrahagyott iratait is felhasználták.⁷³ Az erdővel kapcsolatos ügyek tárgyalásán többször felmerültek az erdőtörvény cikkelyei. Egyes kérdések során részletesen foglalkoztak törvénycikkelyek keletkezésével, valamint megbeszélték a várható hatásokat.

Beszámolójában Bedő Albert kiemelte a hegyvidéki erdőségek jelentőségét, – különösen az 1870-es évektől az ország ipari és közlekedési fejlődése következtében – azok felértékelődését. A közlekedés korszerűsödésének hatására a dús erdővel borított, hegyes vidékek előnyös helyzetbe kerültek, a korábban veszteséges, értékesíthetetlen fatermés jövedelmezővé vált. A fakereskedelem elsősorban külföldre irányult – Németországba, Franciaországba és Hollandiába –, s elsősorban a fenyő- és tölgyfa kivitelét jelentette. Az ország gazdasági érdekeinek szempontjából nem a síkvidéki, elszórt erdőségek jelentettek hasznot, hanem a hegyvidéken fekvő, más gazdasági művelésre fel nem használható talajon fekvő erdők.⁷⁴

A megbeszélésen felvetődött a havasi öv erdeinek védelme, mivel a havasi legelők pásztorai területeik kibővítése érdekében a közelükben lévő erdőket kivágták. A tanácskozáson megvitatták a bükkerdők hasznosításának kérdését is, amelyeknek jövedelmezősége jóval alacsonyabb volt a tölgy- és fenyőerdőkénél a bükkfa korlátozott felhasználása miatt.

⁷¹ Bedő Albert (Sepsikőröspatak (Valea Crișului, Románia), 1839 – Kálnok (Calnic, Románia), 1918). Székelykeresztúron járt gimnáziumba, majd Kolozsváron tanult jogot és teológiát, 1860–1864 között Selmecebányán az Erdészeti Akadémia hallgatója volt. 1864-ben kezdődött szakírói munkássága, akkor lett az Erdészeti Lapok munkatársa. Szerkesztette az Országos Erdészeti Egyesület (OEE) közleményeit és évkönyveit. Az 1870-es évektől folyamatosan jelentek meg könyvei a fakereskedelemtől, erdészetről. Hivatali pályálya állami szolgálatban 1868-ban kezdődött. 1872-ben főerdőmesterré nevezték ki, 1878-ban főerdőtanácsossá. 1876-ban az Országos Erdészeti Egyesület igazgató-választmányt hozott létre az erdőtörvény kidolgozására, amelynek Bedő is tagja volt. 1885-ben a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagjává választották. Azon az éven adták ki főművét három kötetben, A magyar állam erdőségeinek gazdasági és kereskedelmi leírása című könyvet, ami 1896-ban négykötetesre bővült. A munka 63 megye több mint tízezer településének határában lévő erdő leírását tartalmazza. 1896-ban nyugalomba vonult, abban az évben országgyűlési képviselőnek választották. 1905-ben abbahagyta a politikai szereplést, egyházi és jótékonyági egyesületekben tevékenykedett haláláig. OROSZI Sándor: 1987/A–H. 137–140. o.

⁷² Korizmic László (Aggszentpéter, 1816 – Kistétény, 1886). Iskoláit Ráckeresztúron kezdte, majd Budán a piaristáknál tanult, később mérnöki iskolába jelentkezett. 1837-ben szerezte meg mérnöki oklevelét. 1841-ig Esterházy Pál herceg ozorai birtokán és kaposvárott dolgozott, később a lévai Esterházy birtokra kapott kinevezést. 1845–46-ban az országban először végzett rétöntözést Kelecsényben. 1848-ban Klauzál Gábor földművelés-, ipar- és kereskedelemügyi miniszter a földművelési osztály titkárává tette meg. 1849-ben megindította a Gazdasági Lapokat, ami az 1850-es évek elején az egyetlen magyar nyelvű mezőgazdasági folyóirat volt az országban. 1860-tól a folyóirat az OMGE hivatalos lapjaként jelent meg. 1858-ban a Magyar Tudományos Akadémia tiszteletbeli tagjává választották. Dr. BALASSA István: Korizmic László. In: Magyar Agrártörténeti életrajzok I–P. 1988. 225–228. o.

⁷³ Az Országos Magyar Gazdasági Egyesület által gazdasági bajaink kipuhatólása és orvoslása érdekében tartott enquete-tárgyalások. IV. csoport. Erdészeti kérdések. Budapest, 1880. 7–22. o.

⁷⁴ Az Országos Magyar Gazdasági Egyesület által gazdasági bajaink kipuhatólása és orvoslása érdekében tartott enquete-tárgyalások. 1880. 8. o.

Felmerült a bükkből készült talpfák készítése a vasút részére, valamint iparvállalatok létrehozása, amelyek a működéséhez alapanyagként bükkfát használnának.

Az erdőtörvény arra kötelezte az államot, a törvényhatóságokat, a községeket, az egyházi testületeket és személyeket, a köz- és magánalapítványokat, a hitbizományokat, a közbirtokosságokat, valamint a volt úrbéreseket és a részvénytársaságokat, hogy erdeiket hatóságilag jóváhagyott, rendszeres gazdasági üzemterv szerint kezeljék, egyúttal ahhoz szakképzett erdőtiszteket és erdőőröket alkalmazzanak.⁷⁵ Az erdőtörvény 18. §-nak rendelkezése értelmében az erdőbirtokosoknak öt év leforgása alatt önköltségen gazdasági terveket kellett készíteniük. A határidő 1884. június 14-én járt le, de Bedő Albert akkori országos főerdőmester felmérése szerint még 1894 végéig is csak a törvény hatálya alá eső erdők feléről hagytak jóvá gazdasági tervet.⁷⁶

A késedelem oka az volt, hogy sem szakember, sem pénzügyi lehetőség nem állt a birtokosok rendelkezésére. A gazdasági tervek kivitelezésével elkésett birtokosok kivétel nélkül igazolták a késedelmüket, ezért haladékot kaptak. Ideiglenes terveket kellett készíteniük, nem térkép alapján, hanem a terület vázlata szerint. Az erdők mindössze 5 százaléka nem készült megfelelő terv, ezért azok elkészítéséig a fakitermelést ott beszüntették.

Az 1881. évi állami költségvetésről szóló törvény alapján az állami erdők gazdasági ügyeinek intézése 1881. január 1-től a Földművelés-, Ipar- és Kereskedelemügyi Minisztérium hatásköréhez tartozott.⁷⁷ Abban az évben az erdőrendezésre előirányzott költségvetés 19 636 forint volt, ami az alkalmazottak fizetésével együtt 26 350 forintot tett ki. Ez az összes kiadás 0,65, illetve 1,16 százalékát jelentette.⁷⁸

A földművelésügyi miniszter 1883. június 22-én kiadott 28487. számú körrendelete, amelyet a közigazgatási bizottságokhoz és erdőfelügyelőségekhez intézett *Az erdők nyilvántartásáról szóló törzskönyvek adatainak megállapítása és a véderdők kijelölése érdekében* tovább pontosította a véderdők közé sorolható területek meghatározását.⁷⁹

⁷⁵ 1848-tól az Osztrák-Magyar Monarchia összeomlásáig. In: Az erdőgazdálkodás története Magyarországon. Szerkesztette: Kolossváry Szabolcsné. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1975. 54. o.

⁷⁶ NÉMETH Ferenc: A magyarországi erdőfelmérés története a kezdetektől 1990-ig. Budapest, 1998. 64. o.

⁷⁷ A földművelés-, ipar- és kereskedelemügyi m. kir. miniszternek I. számú körrendelete, a kincstári erdőgazdaság átvétele tárgyában. Magyarországi Rendeletk Tára, 1881.

http://library.hungaricana.hu/hu/view/OGYK_RT_1881/?pg=5&layout=s 2015. október 29.

⁷⁸ Uo.: 64. o.

⁷⁹ A földművelés-, ipar- és kereskedelemügyi m. kir. miniszternek 28,487 szám alatt valamennyi közigazgatási bizottsághoz és kir. erdőfelügyelőséghez intézett utasítása, az erdők nyilvántartásáról szóló törzskönyvek adatainak megállapítása és a véderdők kijelölése ügyében. Magyarországi Rendeletk Tára, 1883.

http://library.hungaricana.hu/hu/view/OGYK_RT_1883/?pg=1637&layout=s 2015. október 22.

Elsősorban a véderdők területének megállapítása, kijelölése és nyilvántartásba vétele volt a fő cél, amelyet az erdőfelügyelőségek által létrehozott bizottságok végeztek el az 1879. évi XXXI. törvénycikk alapján.

A közigazgatási bizottságok tevékenységi feladatait és az erdők felügyeletével kapcsolatos eljárási hatáskörét a Földművelés-, Ipar- és Kereskedelemügyi Minisztérium még 1881-ben meghatározta a belügyminiszterrel közösen kiadott egyik rendeletében.⁸⁰

A véderdők közé sorolták az erdőhatár felső, illetve a havasi legelők határán tenyésző cserjéket, bokrokat, fákkal részben vagy teljesen benőtt területeket, amelyeknek erdőgazdasági kezelését és gondozását az alatta elterülő erdők vagy más művelési ágak szempontjából fontosnak tartották. Az előírás szerint gondos kezelésben kellett részesíteni az erdőhatár felső részében fekvő területeket, az erdőhatártól kezdődően 400 méter szélességben, amelyek az erdősítés vagy az alatta fekvő erdők védelme céljából voltak szükségesek, továbbá megtiltották ezek tarvágását. Azokon a területeken az erdők felső határában elterülő gyepvel borított részeket vagy kopár területeket, amelyek megszakították az egybefüggő erdőrészeket, szintén véderdőnek nyilvánították.

A véderdők teljes adómentességben vagy „a viszonyokhoz képest” adókedvezményben részesültek, azonban az erdőfelügyelőség bizottságai a helyszínen újból megvizsgálták a véderdőket, azután döntöttek a területek nyilvántartásba vételéről. A birtokosok korábban kiadott törzskönyveit egy előre meghirdetett időpontban megvizsgálták. Észrevételeiket a tulajdonosok saját vagy esetleg mások erdőbirtokára vonatkozólag 30 nap alatt, de legkésőbb az év (1883) augusztus hónapjának a végéig teheték meg. A határidő lejárta után a beérkezett nyilatkozatokat az erdőfelügyelő részvételével megtárgyalták, azután a földművelésügyi miniszternek jelentést tettek róla.

A helyszíni szemlék és a törzskönyvek adatainak összevetése, valamint az erdőbirtokosok észrevételei alapján a bizottságok megtették a megfelelő módosításokat, továbbá térképábrázolatokkal kiegészített kimutatásokat készítettek a véderdők területéről.

Az 1883. augusztus 15-én kiadott 36016. számú rendeletében *A véderdők, valamint a futóhomokon és föltétlen erdőtalajon álló erdők felújításának vagy beerdősítésének ellenőrzése, az erdősítési munkálatoknak elrendelése és a káros legeltetésnek a betiltása*

⁸⁰ A földművelés-, ipar- és kereskedelemügyi m. kir. miniszternek 10,092 szám alatt a magy. kir. belügyminiszterrel egyetértőleg kiadott utasítása, a közigazgatási bizottságoknak erdőrendészeti ügyekben való eljárása tárgyában. Magyarországi Rendeleték Tára, 1881.

http://library.hungaricana.hu/hu/view/OGYK_RT_1881/?pg=1021&layout=s 2015. október 29.

ügyében a földművelésügyi miniszter a törvényben előírt szigorú fellépésre szólította fel a hatóságokat a véderdők törvénytelen használatáért.⁸¹

A miniszter elsősorban a hivatalos körútjain tapasztalt szakmailag nem megfelelő erdőkihasználás javítása és a további károk megelőzése céljából adta ki rendeletét. Utasította a közigazgatási erdészeti bizottságokat, hogy a fakivágásokat és a beerdősítésre szánt területeken a legeltetést – amennyiben az a talaj termőképességének a megmaradását, illetve a felújítási és beerdősítési munkálatok sikerét veszélyeztette –, azonnal tiltsák be. A véderdők használatát büntetés terhének az előirányzása mellett teljesen megtiltotta.

A rendelet értelmében nagyon beszűkült az erdők mezőgazdasági kihasználhatósága, elsősorban a legeltetés szorult vissza. Erdő- és árvízvédelmi szempontokat vett figyelembe a véderdők kiterjesztése a havasi rétekre, illetve bizonyos területeken a korábban kivágott erdőrészek újrafásítása. Mindez viszont több helyen a hegyvidéki lakosság megélhetését nehezítette, mivel korlátozta gazdasági tevékenységüket.

Egán Ede nagy jelentőséget tulajdonított az 1879. évi erdőtörvénynek az ország hegyvidékeinek megóvása és az árvízveszély meggátolása szempontjából. „Az erdőtörvényre tagadhatatlanul szükség volt, hogy országunknak a közgazdaságilag szükséges famennyiséget a jövőre nézve biztosítsuk s hogy országunk hegyvidékét a Karszt szomorú sorsától megóvjuk, s kontinentális éghajlatunkat a szélsőségek és rónaságainkat a hóolvadás okozta vizek akadálytalan beözönléséből származó árvíz veszélyek ellen megvédjük.”⁸² A kormányzati megbízott annak ellenére, hogy összességében pozitívan viszonyult az erdők megóvását előirányzó törvényhez, annak alkalmazásával, illetőleg végrehajtásával nem minden esetben értett egyet, s remélte, hogy egyes helyekre vonatkozólag hatályát felülvizsgálják és módosítani fogják. A hegyvidéki akció vezetőjének a véleménye szerint az erdőtörvény rendkívüli szigorításokat tartalmazott, s ezután szorultak ki a falusi emberek a legelőkről. Jelentésében beszámolt arról, ahol a parasztok területet kaptak, az erdőtalajon álló fákat kivágták, a kitermelés után legeltetni kezdtek, míg végül az egész „elkopárosodott”.⁸³

Az Északkeleti-Kárpátokban az erdő az összterületnek majdnem a felét foglalta el, a szántó viszont mindössze az ötödét.⁸⁴ Az országos átlagnál majd másfélszer volt nagyobb a

⁸¹ A földművelés-, ipar- és kereskedelemügyi m. kir. miniszternek 36,016 szám alatt valamennyi közigazgatási bizottsághoz és kir. erdőfelügyelőséghez intézett körrendelete, a véderdő, valamint a futóhomokon és föltétlen erdőtalajon álló erdők felújításának vagy beerdősítésének ellenőrzése, az erdősírtési munkálatoknak elrendelése és a káros legeltetésnek betiltása ügyében. Magyarországi Rendeletek Tára, 1883.

http://library.hungaricana.hu/hu/view/OGYK_RT_1883/?pg=1643&layout=s 2015. október 22.

⁸² KTÁL. F. 772., op. 7., od. zb. 35., f. 40.

⁸³ KTÁL. F. 772., op. 7., od. zb. 35., f. 86.

⁸⁴ Bereg vármegyében az összterület 36,3 százalékát erdő, 34,9 százalékát szántó tette ki. Máramaros vármegyében ezek az arányok 53,7 – 10,9, Ugocsában 18,9 – 49,9, Ungban 44,5 – 27,5 százalékban oszlottak meg. NAGY Mariann: 2015. 397–398. o.

rétek aránya.⁸⁵ Az egy lakosra jutó szántóterület az erdők arányából kifolyólag ezen a területen volt a legkisebb. A birtokok jelentős részét a 10 000 hold feletti, főként erdőség tette ki. 1895-ös adatok szerint Bereg vármegyében szántók a 73,4, Máramarosban 85,6, Ugocsában 73, Ungban 81,1 százaléka a 100 katasztrális holdon aluli gazdaságok tulajdonában volt.⁸⁶ A birtokaprózódás a 20. század fordulóján tovább folytatódott. Az 1913–1915-ös adatok alapján Beregben a szántóterület 72,4, Máramarosban 97,9, Ugocsában 75,5, Ungban 86,5 százaléka a kis- és törpegazdaságok között oszlott meg.⁸⁷ Az egy mezőgazdasági keresőre jutó bruttó termelési érték a szántóra vonatkoztatva alig volt több mint az országos átlag fele.⁸⁸ Az összes termőterületre jutó érték a ruszinok lakta térségben volt a legalacsonyabb.⁸⁹ Az Északkeleti-Kárpátokban élő ruszinok differenciálatlan paraszti társadalmat alkottak, ahol a lakosság több mint 80 százaléka mezőgazdaságból élt, a társadalom kétharmada kisbirtokos paraszt volt.⁹⁰

A 19. század utolsó negyedében erőteljesen megindult – s az 1881 elején megtartott Országos Magyar Gazdasági Egyesület megbeszélésén az erdős területekre javasolt – iparosítás érezte a hatását az Északkeleti-Kárpátok vidékén is. Az 1875-ben alakult dolhai vasgyár bükkfából készült faszenet használt a vas olvasztásához.⁹¹ Lehoczky Tivadar beszámolója alapján az 1880-as évek környékén a Schönborn uradalom bükkös erdőiben mintegy 500 köbláb faszenet égettek, kevéssel korábban Frigyesfalván falemezgyár kezdte meg működését.⁹² Az Ung megyei Perecsenyben falepárlógyár jött létre.⁹³ A vidék jellegzetes ipara lett a fakitermelő és fafeldolgozó ipar. Fűrésztelepek, fakereskedelmi vállalatok, bútorgyárak alakultak, azonban az csak a lakosság egy kevés részének biztosította az állandó megélhetését.

Egán Ede nem tartotta megfelelő módszernek a vidék iparosítását: „Helytelen lenne mindez egy olyan államban, amely ma, sőt egy évszázad múlva is agri-kulturális állam leend

⁸⁵ A rétek Bereg vármegyében az összterület 9,8, Máramarosban 19,7, Ugocsában 12,7, Ung vármegyében 10,1 százaléka terjedtek ki. Az országos átlag 9,3 százalék volt. Uo.: 397–398. o.

⁸⁶ NAGY Mariann: 2015. 448. o.

⁸⁷ Uo.: 451–452. o.

⁸⁸ Egy hold szántóra jutó bruttó termelési érték Beregben 114, Máramarosban 98, Ugocsában 85, Ung megyében 112 koronát tett ki, míg az országos átlag 135 korona volt. Uo.: 477–478. o.

⁸⁹ NAGY Mariann: A magyar mezőgazdaság regionális szerkezete a 20. század elején. Gondolat Kiadó, Budapest, 2003. 138–139. o.

⁹⁰ KATUS László: Nemzetek és népszaporulat. In: Magyarok a Kárpát-medencében (História könyvek). Összeállította és szerkesztette: Glatz Ferenc. Pallas Lap- és Könyvkiadó Vállalat, 1988. 199–200. o.

⁹¹ ROXER Vilmos: A dolhai vasgyár keletkezése és viszonyai. In: Máramaros vármegye. Honismereti írások a Monarchia korából. Szerkesztette S. Benedek András. Hatodik Síp Alapítvány – Mandátum Kiadó, Budapest – Beregszász, 1997. 50. o.

⁹² LEHOCZKY Tivadar: 1996. 381, 403. o.

⁹³ TAUBINGER István: Ipar és kereskedelem. In: Ung megye. Honismereti írások Ung megyéről 1944-ig. Hatodik Síp Alapítvány – Mandátum Kiadó, Budapest – Beregszász, 1998. 36. o.

a közgazdasági rendezés első helyére állítani az iparosítást.”⁹⁴ Nem a fejlődést akarta meggátolni vagy annak ütemét lelassítani, hanem a hagyományos megélhetési módok termelékenységének növekedésében látta a lakosság életszínvonalának emelését, amely az emberek túlnyomó részének egyben a foglalkozását is biztosította. Megpróbálta megkeresni a bajok forrását, s annak oka, véleménye szerint, a tudatlanság volt. Jelentéseiben említi, hogy sok az írni, olvasni nem tudó személy, kevés az iskola. Sokszor okozott szervezési nehézséget „...a nép alacsony kulturális nivéauja és az intelligens elemek csekély volta.”⁹⁵ A mezőgazdasági keresők közül az írni-olvasni tudók aránya Bereg megyében 51,5, Máramarosban 18,7, Ugocsában 40,7, Ungban 44,4 százalékot tett ki.⁹⁶ A ruszinok lakta térségben a 6 éven felüli népesség férfitagjainak mindössze 32,5 százaléka, a nők 23,6 százaléka tudott írni és olvasni.⁹⁷ A munkaerő műveltségi szintje itt volt a legrosszabb az országban.⁹⁸

Valójában nem az 1879. évi erdőtörvény nehezítette meg jogi előírásaival a hegyvidéki parasztok életét, hanem a korábbi viszonyok rendezetlensége és azok visszahatása az úrbéri pátens után, valamint a lakosság alacsony műveltségi színvonala, aminek következtében a parasztság nem tudott megfelelően reagálni azokra a gazdasági–társadalmi változásokra, amelyek a 19. század második felében kihívásként érték a vidéket.

⁹⁴ KTÁL. F. 772., op. 7., od. zb. 35., f. 58.

⁹⁵ KTÁL. F. 772., op. 7., od. zb. 35., f. 43.

⁹⁶ NAGY Mariann: 2015. 440 – 441. o.

⁹⁷ KATUS László: 1988. 199. o.

⁹⁸ NAGY Mariann: 2003. 139.o.

I.2. Egán Ede tervezete a havasi gazdálkodás fejlesztése érdekében

Borostyánkői Egán Ede (lásd: 5. melléklet, 1. kép) egy ideig a földművelési minisztérium állattenyésztési osztályának a vezetői tisztét töltötte be. 1890. március 8-án a Tudományos Akadémia Nemzetgazdasági Bizottságának ülésén *Intő szó a magyarországi „havasi gazdaság” fejlesztése érdekében* címmel előadást tartott, amelyben egy külföldi, elsősorban svájci mintára tervezett gazdasági program kivitelezésének lehetőségét vetette fel. Előadása *Kárpátaink közigazdasági hivatása* címmel külön, könyvben is megjelent.⁹⁹

Egán először a kulturális fejlettség, az írni-olvasni tudás és az iskolába járás alapján hasonlította össze a történelmi Magyarország 32 síksági és 31 hegyvidéki megyéjét. Különösen szembetűnő volt a különbség az analfabetizmus tekintetében a legelmaradottabb Máramaros és Sopron megye között. 10 ezer lakosra számítva Máramaros megyében 8800, Sopron megyében 3248 lakos volt analfabéta. Máramaros megyében az iskolába járó tankötelesek 41, Moson megyében 95 százaléka járt iskolába. Azonban nem csak az oktatás terén volt lemaradás, hanem az utak kiterjedése vagy az elfogyasztott tápanyag tekintetében is sokkal rosszabbak voltak az arányok a hegyvidéken, mint a síkságon.

„Minél nagyobb tehát a haladás a hazánk kulturális központjait jelző városokban és azok közvetlen környékén valamint országunk nyugati részében, annál feltűnőbbnek mutatkozik s annál sötétebb színben tűnik fel azon nagy területnek a visszamaradása, melyet északkaleti és délkeleti hegyvidéknek nevezünk.”¹⁰⁰

A közigazdasági szakember elmaradottnak látta a hegyvidéki területeket. Véleménye szerint a haladásnak és a gazdasági viszonyoknak semmiféle hatása nem volt érezhető a szóban forgó részeken. A lakosságot okolta szegényes helyzetükért, akik nem voltak képesek arra, hogy a hegyvidék adta mezőgazdasági lehetőségeket kihasználják. S miután összevetette életviszonyaikat a nyugati országok hegyvidéki lakosaival, arra a megállapításra jutott, hogy ha nem is bőségben, de legalább nem nélkülözve éltek.

„Nincs kétség, hogy évtizedek múlva is még ugyanazon az alacsony fokon lesz a lakosság értelmi fejlettsége, mint jelenleg, mely saját helyzetét felismerni képtelen, minden vállalkozási szellemet nélkülöz és saját érdekei iránt a legcsekélyebb érzékkel sem bír.”¹⁰¹

Egán a fejlett hegységi élet mintájának Svájcot tekintette, mint olyan országot, amely a hegyvidéki gazdálkodásban akkor Európában élen járt.

⁹⁹ EGÁN Ede: *Kárpátaink közigazdasági hivatása*. Budapest, Pesti Könyvnyomda Részvénytársaság, 1890.

¹⁰⁰ Uo.: 1890. 6. o.

¹⁰¹ Uo.: 1890. 9. o.

Kilenc magyarországi megye (Csík, Máramaros, Hunyad, Krassó-Szörény, Háromszék, Beszterce-Naszód, Udvarhely, Szeben, Trencsén) adottságait hasonlította össze Svájc természeti-gazdasági viszonyaival. A hasonló természeti adottságú területek kihasználtságánál jelentős eltérések mutatkoztak.

Svájc és kilenc magyar hegyvidéki megye állatállománya

	Svájcban	A kilenc magyar megyében
Szarvasmarha	1 212 583	763 039
Sertés	349 917	411 763
Juh	341 804	1 254 454
Kecske	416 323	133 704

Forrás: Egán Ede: Kárpátaink közgazdasági hivatása. Budapest, Pesti Könyvnyomda Részvénytársaság, 1890. 13. o.

Főleg a szarvasmarha-állomány volt alacsonyabb, összesen 549 544 darabbal, 42%-al kevesebb. A hegyvidékre jellemző legtermészetesebb jövedelemforrás, a tejtermelés szerepe volt kicsi a magyar vármegyékben.

A tej és a sajtkelés összehasonlítása

		Svájcban	A kilenc magyar megyében
Évi tejtermelés		16,5 millió hl	950 000 hl
Egész évi sajtkelés		300 000 mm	95 000 mm
	százalékban	87	20
Abból eladásra kerül	mennyisége	245 000 mm	19 000 mm
	értéke	28 000 000 frt	950 000 frt
A lakosság egy személyre eső jövedelme a tejből		16 frt	0 frt 45,5 kr

Forrás: Egán Ede: Kárpátaink közgazdasági hivatása. Budapest, Pesti Könyvnyomda Részvénytársaság, 1890. 13. o.

Svájc mezőgazdasági termelésében a takarmánytermesztés és a megtermelt takarmány által előállított állati termékek játszották a legfontosabb szerepet. A takarmánytermelésre használt területek jövedelme akkor összesen 586 millió frankot tett ki, ami nyolcszor volt nagyobb, mint a gabonatermelésre használt területeké, amelyek jövedelme 77 millió 429 ezer frank volt.¹⁰²

¹⁰² EGÁN Ede: 1890. 15. o.

Svájcban takarmányt elsősorban a helyes váltórendszer fenntartása miatt és főleg az alomszalma biztosítása végett termeltek, valamint a gabonatermesztés évről évre mindinkább háttérbe szorult, míg takarmányféléket egyre nagyobb arányban termeltek.

Magyarországon ellenben a hegyvidéki megyék gazdái hasonlóan művelték a földet, mint ahogyan a síkvidéken. A hegyvidéki gazdák meggondolatlanul ugyanazokat a növényeket termelték, mint az alföldi birtokosok, amelyek azonban nem feleltek meg a hegyvidéki viszonyoknak. A helyzettel azért is kellett foglalkozni, mivel az akkori ország mezőgazdaságilag használt területeinek 25 százalékát a hegyvidéki területek képezték.

„Az ország jelentékeny része tehát oly terület, melyen a gabonafélék termesztése csak másodrangú tényező, s amely területnek mezőgazdasági jövedelmezősége pedig főleg az állattenyésztéstől függ, s mely vidékeken tehát a mezőgazdasági haladásra irányuló törekvésnél a fősúlyt a kaszálók és legelők helyes kihasználására kell fektetni.”¹⁰³

Egán Ede maga is bejárta a hegyvidéket és tanulmányozta a havasi legelők viszonyait. Térképet készített saját adatai alapján, illetőleg felhasználta Bedő Albert, az akkori országos főerdőmester erdészeti térképét. A területek feltérképezésével általános áttekintést kívánt nyújtani a havasi legeltetés lehetőségeiről, mivel – leírása szerint – hozzávetőlegesen az egész ország havasi legelőterületét ábrázolta.¹⁰⁴

A felmérés alapján 35 megyében volt havasi legelő, s azokat a havasi legelőterületek nagyságától függően 3 csoportra osztotta (lásd: 6. melléklet).¹⁰⁵ Három megyében – Csík, Máramaros és Hunyad – a havasi legelőknek nagy kiterjedése volt, azok alkották az első csoportot és Egán Havasi megyéknek a nevezte el területüket. A második csoportot 20 olyan megye alkotta, ahol nagy szerepet játszottak a havasi legelők. Ezek közé sorolta a gazdasági szakember Ung és Bereg megyét. A harmadik csoportba tartoztak azok a megyék, összesen 12, ahol a havasi legelőterületek nagysága csekély volt.¹⁰⁶

Magyarország havasi legelőinek nagyságát Egán kb. 1,2 millió holdban állapította meg (1 624 000 hold, amiből 424 000 erdő, azaz 1 200 000 hold), kb. annyi, mint amennyit árpával vetettek be és egyharmada a búzával bevetett területeknek.¹⁰⁷

A gazdasági szakember véleménye szerint a Kárpátok földrajzi képződése, a hegység talajviszonyai és éghajlat tekintetében is nagyon hasonlít a Nyugati-Alpok vidékéhez. Ezért is tartotta lehetségesnek egy alpesi típusú gazdasági akció megszervezését. „Mindezek után

¹⁰³ EGÁN Ede: 1890.15. o.

¹⁰⁴ Uo.: 1890.19. o.

¹⁰⁵ Uo.: 1890. 20–21. o.

¹⁰⁶ Ungban majd kétszer akkora havasi legelőterülettel (47 000 hold) számolt Egán, mint Beregben (26 ezer hold). Ugocsa megyét viszont még a harmadik csoport megyéihez tartozónak sem tekintette, tehát teljesen a síkvidéki megyének tartotta. Uo.: 21. o.

¹⁰⁷ Uo.: 1890. 23. o.

tekintetbe véve ugy havasi legelőink területét, mint azok talajviszonyait és növényzetét, teljesen biztos alapon nyugvónak látjuk az ezen területek közgazdasági mozgalmát célzó mozgalmat.”¹⁰⁸

Svájci, tiroli, bajorországi szakembereket próbált meg rávenni arra, hogy telepedjenek le, vagy a sajttelpeken fizetett szakszemélyzetként dolgozzanak a Kárpátokban. A felkért szakemberek egyhangúan azt állították, hogy a havasi legelők fűnövényzete annyira megfelelő, mint hazájukban. A legelők még alkalmasabbak voltak, mert könnyebben el lehet jutni rájuk és nem annyira sziklásak.

Egán azonban megjegyezte, hogy a havasi legelők növényzetét csak akkor lehet igazán összehasonlítani, ha a terület annyira lesz gondozott és trágyázott, mint külföldön, mert anélkül nem lesz sem nemes fű, sem kellő termés.

A négy hegyvidéki „kultúrégió” – a dombos vidék, a lomberdők és a fenyőerdők után – a havasok a negyediket képezték. A havasi legelőket három részre osztotta fel:

1. Előhavasok (600–1200 m)
2. Középhavasok (1200–1800 m)
3. Felső havasok (1800-tól a hóvonalig, kb. 2400 m)

Egán Ede leírása szerint a havasi gazdálkodásban az előhavasok nyújtották az első legelőt az állatoknak, mikor a többit még hó lepte be. Amikor a középhavasokról leolvadt a hó és az állatokat magasabbra hajtották fel, akkor az előhavasokon, ahol lakóházak és istállók helyezkedtek el, megtrágyázták a földet, s utána már csak kaszálóknak használták. A legelő állatok, hacsak hóesés miatt nem maradtak korábbi legelőiken, akkor csak az évad vége felé, az őszi havazás beállta után tértek vissza az előhavasokra.

A középhavasokat tehén-havasoknak szokták nevezni. A havasi évad alatt leginkább ott tartózkodtak a szarvasmarhák.

A legmagasabb havasokon, azaz a felső havasokon elsősorban a növendékmarhát és a juhokat legeltették.¹⁰⁹

Egán összeállította, mennyi havasi legelővel, illetve azoknak elő-, közép- és felső havasokra történő felosztásával rendelkeznek a hegyvidéki megyék külön-külön. Megjegyzése szerint ott vannak a legkedvezőbb viszonyok, ahol a középhavasok vannak túlsúlyban. Eszerint Csík megye után Máramaros a második volt középhavasok tekintetében, Bereg a tizenegyedik, Ung és Ugocsa megye viszont meg sem jelent a feltüntetett 22 megye nevei között. Ugocsát egyébként Egán nem tartotta hegyvidéki megyének, így nem is szerepelt az adatok között. Ungnak azonban, akárcsak Beregnek, 41 százalékát tette ki a rétek,

¹⁰⁸ EGÁN Ede: 1890. 37. o.

¹⁰⁹ Uo.: 1890. 38–39. o.

legelők és havasi legelők aránya az összes mezőgazdaságra használt területből. A legmagasabb arány Máramarosban volt, ott a rétek, legelők és havasi legelők 74 százalékát foglalták el a mezőgazdasági területeknek.¹¹⁰

Mindezeket előrevetítve Egán felsorolta a havasi legelők jövőbeli kihasználásának gazdasági pozitívumait, azaz megnevezése szerint az okszerű havasi gazdálkodás meghonosításának az előnyeit.

„Mindenekelőtt e mozgalom által egy új, ideáig alig ismert s túlnyomó részben még kellően ki nem használt terület nyeretik meg hazánk nemzetgazdaságának. E törekvések célja: a síkság és a dombos vidék gazdaságát közvetlen összeköttetésbe hozni a havasokkal, mely utóbbiak ideáig nagyjából csak idegen, évről évre változó juhtartók által lettek kihasználva; az ott dívó kezdetleges gazdasági viszonyokat emelni és belterjesebbé tenni; másrészt pedig a völgyek gazdaságát ezen új területek hozzacsatolása által gazdagítani és erősíteni.”¹¹¹

A mezőgazdaság jelentős átalakulása folytán a szarvasmarha-tenyésztésnek volt vezérszerepe – vallotta Egán. A havasi gazdaság szerepét ezért az állattenyésztés szempontjából felülmúlhatatlannak tartotta. „A szarvasmarha-tenyésztés legérdekesebb részét, művészetét, ugyyszólván poézisét képezi az egész mezőgazdasági üzemnek.”¹¹² Fontos szerepet szánt a tejgazdaságnak, mint a havasi gazdaság másik súlypontjának, amelyet az állattartás legjövödelmezőbb ágazataként tartott számon.

Egán a svájci viszonyokat hozta fel példának és az 1,2 millió hold területű havasi legelőt a mezőgazdaság vonatkozásában, az állattenyésztés szempontjából nagy lehetőségnek tartotta.¹¹³ Amint megjegyezte, 1822-ben még csak 2 egész éven át működő sajttelep volt Svájcban, míg 1890-ben már 2500 létezett.

A legfontosabbnak a havasi legelők mezőgazdasági jelentőségének és kihasználásának a felismerését tartotta. Egán Ede nem igazán bízott a hegyvidék iparosításában, s inkább a természet adta mezőgazdasági viszonyok termelékenyebb kihasználását tartotta fontosnak és igazán eredményesnek. „Ez lesz egyszersmind a leghathatósabb eszköz a hegyi nép jólétének s a lakosság művelődési fokának emelésére is. Egyes iparvállalatok, megnyitott új bányák, favállalatok stb. ideiglenesen emelhetik ugyan egyes hegyvidékek lakosságának jövedelmét.

¹¹⁰ EGÁN Ede: 1890. 25., 40–41. o.

¹¹¹ Uo.: 1890. 41. o.

¹¹² Uo.: 1890. 42. o.

¹¹³ Az 1897-ben meginduló Hegyvidéki akciónak Egán Ede volt az első kinevezett megbízottja. 1901-ben bekövetkezett halála után Kazy József folytatta a munkáját. 1904-es beszámolójában Kazy azt írta magyar havasi legelők előnyéről a svájciakkal szemben, hogy a svájci legelők nehezen megközelíthetőek, a meredekebb helyekről sok száz állat zuhan évente a mélybe, viszont a magyar havasok könnyen elérhetőek. Északkárpatmenti hegyvidéki nép gazdasági helyzetének javítására irányuló állami segítő akció hat évi működésének ismertetése. Összeállította: KAZY József. Budapest, Pallas részvénytársaság nyomdája, 1904. 23. o.

De közgazdasági szempontból távolról sem birhatnak annyira messzeható behatással, sem a nép állandó jólétre, sem a közmívelődés emelésére, mint azon behatás, mely odairányul: hogy a lakót tanítsa azt a földet, melyen született s melyhez egész életére kötve van, olyképen kihasználni, mint az közgazdasági helyzetének égalji és közlekedési viszonyainak megfelel.”¹¹⁴

Máramaros megyében a kincstár kezdeményezésére már az 1870-es évek végén, részvénytársasági alapon létrejött egy mintagazdaság, amit állami szubvención tartottak fenn, mely azonban veszteséges volt. 1885-ben a földművelésügyi miniszter a havasi területet bérbe adta egy svájci vállalkozónak, akivel tízéves szerződést kötöttek.¹¹⁵ A vállalkozó az első öt évben ingyen használta a területet. A második öt évben fokozatosan növekedett a bérösszeg, amely a tizedik évben kétszerese lett annak, amely a bérbeadás előtt a területről befolyt, azaz mielőtt a részvénytársaság használatba vette volna a földet. A bérlő saját részről 75 ezer forintot fektetett be a bérelt havasi területbe, s annak köszönhetően egy gazdaságos vállalkozás, egy mintagazdaság jött létre, amely akkoriban más megyében nem működött.¹¹⁶

Egán Ede munkájában pontokba foglalta össze azokat a legfontosabb problémákat, amelyeket meg kellett oldani az eredményes gazdasági program végrehajtásához.

I. Az erdőtörvényt, de különösen az 1883. évi földművelődési miniszteri rendelet véderőkre vonatkozó intézkedéseit meg kell vizsgálni, mert nem vette figyelembe és ellentétbe állt a vidék állattenyésztési érdekeivel. A rendelet alapján majdnem minden havasi legelőt véderdők közé kellett volna számítani.

II. A havasi gazdaságok rendezése ügyében a havasi legelők nyilvántartási törzskönyvének az elkészítése. Követendő példának tartotta Ausztriát, ahol a havasi vidékek közgazdasági viszonyairól készítették pontos nyilvántartást, amely akkor egyedülálló volt.

¹¹⁴ EGÁN Ede: 1890. 38–39. o.

¹¹⁵ Gottfried Barna adatai alapján Zürcher Herzog svájci vállalkozó 1883-ban 2000 kat. hold állami tulajdonban levő havast bérelt ki a Máramaros megyei Szaploncán, azon kívül vásárolt egy 5000 kat. hold birtokot. A virágzó havasi gazdaságba a századfordulóra már 250 000 frankot fektetett be a tulajdonos.

GOTTFRIED Barna: A „rutén akció” Bereg vármegyében (1897–1901). In. Szabolcs-Szatmár-Beregi Levéltári Évkönyv. XIII. Nyíregyháza, 1999. 195–202. o.

Zürcher Herzog Alajos 1901-ben (pontos dátum, hónap és nap nélkül) a földművelésügyi miniszternek írott levelében arról számolt be, hogy 16 évvel azelőtt, 1885-ben borostyánkői Egán Ede miniszteri megbízott közbenjárása következtében települt le Máramaros vármegyében, hogy a modern, Svájcban használt havasi gazdálkodást meghonosítsa. Eleinte az államtól bérbe vett földeken gazdálkodott, 1889-től azonban megvásárolta a szaploncai 4000 holdas uradalmat, ahol szintén hasonló módon tevékenykedett. Az erdő hasznosítása és feldolgozása céljából kialakított egy fűrésztelepet gőzfűrésszel, egy parkettagyárat, majd pedig egy hajlított fa bútorgyárat létesített. A legnagyobb problémát az ellene történő állandó támadások jelentették. A pontos számadatok leírása végett Fátyal István szaploncai csendőrparancsnok jegyzőkönyvére hivatkozik, amelyben a gazdasága ellen 51 tüzeset és személye ellen 4 merénylet elkövetése volt bejegyezve. Ezért aztán a biztosítótársaságok vagy egyáltalán nem, vagy csak nagy összegért voltak hajlandóak biztosítani a vállalkozó vagonát. KTÁL. F. 772., op. 7. od. zb. 42. f. 1–2.

¹¹⁶ EGÁN E.: 1890. 49-50. o.

III. A birtokviszonyok átalakulása miatt a közösen használt területeket szétszították, „arányosították”. Egán vallotta, hogy ami a szántóföldek esetében hasznos volt, az a legelőterületeket érintve veszélyes. Olyan rendeleteket kell kibocsátani, amelyek a közösen használt legelőterületek felosztását megakadályozzák, illetve bizonyos feltételekhez kötik.

IV. Az állam tevékeny részvétele a gazdasági programban és az 1885-től használt bérleti rendszer kiterjesztése a hegyvidékekre.

V. Gyakorlati tanfolyamok megszervezése, ösztöndíjak létesítése.

VI. Szabályrendeletek fogantatása annak érdekében, hogy a havasi gazdálkodás módja a törvényes felhasználás legyen,

VII. A dúvadak elleni védekezés.

VIII. A gazdasági tanintézetekben a havasi gazdaság tanítása.¹¹⁷

Egán Ede mélyen hitt az ország gazdasági megerősítésében és a hegyvidéki gazdálkodás fellendítésére irányuló program helyességében, amit írásának záró gondolataival is alátámasztott: „Ne feledjük el soha, hogy ez az ország csak akkor fog valóban nagygyá, hatalmassá és legyőzhetetlenné válni, ha nemcsak központjában van pezsgő élet, hanem az ország legtávolabb eső határvidékein is utat nyitunk a fokozatos haladásnak!”¹¹⁸

¹¹⁷ EGÁN Ede: 1890. 51–58. o.

¹¹⁸ Uo.: 1890. 60. o.

II. fejezet. KIVÁNDORLÁS AZ ÉSZAKKELETI-KÁRPÁTOK VIDÉKÉRŐL

II.1. A kivándorlás kezdete

A kiegyezés utáni Magyarország gazdasága gyors és látványos fejlődésnek indult, ám a gazdasági változások jelentős társadalmi, életmódbeli átalakulást vontak maguk után.

E korszak legfontosabb eredményei közé tartozott a születéskor várható átlagos élettartam növekedése és a népesség számának emelkedése. A jobb táplálkozásnak, az egészségesebb lakásviszonyoknak, a közegészségügy fejlődésének köszönhetően csökkent a csecsemő- és gyermekhalandóság, visszaszorultak a korábban pusztító járványos betegségek.¹¹⁹

A gazdaság modernizációja – elsősorban a mezőgazdaság tőkés átalakulása és az iparosodás – milliókat mozdított ki lakhelyéről, hagyományos élet keretei közül. A vándormozgalom nagyobb része az ország határain belül zajlott le. Ennek eredményeként 1880-ban minden negyedik, 1910-ben pedig minden harmadik ember máshol élt, mint ahol született. A dualizmus korának nagy népesedési válságtünete azonban a kivándorlás volt.¹²⁰

W. A. Lewis Nobel-díjas közgazdász és gazdaságtörténész véleménye szerint az iparosodás határát a mezőgazdaság termelékenységének növekedése szabja meg. A Monarchia magyarországi területén a mezőgazdasági termelés éves növekedése 1,7 százalékot tett ki, míg az iparé – 4,2 százalékos volt.¹²¹ A mezőgazdasági termelést elsősorban az élők munkafelhasználás határozta meg, az iparosodás növekedésében a tőkeigényes ágazatok játszották a vezető szerepet. Ennek következtében az iparosodás nem vonta el a mezőgazdaságból a munkaerőt, sőt a paraszti életformából kiszorulókat sem tudta ellátni munkával. Jelentős részük csak idénymunkát végzett kevés fizetségért, mások pedig nagybirtokosok vagy a birtokos parasztság szolgálatában álltak, azoknak dolgoztak szintén csekély juttatásért. Ez lett a századfordulón felerősödő kivándorlás fő oka.¹²²

Rácz István a kivándorlást három szakaszra bontotta. Az első szakasz közvetlenül az 1848–1849-es szabadságharc után kezdődött és az 1880-as évekig tartott. A kivándorlás szórványosan indult el, ennek ellenére beszélhetünk magyarországi kivándorlásról a 19. század derekán. A második szakasz az 1880-as évektől a századfordulóig számítható.

¹¹⁹ ESTÓK János: Magyarország története 1849-1914. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 2004. 147. o.

¹²⁰ FÓNAGY Zoltán: Modernizáció és polgárosodás 1849-1914. Csokonai Kiadó, Debrecen, 2004. 157. o.

¹²¹ KÖVÉR György: Piaci hullámzások és gazdasági növekedés. In: *Magyarország története a 19. században*. Szerkesztette: Gergely András. Osiris Kiadó, Budapest, 2003.345. o.

¹²² Uo.: 2003. 345. o.

Ekkor a kivándorlás területileg kiszélesedett és számszerűleg megnövekedett. A felvidéki megyékről áterjedt a Dunántúlra és Erdélyre, fokozatosan országos méreteket öltött. A harmadik szakasz a századfordulótól 1914-ig tartott, ami a tömeges kivándorlás időszaka volt, s aminek az első világháború vetett véget.¹²³

A XIX. század végen elindult erőteljes kivándorlási hullám a nyugat-európai államokban már jóval hamarabb megkezdődött, nem volt tehát teljesen ismeretlen a magyar politikusok számára sem. Ennek ellenére rövid idő alatt jelentős méreteket öltött, és igazán a megfelelő „ellenszert” sem sikerült megtalálni a jobb élet reményében útnak indulók marasztalására.

A közönyösséget sem lehet felróni az állami közigazgatás akkori tisztviselőinek, hiszen a folyamatot kezdetétől fogva figyelemmel kísérték, ami nem kevés aggodalommal töltötte el az ország vezető politikusait. Az 1880-as évektől a kivándorlás egyre erőteljesebben éreztette hatását. A hatóságok adatokat gyűjtöttek és intézkedéseket fogantatosítottak az útra kelők visszatartására. Jellemző, hogy a nyugat-európai országokat sokkal hamarabb elérő kivándorlási hullám a 19. század végi Magyarországot is hasonló gazdasági környezetben találta. Azaz egy olyan időszakban, amikor az ipari forradalom, a kapitalista piacgazdaság éreztetni kezdte a hatását, s ezzel együtt járt a társadalmi viszonyok erőteljes átalakulása is. Az elodázott földreform és a népességrobbanás elsősorban a parasztok százezreit mozdította ki korábbi lakóhelyéről. Az alapvető gazdasági okok mellett kisebb szerepe volt olyan tényezőknek, mint a katonai sorozás elkerülése, családi ügyek hatása, kalandvágy, törvény előli menekülés, azaz a személyes okok csak másodlagos szerepet játszottak a kivándorlásban.¹²⁴

1880-ban Hedry Ernő országgyűlési képviselő egyik beszédében azt nyilatkozta, hogy a kivándorlók szinte kivétel nélkül parasztok, zsellérek, cselédek. 1883-ban Érkövy Adolf akadémikus írásában azt fejtette ki, hogy a kivándorlók legnagyobb részét eladósodott telkes parasztok és zsellérek alkotják. 1902-ben Barta Ödön szerint a kivándorlók legnagyobb tömege kis- és törpebirtokosokból került ki. A Debreceni Kereskedelmi és Iparkamara 1905. évi jelentésében úgy fogalmaztak, hogy a kivándorlók szinte mindannyian mezőgazdasági munkások, napszámosok és cselédek. Az 1900. augusztus 18-án megjelent Népszava c. újság hasábjain pedig azt írták, hogy a kivándorlók legnagyobb része földművelő munkás. A kivándorlás kérdése egyben parasztkérdést is jelentett.¹²⁵

¹²³ RÁCZ István: A paraszti migráció és politikai megítélése Magyarországon, 1849–1914. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1980. 75–77. o.

¹²⁴ VÁRDY Béla: Magyarok az Újvilágban. Bp., 2000. 200–201. o.

¹²⁵ RÁCZ István: Parasztok elvándorlása a faluból. In: A parasztság Magyarországon a kapitalizmus korában. II. kötet. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1972. 458–459. o. (A továbbiakban: RÁCZ István: 1972/II.)

Kovács János szigorúan megfogalmazásában olyan „kilökötteknek” tekinti az elvándorlókat, „akik nem kellettek a hazának”.¹²⁶

Erdei Ferenc egyenesen menekülésnek tekintette a parasztok vándormozgalmát a városok és más világrészek felé.¹²⁷ Munkáiban elsősorban a két világháború közötti parasztság viszonyait írta le, de az előzmények keresésében sokszor visszatekintett a 19–20. század fordulójára, a mezőgazdaságban élők társadalmát meghatározó eseményekre. Véleménye szerint az, ami jelentős különbségnek tekinthető a korábbi paraszttársadalomból kiváltak és a kivándorlás között, az a jelenség tömegmozgalommá válása volt. Míg korábban a parasztsorból kimozdultak által nem bomlott a parasztvilág, addig a csoportos elvándorlás a hátrahagyottakat is indulásra biztatta. Az okait abban látta, hogy a törvények révén a társadalmilag megkötött parasztság ki akart törni saját életformájából és nem kívánt többé parasztként élni.¹²⁸

Magyarországot az 1880-as években elérő kivándorlási láz igazán csak a 20. század első évtizedében tetőzött.¹²⁹ Így például 1906. július 1-je és 1907. június 30-a között közel kétszázezren hajóztak az Amerikai Egyesült Államokba. Puskás Julianna is, akárcsak Ráczy István, az első világháborút tekinti a tömeges kivándorlás megfélézőjének.¹³⁰

Várdy Béla számításai szerint ez a hatalmas tömegmozgalom csak az Osztrák-Magyar Monarchiából több mint négymillió embert – köztük közel 2 millió magyar állampolgárt – dobott át az Atlanti-óceán túloldalára.¹³¹ Hasonló véleményen van a témával foglalkozó Szántó Miklós is, aki Thirring Gusztáv statisztikai adataira hivatkozva írja, miszerint az első világháborúig összesen 1 963 592 fő vándorolt ki az akkori Magyarország területéről.¹³² Valamivel többre becsüli a kivándorlók számát Fónagy Zoltán, aki 2,2 millióra teszi a dualizmus fél évszázada alatt a kivándoroltak számát.¹³³ Gyimesi Sándor 1860-tól 1910-ig az országot ért kivándorlási veszteséget 1,4 millió főben határozta meg.¹³⁴ Bagdi Róbert Puskás Julianna számításaira hivatkozva 1,2 millióra értékeli a Magyarországról 1899–1913 között

¹²⁶ Dr. KOVÁCS János: Egyetemes magyar agrárfejlődés (Harmadik kiadás). Agroinform Kiadó és Nyomda, Budapest, 2007. 207. o.

¹²⁷ ERDEI Ferenc: 1973. 171–177. o.

¹²⁸ Uo.: 1973. 171. o.

¹²⁹ PUSKÁS Julianna: Kivándorlás Magyarországról. // Magyarok a Kárpát-medencében. Szerk.: Glatz Ferenc. Pallas Lap- és Könyvkiadó Vállalat, Bp., 1988. 204. o. (A továbbiakban: PUSKÁS Julianna: 1988.)

¹³⁰ PUSKÁS Julianna: Kivándorló magyarok az Egyesült Államokban 1880-1940. Akadémiai Kiadó, Bp., 1982. 200. o.

¹³¹ PUSKÁS Julianna: 1982. 198. o.

¹³² PUSKÁS Julianna: 1988. 46. o.

¹³³ FÓNAGY Zoltán: 2004. 157. o.

¹³⁴ GYIMESI Sándor: Utunk Európába. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1999. 83. o.

kivándoroltak számát az USA-ba.¹³⁵ Puskás Julianna az európai kikötők adatait alapul véve valamivel több, mint kétmillió utast jelölt meg 1871 és 1913 között, miközben az Egyesült Államok bevándorlási hivatala 1 815 117 személy partraszállását jelezte. Viszont nem mindannyian az Egyesült Államokba, hanem sokan Kanadába és Dél-Amerika országaiba indultak. Ezenkívül figyelembe véve a halmozódásokat, a többszöri oda-vissza hajózást, ami ugyanazon személy megismételt regisztrálását jelenti, úgy véli, hogy az Egyesült Államokba vándorlók száma ezen időszak alatt 1 millió 300 ezerre tehető.¹³⁶ Mivel a magyarországi kivándorlók 86 százaléka 1899–1913 között az USA-ba ment, ettől nagyjából 15 százalékkal lehetett több az összes kivándorló. Kovács János 1 386 528 főre becsüli azoknak kivándorlóknak a számát, akik 1899–1913 között hagyták el az országot.¹³⁷

A hatóságok kevés, illetve átmeneti sikereket tudtak csak elérni, hiszen a 20. század elejére a kivándorlás egyre jelentősebb méreteket öltött. 1906. július 1-je és 1907. június 31-e között majd kétszázezren utaztak ki az Egyesült Államokba.¹³⁸ A hivatalos statisztikai adatok szerint 1900 és 1913 között az akkori Magyarországról közel másfél millióan hajóztak ki az USA-ba (1 463 693 személy).¹³⁹ A kivándorlás kb. 86 százalékban az USA-ba irányult.¹⁴⁰ A jobb élet reményében útrakelt emberek egy része Kanadát, Dél-Amerika országait, vagy Dél-Afrikát választotta uticélként. Sokan a kiutazást csak átmeneti állapotnak tekintették, munkát keresni indultak, és feltett szándékuk volt, hogy egy kis pénz összegyűjtése után hazatérjenek. Később azonban ez a többségnél végleges letelepedési szándékká módosult. Pontos adatokat szolgáltatni a kivándorlók számáról nem lehet, hiszen a hivatalos statisztikai adatok csak az útlevelel rendelkezőket tartalmazzák. Az emberek egy jelentős része azonban titokban, szökve lépte át a határokat. A másik nehézséget az támasztja, hogy egyesek többször is megtették a tengerentúlra vezető utat, közben hazatértek családjukhoz, így az oda-vissza utazásokat sem lehet kiszűrni a puszta számadatokból. Egy része a távoli országokban munkát kereső embereknek valóban hazatért.

Az emigráció először az ország északi megyéiben indult meg. Elsőként a felvidéki német polgárság tagjai keltek útra. A viszonylagos jólétük mellett további gazdasági lehetőséget láttak a kivándorlásban.¹⁴¹ Az agrárnépesség tömeges kiutazása 1885 körül indult meg, elsőként az északkeleti megyékből, a szlovák és ruszin lakosságot érintve

¹³⁵ BAGDI Róbert: Bereg és Ung vármegye migrációtörténeti összehasonlítása 1899-1913 között. In: Demeter Gábor – Bagdi Róbert: Migráció és asszimiláció Északkelet-Magyarországon és a Partiumban (1715–1992). Debrecen, 2009. 61. o. (A továbbiakban: Bagdi Róbert: 2009.)

¹³⁶ PUSKÁS Julianna: 1982. 62. o.

¹³⁷ Dr. KOVÁCS János: 2007. 207. o.

¹³⁸ PUSKÁS Julianna: 1982. 204. o.

¹³⁹ Magyar statisztikai közlemények. A magyar Szent Korona országainak kivándorlása és visszavándorlása 1899-1913. Budapest, 1918. 16. táblázat

¹⁴⁰ SZÁNTÓ Miklós: Magyarok Amerikában. Gondolat. Budapest, 1984. 46. o.

¹⁴¹ VÁRDY Béla: 2000. 202. o.

nagymértékben.¹⁴² A legtöbben Sáros és Zemplén megyékből indultak el szerencsét próbálni. A kivándorlási hullám Zemplénből fokozatosan Ung megyére is áterjedt, ahol valamivel később szintén jelentős méreteket öltött, és a lélekszámhoz viszonyítva nagyon magas volt az arányuk (1899 és 1913 között átlagosan a megyében ezer főre 19 kivándorló jutott).¹⁴³ Az Ung megyéből történő kivándorlás már 1880-tól kimutatható, igaz, eleinte nem tulajdonítottak ennek különösebb jelentőséget. Nem is igazán tudtak tenni ellene, hiszen a községi előjárók kötelesek voltak minden hozzájuk forduló személynek honossági vagy magaviseleti igazolványt kiállítani. Bereg megyében a 19. század utolsó évtizedében kezdődött el, de csak 1900-tól vált jelentőssé a kivándorlás, Máramaros és Ugocsa vármegyékben pedig a 20. század első évtizedének közepétől nőtt meg az országot elhagyók száma. Hogy Ung vármegyére a szomszédos zempléni események milyen hatással voltak, arra a szobránci járás szolgabírája egyik jelentésében külön is kitért. Amint írta, a nagymihályi járásból (Zemplén megye) sokan elmentek Amerikába, jelentős pénzszegeket küldtek haza, aminek a hatására egyre többen hagyják el otthonukat.¹⁴⁴

A kivándorlás a paraszti társadalom minden rétegét érintette, de például a debreceni kamarához tartozó Szatmár, Máramaros, Bereg és Ugocsa megyéknek a „bányászattal foglalkozó köznépe” sem tudott megélni otthon, ezért a „kivándorlás eszméjével kezdett el foglalkozni”.¹⁴⁵

A hegyvidéki megyékből elindult kivándorlás nagyon erőteljes volt. Ezzel is magyarázható, hogy az országgyűlési vitákon egy ideig a magyarországi kivándorlást teljesen azonosították a hegyvidéki kivándorlási mozgalommal, s az sem véletlen, hogy a kivándorlást elemző közgazdasági tanulmányok is először ezeket a megyéket vetették vizsgálat alá.¹⁴⁶

A kivándorlás elsősorban az ipari gócpontoktól távol eső helységeket, a peremvidékeken lévő városokat és megyéket fogta át. 1899–1913 között Ung megyéből a statisztikai adatok szerint 45 657 ember vándorolt ki, ami a korabeli magyarországi viszonylatban Zemplén, Torontál, Sáros és Szepes megye után az ötödik helyet jelentette az elköltözött emberek számát tekintve.¹⁴⁷

¹⁴² DOBSZAY Tamás – FÓNAGY Zoltán: Magyarország társadalma a 19. században. In: *Magyarország története a 19. században*. Szerk.: Gergely András. Osiris Kiadó, Bp., 2003. 426. o.

¹⁴³ MSK: 1918. 2. táblázat

¹⁴⁴ KTÁL. A Magyar Királyság Ung vármegyéjének főispáni iratai. F. 4., op. 1., od. zb. 66., f. 11.

¹⁴⁵ RÁCZ István: 1980. 96. o.

¹⁴⁶ RÁCZ István: 1972/II. 455. o.

¹⁴⁷ Uo.: 1972/II. 454. o.

Kivándorlás a peremvidékekről

Megye	A kivándorlók száma
Zemplén	82 584
Torontál	76 798
Sáros	50 390
Szepes	46 007
Ung	45 657
Bács-Bodrog	44 691
Temes	44 260
Abaúj-Torna	44 258
Nagy-Küküllő	36 464
Nyitra	33 031
Veszprém	30 166
Trencsén	23 560
Szabolcs	22 028

Forrás: RÁCZ István: Parasztok elvándorlása a faluból. In: A parasztság Magyarországon a kapitalizmus korában. II. kötet. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1972. 455. o.

Bagdi Róbert is Északkelet-Magyarországot tekinti a legfőbb népesség kibocsátó központnak. Ebben a viszonylatban egyes megyék annyi tengerentúli kivándorlót adtak, hogy a kiutazók száma a természetes szaporulatot is meghaladta. Ezekben a megyékben a kivándorlás és a természetes szaporulat a következőképpen alakult: Szepes 159,2 százalék, Abaúj-Torna 157,7 százalék, Ung 132,8 százalék, Gömör és Kishont 132,2 százalék, Zemplén 118,9 százalék.¹⁴⁸

A természetes népszaporodás következtében megnőtt Ung megye lakossága, és ezért a termőföldhöz viszonyítva nagy volt a népsűrűség. A belső ipari centrumok távolsága, magának a megyének az alacsony ipari fejlettsége, amely nem volt képes befogadni a mezőgazdaságból kiszoruló embereket, erőteljes lökést és állandó utánpótlást adott az emigrációnak. Ung megyében az ungvári járáshoz tartozó Bező, Ungdaróc és Nagygejőc

¹⁴⁸ BAGDI Róbert: 2009. 61. o.

Ung megye lakossága a népszámlálási adatok alapján 1880-ban 75 749 fő volt, 1910-ben már 104 147 személyt számoltak össze. Kárpátalja településeinek nemzetiségi (anyanyelvi) adatai (1880–1941). Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 1996. 16. o.

falvakból volt a legnagyobb arányú a kivándorlás.¹⁴⁹ A 20. század első évtizedében Ung megyében nem volt olyan község, ahonnan ne indultak volna el kivándorlók.

Az 1880-as évektől a Belügyminisztériumból már folyamatos jelentéseket kértek a főispánoktól a kivándorlás helyzetéről. Az egyik, 1882. augusztus 14-én a főispánnak írott levélben, egy hónapon belüli válaszban adatokat kértek az utóbbi három évben történt kivándorlásról.¹⁵⁰

A főispán, gróf Török Napoleon továbbította ezt a szolgabíróknak, akiknek a jelentéseiből állította össze válaszáat. Szinte mindannyian a szolgabírók közül a kivándorlás legfőbb okaként az elszegényedést és a keresethiányt említették meg. Többen hivatkoztak az utóbbi évek rossz termésére. Tabódy Jenő, nagykaposi szolgabíró jelentésében írta, hogy kedvező hírek érkeznek az Amerikába már kivándoroltakról, s így „vagyonszerzési remények” miatt indulnak útnak.¹⁵¹ Bursik Dezső, ungvári szolgabíró, a községi elöljárók hozzáállásáról azt jelentette, hogy azok kötelesek voltak kiállítani minden hozzájuk forduló félnek honossági és magaviseleti igazolványt. A határon aztán sokan a cselédkönyvet vagy a marhalevelet mutatták fel, s mivel ott nem értették az iratok tartalmát, úgy átengedték őket.¹⁵² Köröskényi Elek, a szobránci járás szolgabírója nem csak a kivándorlásról, de egyesek visszatéréséről is említést tesz.¹⁵³ Lőrinczy Jenőnek, a sztavnai járás szolgabírójának különösen elkeserítő a jelentése. Az elszegényedés, a teljes nyomor, „mely a felvidéki nép között ma már oly irtózatos mértékben uralkodik” a kivándorlás elsődleges oka. Ehhez járult még az iszákosság, valamint az uzsoraszerződések, amelyek a „földműves népet kiszivattyúzzák”.¹⁵⁴ Gróf Török Napoleonnak, Ung megye főispánjának 1882-ben a belügyminisztérium számára írott beszámolójából kitűnik, hogy az utolsó három évben a megyéből, beleértve Ungvár városát is mintegy 1000 ember vándorolt ki. A legtöbben Ungvárról (500 fő), illetve a Felső-Zemplénhez közel eső területekről.¹⁵⁵ A városokban boldogulni nem tudó iparos és kereskedő példája könnyen talált utánzásra a paraszti lakosság körében is.

A kivándorlás növekedése már az 1890-es évek elején munkaerőhiányt okozott a vármegye járásaiban, ezért különböző fórumokon, „tanácskozmányokon”, a „felvidéki

¹⁴⁹ RÁCZ István: 1972/II. 455. o.

¹⁵⁰ Az adatok begyűjtése a következő kérdésekben történt:

- a lakosság mely rétegét érintette ez leginkább,
- mik voltak a fő okok,
- útlevelek vagy azok nélkül történt-e a kivándorlás,
- hogyan jártak el a községi elöljárók és jegyzők? KTÁL. F. 7., op. 1., od. zb. 60., f. 6.

¹⁵¹ Uo.: f. 7.

¹⁵² Uo.: f. 9–10.

¹⁵³ KTÁL. F. 4., op. 1., od. zb. 505., f. 11–12.

¹⁵⁴ KTÁL. F. 4., op. 1., od. zb. 66., f. 13–14.

¹⁵⁵ Uo.: f. 19.

értelmiség” különböző észrevételeit, javaslatait is igyekeztek hasznosítani. Azonkívül kimutatások készültek az Amerikába költözőtekről.¹⁵⁶

Az egyre nagyobb mértéket öltő kivándorlást az útlevelek kiadásának szigorításával is megpróbálták visszaszorítani a századfordulón. Az egyénileg kivándorlók esetében még volt esély a visszatérésre, hiszen azok általában ideiglenesnek tekintették a távozásukat, az Amerikában szerzett pénzzel az adósságukat akarták rendezni, vagy földet szerettek volna vásárolni.¹⁵⁷ Azok viszont, akik családotól vándoroltak ki, vagy akik után a családjuk később utazott ki, nagyon kevesen jöttek vissza. Így a levéltári adatok között 1889-től egyre több esetben fordul elő, hogy az Ung megyei főispán már nem ajánlja a férjük után kiutazni akaró feleségek vagy családok számára az útlevelek kiadását.¹⁵⁸ Ung megyében 1899-ben 3637, 1900 augusztusának végéig 3072 személy kapott útlevelet Amerikába.¹⁵⁹

Ung megyében már a századforduló előtt is jelentős volt a kivándorlás, ami intenzitásában a Zemplén megyeihez hasonlított, míg Bereg, Máramaros és Ugocsa megyék kivándorlása jóval kisebb mértéket öltött. Bereg megyét később érte el a kivándorlási hullám, ami jellemző a másik két megyére, Ugocsára és Máramarosra is. Földrajzilag távolodva Ung megye határaitól, a kivándorlás egyre kevésbé érintette a többi északkelet-magyarországi megyét. Bereg megyéből a kivándorlás a felvidéki és a munkácsi járás falvaiból indult el. A felvidéki járás szolgabírája 142 útlevelet állított ki 1901 tavaszáig, de a kivándorlás mértéke ettől jóval nagyobb volt.¹⁶⁰

Az egyre növekvő kivándorlást jelzi, hogy Ung megyében az 1904-es év első nyolc hónapjában 2041 személy folyamodott útlevélért, 1905. augusztus 31-ig viszont már 3819 útlevelet adtak ki, azaz csaknem megkétszereződött a hivatalos papírokkal kiutazni szándékozók száma.¹⁶¹

Nehéz meghatározni a kivándorlók pontos számát, hiszen a hivatalos adatok mellett – amelyek elsősorban a kiadott útleveleken alapulnak – figyelembe kell venni, hogy sokan titokban, dokumentumok nélkül hagyták el az országot. A magyar statisztika nem közöl adatokat az illegális kivándorlásról. Nemcsak azért, mert a kivándorlók szökve hagyták el az országot, és így nehéz volt számon tartani őket, hanem mert a hatóságok saját tevékenységük kedvezőbb bemutatása miatt kisebbeknek igyekeztek feltüntetni a kivándorlás méreteit, ezért alacsonyabb számokat közöltek a felettes hatóságoknak.¹⁶²

¹⁵⁶ KTÁL. F. 4., op.1., od. zb. 126., f. 2.

¹⁵⁷ FÓNAGY Zoltán: 2004. 158. o.

¹⁵⁸ KTÁL. F. 4., op.1., od. zb. 83., f. 25–26.

¹⁵⁹ KTÁL. F. 772., op. 1., od. zb. 117., f. 42.

¹⁶⁰ KTÁL. F. 772., op. 1., od. zb. 64., f. 7.

¹⁶¹ KTÁL. F. 4., op.1., od. zb. 505., f. 6.

¹⁶² RÁCZ István: 1980. 79. o.

I. O. Mandrik a statisztikai adatokra hivatkozva 19 368 főben állapította meg az Ung megyéből kivándorlók számát 1892 és 1902 között.¹⁶³ Puskás Julianna kb. 40 ezer főre teszi az 1899–1913 között az Ung megyéből emigráltakat.¹⁶⁴

Bereg viszonylatában a lakosságnak egy töredéke (6,8 ezrelék) vándorolt ki a leginkább érintett időszakban, az első világháborút megelőző 15 évben. Bagdi Róbert adatai alapján az 1900 és 1910 közötti időszakban Beregből 14 170-en, Ungból 23 177-en hagyták el az országot örökre.¹⁶⁵

II.2. Állami intézkedések a kivándorlás visszaszorítása érdekében

A kivándorlás kérdését a századfordulón a kormánypolitika egyre inkább előtérbe állította és korlátozása céljából több intézkedést is foganatosított. A magyar állam a külföldi országokhoz hasonlóan és azok példájára a kivándorlást a törvényes rendelkezések egész sorával próbálta korlátozni. 1876-tól a magyar kormány e célból több rendeletet bocsátott ki. Volt olyan, amelyikben a külföldi hajóscégek kivándorlási hirdetményeinek postai szállítását tiltotta meg. Egy másikban a csendőröket utasították arra, hogy az útlevel nélkülieket fordítsák vissza. Az 1910-es évektől már olyan rendelkezéseket is szétküldtek a falvakba, amely az engedély nélkül kivándoroltak feljelentői számára pénzt ígért.¹⁶⁶

Az államhatalom törvények útján is igyekezett szabályozni a kivándorlás mértékét. Az első világháborúig három olyan törvényt fogadtak el, amely foglalkozott a kivándorlással: 1881: XXXVIII, 1903: IV és az 1909: II. törvénycikkelyt.¹⁶⁷

Az 1881. évi törvény a kivándorlási ügynökökről szólt, amely előírta, hogy ügynöki tevékenységet csak a belügyminisztérium engedélyével végezhet. A belügyminisztérium azonban a kivándorlás megakadályozása céljából egyetlen engedélyt sem adott ki.

A másik két törvény már kimondottan a kivándorlást akarta megakadályozni. A magyar törvénykezésben először 1903-ban határozta meg a kivándorlás fogalmát: „Kivándorlónak tekintetik az, aki tartós kereset céljából külföldre távozik.”¹⁶⁸ Az 1909. évi törvény ugyanebben a megfogalmazásban jelent meg, kiegészülve azzal, hogy a törvény hatálya „nem terjed ki azokra, akik valamely európai államba egy évnél rövidebb időre meghatározott munkák teljesítése végett távoznak.”¹⁶⁹

¹⁶³ МАНДРИК I. O. 1991. 51. o.

¹⁶⁴ PUSKÁS Julianna: 1988. 205. o.

¹⁶⁵ BAGDI Róbert: 2009. 67. o.

¹⁶⁶ RÁCZ István: 1972/II. 473. o.

¹⁶⁷ Uo.: 1972/II. 473. o.

¹⁶⁸ RÁCZ István: 1980. 77. o.

¹⁶⁹ RÁCZ István: 1980. 77. o.

A kivándorlást a törvények nem tiltották meg, de a lakosság bizonyos rétegének az elutazását megpróbálták megakadályozni. Az 1903. évi törvény kimondta, hogy a katonai kötelezettség alatt álló személyek csak akkor hagyhatják el az országot, ha arra a hatóságoktól engedélyt kapnak. Az 1909. évi törvény szigorította a megkötést. A törvény előírta, hogy az említett engedélyt csak azok kaphatják meg, akik befizetik a belügyminiszter által 100-tól 1000 koronáig megállapított összeget. Azok számára, akik a hatóságok megkerülésével, engedély nélkül akartak kivándorolni, az 1909. évi törvény két hónapig terjedő fogházat és 600 korona pénzbírságot helyezett kilátásba.

Az államhatalom a kivándorlási törvényeknek igyekezett érvényt szerezni, a csendőrség és a határőrség révén. A belügyminisztérium elsősorban a határmenti állomásokat ellenőriztette, illetve erősítette meg külön egységekkel, de az ország belsejében is állandó készenlétben állott a csendőrség a kivándorlók visszatérítésére. Ahol a hatóságok nagyobb kivándorló csoportról szereztek tudomást, azonnal kérték a helyi csendőrőrs megerősítését és a fegyverhasználat igénybevételeire is felkészültek. A hatóságok tájékoztatása szerint az 1907. évben 13 ezer jogtalan kivándorlót tartóztattak fel.¹⁷⁰

A határon végzett igazoltatási eljárások megszigorítása és a kivándorlási ügynökök elleni intézkedések egyre inkább előtérbe kerültek. A század elején már azokat nevezték kivándorlási ügynököknek, akik bizonyos összeg fejében vállalták, hogy hamis papírokkal vagy olykor papírok nélkül is kicsempézik a kiutazni szándékozót az országból. Ez a fajta embercsempészet egyre szervezettebbé vált, egész hálózattá és jól jövedelmező üzletággá szerveződött. A nyugat-európai kikötőktől egészen a helyi, falusi szintig jelen volt. Egy 1903-ból származó bírósági ítélet a nagykaposi járásból származó Blum Bernátot 10 napi elzárásra és 15 nap alatt megfizetendő 200 korona pénzbüntetésre ítélte. A határozatban kiemelték, hogy a „bírósági ítéletnek keménynek és elrettentőnek” kell lennie, hogy ilyen ne fordulhasson többet elő.¹⁷¹ Szintén 1903-ból származik a Klein Lőrincnével szemben folytatott eljárás kivándorlás tiltott közvetítése miatt. Őt 15 napi elzárásra és 15 nap alatt megfizetendő 300 korona pénzbüntetésre ítélték. Az utóbbi behajthatatlansága esetén azt saját költségén letöltendő még 15 napi elzárásra lehetett változtatni.¹⁷²

¹⁷⁰ RÁCZ István: 1972/II. 474. o.

¹⁷¹ KTÁL. F. 4., op.1., od. zb. 488., f. 1–13.

¹⁷² KTÁL. F. 7., op.1., od. zb. 113., f. 1–6.

Az 1913. évben elítéléssel végződött kivándorlási kihágási ügyek

Vármegye	Elítéltek száma
Ung	984
Máramaros	797
Bereg	502
Ugocsa	115

Forrás: Magyar statisztikai közlemények. A magyar Szent Korona országainak kivándorlása és visszavándorlása 1899–1913. Budapest, 1918. 93. táblázat

Ezek az intézkedések nem hozták meg a várt eredményeket, nem akadályozták igazán a lakosság külföldre távozását. Sőt, egyes tisztviselők is részeseivé, elősegítőivé váltak a kivándorlásoknak. Kis fizetésű hivatalnokok 5-15 forintért útlevíkérelmeket, különböző igazolásokat állítottak ki, így látva mellékjövedelem-forrást ebben a társadalmat és gazdaságot nagymértékben érintő folyamatban. Az útlevelek elsősorban Németországba szóltak, amellyel akár 15-20 ember is ki tudott utazni. Ezeket az utazók a kikötőkből visszaküldték az ügynököknek, akik hasonló kinézetű embereknek újból eladták.¹⁷³ Külföldön munkát keresni akaró ember volt bőven, az ügynökök a közvetítésért még a kockázatot is felszámították.

Fischer Ödön gazdasági intéző Bereg megyéből is hasonló esetről tett említést. Az útlevívásárlás a munkácsi sertéspiacon folyt, és egy banda hamis útlevelek készítésével is foglalkozott.¹⁷⁴ A beregszőlősi lakosok 1901-ben a körjegyzőt hamis útlevelek kiadásáért, visszaélésért (ingyen napszám), jogosulatlan illeték elfogadásáért (10-20 korona fejenként) panaszolták be Egán Edének.¹⁷⁵ A helyzet tehát mindenütt hasonló volt: kispénzű, korrupt hivatalnokok, ügyeskedő, pénzéhes üzletelők megpróbáltak hasznot kovácsolni a jobb életről álmodozó szegény emberek kevéske, nehezen összegyűjtött pénzéből.

Sok esetben a kiskorúak kivándorlásával is szembe kellett néznie a hatóságoknak, ezért nem kaphattak útlevelet kivándorlás céljából 15 év alattiak. Utazni csak apjuk vagy gyámjuk írásba adott és hatóságilag hitelesített beleegyezésével, megbízható felnőtt személy kíséretében lehetett.¹⁷⁶ A belügyminiszter rendelete alapján Ung vármegye alispánjának 1911. január 11-én kiadott „Az északamerikai Egyesült Államokba való bevándorlás korlátozása” elnevezésű intézkedése a kiskorúak kiutazását szabályozta. Az alispán arra hívta fel a figyelmet, hogy az egyik szülő nélkül, vagy nem szülőhöz kivándorolni szándékozó 16

¹⁷³ KTÁL. F. 4., op. 1., od. zb. 146., f. 40.

¹⁷⁴ KTÁL. F.772., op. 1., od. zb. 64., f. 7.

¹⁷⁵ KTÁL. F. 772., op. 1., od. zb. 196., f. 3–6.

¹⁷⁶ KTÁL. F. 7., op.1., od. zb. 59., f. 34.

éven aluliak útlevelét csak abban az esetben fogja kiállítani, ha a kiskorú USA-ban élő közeli rokona felvállalja a gyerek neveltetését és iskoláztatását, amit egy konzul által hitelesített dokumentum igazol. Az intézkedés konkrét objektív okokhoz kapcsolódott, s nem pusztán a szabad mozgást korlátozó rendelet volt.¹⁷⁷ Nagyon sokan azonban hamis útlevéllel vagy szökve (az előzőkben említett ügynökök segítségével) hagyták el az országot.

A tömeges kivándorlást szabályozni próbáló kormányzat a múlt század elején kísérletet tett arra, hogy legalább irányítsa, s ezáltal valamiféle állami ellenőrzés alá vonja a kiutazni szándékozók áradatát. A belügyminiszter 1903-ban engedélyt adott az *Adria* magyar királyi tengerhajózási részvénytársaság által képviselt liverpooli *Cunard Steamship Company*nak, hogy Fiume és New York között kivándorlókat szállítson. Ezzel együtt egy 1904-es körrendeletében értesítette az alispánokat a Fiumén át vezető hajóút kijelöléséről. Bár az útirány megválasztására senkit sem volt szabad kényszeríteni, de a „kivándorlók jól felfogott magánérdeke” végett is nagy súlyt kellett helyezni erre az útvonalra. Akik önként a fiumei kikötőt választották, azok útlevelébe ezt be kellett jegyezni, s ettől eltérni később sem lehetett. A kivándorlókkal szerződést csak belügyminisztériumi engedéllyel a *Cunard* gőzhajózási vállalat alkalmazottai köthettek.¹⁷⁸ Ilyen meghatalmazott egyén volt az 1903. november 24-én kinevezett Weinfeld Ede földbirtokos, sátorújhelyi lakos Ung és Zemplén megye területén,¹⁷⁹ majd 1903. december 4-től Ung vármegye területére Fismán Sámuel vállalkozót, ungvári lakost neveztek ki. Később Fismán Sámuel Borsod és Bereg vármegyékre is meghatalmazást nyert.¹⁸⁰ Az engedéllyel nem rendelkező hajósvállalatok ügynökeinek a tevékenységével szemben a belügyminiszter a rendőrséget szigorú fellépésre szólította fel. Ezekkel a lépésekkel azonban nem tudták igazán befolyásolni a kivándorlás irányát. A vármegye területéről sokan Brémába vagy Hamburgba mentek és ott szálltak hajóra.¹⁸¹ A kivándorolni szándékozók elsősorban azért kerültek el az ún. „magyar-amerikai vonalat”, mert Fiumében gyakran hosszabb időt kellett várakozni, és tovább tartott az utazás is. A hirdetések arról számolnak be, hogy a Hamburg-Amerika vonalat „gyors hajón 6 nap alatt, postahajón 10 nap alatt” lehetett megtenni. Ellenben a Fiuméből indulók útja 18-20 napig tartott, és ha a pénztelen embereket kiutasították, akkor partraszállás nélkül visszafelé is meg kellett tenniük ezt a távot.¹⁸²

A megyékből való kivándorlás megakadályozására a hatóságok nem láttak igazán megoldást. A helyi intézkedések – pl. a közmunkák – nem jelentettek megoldást.

¹⁷⁷ KTÁL. F. 4., op.7., od. zb. 650., f. 22–23.

¹⁷⁸ KTÁL. F. 4., op.1., od. zb. 488., f. 4–6.

¹⁷⁹ KTÁL. F. 7., op.1., od. zb. 60., f. 1–2.

¹⁸⁰ Uo.: f. 3., 8., 12.

¹⁸¹ KTÁL. F. 4., op.1., od. zb. 488., f. 8–9.

¹⁸² KTÁL. F. 7., op.1., od. zb. 60., f. 60–61.

A kormány a törvényes rendelkezések mellett más módszerekkel is igyekezett gátolni a parasztok kivándorlását. A már útlevelel rendelkezőket a helyi hatóságok képviselőivel megpróbálta kivándorlási szándékukról lebeszélni, s akiket sikerült meggyőzni, azok számára az útlevelel kapcsolatos költségeket is visszatérítették. Működtek hitelszövetkezetek, amik a gazdálkodóknak nyújtottak bizonyos támogatást, azonkívül vetőmagot kölcsönöztek számukra. Az ínségmunkákra is tetemes összegeket költött az állam, de a földek felosztása és az országos gazdasági ügyek rendezése lehetett volna gyógyír a problémára.¹⁸³

Az Északkeleti-Kárpátok területein élő emberek helyzetén a Földművelésügyi Minisztérium keretén belül az 1897-től működő hegyvidéki miniszteri kirendeltség próbált meg javítani. A kirendeltség első vezetője Egán Ede volt, aki kiemelkedő tudású gazdasági szakembernek bizonyult. Egán rendszeres jelentéseiben világosan leírta a hegyvidéken kialakult helyzetet. Ő is elsősorban a rosszul végrehajtott úrbérrendezést nevezte meg a bajok fő forrásának, és egyben olyan oknak, ami a lakosságot a kivándorlásra sarkallja.¹⁸⁴ Rendkívül jó érzéssel és nagy szaktudással kezdett hozzá a munkához, amelynek célja a hegyvidéki lakosság életkörülményeinek a javítása volt.

Az uradalmi és kincstári területekből földeket béreltek, mintagazdaságokat hoztak létre, a hitelszövetkezeti hálózat kialakításával megfelelő kölcsönöket biztosítottak a parasztgazdák számára. Az emberek nagy bizalommal viszonyultak Egán és a kirendeltség felé, panaszaikkal sokszor nem a helyi hatóságokhoz, hanem a miniszteri biztoshoz fordultak. Leveleik, kérelmeik hitelesen ábrázolják a parasztság nehéz sorsát a századfordulón. Kajdanó község lakosai a kereseti lehetőség hiányát, a napszámért fizetett alacsony bért, a magas adókat és a mérhetetlen szegénységet fogalmazták meg 1900 márciusában írott levelükben. Egy hold földet 4 forintért arattak, a szénát negyed vagy ötödében, a lóherét hatodában kaszálták. Saját földjén vagy tíz család tudott csak boldogulni, és vagy húsznak háza sem volt, bérelték azt és zselléreskedésből éltek. Akiknek háza volt, azokat évi 8-10 forint adóval terhelték. A falunak még legelője sem volt. A századfordulón már vagy száz ember ment ki a községből Amerikába, amit a többiek is szívesen megtettek volna, csak hogy az útiköltséget nem tudták előteremteni. „Ugy vagyunk itt megszorítva mint vas a fogóban s ha Méltóságod a szegény nép iránti ösmért jó indulata és tehetsége által nem segít bajunkon, itt hiába panaszkodunk bárkinek is, igazságot nem kapunk” – írták a kajdanóiak.¹⁸⁵ Pászika község lakói azért fordultak a miniszteri biztoshoz, mert Húsvéthoz közeledve nem volt elegendő lisztjük, az állami boltból szerettek volna kölcsönözni, aminek árát tíz hét leforgása alatt szándékoztak

¹⁸³ KTÁL. F. 4., op.1., od. zb. 505., f. 10–11.

¹⁸⁴ KTÁL. F. 772., op. 7., od. zb. 35., f. 38.

¹⁸⁵ KTÁL. F. 772., op. 1., od. zb. 114., f. 3–4.

megtéríteni.¹⁸⁶ Némely esetben a falu papja vagy tanítója fordult a kirendeltséghez a lakosok nevében. Szidorfalváról a falusi tanító emelt szót három család ügyében, mert adóhátralék miatt elárverezték a házukat (egy épületben laktak), holott az még a korábbi lakók alatt gyűlt össze, s azok olyan kiúttalan helyzetbe kerültek, hogy félő volt, segítség nélkül elpusztulnak.¹⁸⁷ Megtörtént, hogy maga a természet okozott kárt a lakosságnak, mint az a kölcsényi lakosok segélykérő leveléből kitűnik. Azt panaszolták el, hogy a Latorca folyó évről-évre a szegény földművesek földjeiből egy nagy részt elmosott, s azt a túlsó oldalon fekvő uradalmi földekhez csatolta. A falu szegény lakói ily módon 15 év alatt mintegy 15 katasztrális holdnyi területet veszítettek el. Az emberek a folyó szabályozását és egy mérnök kiküldését kérelmezték.¹⁸⁸ Szabó Oreszt szélestói és kölcsényi görögkatolikus espereslelkész azt írta Egánnak, hogy a földhiány miatt – aminek persze nem csak a folyó volt az oka – a két község úgy elszegényedett, hogy sokan kénytelenek lesznek kivándorolni.¹⁸⁹

Valószínűleg egy ilyen kivándorló rutén csoporttal találkozott Ady Endre a Bécs és Graz közötti vasútvonalon 1913 júliusában. A szerelvényvel négy harmadik osztályú kocsiközlekedett, kettőben osztrák diákok utaztak, „kettőben pedig egy kis darab északkeleti Magyarország”.¹⁹⁰

A hegyvidéki miniszteri kirendeltség erőfeszítései hamarosan mutatkozni kezdtek, s az a kivándorlás visszaszorításában is éreztette a hatását, hiszen a lakosság anyagi jóléte és az emigráció mértéke szoros összefüggésben állt egymással. Hagara Viktor, Bereg megye főispánja az egyik, 1900. május 18-án kelt levelében a kirendeltség kiterjesztését kérte Egán Edétől a megye felvidéki területeire, ahol minden erőfeszítés ellenére a kivándorlás egyre nőtt, míg a kirendeltség működési területén az alig volt észlelhető.¹⁹¹ Az Ung megyei főispán is arról számolt be egy alkalommal a belügyminiszternek, hogy leginkább a hegyvidékeken működő hitelszövetkezetek tudják helyi szinten megakadályozni a kivándorlás terjedését.¹⁹²

II.3. A kivándorlás gazdasági hatásai

A kivándorlás egyes vidékeken „a lakosság feltűnő meggyérüléséhez” és a „munkabíró elem hiányá”-hoz vezetett.¹⁹³ Az aratási munkák során olykor kénytelenek voltak a gazdák más megyékből munkásokat fogadni. Anyagilag a megye vezetése nem látott megoldást a

¹⁸⁶ KTÁL. F. 772., op. 1., od. zb. 114., f. 5.

¹⁸⁷ Uo.: f. 17.

¹⁸⁸ Uo.: f. 20.

¹⁸⁹ KTÁL. F. 772., op. 1., od. zb. 86., f. 14–15.

¹⁹⁰ RÁCZ István: 1980. 125. o.

¹⁹¹ KTÁL. F. 772., op. 1., od. zb. 117., f. 35–36.

¹⁹² KTÁL. F. 4. op. 1., od. zb. 638., f. 11.

¹⁹³ Uo.: f. 7.

kivándorlás megakadályozására. Ahogyan akkor fogalmaztak: „Ez merőben hiú remény és haszontalan erőlködés lenne.”¹⁹⁴ A megyének akkoriban számottevő ipara nem volt, és a munkásoknak fizetett összeg is jelentősen elmaradt a tengerentúli bérektől. Míg a fiatal parasztlányok havonta 12-14 koronát kerestek, ott 60-80 korona értéknek megfelelő összeget kaptak. Egyesek 2-3 év alatt „négyezer-hatezer koronát” szereztek, s hazaküldött pénzösszegeikkel segítették szüleiket. 1895-ben az ungvári posta- és távirdahivatalhoz 325 pénzes levél, 751 utalvány 919 csekk érkezett, amelyek összesen 124 168 forintot tartalmaztak. 1896-ban a pénzküldemények értéke 145 291 forintot tett ki.¹⁹⁵ A nagybereznai járás körjegyzője szerint 1905 folyamán mintegy 110 ezer korona érkezett postán a falvakba.¹⁹⁶ Az otthonitól sokkal jobb kereseti lehetőségek, a hazaküldött pénzösszegek, az abból helyreállított gazdaságok növelték a kivándorlási kedvet.

A kivándorlók által hazaküldött pénz összegét nem ismerjük, azonban az itthonmaradottak helyzetén jelentős mértékben könnyített.

A megtakarított és hazaküldött pénzösszegeket különféleképpen használták fel. Gyakran az otthoniak, akiknek semmilyen keresete nem volt, felélték azt. Abból fizették az adót, törlesztették kölcsöneiket, házat építettek. Legtöbben azonban földvásárlásba fektették kicsiny tőkéjüket. Amint kezdett az amerikai pénz beáramlani a vidékre, az eladósodott közép- és nagybirtokosok közül sokan áruba bocsátották földjeik egy részét.¹⁹⁷ A visszatért parasztok pedig rohamos földvásárlásba kezdtek, ezért néhány év alatt 2-3-szorosára nőtt a földek ára. Ezzel együtt megindult a földspekuláció, és elsősorban a földdel üzletelő közvetítőké volt a legnagyobb haszon. A birtokosok felparcellázták földjeiket, a közvetítők pedig nagy haszonnal közvetítették a vásárlóknak. A földtulajdonosok általában a földet nekik adták el, akik felparcellázva, jóval drágábban adták tovább. Míg az 1900-es év táján 200-300 koronába került egy hold föld, addig 1905-ben ugyanilyen területért 780 koronát is fizettek.¹⁹⁸

Az 1907–1908-as gazdasági válság idején némileg csökkent a kivándorlók száma, ugyanakkor voltak, akik munkakörülményeik romlása következtében hazatértek.

A kivándorlással párhuzamosan állandóan folyt a visszavándorlás is. A kivándorlók szinte mindig a visszatérés szándékával indultak útnak, csak később jutottak arra az elhatározásra, hogy maradnak. Ennek több oka is lehetett: sikerült megfelelő munkát találni és beilleszkedtek az ottani körülmények közé; az otthoni helyzet vált egyre nehezebbé:

¹⁹⁴ KTÁL. F. 4. op. 1., od. zb. 638., 1–2.

¹⁹⁵ Amerikai pénz. // Ungvári Közlöny. Vegyes tartalmú hetilap. Tizenkilencedik évfolyam, 8. szám. Ungvár, 1897. február 25.

¹⁹⁶ KTÁL. F. 4., op.1., od. zb. 505., f. 8.

¹⁹⁷ RÁCZ István: 1972/II. 480. o.

¹⁹⁸ KTÁL. F. 4., op.1., od. zb. 505., f. 9.

természeti katasztrófa, családi tragédia, birtokaprózódás és földhiány miatt nem látták értelmét a hazatérésnek.

A visszatértek között többen voltak olyanok, akik üres kézzel jöttek haza, s voltak, akiknek még az útiköltséget is otthonról kellett elküldeni. A visszatért kivándorlók nagy többsége, kb. háromnegyede azonban nagy önmegtágadás és igénytelen életmód mellett jelentős összeget takarított meg. A kivándorlóknak azonban csak egy része tért vissza. 1899–1913 között 1 195 236 fő vándorolt ki, ezzel szemben a visszavándorlók száma 290 145 volt, ami azt jelentette, hogy a visszavándorlók a kivándorlóknak mindössze egynegyedét tették ki.

Azok a kivándorlók, akik nem telepedtek le véglegesen külföldön, különböző ideig tartózkodtak kint. Külföldön tartózkodásuk idejét az határozta meg, milyen kereseti lehetőségeik voltak, illetve mennyi pénzt akartak és tudtak megtakarítani. 1907-ben a belügyminisztérium 1000 Amerikából visszavándoroltról statisztikai felmérést végeztetett a kint eltöltött idővel kapcsolatosan.

Amerikában eltöltött idő

6 hónapig	6 hónaptól 1 évig	1 – 2 évig	2 – 3 évig	3 – 4 évig	4 éven felül
88	280	351	166	43	72

Forrás: RÁCZ István: Parasztlak elvándorlása a faluból. In: A parasztság Magyarországon a kapitalizmus korában. II. kötet. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1972. 475. o.

A visszavándoroltak közül legtöbben 1-2 évig tartózkodtak Amerikában, viszont 6 hónapnál csak ritkán töltöttek kevesebb időt s a 3 évnél tovább kint tartózkodók száma is viszonylag kevés volt.

A visszavándorlás valamennyi országból folyt, a legtöbben természetesen az Egyesült Államokból tértek haza. A visszavándorlás onnan különösen az 1907–1908. évi túltermelési válság idején teljesedett ki. A falvakból elköltözött földművesek az elvándorlással együtt paraszti foglalkozásukat is elhagyták, s általában az iparban találtak új munkalehetőséget. Az ipar és a kereskedelem rohamos fejlődését a parasztokból nyert munkaerő segítette elő.¹⁹⁹ Az ipari termelés válsága idején az egykori földművesek igyekeztek visszatérni korábbi foglalkozásukhoz. A válság elsősorban a vasbányászatot, a vas- és acélgyárakat érintette, s a visszavándorlás is ezekről a munkahelyekről volt a legnagyobb.

¹⁹⁹ RÁCZ István: 1972/II. 479. o.

A paraszti társadalomból kiválók nagyobb része a férfiak közül került ki, és egyes helységekben kimutatható, hogy a falvakban a nők kerültek többségbe. A parasztok elvándorlása következtében csökkent az esketések és a születések száma, s ezáltal a természetes szaporodás is visszaesett. Ebben a korszakban sok község lélekszáma fogyott vagy stagnált.²⁰⁰

A hegyvidéken a magas népszaporulat és természet adta körülmények miatt még érzékenyebben érintette a földhiány a lakosságot. A helyzetet az sem változtatott igazán, hogy minden évben a felvidéken élők tízezrei kerestek munkát az alföldi területeken. Ez a belső vándormozgalom már korábban is jellemző volt. Így keresték meg a télire való élelmet a hegyvidéki lakosok. Olcsó munkájukból adódóan gyakran alkalmazták sztrájkőröknek az alföldi mezőgazdasági munkások gazdasági követeléseivel szemben. 1898 májusában Krasznay Péter főszolgabíró a Szabolcs megyei Ibronyban lezajlott eseményekről tett jelentést. Beszámolójában leírta, hogy Fried Ignác helyi földbirtokos 7 Máramaros megyei kusnicai lakost fogadott fel mezei munkára. Miután a munkások megérkeztek és a községben ennek elterjedt a híre, a helyi lakosok a földbirtokos házához vonultak, s arra kérték, hogy bocsássa el a felfogadott embereket, a munkákat ők is elvégzik. A birtokos bele is egyezett, azonban egy későbbi időpontot adott meg a szerződés megkötésére és elutazott. Ezután fiatal legények behatoltak Fried udvarába, kihúzgálták szállásukról a kusnyicai munkásokat, a szomszéd falu határáig kísérték azokat és azzal fenyegették meg őket, hogy ha visszatérnek, „nem látják többé Tótországot”.²⁰¹ A hivatalos adatok szerint Máramaros megyében 1897-ben 11 590 ember keresett munkát, de csak mintegy 5 ezer számára tudtak biztosítani a mezőgazdaságban és a fűrésztelepeken. A négy megyéből – Ung, Ugocsa, Bereg és Máramaros – 1900-ban 76 290 ember dolgozott idény- vagy napszámos munkásként a síkvidéki területeken.²⁰²

1911-ben a Debreceni Kereskedelmi és Iparkamara a Nagyszőlős közelében fekvő Magyarokmjáról azt a jelentést tette, hogy olyan nagymértékű a kivándorlás, hogy alig lehet találni munkabíró férfiakat.²⁰³

A mezőgazdaságban egyes helyeken az elköltözések munkaerőhiányt eredményeztek, ami általában csak időszakos volt. Olykor azonban a hegyvidéken a munkásemberek hiánya állandó jelleget öltött. A munkaerőhiány a kis- és középbirtokosokat tönkremenéssel fenyegette, a földek sok helyütt parlagon heverték, nem volt kinek megművelnie azt.

²⁰⁰ RÁCZ István: 1972/II. 477–478. o.

²⁰¹ DÁNIEL Ferenc – OROSZ István: Ah, Amerika! Dokumentumok a kivándorlásról 1896–1914. Gondolat. Budapest, 1988. 20. o.

²⁰² MANDRIK Ivan: Akik szülőföldjükön feleslegesek voltak. In: Kalendárium, 1979. 49. o.

²⁰³ RÁCZ István: 1972/II. 457. o.

A hegyvidéki falvak lakossága már korábban is rendelkezett bizonyos vándorlási tapasztalattal. Évente több ezren vállaltak idénymunkát a síkvidéki településeken.²⁰⁴ Ez a mozgás általában az eredeti gazdasági ágazaton belül ment végbe, főleg a mezőgazdaságban. A 20. század első éveiben egy olyan fordított jelenség is előfordult, hogy a nagyobb gazdaságok az Alföldről voltak kénytelenek munkásokat fogadni.²⁰⁵ A hegyvidéki munkaerőhiány következtében az alföldi részokről odavándorolt cselédek és állandó munkások száma megnőtt.

Az elköltözéseknek a társadalomra gyakorolt hatása volt az is, hogy a munkabérek fokozatosan növekedtek. Ez részben természetes folyamat volt, hiszen ha a munkaerő fogy, akkor a munkaerő-kereslet és vele együtt a munkabérek is törvényszerűen nőnek. Mivel mezőgazdasági munkából hiány volt, így a napszám túl magas lett. Ung megyében még a Heves megyeitől is magasabb volt a munkabér, ahol korábban országosan is az egyik legmagasabbnak számított fizetést kapták a mezőgazdasági bér munkások.

A mezőgazdasági munkabérek emelkedése a XX. század elején

Év	Kivándorlók száma ezer főben	A mezőgazdasági napszámbekek évi átlaga (koronában)		
		férfi	nő	gyermek
1901	55	126	90	58
1902	64	128	91	63
1903	68	133	93	64
1904	70	138	93	63
1905	166	149	105	71
Év	Kivándorlók száma ezer főben	A mezőgazdasági napszámbekek évi átlaga (koronában)		
		férfi	nő	gyermek
1906	169	180	123	84
1907	193	205	138	96
1908	53	203	140	94
1909	113	200	136	91
1910	96	211	143	96

Forrás: RÁCZ István: Parasztok elvándorlása a faluból. In: A parasztság Magyarországon a kapitalizmus korában. II. kötet. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1972. 479. o.

²⁰⁴ МАНДРИК І. О., Закарпатська еміграція кінця ХІХ – початку ХХ ст., Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки. Вип.1. Наукова думка, 1991. 51. о.

²⁰⁵ RÁCZ István: 1972/II. 479. o.

Az otthonmaradt földművesek a munkanapok növekedésével és a napszámberék emelkedésével jobb bérhez jutottak. Ebből a szempontból a kivándorlásnak az otthon maradottakra nézve ez volt a pozitív hatása.

A XIX-XX. század fordulóján a túlnyomó részt az Egyesült Államokba kivándorlók csak legtrikább esetben találtak munkát a mezőgazdaságban. Többnyire a paraszti létformából az iparba kerültek és munkásként dolgoztak az amerikai vállalatokban. Ezért is írta Erdei, hogy a visszatért ember teljesen megváltozott, és akkor sem paraszt már többé, ha földművelést folytat.²⁰⁶

A kivándorlás nem csak gazdasági és népességpolitikai értelemben változtatta meg a fennálló társadalmat. A világlátott, egy ideig más közegben élő emberek új gondolkodással tértek vissza, ami már nem illett bele a régi társadalmi képbe. A fennálló társadalmi viszonyok megváltoztatásának gondolatát az emigráció is elősegítette.

II.4. Kivándorlás Máramaros megyéből és az USA-n kívüli területekre

A pénztelenség és a munkahiány nemcsak az USA-ba sodorta a kivándorlók ezreit. Még 1903-ban figyelmeztette a belügyminisztérium a helyi hatóságokat, hogy nagyon sokan vándorolnak ki Dél-Afrikába, ahol sem a kereseti, sem a munkaviszonyok nem megfelelőek. Akik hiányos okmányokkal indultak el, azokat be sem engedték a belső területekre, és olyankor a konzulátus is tehetetlen volt.²⁰⁷

Az egyik amerikai vasúti társaság Kubában vásárolt egy jelentős földterületet, amelyet be akartak telepíteni. Elsősorban a kivándorlókat szerették volna odacsábítani, és ezért (titokban) agitálták az embereket.²⁰⁸

New Yorkban a South American Development Company equadori aranybányákba szervezett Magyarországról embereket. A belügyminisztériumból felhívták a hatóságok figyelmét a kivándorlási ügynökök tevékenységére, akik ellen szigorúan fel kellett lépni és eljárást kellett kezdeni, illetve figyelmeztetni akarták az embereket az éghajlati viszonyokra, valamint az ottani konzulátus hiányára²⁰⁹

Máramaros megyéből a kivándorlók egy jelentős része nem az USA-ba, hanem Brazíliába távozott. Ez egyfajta sajátossága volt a Máramaros megyei kivándorlásnak, ellentétben az Ung vagy a Bereg megyeivel. 1897-ben Firczák Gyula munkácsi görögkatolikus püspök és 14 országgyűlési képviselő egy beadványt intézett a

²⁰⁶ ERDEI Ferenc: 1973. 175. o.

²⁰⁷ KTÁL. F. 7., op.1., od. zb. 59., f. 55–56.

²⁰⁸ Uo: f. 115.

²⁰⁹ KTÁL. F. 7., op.1., od. zb. 354., f. 90.

miniszterelnökhöz a hegyvidéki lakosság életviszonyainak a javítása érdekében. Abban is a braziliai kivándorlást említik meg a szerzők.²¹⁰

Firczák Gyula egy másik kérelmében, 1901. január 2-án kelt levelében a máramarosi kivándorlás megfékezése tárgyában fordult Széll Kálmán miniszterelnökhöz. Levelének megírása előtt lelkészeitől részletesen tájékozódott a viszonyokról, s Balogh Mihály püspöki külhelynök és máramarosi főesperes jelentését a kivándorlás okairól csatolta saját írásához a miniszterelnök számára.²¹¹

Balogh Mihály a máramarosi kivándorlási mozgalmat „egészen újabb keletű” dolognak tekintette. Míg korábban a szomszédos megyékben régebben elkezdődött kivándorlás és az Amerikából érkező hírek nem hatottak a máramarosi emberekre, addig „az utóbbi időben [...] kimondhatatlan vágy szállotta meg elhagyni e hazát [...], kivinni gyermekeit [...], és e szándékában nem tudja őt megakadályozni sem a hatóság, sem pedig az általa előbb annyira szeretett papság”.²¹² A kivándorlásra ösztönző okok között említette az úrbérrendezést, az erdőtörvényt és az uzorát. A kiutazók végcéljáról azt írta: „Ma özönlenek Brazíliába, hol reájok a megsemmisülés vár, de jöhet ügynök a ki kivezeti őket oda, hol a megélhetés nem fog a regék világába tartozni”.²¹³

A dél-amerikai országban nagyon kemény munka várta őket, kevés pénzt kerestek, az éghajlat miatt sokan megbetegedtek és odavesztek. Erre már Kazy József is felhívta a kormány figyelmét, aki a hegyvidéki kirendeltséget irányította Egán Ede halálát követően. Mivel maguk után szinte mindent felégettek, földjüket, házukat olcsón eladták, így kevesen tértek csak haza, s otthon aztán koldulniuk kellett. Így jártak a tereselpataki lakosok is, akik 134-en visszatértek ugyan Brazíliából, de birtokaik visszaszerzéséért évekig kellett pereskedniük. A per azonban nem volt eredményes, mivel a helyi zsidó kereskedők az adásvételi szerződésekben teljesen járatlan embereket becsapták, a tanúkat pedig a tárgyalás során az „emlékező tehetségük cserben hagyta”. Ezért néhányan földjüket, vagy annak csak egy részét, jóval magasabb áron, kénytelenek voltak visszavásárolni, vagy saját földjükön bérlőkké váltak.²¹⁴ Mivel több példa akadt erre, ezért a kormány erővel is igyekezett visszatartani a nagy csoportban útnak induló lakosokat.

²¹⁰ KTÁL. F. 151., op. 25., od. zb. 1534., f. 6.

²¹¹ K 26. 1902–XXXI–1134., 23., 28. lap.

²¹² Uo.: 24. lap.

²¹³ Uo.: 24. lap. A miniszterelnök számára a földművelésügyi, a kereskedelemügyi, a vallás- és közoktatásügyi, a belügy- és a pénzügyminiszter írásban számolt be az elvégzett munkáról, illetve azokról a tervekről, amelyek összefüggtek a lakosság kivándorlásának a megakadályozásával (MNL. K 26. 1902–XXXI–1134., f. 7–14., 39–40, 41–42, 44–45, 48–50.). Egán Ede, mint a Hegyvidéki Miniszteri Kirendeltség vezetője ez ügyben jelentést tett a földművelésügyi miniszternek (KTÁL. F. 772., op. 7., od. zb. 35.).

²¹⁴ KTÁL. F. 772., op. 1., od. zb. 306., f. 6–26.

Sokan nem szándékoztak külföldön maradni, hanem arra számítottak, hogy a tengerentúlon tőkét gyűjtenek, s visszatérve abból vásárolnak maguknak földet, amin gazdálkodhatnak. Ezért vagyonukat sem adták el, legfeljebb annyit belőle, amennyiből az utazási költségeiket fedezhették. Máramaros vármegyében 1900-ban Bustyaházáról hatan, Uglyáról tizennégyen, Csománfalváról ketten, Kricsfalváról hatan kérelmeztek útlevelet a hatóságoktól, de egyikőjük sem bocsátotta áruba a vagyonát. Talaborfalván olyan is volt, aki hét évi, Dulfalván egy személy nyolc, a másik pedig három évi visszaválthatási joggal adta el ingatlanát.²¹⁵

Máramaros megyének a kormányhoz küldött statisztikai kimutatása szerint 1900-ban 647, 1901-ben 541, 1902-ben 729, 1903-ban 748, 1904-ben 346, 1905-ben 1472, 1906-ban 1194, 1907-ben 1237 fő vándorolt ki. Ugyanakkor a megye előljárósága a Debreceni Kereskedelmi és Iparkamarához küldött jelentésében 1900-ban 1207, 1901-ben 1014, 1902-ben 1053, 1903-ban 2870, 1904-ben 1733, 1905-ben 2686, 1906-ban 2019, 1907-ben 1974 kivándorlóról tettek említést.²¹⁶

Máramaros megyéből is a legtöbben az Egyesült Államokba távoztak, ez a hivatalos adatok szerint 1913-ig az összes kiutazó 83 százalékát jelentette. A kivándorlók túlnyomó része a mezőgazdasági cselédek és a napszámosok közül került ki. A házicselédekkel együtt a kivándorlók több mint 90 százalékát a falusi népesség alkotta. Ez általában véve jellemző az egész magyarországi emigrációra.²¹⁷

Máramaros megyéből Amerikába kivándoroltak foglalkozása %-ban

Év	Önálló őstermelő	Mezőgaz- dasági cseléd és napszámos	Bányász	Önálló iparos	Önálló keres- kedő	Ipari segéd- munkás	Házi- cseléd	Értel- miségi	Egyéb	Összesen
1900	0,8	88,7	0,7	1,0	1,2	0,6	3,1	1,1	2,8	100
1901	0,6	87,9	0,8	1,1	1,1	0,6	3,9	1,3	2,7	100
1902	0,9	87,6	1,0	1,2	1,0	0,5	4,6	1,3	1,9	100
1903	0,8	88,2	1,1	1,0	1,2	1,0	3,0	0,6	3,1	100
1904	1,7	85,3	1,0	1,2	1,2	0,8	6,8	0,9	1,1	100
1905	2,9	80,9	1,2	0,9	1,2	0,6	9,1	0,6	3,6	100
1906	3,6	80,1	1,4	0,8	1,1	0,1	9,9	0,8	2,2	100
1907	3,8	80,0	1,2	0,6	1,3	-	12,1	0,6	2,2	100

Forrás: RÁCZ István: Paraszttok elvándorlása a faluból. In: A parasztság Magyarországon a kapitalizmus korában. II. kötet. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1972. 479. o.

²¹⁵ RÁCZ István: 1980. 116. o.

²¹⁶ Uo.: 1980. 79. o.

²¹⁷ RÁCZ István: 1972/II. 459. o.

Máramaros megyében a viski magyarok esetében megállapítható, hogy elsősorban Chicagóba és környékére vándoroltak. A megyéből kiutazó magyarok aránya összességében alig érte el a 20 százalékot (2431 fő). A legnagyobb kivándorlási arány az 1908–1913. évekre esett, akkor 26 százalékot tett ki. A megyéből kivándoroltak nagy többsége (62 százaléka), ahogyan akkor nevezték, rutén anyanyelvű volt.²¹⁸ Az országos szinten a kivándorlók 1/3-nak magyar volt az anyanyelve. Az Északkeleti-Kárpátokban élő rutén lakosság a magyarországi kivándorlóknak kb. 3,5-4 százalékát tette ki, ami lényegesen meghaladta az össznépességben belüli arányukat (2,3 százalék).²¹⁹ Máramarosból 1911–1913 között a kiutazók 18 százaléka Romániába ment, viszont a máramarosi román lakosság aránya a kivándorlásban nem volt magas.²²⁰

A tengerentúlon olyannyira számítottak a kivándorlásból származó munkaerőre, hogy nemcsak titkos toborzás zajlott, de nyílt felkérés is érkezett a magyar kormányhoz. 1911-ben az argentin főkonzul kért engedélyt arra, hogy aratásra és különböző mezőgazdasági munkákra emberek kiutazását szervezze meg.²²¹ Ezt természetesen elutasították, de titokban az ügynökök szervezni kezdték őket. Még abban az évben Nagy Pál, a nagykaposi csendőrkerületi őrs járásparancsnoka arról írt jelentést, hogy a környéken néhány személy azzal foglalkozik, hogy embereket toborozzon Argentínába. A jelentkezőket persze azzal áltatták, hogy az USA-ba fognak menni. A toborzás úgy folyt, hogy bálokat szerveztek, a jelentkezőket etették-itatták, felöltöztették, majd a 10-15-20 fős csoportokat mezőkön keresztül, éjjel gyalogolva átvitték Galíciába. Onnan vonattal jutottak el Triesztbe, s tovább hajóval Argentínába. Ez a mozgalom néhány hónap alatt elcsitult, hiszen 1912 elején már nem észlelték. Ennek gyors lefolyása egyrészt a hatóság erélyes fellépése következtében, másrészt a munka idényjellegéből adódott.²²² Az Egyesült Államokba irányuló kivándorlás szervezése azonban tovább zajlott. Az Ung című lap 1912. március 3-án azt írta, hogy Szjanki határállomáson a csendőrök 53 személyt tartóztattak fel, akik Galícián keresztül az USA-ba akartak szökni.²²³

A századfordulón egyre nagyobb üzletté vált a kivándorlás, amelyet mindinkább nyíltan szerveztek meg. A brémai Missler hajózási vállalat a Máramarosi Lapokban hosszú időn keresztül úgy reklámozta a vállalat által nyújtott feltételeket a kivándorlók utaztatásának a

²¹⁸ FEJŐS Zoltán: A chicagói magyarok két nemzedéke 1890-1940. Közép-Európa Intézet. Budapest, 1993. 69. o.

²¹⁹ MSK. 1918. 28. o.

²²⁰ MSK. 1918. 8. táblázat

²²¹ KTÁL. F. 4., op.1., od. zb. 638., f. 1.

²²² Uo.: f. 3-5.

²²³ MANDRIK I.: 1979. 32. o.

biztosítására, hogy hajójáratainak időpontját és a fizetési feltételeket is rendszeresen közzétette.²²⁴

II.5. A kivándorlás összefoglaló adatai Ung, Bereg, Ugocsa és Máramaros vármegyékből

Az emigrációnak három fő irányvonala volt. Magyarországi viszonylatban 1899–1913 között a kiutazók 96,4 százaléka az Amerikai Egyesült Államokba, Romániába és Németországba indult el munkát keresni, s csak valamivel több mint 3 százalék talált otthonra más országokban. A kivándorlók többsége a tengerentúlra, az USA-ba utazott. Az említett időszakban a kivándorlók 86 százaléka indult el az Egyesült Államokba, 7,4 százaléka Romániába, 3,6 százaléka Németországba.²²⁵

Ung, Ugocsa, Bereg és Máramaros megyékből a hivatalos statisztikai adatok szerint 1899–1913 között 92 418 ember vándorolt ki, közülük 19 162 személy még hazatért, akikről viszont nem tudhatjuk, a későbbiekben nem indultak-e ismét útnak. Az Egyesült Államokba szintén ugyanebben az időszakban 89 957-en utaztak ki. Bereg, Ugocsa és Ung megyékből a hivatalos útlevéllel útnak indulók nagy többsége (99,3 százaléka) az USA-ba ment. Máramaros vármegyéből az 1911. évi adatok alapján az országot elhagyók túlnyomó része szintén az Egyesült Államokba távozott (83,2 százalék), mellette jelentős volt még a Romániába vándorlók aránya (14,2 százalék).²²⁶ Hivatalos adatok szerint 1901–1910 között a kivándorlási veszteség Bereg megyében 6, Ugocsa megyében 7,7, Ung megyében 14,3 százalékot jelentett, míg Máramaros megyében ez mindössze 2 százalékot tett ki.²²⁷

Az Amerikába irányuló kivándorlás törvényhatóságok szerint az 1899–1913. években

Országgrész, vármegye	1899–1904	1905–1907	1908–1913	1899–1913
Ung	16 700	12 375	16 494	45 569
Bereg	6023	8038	8650	22 711
Máramaros	2903	3244	3791	9938
Ugocsa	1652	3992	6095	11 735
Összesen	27 278	27 649	35 030	89 953

Forrás: Magyar statisztikai közlemények. A magyar Szent Korona országainak kivándorlása és visszavándorlása 1899–1913. Budapest, 1918. 42. táblázat

²²⁴ RÁCZ István: 1980. 121. o.

²²⁵ Uo.: 1980. 127. o.

²²⁶ MSK. 1918. 8. táblázat.

²²⁷ NAGY Mariann: 2015. 472–473. o.

A kivándorlást elsősorban a gazdasági körülmények, a megélhetési problémák váltották ki. Azonban maga a folyamat egy sor komoly társadalmi problémára világított rá, amellyel Magyarország küzdött a 19–20. század fordulóján. Az Északkeleti-Kárpátok karéjában fekvő megyék természeti körülményeiből adódó sajátosságok még hozzáadódtak mindehhez, ezért is vált jelentős méretűvé az emigráció Magyarország északkeleti vidékén.

A kivándorlás összefoglaló adatai (1899–1913)

Országgrész, vármegye	1899–1904	1905–1907	1908–1913	1899–1913
Ung	16729	12 401	16 527	45 657
Bereg	6047	8093	8728	22 868
Máramaros	3061	3903	5016	11 980
Ugocsa	1672	4058	6186	11 916
Összesen	27 509	28 455	36 457	92 421

Forrás: Magyar statisztikai közlemények. A magyar Szent Korona országainak kivándorlása és visszavándorlása 1899–1913. Budapest, 1918. 1. táblázat

Erdei Ferenc szerint a szabad földművelés utáni vágyakozás volt a kivándorlás fő mozgatórugója. Csodálatos és alig érthető volt számukra az, hogy a földművelő ember is lehet valaki, de mégsem kell parasztnak lennie. „A parasztok, akik már nem szívesen parasztok, a paraszt terhek nélkül való földművelő élet reményében minden kockázatot és bizonytalanságot vállaltak, mert úgy érezték, hogy ezért a különbségért érdemes.”²²⁸

A kivándorlási hullám az első világháború kitörésével alábbhagyott, majd a háború után indult meg újult erővel. Az viszont már más politikai és gazdasági viszonyok között zajlott.

²²⁸ ERDEI Ferenc: 1973. 75. o.

III. fejezet. A HEGYVIDÉKI AKCIÓ KEZDETE

III.1. Firczák Gyula szerepvállalása és az országgyűlési képviselők beadványa

Firczák Gyula (1836–1912) püspök a 19–20. század fordulóján, 1892–1912 között irányította a munkácsi görögkatolikus egyházmegyét. Egy olyan időszakban, amikor számos, korábról alig ismert, nem egyházi jellegű probléma is felvetődött, úgy az általa vezetett közösségben, mint egészében véve a magyarországi társadalomban. Tudásának és széles látókörének köszönhetően helyesen érzékelte a gondokat, s az egyházi tevékenysége mellett sokat tett hívei társadalmi felemelése érdekében. A lelki gondozás mellett figyelme és munkája kiterjedt a szociális-gazdasági jellegű problémákra, amelyek fokozatosan politikai arculatot kezdtek öltetni.

Már pályája kezdetén kiemelkedett kortársai közül. Tevékenységének fontos szakasza volt a papnevelő intézetben kifejtett munkája, melynek professzorává 1861-ben, rektorává pedig 1876-ban nevezték ki. Úgy gondolta, hogy a papnevelés egyik fontos eleme, hogy a pap olyan ismereteknek a birtokában legyen, amely képes számára egy-egy eldugott, hátrányos helyzetű faluban is tartást, kulturált viselkedést biztosítani. Ilyen volt a teológiai tudás mellett a zenei műveltségnek és a kertészetnek, gyümölcsfatermesztésnek az elmélyítése. Kinevezésekor egy korabeli újságcikk a lelkészt mint a papnevelde igazgatóját méltatta. A cikkíró kiemelte, hogy olyan papi személyiségeket igyekezett nevelni Firczák Gyula, aki a verhovinai falvak „művelt személyiségek társaságát nélkülöző” környezetében is feltalálja magát és elkötelezettségével, papi egyéniségével tudja egyházát és népét szolgálni.²²⁹

1887–1891 között országgyűlési képviselőként tevékenykedett a Szabadelvű Párt színeiben. Egy évvel korábban, 1886-ban nevezték ki nagyprépostnak, s ezt a feladatkörét képviselőházi munkájával együtt párhuzamosan ellátta. Politikai tevékenysége az Északkeleti-Kárpátok oktatási, nevelési, szociális, gazdasági gondjainak a megoldására irányult. A képviselőházban az oktatási bizottság elnöke volt a püspöki kinevezéséig, amikor is a főrendiház tagja lett.

Eleinte, mint szabadelvű képviselő a kormányzópárt tagjaként volt jelen az országgyűlésben, de a hegyvidéken tapasztalható nyomorúság és a nemzetiségi kérdés enyhítésére az ellenzéki Katolikus Néppárt képviselőivel is kereste az együttműködés

²²⁹ MAROSI István: Firczák Gyula (1836–1912) munkácsi püspök élete és munkásságának súlypontjai. // Acta Beregsasiensis. A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola tudományos évkönyve. 2010/2. 79. o.

lehetőségét. Az 1896-ban megalakuló Katolikus Néppárt a szociális és nemzetiségi területeken olyan célokat tűzött ki, amelyek szorosán kapcsolódtak a püspök céljaihoz. Az államapparátus nyomoztatott utána a megbízhatósága miatt, s még állami kitüntetését is (Lipót-rend) elhalasztották. Ennek ellenére nem a pártpolitikai elvek mentén, hanem a nehézségek enyhítése érdekében kötelezte el magát. A képviseléválasztásokon az egyes választókerületekben nem a pártok politikájának irányait vette alapul, hanem azt támogatta, aki a bajok enyhítésére hatékonyabb megoldást igyekezett képviselni.²³⁰

1892. május 1-én az intronizációval kezdődött el Firczák Gyula püspöki tevékenysége, ami haláláig, 1912. június 1-ig tartott. Az *Ung*, a *Magyar Állam*, a *Budapesti Közlöny* is terjedelmes cikkeiben méltatta a kinevezését, s azt a bizalmat fejezték ki, hogy Firczák Gyula személyében megfelelő pásztorra lett a görög katolikusoknak és az Északkeleti-Kárpátok lakosságának. Hogy mennyire nemcsak egyházi esemény, hanem a társadalom várakozása is megjelent a püspök kinevezésében, arra a *Kárpáti Közlöny* beiktatása alkalmára írt cikke a bizonyíték. Az újság azt ecsetelte, hogy a munkácsi püspök személye a vármegye számára is fontos, s Firczák Gyulát a helyi társadalom saját emberének tekinti. A „mi emberünk” – írta a cikkíró arra utalva, hogy a régió szülötte és a problémák jó ismerője.²³¹

A milleniumi ünnepek is hozzájárultak ahhoz, hogy a helyzet megoldása érdekében a kormány cselekvésre szánja el magát.²³² 1896-ban a Vereckére látogatott miniszterek és állami tisztviselők megdöbbenve tapasztalták a hegyvidéki emberek nyomorát. Ennek, s Firczák Gyula püspök ezzel kapcsolatos beadványai hatására állami akció kezdődött az Északkeleti-Kárpátok lakosainak a megsegítésére.

Már 1896-ban találkozott egymással Bánffy Dezső miniszterelnök és Firczák Gyula püspök, s részben politikai megfontolásból – a közelgő választások miatt – megállapodásra került sor közöttük. Az öt pontból álló kompromisszum legjelentősebb része a 4. pont volt, amelyben a Máramaros, Ung, Bereg és Zemplén megyék hegyvidéki területein élő rutén nép megélhetéséről és egyben a tömeges kivándorlás megakadályozásáról esett szó.²³³

A millenium évében Bereg megyében már elindult egyfajta közgazdasági mozgalom hitel- és értékesítő szövetkezetek létrehozására, kölcsönök biztosítására, fajtiszta állatok, facsemeték beszerzésére. Megszervezésük elsősorban Balajthy Mór szolyvai főszolgabíró és Nedeczey János országgyűlési képviselő nevéhez fűződött.

²³⁰ MAROSI István: 2010. 80. o.

²³¹ Uo.: 2010. 81. o.

²³² A rutén nép körében uralkodó rendkívüli nyomorra 1896 elején Halász Géza *Ötvenzer bereg megyei orosz létkérdése* című Munkácson megjelent röpirata hívta fel a figyelmet. BOTLIK József: Hármas kereszt alatt. Görög katolikusok Kárpátalján az ungvári uniótól napjainkig (1646–1997). 1997. 121. o.

²³³ BOTLIK József: 1997. 120. o.

Mivel a kezdeményezés gyökeresen nem tudott javítani az emberek nyomorán, ezért 1897. február 4-én a képviselőház egyik tanácskozási termében Firczák Gyula értekezletre hívta össze Ung, Ugocsa, Bereg és Máramaros vármegyék országgyűlési képviselőit. A tanácskozás jegyzőkönyvét dr. Hegedűs Béla, országgyűlési képviselő, a püspök sógora vezette. Ő indítványozta, hogy a vármegyékbe bizottságokat küldjenek ki és tanulmányozzák a helyzetet, illetve a szükséges teendőket memorandumban dolgozzák fel. A különböző memorandumokat majd Firczák püspök elnöklete alatt a bizottságok átadják a megfelelő minisztereknek, az egészség együttesen pedig a miniszterelnöknek juttatják el.²³⁴

1897. március 8-án a hegyvidéki lakosság érdekében Firczák Gyula püspök és a megyék 14 országgyűlési képviselője²³⁵ memorandumot nyújtott be a miniszterelnök és a kormány számára *Emlékirat az északkeleti Kárpátok közt és alján lakó ruthén nyelvű nép szellemi és anyagi viszonyainak elősegítése és felvirágoztatása tárgyában* címmel (lásd: 7. melléklet, 2. kép).²³⁶

III.2. Az országgyűlési képviselők emlékirata

A képviselők a miniszterelnöknek címzett beadványuk előszavában úgy mutatták be a ruszinságot, mint „hazafiságban gazdag, de földi javakban kimondhatatlanul szegény” népet, azoknak az utódait, akik a honfoglalókkal együtt érkeztek a Kárpát-medencébe, és „már-már a végpusztulás felé sodortatnak”.²³⁷ A problémát nagyinak, annak orvoslását pedig sürgősnek tekintették. Nem bíztak abban, hogy várakozni lehet addig, míg a társadalom ömagától megoldja a nehézségeket. Ezért az országgyűlés tagjai konkrét javaslatokat tettek a minisztériumok felé. A vallás- és közoktatásügyi, kereskedelmi, belügyi, földművelésügyi és pénzügyi tárcák figyelmét olyan intézkedésekre hívták fel, amelyek viszonylag nem nagy költséggel jártak, de eredmény tekintetében, és ahogyan fogalmaztak, hazafiság szempontjából nagy volt a jelentőségük.

III.2.1. A vallás- és közoktatási miniszternek benyújtott javaslatok

A magyar királyi vallás- és közoktatási miniszternek szóló jegyzéket alkotói azzal támasztották alá, hogy a nyomor enyhítése vagy megszüntetése érdekében nem elég pusztán gazdasági intézkedéseket tenni, hanem azokkal együtt népiskolákat kell szervezni. Egyrészt

²³⁴ BOTLIK József: 1997. 121–122. o.

²³⁵ Ung, Ugocsa, Bereg és Máramaros vármegyék országgyűlési képviselői voltak: Szaplanczay Miklós, Urányi Imre, Nyegre László, Jónás Ödön, Szentpály Jenő, br. Perényi Zsigmond, Lónyai Sándor, Lónyay Géza, Nedeczey János, Bartha Ödön, Tomcsányi László, gr. Sztáray Gábor, Komjáthy Béla és Hegedűs Béla.

²³⁶ BOTLIK József: 1997. 121. o.

²³⁷ KTÁL. F. 151., op. 25., od. zb. 1534., f. 2.

azért, hogy a lakosság a jövőben a gazdasági előnyöket a maga javára felhasználni, értékesíteni tudja, másrészt érdekeit felismerni és megvédeni képes legyen. A hegyvidéki szegény emberek az ottani rendkívül alacsony szinten álló oktatást saját erejükből megszervezni és fejleszteni képtelenek voltak. Az egyik cél az volt, hogy a lakosságot, akiknek érzelmei hazafiasak, nyelvükben is magyarrá tegyék.

1897-ben, a beadvány évében, Bereg megyében 57, Máramarosban 48, Ung megyében 42 és Ugocsában 20, azaz összesen 167 állami elemi népiskola működött. Az 1893. évi XXVI. törvénycikk alapján sor került a felekezeti tanítók fizetésének a kiegészítésére.²³⁸ Ennek következtében 256 görögkatolikus felekezeti néptanító fizetése elérte a 300, több esetben a 400 forintot.²³⁹

A századforduló előtt már megindult óvodai oktatás kiterjedt a négy északkeleti vármegyére is. Bereg vármegyében 12, Ungban 10, Ugocsában 5 és Máramaros megyében 3 állami óvoda volt, többnyire a rutén községekben. Az országgyűlési képviselőkől álló bizottság elismerte az oktatás terén tett erőfeszítéseket, amelyeket példaértékűnek tartott a többi kormányzati ág számára is. Emellett még javaslatot tettek az oktatás további kiterjesztése érdekében:

a) azokban a községekben, ahol legalább 30 tanköteles gyerek van, akik iskola hiányában, vagy mert a létező iskola nem fogadhatta be a gyerekeket és ezért törvényes oktatásban nem részesülhettek, ott fokozatosan állami iskolákat hozzanak létre;

b) a már létező és az újonnan létesítendő iskolákban az oktatás tandíjmentes legyen;

c) az állami és a megfelelő színvonalú felekezeti iskolákhoz kapcsolódóan gazdasági irányú ismétlő iskolákat szervezzenek, ahol a tanulók későbbi foglalkozásuknak megfelelően gyakorlati ismereteket szerezhettek. Ezért a tanítók számára póttanfolyamokat indítsanak;

d) a gazdasági ismétlő iskolákban olyan kézügyességi oktatást folytassanak, ahol azokra az iparágakra helyezték a hangsúlyt, amelyek nyersanyaga helyben megtalálható;

e) az állami iskolákban hitoktatást végző lelkészeknek kedvezőbb tiszteletdíjat fizessenek és a helyi viszonyoknak megfelelően közlekedési pótlékot kapjanak, hogy a több egyházközséggel túlterhelt lelkészek a feladataikat megfelelően elvégezhessék;

f) azokban a községekben, ahol megfelelő a görögkatolikus iskola épülete és okleveles tanítót alkalmaznak, akinek fizetése nem éri el a 400 forintot, az 1893. évi XXVI. tc. alapján nyújtott államsegéllyel azt 400 forintra egészítsék ki;

²³⁸ A görögkatolikus tanítók is kaptak állami segílyt. Ung megyében 95 tanító 20 001 forint, Bereg megyében 81 tanító 17 692 forint, Máramaros megyében 51 tanító 10 795 forint, Ugocsa megyében 29 tanító 7460 forint támogatásban részesült.

²³⁹ KTÁL. F. 151., op. 25., od. zb. 1534., f. 3.

g) a nagyobb, gócpontokat képező településeken állami kisdedóvodákat, a népesebb községekben államilag finanszírozott gyermekmenedékházakat létesítsenek;

h) külön és megfelelő fizetést kapjanak azok a tanítók, akik az iskolai tanítás mellett megfelelő minősítést szereznek, valamint tanítványaiknak gyümölcsészetet és méhészetet oktatnak;

i) az ungvári tanítóképző nagyobb támogatás mellett biztosítsa a vidékről származó fiatalok képzését, hogy a helyi viszonyokat ismerő tanítók oktassanak az iskolákban; ezért a tanítóképzőben gazdasági és kézügyességi tanfolyamokat javasoltak bevezetni;

j) egészségtan kötelező oktatását kérték az elemi és az ismétlő iskolákban, s a nem megfelelő képesítéssel rendelkező tanítók számára póttanfolyamok szervezését javasolták.²⁴⁰

III.2.2. A képviselők javaslatai a kereskedelmi miniszternek

A kereskedelmi miniszter számára benyújtott beadvány elsősorban a „kárpátalji nép” foglalkoztatottságát és munkalehetőségeinek a kibővítését taglalta.

Az elszegényedés egyik forrásának a szerzők azt tartották, hogy a hegyvidéki emberek alig néhány hónapig, olykor csak egy-két hónap folyamán tartoznak a keresők közé, az év többi részében pedig „tőkeemésztők”. Ezért az elsődleges célt abban határozták meg, hogy a lakosság munkaerejét intenzívebben kihasználják és az év néhány hónapjáról azt egész évre kiterjesszék.²⁴¹

Javaslaik között szerepelt a nők körében – megfogalmazásuk szerint – primitív módon folytatott szövési háziipar szakszerű kiterjesztése, azok termékeinek értékesítése állami segítséggel. Ugyancsak a női munka eredményes kihasználásának tekintették a gépi hímzés meghonosítását az állam által létesített gyárakban és a készítmények fix áron való megrendelését.

A gyapjúszövés elterjesztését, a termékek állami segítséggel történő értékesítését az anyagi jólét egyik alapjának tartották, amely ezzel egy speciális iparág kialakulását jelentheti.

A férfiak számára tanműhelyek létrehozása, ahol elsősorban kosárfonást és gazdasági fakészítmények előállítását tanulnák, mivel fűztermelésre alkalmas a vidék és jelentős bükkfaállománnyal rendelkezik, kosárfonó és szerszámfa-faragó műhelyek megszervezését javasolták, valamint a termékek számára kedvezményes szállítási tarifa megállapítását.

Nagy jelentőséget tulajdonítottak az utak kiépítésének. Javaslatuk szerint a hadászati utakkal érintkező községek útjait állami kezelésbe kellene venni és azokat helyi közmunkaerővel ki kellene építeni. Nagyon sok helyen a stratégiai utak sem épültek ki

²⁴⁰ KTÁL. F. 151., op. 25., od. zb. 1534., f. 3.

²⁴¹ Uo.: f. 4.

teljesen, azt pedig egyenesen botrányosnak tartották a beadvány szerzői, hogy a 10 százalékos adóval sújtott utak az év nagyobb részében járhatatlanok.

A hegyvidékről a völgyekben fekvő városokba, ahol a piacokat tartották, hidakon keresztül jutottak el, s az átkeléskor vámot szedtek, ami jelentősen megdrágította a termékek árát és növelte a lakosság kiadását árubeszerzéskor. A vámok eltörlését javasolták, amivel ugyan csökkenne az állami bevétel, de az intézkedés kedvező helyzetbe hozná a kereskedelmet, végső soron a jólétet és a lakosság adózóképességét is „helyreállítaná”.

A javaslatok között szerepelt a bazalt bányászata, ami nagyon jó útburkoló anyag és a hegyekben volt lehetőség a kitermelésére. A bányászat és a kitermelt anyag szállítása, nagyobb befektetést igényelése nélkül, állandó munkát és keresetet ad a lakosságnak.

Az országgyűlési képviselők közül álló bizottság felvetette a magánvállalkozások támogatását a vidék iparosításának elősegítése érdekében. A terület olyan kihasználatlan értékekkel rendelkezett, mint tűzifa, kőszén, folyók, és ehhez hozzájárult a viszonylag nagyszámú és olcsó munkaerő. A létesítendő gyárak számára támogatást, valamint készítményeikre szállítási kedvezményeket kértek. Az iparkamarai beosztást is szerették volna megváltoztatni egy felvidéki iparkamara létrehozása révén, azáltal, hogy az iparosok kiválnak a debreceni iparkamarából.

A beadvány megfogalmazói felvetéseik nem azonnali megvalósításában, hanem terveik fokozatos végrehajtásában bíztak.²⁴²

III.2.3. A belügyminiszter számára felvetett javaslatok

A belügyminiszternek írott beadványban elsőként a Galíciából történő zsidó bevándorlást említették meg, akik „előbb hitsorsaik könyörületességét zsákmányolják ki, később pedig a leszorult parasztgazda keresményén közvetítőként legtöbbszörre munka és tőke hozzáadása nélkül osztoznak”.²⁴³ Önmagában nem a bevándorlást, hanem annak következményeit sérelmezték. Az általuk folytatott üzletek még inkább elszegényítették az amúgy is nehéz körülmények között élő hegyvidéki népet. A bevándoroltak viszonylatában méltánytalannak tartották azt, hogy „Osztályosai lesznek az állami előnyöknek, kérelem, letelepedési jog és az állampolgári hűség fogadalma nélkül. A katonai kötelezettség elkerülése és egyéb, a fennálló törvény és szabályrendeletek egyenes ignorálását látszik igazolni, azon tévhitet kelti fel, hogy a polgároknak hazája iránt vagy nincsenek jogai, vagy megszűntek kötelmei”.²⁴⁴

²⁴² KTÁL. F. 151., op. 25., od. zb. 1534., f. 5.

²⁴³ Uo.: f. 5.

²⁴⁴ Uo.: f. 5.

A bevándorlásnak különböző módjai voltak, ami ellen szinte lehetetlen volt védekezni: rokonlátogatás, koldulás, vásárfelkeresés, hajcsárkodás. A szolgabírók nem rendelkeztek megfelelő nagyságú ellenőrző szervvel, a faluban meg a hitsorsaik irgalomból is eltitkolták az bevándoroltakat. A helyi viszonyok olyannyira megromlottak, hogy az emberek a községekből tömegével indultak el Brazília felé. A közrend fenntartása érdekében kérték a képviselők a belügyminisztert, hogy a hegyvidéken a csendőrség létszámát legalább a háromszorosára növelje meg, ami véget vethetne kémek megjelenésének, szeszcsempészetnek, uzorának. Visszatoloncolnák az illegális határátlépőket, amit a kormánynak és a megyei törvényhatóságnak meg kellett volna követelnie a csendőrségtől, és leállítanák a folytonos állathajtásokat, ami az állategészségügy szempontjából volt fontos.

Kérték, hogy a letelepedéshez szükséges megélhetési igazolások felmutatásakor a tisztviselők mindig a megfelelő vagyonkimutatást és a tényleges értékek igazolását követeljék, valamint 500-1000 forintnyi tőkét tekintsenek megélhetést biztosító összegnek. Idegen állampolgároknak lakhatási engedélyt megfontolva adjanak ki és azt egységesen szabályrendeletileg határozzák meg. A közigazgatási tisztviselők igyekezzenek megakadályozni, hogy olyan helyzet alakuljon ki, ami az elszegényedés kiváltja és a lakosságot kivándorlásra ösztönzi. Azt, ahol feles marhatartás, tervszerű munkaközvetítés, legelő kiadása, magas kamatlábú kölcsönök és hitelközvetítés, elővásárlási jog, kényszereladáshoz kötött adóelőlegezések, uzora van jelen. A tisztviselők hívják fel az emberek figyelmét az adózással kapcsolatos engedményekre: a jövedelmi pótdók elengedésére jogosultaknak a bejelentések megtételére, természetlen évben az adózóknak az adók elengedésére és a gazdáknak a mezőgazdasági épületek és cselédlakok adókedvezményére.

Kérvényezték azt, hogy a közigazgatási hatóságok a természetben leróható közmunkákat megfelelő időben végeztessék, valamint a vállalatok által biztosított munkát egyenesen a birtokos parasztgazdáknak adják, a kötőréseket a szegény nép lakta vidéken úgy szervezzék meg, hogy az emberek kenyérkeresethez jussanak.

A köztisztviselők feladatának tekintették azt, hogy elősegítsék az alföldi munkalehetőségeket olyan hegyvidéki lakosok számára, akik nem tudják összegyűjteni a télire való élelmiszert. Javasolták, hogy a tisztviselők minden tél elején írják össze a munkásokat és azt a megyei hatóságok útján küldjék el a belügyminisztériumnak. Az indítvány alapján a minisztériumból körrendelettel értesítenék a munkásokat kereső vármegyék alispáni hivatalait, ahonnan az egész nyári időnyre képesek lennének munkát biztosítani a négy hegyvidéki megye lakosságának, akik közül sokaknak helyben még a legtöbb munkát adó hónapokban sem volt keresete.

III.2.4. A földművelésügyi miniszternek indítványozott javaslatok

A földművelésügyi miniszternek benyújtott része az emlékiratnak a leghosszabb és a legnagyobb bevezetővel rendelkezik. A bevezetésben az ország, annak területei, és az „északkeleti hegyvidék” fejlődésével foglalkozik. Mivel a nyugati haladás alig érte el a hegyvidéket, valamint a gazdasági központok is hiányoznak a vidékről – amelyeket a fejlődés két meghatározójának tartottak²⁴⁵ –, ezért a területet ország legelmaradottabb részének tekintették. Összehasonlították az alföldi és a hegyvidéki emberek által elfogyasztott tápanyag értékét, ami 103 és 59 forintnak volt megfelelő. Az alpesi tájjal összevetett hegyvidéken gazdasági változást az emlékirat szerzői csak állami támogatással reméltek, mivel „a népesség saját helyzetét felismerni képtelen”.

A rosszabb talajt, a zordabb éghajlatot, a tőke és szakértelem hiányát tartották a szegénység fő okának. Másrészt a hegyvidéki lakosság létszáma jelentősen megnövekedett – a bevándorolás következtében is –, addig az úrbérrendezés következtében az állattenyésztést biztosító nagykiterjedésű erdei és havasi legelők használatában korlátozva voltak.

A memorandum összeállítói érzelmileg is igyekeztek hatni a földművelésügyi minisztériumra céljuk elérése érdekében. A képviselők megfogalmazása szerint: „Magyarország mezőgazdasági Kormányzatát illeti meg azon nemes és szép feladat, hogy ezen vidék népességét a végpusztulástól megmentse és azt a hazának megtartsa.”²⁴⁶

A havasi gazdálkodás meghonosítása céljából községenként egy-egy mintaparaszthatalom létrehozása szerepelt a javaslatban, ezen kívül fontosnak tartották a havasi legelők racionális kihasználását, egyidejűleg azok helyes fenntartásával és javításával. A községek állami segítséggel történő, elegendő nagyságú legelőterülethez juttatását és hosszú időre szóló, szerződésekkel biztosított használatát.

Az állattenyésztés fejlesztése érdekében szintén állami feladatnak tekintették a megfelelő minőségű és számú apaállat biztosítását, helyes ápolását és takarmányozását. Részben ugyanolyan támogatást szerettek volna elérni, amilyen már más, fejlettebb vidékeken működött, azaz hitelek nyújtását az állam részéről a mezőgazdaság fejlesztése érdekében. Más részről a helyi viszonyok fejletlensége miatt többet is akartak, tehének kiosztását a helyi

²⁴⁵ Pontosabban az emlékiratban a fejlődés két irányát vetik fel, a kelet-nyugati és a köralakban terjedőt. A nyugati gazdasági hatások kelet felé terjedése az egyik vonulat, míg a másik a jelentős gazdasági központoknak – amit a dokumentumban forgalmi központoknak neveznek – a kihatása a környezetükre.

²⁴⁶ KTÁL. F. 151., op. 25., od. zb. 1534., f. 7.

gazdálkodók között, mivel a szarvasmarha-állomány „satnyasága” – véleményük szerint – pusztán apaállatok adományozásával kellően nem javítható fel.²⁴⁷

Kérték az államot, hogy az több év alatt törleszhető 4 százalékos állatbeszerzési kölcsönrel községenként néhány tehetségesebb és szorgalmasabb gazdát támogasson, akkor bizonyíthatnák, hogy a fajtisza tehének tenyésztése ugyanannyi ráfordítással nagyobb hasznot eredményez, mint a régi állomány tartása. Az növelné a munkakedvet és a versenyszellemet a gazdák között. Véleményük szerint még nagyobb hatása annak lehetne, ha az állam a feles marhatenyésztés mintájára, de uzsora nélkül, közvetlenül a gazdát két vagy három évig tartó feles tartásra szarvasmarhához juttatná. Az állat tulajdonjogát nem az eladósodott parasztgazdának adták volna, hanem az gondozás után a másodborjút és a helyi tenyészvásáron eladott marha árnövekedését kapta meg, miután kifizette a kölcsönt, a kamatokat, a legelő és a kaszáló bérleti díjait. Az állatok gondozását, a legelő és a rétművelést azonban az állam által meghatározott módon köteles elvégezni. Az állam az állatokat helyi biztosító szövetkezetek létrehozása után biztosíthatja. Fajtisza tenyésztetek szerettek volna létrehozni, elsősorban a vasutak mentén kialakuló virágzó gazdasági élet keletkezésében bíztak. Bereg megye szolyvai járását jelölték meg a megfelelő helynek, ahol a tervezetet alkalmazni lehetne és a lakosság nagyon elszegényedett. A föld 60 százaléka „idegen”, többnyire a bevándorolt lakosoké volt, és ahol a „degenerált” állapotú szarvasmarhák 70–75 százalékaival nem a rutén földművelők rendelkeztek (felesmarhát tartottak 50 százalékban, ami helyenként elérte a 100 százalékot).²⁴⁸

A memorandum írói összevetették a Kárpátokat az Alpok-vidékével, ahol akkorra már kialakították a mintaszerű marhatenyésztet. Ugyanazt a gazdálkodást a jóval kedvezőbb földrajzi körülmények között fekvő területeken szerették volna megvalósítani. Példaként hozták fel a Kárpátok északi lejtőin, Galíciában fekvő egyik német községet, ahol az állattenyésztésnek köszönhetően virágzik a település és teljes anyagi jólétben éltek, addig a déli lejtőkön a lakosok csak tengődtek.

Az állattenyésztés fejlődésének akadályaként a galíciai kivitel tiltását, a tenyészvásárok szervezetlenségét és a havasi legelőkön a menedékhelyek hiányát említették meg, aminek következtében az alacsony szarvasmarhaárak a gazdákat versenyképtelenné tették.

Ahogy a képviselők írásukban megjegyezték, az állami tehenész-iskola az állatok gondozásának elsajátítása szempontjából pozitív hatást gyakorolt a lakosságra, de a nagy gazdaságok a növendék marhákat más vidékekre vitték. Ezért a javaslatban szerepelt a

²⁴⁷ KTÁL. F. 151., op. 25., od. zb. 1534., f. 8. A beadvány szerzőinek állítása szerint fajtisza apaállatok és a meglévő tehének keresztezése következtében a tehének elléskor elpusztultak.

²⁴⁸ Uo.: f. 8.

tehenész-iskolák számának a növelése és az elemi iskolai tanítók képzése az állatgondozás oktatására. Azért, hogy az új módszerek minél jobban elterjedjenek az emberek között, szemléletessé kívánták tenni azok alkalmazását úgy, ahogyan arra már volt példa Máramaros megyében egy svájci gazda letelepítése által. Egy egész vidék marhaállománya átalakult, a kaszálók minősége javult, mennyiségben kétszerese lett a korábbi hozamának. Annak példájára a megye minden völgyében egy-egy svájci gazda ideiglenes letelepítését szerették volna elérni.

Elsődleges feladatnak azonban a földek paraszti kézbe juttatását tekintették, hogy azt ne közvetítők útján, hanem egyenesen a gazdáknak adják hosszú lejáratú alacsony bérleti összeg mellett. Javasataik szerint a megyékben az állami földek kiosztásával lehetett volna eredményesen új gazdaságokat kialakítani, ahol nem a síkvidéki gazdálkodást utánozzák, hanem a havasoknak megfelelő gazdálkodási módszerekkel termelnek.

A hegyvidéki emberek szegénysége és munkanélkülisége maga után vonta a többi problémát is. Mivel még a megélhetéshez sem volt elegendő kereseti forrásuk, ezért hitelük sem volt, s a nehéz körülmények között vállalkozni nem lehetett, minden tevékenységükhöz mások segítségére szorultak.

A képviselők gazdasági szövetkezetek létrehozását javasolták a Földművelésügyi Minisztériumnak, ahol az egyforma kis gazdaságok egyesülésük következtében hitelképes gazdaságokká válnak. Az állami támogatás által tartották fejleszhetőnek az állattenyésztést, tenyésztőtehenek kiosztását, a megfelelő rétművelést, a helyes vetésciklust, a gyümölcstermesztést, méhészetet, halászatot, aprómarha-tenyésztést, a juhtenyésztés visszaállítását, a háziipari foglalkozásokat, gubakészítést, hímzést, szövést, kosárfonást. Tervezetük alapján a foglalkozások megszervezéséhez a szükséges hitelt a szövetkezet az államtól kapta és további folyamatos támogatásban részesült. A legfontosabbnak azt tartották, hogy a szövetkezetek munkát teremtenek, a munkaadóknak is biztonságot nyújtanak, az emberek a hegyvidékről távolabbi vidékekre munkát keresni bátrabban indulhatnak el, a fuvarozás és az állami közúti munkálatok is megkezdődhetnek a hegyvidéken. A szövetkezetek irányítására a megfelelő embereknek a helyi lelkészeket, tanítókat, közigazgatási tisztviselőket tartották, akik felett az állami szervek ellenőrzést gyakorolnak. A szövetkezeteket vélték a rendezett hitelviszonyok alapjainak és a későbbi vállalkozások kiindulópontjainak. A képviselők betérjesztése alapján a szövetkezetek feladata kezdetben – a Földművelési Minisztérium támogatásával – a helyes gazdálkodási módszer bevezetése és elterjesztése, munkalehetőségek megteremtése volt.

III.2.5. A pénzügyminiszter számára beterjesztett emlékirat

Az országgyűlési képviselők a pénzügyminiszter számára felterjesztett beadványukban vázolták a hegyvidéki lakosság nyomorúságos életkörülményeit és annak a veszélyét, hogy a szélsőséges nézetek elterjedése vagy a tömeges kivándorlás lehet a további következmény.²⁴⁹

A fennálló adórendszer hibájának tartották a nagymértékű adóhátralékok felhalmozódását, amit az emberek képtelenek voltak megfizetni. A lakosság elveszítette az államba vetett bizalmát, amely – nézeteik szerint – nem csak megélhetést nem nyújtott, de a létfenntartáshoz szükséges eszközöket is elvonta tőlük.

A földek olyan adóságokkal voltak terhelve, amelyek a kamatteher és azok járulékai miatt az egész évi jövedelmeiket felemésztette. Javasataikat a képviselők pontokban foglalták össze:

1. Intézkedést kértek a pénzügyminisztertől arra nézve, hogy az öt évnél régebbi adóhátralékokat töröljék el, illetve az utolsó öt évben felgyülemlett adóhátralékot tíz év alatt, részletekben befizethető teherré alakítsák át.

Az államkincstár számára az adósságok leírása és a kedvezmények nyújtása nem jelentett volna nagyobb terhet, az adósságot behajtani viszont nem lehetett. Állampolitikai szempontból a képviselők arra hívták fel a figyelmet, hogy nem mindegy, ki fogja az adót fizetni. Mivelhogy Magyarországon a birtokszerzés joga nem volt korlátozva, attól tartottak, hogy a földek tömeges elárverezése folytán olyan elemek özönlenének be, akiknek „ezen haza földje iránt táplált érzelmeihez sok kétség fér”.²⁵⁰

2. A pénzügyi segély másik módját a képviselők úgy képzeltek el, hogy a költségvetési jövedelem vagy az állami kezelés alatt álló alapok egy részét kölcsönök nyújtására használnák fel, akár egy erre a célra alapított földműves bank, esetleg az agrár- és járadékbank ügyfeleinek megfelelő kibővítésével. Az adósságok megszüntetésére azt javasolták, hogy az 30 év alatt olyan járulékokkal váljon törleszhetővé, amelyek a földbirtok relatív jövedelmezőségével arányban áll és a megélhetést is lehetővé teszi.

Az akkori, birtokokat terhelő, váltón alapuló kölcsönök tönkretették a gazdaságokat, amelyekért kamat fejében 8–12 százalékot, közvetítési díj fejében 5–10 százalékot, negyedévenkénti váltókicserélés és az azzal kapcsolatos költségek következtében szintén 5–10 százalékot kellett fizetni.

3. A lakosság speciális helyzetére való tekintettel olyan kivételes intézkedést kértek, amely alapján a negyedévenként behajtott közterheket a kizárólag földművesek által lakott

²⁴⁹ KTÁL. F. 151., op. 25., od. zb. 1534., f. 10.

²⁵⁰ Uo.: f. 10.

településeken egyszer egy évben, az arra legalkalmasabb időpontban kellene befizetni, s akkor az emberek a késedelmi kamatok és a behajtási illeték nehéz terhétől is megszabadulnak.

4. Elodázhatatlannak tartották az adók reformját. A képviselők állítása szerint a II. osztályú adó óriási teher a hegyvidéki lakosság vállain, mivel egyáltalán nem méltányos számukra. Egy 4-5 tagból álló családot szegényes viskója alapján 8-12 forint adóval sújtotta, ami keresetének közel egyharmadát tette ki.

5. Annak ellenére, hogy a birtokok alacsony értékűek, ritka eset volt, hogy az adózók mentesültek a jövedelmi pótdadó befizetése alól, aminek elsődleges oka a lakosság tájékozatlansága volt. Ahogyan a képviselők megfogalmazták, az államnak nem lehet célja mások tudatlanságából anyagi hasznot szerezni. Ezért kérték, hogy az állami hivatalok írják össze a birtokokat és állapítsák meg azok pótdómentességét, a teherbejelentés elmulasztása miatt hátralékként fennmaradt jövedelmi pótdadót pedig hivatalból töröljék.

6. A család élelmezésére szükséges, alacsony értékű élelmiszercikket a törvény szerint nem foglalhatták le. A kérelmezők álláspontja az volt, hogy a hegyvidéken a le nem foglalható élelmiszercikk egy tehén legyen, s azt az adóbehajtást teljesítő közegek ne vegyék el, mivel sokszor a megélhetés egyetlen eszköze volt.

7. Az italmérési jognak az összes megyére kiterjedő csoportonkénti bérbeadása az italok megdrágulását eredményezte. Ezért szerették volna elérni az italmérési jog átruházását a községek számára az italmérési jövedék bérletének öt százalékos kamatozását kitevő éves összegért, hogy az abból származó jövedelemfelesleget a községek saját céljaikra fordítsák.²⁵¹

Az országgyűlési képviselők által benyújtott Emlékirat azt eredményezte, hogy 1897 elején segélyprogramot indítottak el az Északkeleti-Kárpátokban. A hegyvidéki akció a földművelési minisztérium irányítása alatt állt, bár más minisztériumok is tevékenyen hozzájárultak az állami programhoz. A Hegyvidéki Miniszteri Kirendeltség Szolyván alakult meg, később azonban Munkácsra tette át a székhelyét.²⁵² A kirendeltség irányította a segélyprogramot, amelyet az állam részéről az Északkeleti-Kárpátok lakosságának gazdasági támogatása, kulturális szintjének és egészében véve életszínvonalának emelése érdekében kezdeményeztek. Az Egán Ede vezetése alatt megszervezett és kezdeti időszakban működtetett gazdasági program egyrészt a szakember kutatásain és tapasztalatain alapult, amit tudományos munkáiban is megfogalmazott, másrészt nagyon sokban hasznosította a négy megye országgyűlési képviselői által az Emlékiratban lefektetett javaslatokat. A Földművelésügyi Minisztérium hatásköre alatt álló kirendeltség kezdetben Ung, Bereg,

²⁵¹ KTÁL. F. 151., op. 25., od. zb. 1534., f. 11.

²⁵² BOTLIK József: *Egestas Subcarpathica*. Adalékok az Északkelet-Felvidék és Kárpátalja XIX-XX. századi történetéhez. 2000. 87. o.

Ugocsa és Máramaros, a későbbiekben Sáros, Szepes, Zemplén és Szatmár vármegyékre is kiterjedt.

III.3. Az Emlékirat benyújtásának közvetlen hatása és a hegyvidéki akció támogatása a görögkatolikus lelkészek részéről

A korabeli újságok különböző terjedelemben számoltak be a Firczák Gyula által szervezett értekezletről. A *Magyar Állam* hosszabb cikkben adott hírt „A rutének érdekében” rendezett értekezletről, megemlítve minden résztvevőt és beszámolva felszólalásaikról.²⁵³ A későbbi számában a lap áttekintést adott a rutének történelméről és korabeli problémáiról.²⁵⁴

A *Kárpáti Lapok* a budapesti események után írt az országgyűlési képviselők tanácskozásáról a „ruthén nép felsegítésére”.²⁵⁵ Az újság közölte, hogy az egyik lap antiszemita jelleget tulajdonított a mozgalomnak, ezért az értekezletre meghívtak három előkelő zsidó képviselőházi tagot: Chorin Ferencet, Neumann Ármint és Mezei Mórt. A négy vármegye (Ung, Bereg, Ugocsa és Máramaros) képviselői leszögezték, hogy ők a szegény sorsú zsidóságon is segíteni kívánnak.²⁵⁶

A *Munkács* című hetilap az értekezlet jegyzőkönyvét soron következő számában leközölte.²⁵⁷ A Kelet 1897. február 11-ei számában a címlapon tudósított a tanácskozáson elhangzottakról *Értekezlet a felvidék érdekében* címmel.²⁵⁸ Az értekezlet okának a felvidéki nyomort, a négy vármegye lakosságának az éhezését tekintették, s hogy ezért Brazíliába vándorolnak ki. A képviselők tanácskozására a Földművelésügyi Minisztérium költségvetésének a megtárgyalása előtt került sor. Az újság szerint az értekezlet fontosságát az is jelezte, hogy „két miniszter is elküldte a megbízottait, valamint lejött a fővárosba a munkács-egyházmegyei püspök is, a kinek egyházi kormányzósága alá tartozik a négy ínséges vármegye”.²⁵⁹ Egy hónappal később a hetilap – szintén a címlapon – tájékoztatást

²⁵³ A rutének érdekében. // Magyar Állam. Egyetemes politikai napilap. Harmincyolcadik évfolyam, 29–11 360. szám. Budapest, 1897. február 6.

²⁵⁴ A „fidelissima natio” sorsa... // Magyar Állam. Budapest. Harmincyolcadik évfolyam, 32–11 363. szám. 1897. február 10.

²⁵⁵ Kárpáti Lapok. Egyházi, tanügyi és társadalmi hetilap. Harmadik évfolyam, 7. szám. Ungvár, 1897. február 14.

²⁵⁶ A hegyvidéki akció vezetői később is kiemelték, hogy az állam támogatást nyújt mindenkinek vallási és nemzetiségi hovatartozástól függetlenül.

²⁵⁷ Értekezlet. // Munkács. Társadalmi hetilap. XIV. évfolyam, 7. szám. Munkács, 1897. február 14.

²⁵⁸ Értekezlet a felvidék érdekében. // Kelet. A magyarországi görög katolikusok érdekeit képviselő politikai hetilap. Tizedik évfolyam, 6. szám. Ungvár, 1897. február 11.

²⁵⁹ Értekezlet a felvidék érdekében. // Kelet. Tizedik évfolyam, 6. szám. Ungvár, 1897. február 11.

adott a memorandum pontjairól,²⁶⁰ majd az Emlékirat pontos szövegét is közölte folytatásokban, a minisztériumokhoz benyújtott részek alapján.²⁶¹

A memorandum benyújtása után Firczák Gyula püspök lelkészeitől számos üdvözlő levelet kapott. Ilyen volt az 1897. március 20-án a tóketerebesi esperes által írott, amelyben az esperesség lelkészei nevében méltatta a döntés helyességét és a püspök hozzáértését: „Méltóságod szétnézett egyh. megyéje területén, hogy a szükségben szenvedőkön segíthessen, ismert nagy befolyásával a magyar kormány figyelmét a nyomor felé fordította. Országos mozgalmat indított, felébresztette a szabad sajtót, – így ezek által megismertette a magas és intéző körökkel lelki gyermekei nyomasztó helyzetét.”²⁶²

A kormány komoly érdeklődést tanúsított az Északkeleti-Kárpátokban zajló események iránt és mindenképpen megoldást szeretett volna találni a beadványban felvetett problémákra. Darányi Ignác földművelésügyi miniszter kijelentette, hogy már korábban is figyelemmel kísérte a bizottság működését és már a memorandum benyújtása előtt több ügyben intézkedett. Ezekhez tartozott a munkácsi Schönborn-Buchheim uradalmi hitbizomány területe egy részének a bérletbe vétele az állam részéről, amit aztán kisebb részletekben, közvetítők nélkül a helyi lakosságnak szándékoztak bérbe adni. A hitbizomány Bereg vármegyében 233 067 katasztrális holdon terült el, a megye területének 37, erdőségeinek 71 százalékát foglalta el. Az uradalmi birtokból 185 444 hold erdő, 23 454 hold legelő és rét, 18 816 hold szántó, 501 hold szőlő volt.²⁶³ Bánffy miniszterelnök is nagyobb arányú kormányintézkedéseket ígért a kérvény átvételekor.

Már a beadvány után közvetlenül elkezdődött a levelezés a püspök és a különböző minisztériumok között. Darányi Ignác földművelésügyi miniszter Firczák Gyula püspökkel hetenként levélben értekezett az állami akcióról.²⁶⁴ A kereskedelemügyi miniszter személyesen fordult Firczák Gyulához az emlékirat egyes javaslataival kapcsolatban, hogy véleményét kikérje és még részletesebb tájékoztatást kapjon, s azáltal foganatosítson „gyors eredménnyel biztató intézkedéseket”. A miniszter utalt a felfeldolgozásra, szerszámkészítésre, a szövőipar, a kosárfonás kialakítására, néptanítók küldésére egyes helységekre, akik bizonyos szakmákat betanítanak.²⁶⁵ Levelek érkeztek a megyei közigazgatási hivataloktól, pénzügyi igazgatóságoktól, amelyek felvetették azokat a törvény adta lehetőségeket, amelyeket a programban alkalmazni lehetett.

²⁶⁰ A ruthén nép érdekében. // Kelet. Ungvár, 1897. március 11.

²⁶¹ Emlékirat az északkeleti Kárpátok közt és alján lakó ruthén nyelvű nép szellemi és anyagi viszonyainak elősegítése és felvirágoztatása tárgyában. // Kelet. Tizedik évfolyam. 14., 16., 18., 19., 25. szám.

²⁶² KTÁL. F. 151., op. 17., od. zb. 1522., f. 37-38.

²⁶³ BOTLIK József: 1997. 124. o.

²⁶⁴ Kárpáti Lapok. Ötödik évfolyam, 31. szám. Ungvár, 1899. július 30.

²⁶⁵ KTÁL. F. 151., op. 17., od. zb. 1522., f. 40.

A részletes tájékozódás érdekében a püspök bevonta a helyi lelkészeket, s azzal a program előkészítése és megszervezése is elkezdődött. Felhasználva egyházi befolyását, körleveleiben szólította fel a lelkészeket, hogy támogassák az állam segítő tevékenységét, s a maguk körében tegyenek meg mindent, „a mi e szép, e nemes, e szent czélnak elérésére üdvösnek bizonyul.” Tanulmányozzák a nép helyzetét, vitassák meg a kérdéseket, állapodjanak meg a legfontosabb teendőkből, tudassák azokat az országgyűlési képviselőkkel, a kormány intézkedéseit értessék meg a néppel, tájékoztassák és lássák el őket megfelelő utasításokkal. Különösen három pontra hívta fel a figyelmüket, amelyekre a válaszokat a minisztériumok (kereskedelemügyi, földművelésügyi és igazságügyi) irányába kellett közvetíteniük: mely községekben lehet különböző háziipart kialakítani; milyen településeken lehet földműves iskolákat felállítani; hol lehet községi szövetkezeteket létrehozni?²⁶⁶

Egyes esetekben olyan részletek derültek ki a helyi viszonyokról (pl. az uzsora különféle formáiról), amelyekre a helyi hatóságok nem fordítottak figyelmet. A lakosság lelkészeiken keresztül végtelen bizalommal fordult a püspökhöz. Később a bizalom a miniszteri kirendeltségre és vezetőire is kiterjedt.

1897 elején Firczák Gyula azzal a kéréssel fordult a beregszászi pénzügyigazgatóságához, hogy a vetőmag-vásárlási kölcsönök esetében kedvezményeket biztosítsanak a hegyvidéken élők számára.²⁶⁷ Az Emlékirat hatására Lukács László pénzügyminiszter 1897. április 2-án kelt 24 952. számú körrendeletében utasította a négy vármegye pénzügyigazgatóságát, hogy mérjék fel a hegyvidéken élő lakosság adóhátralékát, amit ingó és ingatlan birtokaik hiányában nem tudnak befizetni, s leírásukra tegyenek jelentést.²⁶⁸ A vármegyék lakossága üdvözölte a pénzügyminiszter lépést, mint a kormány első komolyabb intézkedését a hegyvidéki lakosság érdekében.²⁶⁹ 1897. június 8-án Szabó Albert pénzügyigazgató körrendeletében a Bereg vármegyében fekvő munkácsi, szolyvai és felvidéki járásokban bizonyos adófajták esetében könnyítést rendelt el.²⁷⁰ A pénzügyminisztérium a hegyvidéken élők nehéz viszonyaira tekintettel 1897-től folyamatosan bizonyos adótartozásokat engedett el.²⁷¹

Bereg vármegye törvényhatósági bizottsága 1897. április 7-én és 8-án megtárgyalta az országgyűlési képviselők által benyújtott emlékiratot. A bizottság határozatában több kéréssel

²⁶⁶ Firczák Gyula körlevele, melyben kárpátalji ruthén hitsorsainak érdekében megyéjének papságát tevékenységre buzdítja. // Kelet. Tizedik évfolyam, 21. szám. Ungvár, 1897. május 27.

²⁶⁷ KTÁL. F. 151., op. 17., od. zb. 1522., f. 55.

²⁶⁸ Uo.: f. 56.

²⁶⁹ Lukács László pénzügyminiszter a felvidéki népért. // Kelet. Tizedik évfolyam, 15. szám. Ungvár, 1897. április 15.

²⁷⁰ KTÁL. F. 151., op. 17., od. zb. 1522., f. 56–57.

²⁷¹ Lukács László pénzügyminiszter Széll Kálmán miniszterelnöknek írt jelentésében a máramarosi viszonyok kapcsán tudósít az 1897-től 1901-ig leírt különböző adók összegéről. MNL. K 26. 1902–XXXI–1134.

fordult a vallás- és közoktatásügyi miniszterhez. Az egyik a kongrua²⁷² rendezése volt, elsősorban a fizetés biztosítása és körülírása, hogy a papság ne legyen rászorulva jövedelme növelésére, hanem híveivel foglalkozhasson. A másik a tanítók fizetésének a kérdése volt a hegyvidéki járásokban. Munkájuk fontosságára való tekintettel kérelmezték, hogy az 400 forinton felül legyen megállapítva.

A háziipar fejlesztése tekintetében a szövés mellett a faipar meghonosítását javasolták, valamint ennek érdekében a szolyvai elemi iskola mellett egy faipari tanműhely felállítását, úgyszintén Szolyván egy fa- és vegyipari gyár létesítését kezdeményezték. Ezen kívül még különböző útvonalak kiépítését javasolták, amelyek működésük esetén jelentősen fellendítenék a helyi kereskedelmet.

Firczák Gyula a hegyvidéki akciót megindulása után is folyamatosan figyelemmel kísérte és jelentős mértékben támogatta működését. 1899 elején 22 lelkészt jelölt ki az Alsóvereckén lefolytatott négyhetes tanfolyam elvégzésére. Öt szaktanár irányítása alatt a résztvevők a földművelésről és az állattenyésztésről nyerhettek részletesebb ismereteket.²⁷³ A gazdasági program keretében működő hitelszövetkezetek és az áruraktárak négy vármegyére történő kiterjesztése idején felkérte a lelkészeket, hogy teljes odaadással segítsék elő a szövetkezetek megalakulását a községekben. Ugyancsak felhívta őket a helyi iparfejlesztő bizottságok megszervezésére. Ennek érdekében a személyes kapcsolatok felhasználására biztatta a görögkatolikus papságot, valamint arra, hogy a vármegyei törvényhatósági közgyűléseken indítványtételrel és felszólalásokkal segítsék elő létrejöttüket és sikeres tevékenységüket. A püspök a lelkészek mellett kiemelte, hogy a tanítók és a kántor-tanítók közreműködésére is számít.²⁷⁴

Egy másik körlevelében aktívabb részvételre biztatta a lelkészeket a hegyvidéki akcióban. A többség odaadó tevékenységét elismerte, viszont kiemelte, néhányan csak

²⁷² Kongrua: a lelképásztorkodó papság ellátásáról való gondoskodás olyan esetekben, amikor a lelképásztori hivattalal nem jár együtt megfelelő javadalmazás.

²⁷³ Gazdasági tanfolyam. // Kárpáti Lapok. Ötödik évfolyam, 8. szám. Ungvár, 1899. február 19.

²⁷⁴ Firczák Gyula püspök 1900. évi 4793. számú körlevele Bereg, Máramaros, Ugocsa és Ung vármegyék papságának és kántortanítóinak a hegyvidéki akcióról. 1900. június 21. /A forrás szövegét Marosi István nagybégányi görögkatolikus lelkész bocsátotta a rendelkezésemre. Az eredeti forrás Bendász István görögkatolikus kanonok hagyatékában található. A hagyaték kezelője Bendász Dániel nyugalmazott görögkatolikus esperes./

A hegyvidéki akció keretein belül működő hitelszövetkezetek esetében 131 pénztintézet tagságáról rendelkezünk különböző pontosságú adatokkal. 71 hitelszövetkezetben görögkatolikus lelkész volt az elnök, 22-ben görögkatolikus lelkész, tanító vagy gondnok volt az alelnök, 32 esetben lelkész vagy tanító volt a könyvelő. Ezek többször fedték egymást, azaz egy-egy hitelszövetkezetben olykor mind a három vezető pozíció a helyi görögkatolikus egyházközséget irányító személyek közül került ki, esetleg ugyanaz a személy töltött be különböző vezetői tisztségeket. Összességében azonban a személyeken keresztül is ismert 131 hitelszövetkezetből 88-ban (2/3) volt valamelyik irányítói pozíció görögkatolikus tisztségviselő felügyelete alatt. Amennyiben a többi hitelszövetkezet vezetői között egyáltalán nem voltak görögkatolikus egyházi személyek, abban az esetben is a pénztintézetek több mint 50 százalékának az irányítását ezen egyház képviselői látták el (a hitelszövetkezetek számát és működési éveit lásd a 23. mellékletben).

kötelességetből végezték feladatukat, s voltak olyanok, akik mások lelkesedését letörni szándékoztak. Püspöki szigorával intette az akció támogatására beosztottait: „A segítő actióban mindnyájan egyenlően vegyenek részt, – nehogy a tapasztalt tevékenység, lelkesedés és buzgólkodás fokához kelljen mérnem az egyházmegyém lelkészei részére évenként engedélyezni szokott segélyek mérvének megállapítását.”²⁷⁵

1901. május 3-án levélben arról tájékoztatta Egánt, hogy az uralkodó fogadta őt és érdeklődött a „felvidéki actióról”. A püspök válaszában elmondta, hogy: „az ügy élén Egán Ede személyében oly széles és éles látókörű egyén áll, miszerint az eddigi kezdeményezés után, a fokozatos javulást lehet remélni.” Az uralkodó örömmel vette, hogy ezeket a híreket a püspöktől hallotta.²⁷⁶

Firczák Gyula püspöksége alatt több alkalommal biztatta lelkészeit és híveit a hegyvidéki akció támogatására. Nem csak kezdeményezője, hanem pártfogója és védelmezője volt az állami segélyprogramok. Egyrészt a görögkatolikus hívek és ezzel együtt a rutének felemelkedési lehetőségének, a vidék anyagi és szellemi megújulásának tartotta a kormány támogató tevékenységét. Másrészt az állam számára is fontosnak tartotta a nép jólétének a megteremtését. Gondolkodását, az üggyhöz kapcsolódó viszonyát, személyes és egyházának hozzáállását is tükrözi lelkészei számára írott körlevele: „A magas Kormány tagjai kérelmünket és actiónkat a legnagyobb jóindulattal és szeretettel fogadták és készséggel megígérték annak támogatását, – de kikötötték, hogy ezen actióban a segítség teljesítéséhez módját illetőleg a szükséges tényezőkről gondoskodjam. És én akkor az én szeretet papjaimra gondoltam, mert meg voltam győződve, hogy [...] kötelességének fogja ismerni, [...] a segítő actióban tevékeny részt vegyen, amidőn hiveink anyagi jólétének előmozdításáról van szó. Ezért hivtam fel Nagytisztelendőségeket e tárgyban többször kibocsátott körleveleimben és kértem fel a buzgó és lelkiismeretes közremunkálásra. Örömmel tapasztaltam [...], hogy papjaim a beléjük helyezett bizalmat teljesen kiérdemelték, lelkesültséggel közreműködtek a segítő actióban.”²⁷⁷

Firczák püspök mindvégig figyelemmel kísérte és támogatta a hegyvidéki akciót. Erről tanúskodik Berzeviczy Zsigmonddal történt levélváltása, aki 1908 őszétől irányította az állami programot. A gazdasági szakember levélben értesítette a püspököt a kinevezéséről, és a „szóbeli bemutatkozásáig” is kérte hathatós támogatását. A püspök válaszában biztosította a

²⁷⁵ Firczák Gyula püspök 1901. évi (V.) 2611. számú körlevele. 1901. április 18. Bendász István görögkatolikus kanonok hagyatéka.

²⁷⁶ KTÁL. F. 772., op. 7., od. zb. 322., f. 1–2.

²⁷⁷ Firczák Gyula püspök 1903. évi 2636. számú körlevele. 1903. április 18. Bendász István görögkatolikus kanonok hagyatéka.

hegyvidéki akció új vezetőjét, hogy tevékenységében saját hatáskörén belül ugyanolyan készségesen fogja támogatni, mint ahogyan tette azt hivatali elődjei esetében.²⁷⁸

Az állami program indítványozása mellett Firczák püspök tekintélyével és hatalmi befolyásával nagymértékben hozzájárult a hegyvidéki akció sikeréhez. Lelkészei az ő biztatására és személyes példamutatásának hatására jelentős munkát végeztek a lakosság körében. A püspök és az egyház képviselőinek tevékenysége nélkül az akció kivitelezése nehezebb, eredményessége kisebb lett volna.

²⁷⁸ KTÁL. F. 151., op. 25., od. zb. 1813., f. 1–3.

IV. fejezet. A HEGYVIDÉKI AKCIÓ ELSŐ ÉVEI EGÁN EDE IRÁNYÍTÁSA ALATT

IV.1. A gazdasági program megindítása

Az 1897. október 7-én kelt 61114. számú rendeletével az akció vezetésére a földművelésügyi miniszter borostyánkői Egán Edét nevezte ki. A Hegyvidéki Miniszteri Kirendeltség tevékenysége az első időszakban – mintegy kísérletképpen – mindössze Bereg vármegye Szolyvai járására terjedt ki.²⁷⁹

Később, az akció eredményei következtében a hasonló szegénységgel küzdő többi hegyvidéki megyére is kiterjesztették a gazdasági programot. 1899-ben Ung, 1900-ban Máramaros vármegyék hegyvidéki területeit, majd 1903. és 1904. évi költségvetések alapján Zemplén, Ugocsa és Sáros vármegyék hegyi területein élő lakosságát is bevonták az akcióba.²⁸⁰

A Hegyvidéki Miniszteri Kirendeltség élén – amely közvetlenül a földművelésügyi miniszter irányítása alá tartozott – a hegyvidéki miniszteri megbízott állt. A miniszteri megbízott, mint a Hegyvidéki Miniszteri Kirendeltség vezetője hivatali személyzetével, valamint mezőgazdasági szakemberek és a közigazgatás képviselői segítségével valósította meg feladatát. A miniszteri megbízott személyzete központi és külső tisztviselőkből állt. A hivatali személyzetet a minisztériumból kirendelt fogalmazó, számvevőszéki, pénztári és irattárkezelői tisztviselők alkották. A külső hivatali személyzet az egyes vármegyék területére beosztott valamilyen gazdasági képzettséggel rendelkező, helyi megbízottból állt (erdőmesterek, gazdasági intézők), akik a vármegyék székhelyén laktak és figyelemmel kísérték a gazdasági viszonyokat, javaslatokat tettek azok javítására, a hibák elhárítására, informáltak, véleményeztek és végrehajtották a miniszteri megbízott rendeleteit.

A Hegyvidéki Miniszteri Kirendeltséget feladatai megvalósításában minden egyes megye területén az ottani véleményező bizottságok is támogatták. A véleményező bizottságok elnöke a megye főispánja volt, az alelnöke a Hegyvidéki Miniszteri Kirendeltség vezetője, aki az elnököt akadályoztatása esetén helyettesítette. Tagjai voltak a megye alispánja, közigazdasági előadója, a vármegyei gazdasági egyesület elnöke, az erdőhivatalok vezetői, és azok a gazdasági szakemberek vagy a „népességi viszonyok közelebbi” ismerői, akiket a földművelésügy miniszter meghívott. A bizottság minden olyan ügyben, amelyet a kirendeltség vezetője ismertetett vagy a földművelésügyi minisztertől utasítást kapott

²⁷⁹ MNL. K 26. 1902–XXXI–1134.

²⁸⁰ KAZY József: 1904. 6. o.

javaslatokat tett és intézkedést kezdeményezett, valamint a kirendeltség működését és intézkedéseit véleményezte. A bizottság évente rendszerint egy gyűlést tartott, de a miniszter kívánságára bármikor összehívható volt.²⁸¹

A hegyvidéki lakosság életszínvonalának az emelése elsősorban három fő irányvonal mentén történt: a lakosság földhöz juttatása földbérletek által; az állattenyésztés fejlesztése és hitelszövetkezetek létrehozása a gazdasági önállósodás elérése érdekében.²⁸²

Mindenekelőtt a föld és a legelők hiányát kellett megoldani. Akkoriban erre az egyetlen lehetséges megoldás a földbérlet volt. A 19. század végén a földreform vagy a földosztás még merész gondolatnak számított. A hitbizományok szabad forgalmú birtokká válásával kapcsolatban csak elméleti fejtegetések folytak.²⁸³

A Schönborn család hitbizományi uradalma földjeinek bérbérvételéről a tárgyalásokat Darányi Ignác földművelésügyi miniszter folytatta Schönborn Ervin gróffal. A tárgyalások alapján az államkincstár részére, kizárólag mezőgazdasági használatra, 25 év időtartamra mintegy 18 ezer kat. hold bérbérvételéről folytattak megbeszélést. A földterület kétharmada havasi legelő és hegyi rét, egyharmada pedig völgyben fekvő szántó és kaszáló volt. A kincstár a földek kiadása után átlagosan 1 forint 80 krajcár bér fizetésében állapodott meg a tulajdonossal. A bér összegét az uradalom 12 év után 20 százalékkal megemelhetette. Amennyiben az államkincstár nem fogadta el a nagyobb bérleti díjat, lehetősége volt szerződést bontania. Minden közterhet az uradalom viselt, az épületek fenntartása a kincstárt terhelte, de a szükséges építkezési anyagot az uradalomnak kellett biztosítania.²⁸⁴

A földek bérlete 1897. október 1-től kezdődött. Végül 25 évre 12 622 kat. hold 192 négyszögöl földterületet vettek bérbé a hozzá tartozó épületekkel együtt 45 439 korona 64 fillérért. A földművelésügyi miniszter intézkedéseit 1897. július 13-án a minisztertanács elfogadta.²⁸⁵ A szerződést 1897. szeptember 14-én kötötték meg Budapesten és a beregszászi királyi törvényszék, mint hitbizományi hatóság 12 779/1897 szám alatt hitelesítette.²⁸⁶ A minisztertanács 1897. október 16-án a szerződést felterjesztette az uralkodónak, amit ő 1897. október 21-én kelt határozatában jóváhagyott.

A gyakorlati hasznosítás során gróf Schönborn-Buchheim hitbizományi uradalomtól a földeket először – mintegy próbaidőre – 1897. október 1-től egy évre, 1898. szeptember 30-ig bérelték. Az első évben szerzett tapasztalatok alapján adták ki azokat még 11 évre, majd azt

²⁸¹ KAZY József: 1904. 6-7. o.

²⁸² Uo.: 1904. 7. o.

²⁸³ GOTTFRIED Barna. 1999. 199. o.

²⁸⁴ Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez Magyarországon a dualizmus korában. II. kötet, 1892–1900. Összegejtette és jegyzetekkel ellátta: Kemény G. Gábor. Tankönyvkiadó, Budapest, 1956. 533–534. o.

²⁸⁵ MNL. K 26. 1902-XXXI-1134.

²⁸⁶ MNL. K 184-1793. 1910-III-33 990.

követően hosszabbították a bérleti szerződéseket. Mindez elősegítette azt, hogy a bérlők a földet lényegében a sajátjuknak tekintették, s azon egyre belterjesebb gazdálkodást folytattak.

A hitbizományi uradalomtól bérbevett 12 622 kat. hold 192 négyszögöl terület művelési ágak szerinti megoszlása:

1. Belsőség	29 1494/1600 hold
2. Szántó	3124 171/1600 hold
3. Kert	1501/1600 hold
4. Rét	1482 1456/1600 hold
5. Legelő és havasi legelő	7369 1397/1600 hold
6. Erdei legelő	614 573/1600 hold ²⁸⁷

A későbbiekben főbérleti szerződésen felül, 1899. október 1-jétől egy évre 1900. október 1-ig, s azt meghosszabbítva 1909. szeptember 30-ig a Schönborn-Buchheim hitbizományi uradalomtól további földeket béreltek. Ezekre Volóc, Zúgó és Kisszolyva, valamint a szomszédságukban fekvő kisebb községek állattenyésztésének a fejlesztése végett, valamint a zavartalan legeltetés biztosítása érdekében volt szükség. Ilyen területek voltak:

1. A zúgói határban fekvő Mirialnica hegyi kaszáló – 20 kat. hold 1310 négyszögöl; a verebesi, petrusovicsai, borszucsina, laturkai és felső-kisbisztrai határban fekvő vegyes művelésű terület – 444 kat. hold 963 négyszögöl; összesen 465 kat. hold 673 négyszögölnyi terület évi 2 175 korona bérösszegért.

2. A kisszolyvai, kanorai és zúgói határban fekvő 1575 kat. hold 1217 négyszögöl kiterjedésű uradalmi területet, amelyek elszórtan feküdtek a Beszkidekben, ún. öt holdon felüli nyári erdei legelőknek, holdanként 30 fillérért, összesen 472 korona 84 fillér bérösszegért.

Mindkét bérlet szerződéseit miniszteri rendeletek hagyták jóvá, az elsőt 7483/901. eln., a másodikat 7479/ 901. eln. szám alatt.²⁸⁸

3. Bérbevették még Zúgó úrbéres lakosaitól egy havasi legelő jellegű területet,²⁸⁹ amelyet a hitbizományi uradalomtól vadászati jogért kaptak cserébe, mintegy 120 kat. hold kiterjedésű földrészleget 5 évre (1904 végéig), évi 4000 korona bérösszegért.

Darányi Ignác szóbeli utasításait követve Egán Ede beutazta az érintett vidéket és 1898. január 25-én írott három részből álló jelentésében részletesen ismertette a helyszínen

²⁸⁷ MNL. K 26. 1902-XXXI-1134.

²⁸⁸ Uo.

²⁸⁹ Uo. A terület az említett megfogalmazás szerint szerepel Kazy József jelentésében.

szerzett tapasztalatait, valamint leírta javaslatait a hegyvidéki lakosság gazdasági helyzetének javítása és fejlődésének az előmozdítása érdekében.²⁹⁰

A jelentés első részében Egán a hitbizományi bérlet hasznosításának módozatait tárgyalta, a második részben külön ismertette a hegyvidéki lakosság egy részének (a ruténeknek) az akkori helyzetét és annak okait. A harmadik fejezetben javaslatokat tett arra, hogy a kormány kezdeményezésére indult akció révén, akkor még csak Bereg megye Szolyvai járására kiterjedve, s az ott szerzett tapasztalatok alapján, miként lehetne a hegyvidéki lakosság számára megélhetést biztosítani.

Egán javaslatai következtében az akció olyan irányt vett, amely különböző – gazdasági, nemzetiségi és belpolitikai – érdekeket érintett. Az első miniszteri biztos javaslatainak megtárgyalására bizottságot hívtak össze a minisztériumok, a törvényhozás, a vármegyék közigazgatási tisztviselőinek, az Országos Magyar és az Erdélyi Gazdasági Egyesületek képviselőiből, valamint gazdasági és pénzügyi szakemberek részvételével.²⁹¹

A bérbeadásnak két módozata alakult ki, ami történhetett bérlet formájában, valamint bárcázás útján. Az egyszerű bérletet a belsőségek, szántók, rétek esetében alkalmazták. A bárcázást a havasi legelők kiosztásánál vették igénybe.²⁹² A bérletet a bérlőkkel megkötött szerződés szabályozta, bárcázáskor a községeknek bérbeadott havasi legelők a szerződésben előírtak szerint házi kezelésben, azaz használat idején is a Hegyvidéki Miniszteri Kirendeltség felügyelete alatt maradtak.

A bérbevett területeken a kincstár által fizetett évi bérösszeg holdanként 3 korona 60 fillér, összesen 45 439 korona 64 fillér volt. A félreeső területeken a szántóföldeket 1–4 koronáért adta ki a kincstár, míg az akkor városias jellegű községek – Szolyva, Alsóverecke, Volóc – határában a termékeny földeket 6–24 koronáért adták bérbe.

A tervszerű gazdálkodás biztosítása végett a bérleti szerződésekben előírták a földek termőképességének a fokozását. A bérlők kötelezettsége volt a rendszeres trágyázás, a vízmosások elleni védekezés, a bérelt földekhez vezető utak karbantartása, a bérelt földeken a bokrok, cserjék irtása, a kaszálókon a hangyabolyok, vakondtúrások szétszórása, a legelőkön

²⁹⁰ Darányi Ignác nem csak írásban érdeklődött a hegyvidéki akció tevékenysége felől. 1898-ban és 1899-ben is az Északkeleti-Kárpátokba látogatott. 1898-ban tett látogatása a rossz idő miatt félbeszakadt, azonban a következő évi utazása nagyszabású esemény volt Bereg és Máramaros vidékén. Az előzetes híradások szerint Széll Kálmán miniszterelnök is el kívánt látogatni az északkeleti hegyvidékre (Kárpáti Lapok. Ötödik évfolyam, 29. szám, 1899. július 16.). Darányit több minisztérium képviselői elkísérték, fogadásán többek között részt vett Firczak püspök, a helyi görögkatolikus lelkészek és a megyék országgyűlési képviselői. Földművelésügyi miniszter megtekintette a havasokon legelő gulyákat és több parasztküldöttséget is fogadott. A hegyi utak egy részét a hegyvidékre látogatók lóháton tették meg (Kárpáti Lapok. Ötödik évfolyam, 31. szám, 1899. július 30.).

²⁹¹ KAZY József: 1904. 7. o.

²⁹² GOTTFRIED Barna. 1999. 199–200. o.

a vízfolyások tisztántartása, a határdombokra és mezsgyékre irányuló felügyelet stb. A községi legelőknek kiadott területeket kizárólag legeltetésre lehetett használni.²⁹³

A bérbeadási szerződéseknek egy lényeges pontja volt az, hogy a bérletet még részben sem lehetett másra átruházni. Ezáltal akarták elejét venni a nyerészkedésnek a kincstári bérlettel.

Egán Ede 1898. május 20-án Darányi Ignác földművelésügyi miniszternek írott beszámolójában kifejtette, hogy a Bereg megyei kincstári bérlethez tartozó földek kiutalása március 28-tól április 6-ig, a kaszálók és a havasi legelők kiadása május 10-től május 18-ig tartott. Már a földkiutalások során tudatosan azt tervezte, hogy egy helyi kisgazdákat támogató társadalmi akciót fog kialakítani. Egyrészt azért, hogy a földek kiadásánál a lakosság érdekeit minél inkább figyelembe vegyék, másrészt, hogy a környék vezető körei „a földművelő nép iránti kötelezettségeikbe bevezetessenek”.²⁹⁴

Egán javaslatára a helyi „intelligenciából” egy szervezőbizottság alakult, amit a földművelésügyi miniszter is támogatott, és 1898. március 12-én kelt 12,846. számú rendeletében a munkácsi országgyűlési képviselők²⁹⁵ kívül bevonták a Schönborn-féle hitbizományi uradalom néhány gazdatisztjét és főerdészét, valamint több görögkatolikus lelkészt. A szervezőbizottság alakuló ülésén meghatározták a földek kiadásának alapelveit, valamint 1898. március 28-án Munkácson és április 21-én Szolyván bizottsági üléseket tartottak.²⁹⁶

A földek kiadását 4 csoportban hajtották végre:

1. Szolyva és Berehi
2. Volóc, Szkotarszki-Beszkid²⁹⁷ és Zugó
3. Felsőverecke és Timsor
4. Alsóverecke, Sztinki,²⁹⁸ Velki-Verh,²⁹⁹ Rákócziszállás és Verebesi-Beszkid³⁰⁰

²⁹³ MNL. K 26. 1902-XXXI-1134.

²⁹⁴ KTÁL. F. 772., op. 7., od. zb. 16., f. 1. Egán Ede jelentése a földművelésügyi miniszter számára 1898. május 20-án a Schönborn hitbizományi uradalommal 1897. október 1-től 25 évre kötött kincstári bérlethez tartozó szántóföldek, kaszálók, hegyi legelők és havasi legelők 1898. március 28-tól április 6-ig és május 10–18-ig történt kimutatásáról.

²⁹⁵ Egán beszámolólevelében név nélkül említi a munkácsi országgyűlési képviselőt, aki minden bizonnyal Nedeczey János (1852–1934) munkácsi születésű ügyvéd lehetett. Középiskolai tanulmányait Szatmáron, a jogi tanfolyamot Eperjesen végezte. Előbb ügyvédi irodában, majd a Budapesti Királyi Váltó- és Kereskedelmi Törvényszéknél dolgozott. 1875-ben kapott ügyvédi oklevelet. 23 éves korában a Munkácsi Takarékpénztár jogi tanácsosa lett. Később a munkácsi állami és polgári iskolák, óvodák gondnokának nevezték ki, a Vöröskereszt Egylet munkácsi fiókjának elnöki tisztét töltötte be. Egyike volt azoknak az országgyűlési képviselőknek, akik a kormánynak emlékiratot nyújtottak be a rutén lakosság gazdasági és kulturális támogatása érdekében.

²⁹⁶ KTÁL. F. 772., op. 7., od. zb. 16., f. 1.

²⁹⁷ Szkotarszki-Beszkid – Kisszolyva (Szkotarszke) fölötti hegyvonulat

²⁹⁸ Sztinki – hegyvonulat a Nagybereznai járásban Domafalvától (Domasin) északra

²⁹⁹ Velki-Verh – a Borzsa-havas egyik csúcsa

³⁰⁰ Verebesi-Beszkid – hegyvonulat Verebes község mellett.

A községek korabeli és mai neveit lásd a 26. mellékletben.

Egyes helyeken a földkiosztást egy-egy helyi bizottság végezte, azok a tagok, akik azon a vidéken laktak és jól ismerték a helyi viszonyokat.

Minden helyi bizottság elnöke a miniszteri biztos volt, akadályoztatása esetén a tisztét a szolyvai járás főszolgabírója vette át. A helyi bizottságok a helyi viszonyoktól függően kiegészíthették tagságukat olyan személyekkel, akik nagyban segíthették a munkájukat, mint pl. a községi bíróval, amit az elnök később jóváhagyott.

A bizottságok elsődleges feladata a földek kiosztása volt, amiről 1898. május 10-ig az összbizottságnak jelentést kellett tenni.³⁰¹

A telkek igazságos szétosztását tűzte ki fő feladatának a bizottság, és annak érdekében a legközelebbi községeknek állt jogában bérbe venni a telkeket szükségleteik arányában, valamint a kincstári bérlethez tartozó földeket azoknak a Bereg és Máramaros megyei községeknek adták ki, amelyek már korábban is használták. Olyan közelben fekvő községek is bérelhettek földeket, amelyeknek szükségük volt arra, de korábban nem használták a hitbizományi uradalom földjeit.

Külön számba vették a szántókat és a legelőket. Azokat a területeket, amelyek korábban szántók voltak, de évekig nem használták és begyepesedtek, legelőknak tekintették és a legelőkkel együtt adták ki.

Az 1898. évben olyan földeket adtak ki bérbe a gazdáknak, amelyek az 1897. évben is szántott földek voltak és a kiadás évében azokba burgonyát, zabot vagy kukoricát vetettek.

A szántóföldeket minőség szerint három osztályba sorolták. Az I. osztályú földért 6 forintot, a II. osztályúért 4 forintot, a III. osztályba rangsorolt földért 2 forint 50 krajcárt fizettek bérleti díjként. III. osztályú földek voltak Szolyván, Volócon, Alsóvereckén, Felsővereckén.³⁰²

A fajtisza állatok elterjesztése céljából bikateleltetési állomást terveztek létrehozni és lovakat szándékoztak beszerezni. Ezek ellátása céljából a szükséges zabot a kincstári bérelt földeken kellett megtermelni. Ebből a célból Alsóvereckén és Velki-Verhen 20-20 kat. holdat, Szolyván 100 kat. hold földet jelöltek ki, de a helyi bizottságok a körülmények figyelembevételével a kijelölt földmennyiségen belátása szerint változtathattak.

Azt is kikötötték, hogy nem a legtermékenyebb földeket kell kiutalni a kincstár szükségleteire, hanem azokat, amelyeket a földművesek nem vesznek igénybe. A kincstár az egész földterületet kész volt átengedni elosztásra és a szükséges zabot készpénzen megvásárolni abban az esetben, ha a gazdák föld iránti szükségletét a kincstár számára elkülönített földek nélkül nem lehetett teljesíteni.

³⁰¹ KTÁL. F. 772., op. 7., od. zb. 16., f. 1.

³⁰² Uo.: f. 1.

Minden bérlővel külön írásbeli szerződést kötöttek, amelyet a bérbevevő fél, a községi bíró, a helyi bizottsági tagok egyike és a főszolgabíró írt alá.

A bérelti díjakat két egyenlő részre elosztva minden év július 15-én és október 1-jén kellett kifizetni.

A bérlőkkel kötött szerződések a bérbeadók számára csak a földművelésügyi miniszter aláírása után, míg a bérlők számára a megkötés pillanatától kezdve érvényes volt.

Az 1898. április 21-én megtartott szervezőbizottsági gyűlés meghatározta a kaszálók és a legelők holdankénti bérárát. A kaszálókat három csoportra osztották:

1. A mesterséges kaszálók és lóherések holdankénti ára 6–12 forint között mozgott
2. A természetes völgyi és fennsíki rétek bérelti díja 3–8 forint volt
3. A hegyi kaszálókért holdanként 1–4 forintot kellett fizetni.

A hegyi legelőket két csoportra osztották: mesterséges hegyi legelőkre és természetes cserjésekre. Ott a pásztor költségeivel együtt, állatokra lebontva, darabonkénti fűbért állapítottak meg. A mesterséges hegyi legelőkön ökör vagy ló esetében 7 forintot, tehén után 3 forint 50 krajcárt kellett fizetni. A természetes cserjék használata után ökör és ló után 1 forintot, tehénért 50 krajcárt, sertés legeltetéséért 20, juh legeltetéséért 10 krajcárt kellett befizetni.

A havasi legelők használataért a helyi viszonyoktól függően, a szerződéseket alapul véve kellett fizetni.

Miután a bizottság alapelveit meghatározták, Egán Ede vezetésével megkezdte a munkáját. A bizottság minden tárgyalásán jelen volt a szolyvai járás főszolgabírója. A többiek váltakoztak, mivel a különböző központokban megtartott üléseken csak a helyi viszonyokat ismerő, illetve az érintett községekben érdekelt tagok voltak jelen.

Egán beszámolójában külön kitért arra, hogy számukra a legnagyobb nehézséget az jelentette, hogy a kiosztásra szánt földek nagyságáról és minőségéről semmilyen adat sem állt a rendelkezésükre. Valószínűleg a legtöbb hegyvidéki területen is hasonló lett volna a helyzet, mégis munkájuk megítélése végett említést kellett tennie a sajtósági körülményekről.³⁰³

Az uradalmi igazgatóság bocsátott számára hivatalos adatokat, de azok korábbi kataszteri jegyzékeken alapultak, amelyek eltértek az akkori valós adatoktól. A legelők esetében megjegyezte, hogy azok egy része cserjével és bokrokkal nőtt be, és így területük folyamatosan csökkent.

Az uradalom által használt szántóföldekről voltak csak pontos adatok, amely Egán megjegyzése szerint „az egész 12 622 kat. hold 292 négyszögölnyi területnek csak nagyon

³⁰³ KTÁL. F. 772., op. 7., od. zb. 16., f. 2.

csékély részét teszik ki”.³⁰⁴ Ellenpéldának hozta fel, hogy a jalovai határban az egyik kaszáló, amely az adatok szerint 21 hold 44 négyszögöltre terjedt ki, valójában annyira benőtt bokrokkal és cserjékkel, hogy 7 holdat, azaz a terület mintegy harmadrészét nem lehetett kaszálónak beszámítani. A miniszteri biztos beszámolója szerint számos esetben volt szükség hasonló levonásokra.

A földek általában véve gyenge minőségűek voltak, lényegében hiába sorolták azokat három osztályba, legtöbbször csak a harmadik osztályba sorolható földek álltak rendelkezésre. Egán ezt azzal is magyarázta, hogy a föld megművelése nagyon kezdetleges eszközökkel történt, illetve nem trágyázták megfelelően a földeket.

Néhány majornak voltak jó fekvésű táblái és azokat gondosan meg is művelték, azonban a szántóföldek túlnyomó részének nem volt megfelelő termőrétege, sok esetben vadvizesek vagy mocsarasok voltak. Egyes területeket, amelyeket korábban felértékeltek, látva a helyszínen a valódi állapotokat, kénytelenek voltak alacsonyabb áron a bérlők rendelkezésére bocsátani.

A legtöbb tárgyalásra úgy indult el a bizottság, hogy semmiféle adat nem állt rendelkezésükre. Akkor az uradalom által alkalmazott kerülők segítségével – amelyek közül többet Egán is szerződtetett –, megállapították a dűlők minőségét. A kerülők részletes jegyzékekkel rendelkeztek a dűlőkkel kapcsolatban, mivel az uradalom részművelésre adta ki azokat korábban. A hegyi legelők minőségét a felhajtott marha vagy juh darabszámából és a községi bírók adatai alapján becsülték meg. Ezekkel a módszerekkel összeállított jegyzékek képezték a legbiztosabb támpontot a földek kiadásánál.

Mivel a legtöbb esetben a helyszínen kellett adatokat gyűjteni a földek minőségéről, azért minden esetben csak több órás előkészülettel lehetett a kiadást elkezdni.

A különböző községeknek más-más érdekeik voltak, így a falvak határában kiadásra szánt földek értékének megállapításakor tulajdonképpen az érdekkülönbségek egymással szembeni ellenőrzést jelentettek. Mégis, a külön-külön adott véleményük csak nagyon kevésbé tért el egymástól. Az adatok helyességét bizonyította „a lakosság becsületes volta”. Kétes esetekben viszont lóháton kellett a helyszínre sietniük a terület pontos minőségét és árát meghatározni.³⁰⁵

A lakosság száma és a vidék kis mennyiségű mezőgazdaságilag használható területének kihasználása miatt apró részletekbe bocsátkoztak a bizottságok a földek kiadásánál, olykor negyed- vagy félholdnyi területeket, mezsgyéket is értékesíteni tudtak.

³⁰⁴ KTÁL. F. 772., op. 7., od. zb. 16., f. 2.

³⁰⁵ Uo.: f. 3.

Majdnem mindennap előfordult, hogy a lakosság figyelmeztette a bizottságot, hogy a községek határaiban még vannak kiadásra szánható földek. Számos esetben osztottak ki olyan területeket, amelyekről a bizottságnak nem volt tudomása és a hivatalos jegyzék szerint nem is létezett. Így a bizottságok által összeállított jegyzékek már a kezdetekben jóval pontosabbak voltak, mint amelyek az uradalom rendelkezésére álltak – írta Egán.

A bérbeadott földek mérnöki, „trigonometrikus” felmérését a miniszteri biztos nem szorgalmazta. Beszámolójában elegendőnek tartotta, ha a területek bérértékére vonatkozóan minél pontosabb adatokat gyűjtenek, és azokat folyamatosan kiigazítják. Ennek több oka is volt. Egyrészt a szabálytalan alakzatú földek, amelyeket erdőrészek választottak el egymástól, másrészt a cserjék és bokrok irtása után művelésbe vont földterületek nagyságának változása, harmadrészt a „művelési ágak” feltehető jövőbeni megváltozása. A lakosok igazságosan osztották fel egymás között a bérbevett földeket. Egán példának hozta fel, hogy egy 15 holdas területet 15 személynek adtak szét, s azok maguk között a felosztást pontosan teljesítették.³⁰⁶

A hitbizományi uradalom földterületeinek a mérnöki felmérését viszont szorgalmazta Egán Ede. A kincstári bérlet kezelésére Egán több személyt is alkalmazott. Hat kerülőt, amelyekből négy állandóan, kettő időszakosan volt alkalmazva a havasi legelőknél. Az állandó kerülők természetbeni járadékot kaptak, illetve azon kívül 80 forint bért biztosítottak számukra. A havasi legelőket felügyelő kerülők három hónapra 20 forintot kaptak fizetésként a szerződés szerint.

Egán elismerően számolt be a görögkatolikus lelkészek bizottsági munkájáról. Nagy ügybuzgalommal teljesítették feladataikat, annak ellenére, hogy nem kevés fáradtsággal járt tevékenységük. Szinte kivétel nélkül reggel 5 órakor már a kocsin ültek, és csak az éjjeli órákban tértek haza. Kiemelte azt is, hogy a lelkészek nem csak saját községük érdekeit nézték, hanem igyekeztek „szűkebb álláspontjukból” kiemelkedni és mindig objektivitásra törekedtek.³⁰⁷

Ugyancsak elismerően nyilatkozott az uradalom tisztviselőiről, akik a helyi viszonyokat leginkább ismerték. Amikor nem voltak szolgálatban, akkor szolgálatkészen és előzékenyen vettek részt a bizottságok tárgyalásain és megadták a szükséges felvilágosítást.

A földek kiosztását végző bizottság munkáját mindenütt elismerésben részesítették. Úgy a lelkészek, mint a földművesek számtalanszor kiemelték, hogy mennyire hálásak az államnak, amiért nekik jutányos áron földet juttatott. „A szegény földhözragadt pór azóta biztos talajt érez a lába alatt, mely neki lehetővé teszi a megélhetést és őt és családját a nyomor ellen védi. Érezni kezdi, hogy van valaki, aki törődik az ő sorsával, kezd fellélegzeni

³⁰⁶ KTÁL. F. 772., op. 7., od. zb. 16., f. 3.

³⁰⁷ Uo.: f. 3.

és kezd reményleni, hogy sorsa valaha talán még jobbra fordulhat. Bár sok vidéken a bizottság működése [...] eleinte bizalmatlansággal találkozott, ma már általános vélemény, hogy az [...] aktió valóságos jótétemény e szegény hegyvidék lakosságára.”³⁰⁸

A miniszteri biztos által kereskedőosztálynak nevezett réteg viszont kedvezőtlenül fogadta a földek kiosztását, s a helyzet az uradalom korábbi tevékenységével is kapcsolatban állt. A földeket azelőtt nyilvános árverésen értékesítették, és azok kapták meg, akik a legtöbbet fizettek a földekért. Olyan emberek tudták megszerezni a földeket, akik kedvezőbb anyagi viszonyok között több készpénzzel rendelkeztek. Nem vették figyelembe, hogy a bérlők valójában nem a földet akarták megművelni, azt csak árucikknek tekintették, és a telkeket nagyobb haszonnal, mint ahogyan vásárolták, bérbe adták a gazdálkodóknak. Az uradalom szívesebben tárgyalt az ilyen kereskedőkkel, mivel egy vásárlóval könnyebb volt megegyezni, mint számos kisebb bérlővel egyeztetni.

Évtizedeken keresztül az ilyen kereskedők domináltak a falvakban, és arra számítottak, hogy a bizottságok is hasonló módon hoznak döntést. Egán feljegyzése szerint a bizottságot a földkiosztás napján a tárgyalás helyszínén két-három sorban körülállották, s minden jelentkező földművest le akartak szavazni.

A tárgyalásokat azonban úgy vezették le a gazdálkodókkal, hogy a bizottság egyik tagja feljegyezte a földet bérelni akarók neveit, s a jegyzékből a helybeli lelkész jelentése alapján és az ő felelősségére elsősorban a legszegényebbeket választották ki. Fokozatosan, ha elég föld került elosztásra, akkor a módosabb gazdák is sorra kerültek. Így mindenütt elsőbbséget élveztek a szegény földművesek.

A kereskedők hamar belátták, hogy korábbi tevékenységüket nem tudják folytatni, s egy idő után már nem vettek részt a földkiosztásokon. Azonban megpróbáltak bizalmatlanságot kelteni az emberek és a bizottságok között. Egyes esetekben azt terjesztették, hogy az állam nyereszkedni kíván a földeken s azokat nagyon drágán akarja értékesíteni. Ezzel azt kívánták elérni, hogy a földművesek el se menjenek a tárgyalások helyszínére. Más alkalmakkor arra igyekeztek rábeszélni a gazdákat, hogy ne ígérjenek semmit se a földekért, az állam köteles azokat ingyen átengedni a lakosságnak. A bizottságoknak több esetben órákat kellett foglalkozni azzal, hogy a lakosság bizalmatlanságát leküzdje és elvégezze a kitűzött feladatot.

Egán leírta, hogy 1898. május 13-án Volócon Iszka és Pilipec községek képviselőiben két személy jelent meg, akik magukat a község bíráinak mondták és a községük nevében a havasi legelőket akarták kibérelni. Velük tárgyalásba sem bocsátkozott, hanem hazaküldte őket azzal, hogy másnapra községeik gazdálkodóinak a képviselőit küldjék el. Az illető községi bírókat tárgyalás előtt 4-5 nappal értesítette a szolyvai főszolgabírói hivatal, de annak

³⁰⁸ KTÁL. F. 772., op. 7., od. zb. 16., f. 4.

ellenére a község lakosságát nem informálták, hogy ők nyerészkedjenek a havasi legelőkön. Egán a falvak lakóival kötött szerződéseket és a két községi bírót feljelentette a Máramaros megyei főispánnál.³⁰⁹

Hasonló eset történt 1898. május 17-én a Szolyván tartott tárgyalások során Rosztoka és Podobóc községekkel a havasi legelők kiadásánál, ahol az uradalom korábbi bérlője a titokban megjelent, és a kocsmában az embereket igyekezett lebeszélni a földbérletről. Azután a korábban már szóban megállapodott fűbér összegéből az írásbeli megállapodásnál a bizottságnak még tíz krajcárt el kellett engedni.

Kisszolyván meg sem tudtak állapodni a lakosokkal Szkotarszki-Beszkid kaszáló és legelőterület kiadásakor, mivel annak korábbi bérlői annyira felbujtották a gazdákat, hogy hatnapi tárgyalás sem vezetett eredményre. Egánnak külön erre a célra felfogadott kerülőket kellett irányítania a helyszínre, hogy a lakosság legeltetésekkel ki ne használhassa a területet az egyezés megkötéséig. Mivel a községek lakossága – a beszámoló szerint – „nagyon izgatott” volt, ezért még táviratban a volóci csendőrséget is fel kellett kérnie, hogy a kerülőket eljárásuk során támogassák. Egán beszámolójában biztosította a földművelésügyi minisztert, hogy az ún. Szkotarszki-Beszkid nevű területet Kiszolyva község 1600 forintért bérbe fogja venni.³¹⁰

A miniszteri biztos kitért arra is, hogy a kereskedő réteg túlkapásaival szemben csak akkor lesznek sikeresek, ha a hitbizományi uradalom is ugyanúgy fog eljárni azokon a birtokrészekben, amelyek nem tartoztak a kincstári bérlethez, mint amilyen eljárást a kirendeltség folytat. Az uradalom azonban azokat a területeket, amelyeket nem tartoztak a kincstár által 25 évre bérbevett földjei közé, és amit az uradalom részéről bérbe- vagy eladni szándékoztak, a korábbi eljárások szerint, a legtöbbet ígérőknek adták el. Ilyen árverezést tartott a Schönborn-uradalom 1898. április 22-én Alsóvereckén, ahol négy község határában fekvő földeket a helyi kereskedők vették bérbe.

A földművelésügyi miniszter felhatalmazása alapján a Hegyvidéki Miniszteri Kirendeltség vezetője azonban az árverést nem hagyta jóvá, a földet a kincstár nevében kibérelte 1050 forintért és azokat közvetlenül hat falu földműveseinek adták ki összesen 1093 forintnyi összegért.

Annak ellenére, hogy az állam által kiadott földterület összege magasabb volt az általa bérbevett összegtől, a lakosok mégis örültek ennek a fordulatnak, mivel egyes kereskedők ellen a helyiek árverezéskor nem mertek fellépni, s úgy egyes telkek áron alul jutottak a vállalkozók kezére, akik majd jóval magasabb áron adták volna tovább bérbe. Egán Ede meg

³⁰⁹ KTÁL. F. 772., op. 7., od. zb. 16., f. 4.

³¹⁰ Uo.: f. 4.

is nevezett egy kereskedőt, aki a földterületet 62 forintért megvette és 72 forintért adta volna tovább.

Az állam által bérbevett földek túlnyomó részéhez a kirendeltségen keresztül az új kiadásnál sokkal olcsóbban jutott a lakosság. A jelentésben Egán konkrétan megnevezi, hogy az újrosztokai határban levő Ilkova nevezetű, 1370 négyszögöl területű földrészleget az egyik helybeli kereskedő 20 forintért vette meg. A földvásárlás célja az volt, hogy azt jóval magasabb áron adja ki egy Fedorecz Mihály nevű helyi gazdának, akinek a háza előtt terült el a földrészleg, és aki még nem tartozott az adósai sorába. Az új árverésen a gazdálkodó a telket 6 forintért kapta bérbe.³¹¹

A szervezőbizottság 1898. március 28-án határozatba foglalta, hogy azok a személyek részesülhetnek az állam által bérelt földterületekben, akiket a földművelésügyi miniszternek 32/98. szám alatt benyújtott Memorandum körülírt.³¹² A határozat állásfoglalása mindazok a helyi földműveseket jelentette hitfelekezetre és nemzetiségre való tekintet nélkül, akik a földet saját kezűleg művelték meg, illetve azon a vidéken állattenyésztéssel foglalkoztak, és abból éltek.

Ettől nagyon ritkán és csak olyan esetekben tértek el, amikor a vidéken lakó állami tisztviselők a helyi piacok hiánya következtében a terményt nehezen és drágán szerezték be, földet vásárolni az általuk lakott községen kívül nem tudtak. Akkor mindössze két holdat adtak bérbe számukra a kincstári területből ugyanolyan árban, ahogy a lakosság többi részének.

A helyi viszonyok felmérése után még akkor tért el a bizottság a föld bérletének vezérelvétől, amikor egyes községekben olyan szegény kereskedőkkel találkoztak, akik saját üzletükből önmagukat és családjukat nem tudták fenntartani. Abban az esetben azok számára is „emberiesség szempontjából” szintén kiutaltak szántót és kaszálót. Ez azt jelentette, hogy 8-10-15 holdnyi táblán ugyanennyi személy osztozott. Mindig az érdekeltek döntötték el, hogy kivel társulnak. Megtörtént, hogy a földművesek nem akartak egy táblába kerülni a kereskedőkkel, mert attól tartottak, hogy kihasználják őket. A földművesek javaslatára olyankor a kereskedőknek ugyanabban a dűlőben külön táblákat mértek ki.

Abban az esetben, ha a Földművelésügyi Minisztérium a földet nyereszkesedés céljából vette volna bérbe és a miniszteri biztos azt az utasítást kapta volna, hogy minél magasabb árban értékesítse, akkor a földek kiadása után a bérösszeg 30–50 százalékát lehetett volna nyereségként elkönyvelni. Az emberek olyan kevés földdel rendelkeztek, hogy úgy is

³¹¹ KTÁL. F. 772., op. 7., od. zb. 16., f. 5.

³¹² Uo.: f. 5. Itt Egán a Firczák Gyula görögkatolikus püspök és a 14 országgyűlési képviselő által *Emlékirat az északkeleti Kárpátok közt és alján lakó ruthén nyelvű nép szellemi és anyagi viszonyainak elősegítése és felvirágoztatása tárgyában* címmel benyújtott dokumentumra utalt.

elfogadták a földek árát, ha értéken felül is fizettek azért. Egán megjegyezte, hogy ha az első évben sikerült is volna nyereséggel bérbeadni a földeket, a második évben nem számíthattak volna sikerre. A földek bérbeadásánál csakis a földműves lakosság és a vidék gazdasági helyzete számított.

A kincstári területhez tartozó szántóföldek, kaszálók, hegyi és havasi legelők kiadásának a végeredménye szerint: 2872 földművesnek kiosztottak 12 622 hold és 192 négyszögöl földet 24 614 forint 90 korona bérösszegért (az összegbe beleszámították a cselédlakok és más épületek értékesítéséből befolyt 1600 forintot is). A hitbizományi uradalomnak 22 719 forint 80 korona bért fizettek, így fennmaradt 1895 forint 8 korona. A fennmaradt összegből szándékoztak fedezni a kincstári bérlet kezelői személyzetét, valamint az épületek tűzbiztosítását és tatarozását. Az államnak a földek bérbeadásának a kezdetén nem kellett külön összeget kiutalni a kirendeltség részére.³¹³

A miniszteri biztos nem kételkedett a kötelezettségek teljesítésében és a fizetések pontosságában a gazdálkodók részéről. Minden egyes bérlővel a főszolgabíró szerződést kötött a bizottságok jelenlétében, amit a bérlők egyik családtagja aláírt és a községi elöljáróság hitelesített, s amit Egán felterjesztett a földművelésügyi miniszternek is. A gazdák 3–50 személyből álló csoportokat alkottak, akik maguk közül kiválasztották a legmódosabb földművest „fizető-gazdának”, aki a bérrészleteket a főszolgabírónál megállapított határidőben befizette.³¹⁴

A gazdák csoportjait arra is kötelezték, hogy az elszámolásokat előzőleg minden esetben a helyi lelkésznek megmutassák.

A hitbizományi uradalomtól kibérelt erdők esetében szintén szerződéseket kötöttek „villongásoknak kikerülése céljából” a bérlők és az uradalmi erdészek között.³¹⁵

Ha valamelyik bérlő a bérlőterületén lévő 5 holdon felüli területen legeltetni szeretett volna, akkor köteles volt azt bejelenteni az uradalmi erdőgazdaságnak és holdanként 20 fillér fűpénzt kellett fizetnie.

Ha valakinek osztrovkára³¹⁶ vagy boglyafára³¹⁷ volt szüksége, akkor azt előre köteles volt bejelenteni az erdőgazdaságnak a darabszám megjelölése nélkül, mielőtt felhasználna volna azokat. Az aratás után a felhasznált anyagot (osztrovkát) megszámolták, s a gazdálkodó köteles volt darabja után 2 fillért befizetni az uradalmi pénztárba.

³¹³ KTÁL. F. 772., op. 7., od. zb. 16., f. 5.

³¹⁴ Uo.: f. 6.

³¹⁵ KTÁL. F. 772., op. 7., od. zb. 29., f. 1.

³¹⁶ Osztrovka: magas, ágas fa, amire szénából boglyát vagy szalmából kazlat raktak, hogy az alja ne érje a földet, ezért esős időben a hegyoldali kaszálókon tartott széna és az aratás helyszínén a szalma nem ment tönkre.

³¹⁷ Boglyafa: magas, árbocszerű fa, ami köré a szénaboglyát rakták.

5 hold alatti erdőterületet irtani csak akkor lehetett, ha azt előzetesen szóban bejelentette a bérlő az erdőgazdaságnak, hogy az értékesítésre szánt haszonfát a gazdaság elszállíttassa az irtásra kijelölt területről. Az erdőgondnok véleménye alapján állapították meg a haszonfák mennyiségét. Ha nem volt haszonfa az irtásra kijelölt területen, akkor a bérlő azonnal hozzáláthatott a fák kiirtásához és feltüzelhette azokat. Abban az esetben, ha az erdőgondnok az uradalom részére értékesíteni akarta a fák egy részét, akkor vagy azonnal kivette a részét a területről, s az otthagytott fával a bérlő rendelkezett, vagy a bérlő kiirtotta a fákat és nem tüzelte fel, hanem egy évig a helyszínen hagyta az uradalom rendelkezésére bocsátva azt. Egy év után, amit az uradalom el nem vett, azt a bérlő feltüzelhette.

A kiirtott fák esetében azt javasolták a bérlőknek, hogy saját érdekükben is az irtás helyén kell a fákat feltüzelni, mert csak úgy javítható a kiirtott terület minősége. Akkor lehetett eltekinteni a fák eltüzelésétől, illetve volt lehetőség a fák elszállítására, ha arra (akkor még Szolyván berendezkedő) miniszteri kirendeltség engedélyt adott. Abban az esetben, ha nem fák, hanem bokrok voltak egy adott területen, akkor azokat külön bejelentés nélkül is ki lehetett irtani és el lehetett tüzelni.

Az uradalomnak az erdőterületekről térképeket kellett készíttetnie, amelyeken a bérelt területek fával benőtt részei külön fel voltak tüntetve, valamint az 5 hold feletti területeket is külön bejelölték, hogy azok könnyen elkülöníthetők legyenek az 5 hold alatti bérelt területektől. Ilyen térképekkel rendelkezett az uradalmi erdész és az állami kerülők is, hogy minden bérlő tisztában lehessen, hogy az általa bérelt fával benőtt terület milyen kategóriához tartozik.

A kaszálókról és a legelőkről, valamint az aratás után legelőül használt szántóföldekről a legközelebbi patakhoz egy utat kellett kijelölni, amely közel esett a legelőterülethez. Ahol nem voltak utak, ott az erdőből hasítottak ki marhájáró csapásokat 8 méter szélességben, amelyeket cövekkel vagy egyéb határjelekkel láttak el. Így az 1900. évben megkötött szerződés értelmében utakat kellett kijelölni Dorosó (3 út), Kiszolyva (3 út) határában.³¹⁸ Amennyiben további utakra volt szükség, akkor azokat a miniszteri kirendeltség javaslatára az uradalmi igazgatóságnak kellett engedélyeznie. A bérlők az utak kijelölésével arra lettek kötelezve, hogy marháikat a megjelölt helyeken tereljék, s az erdő területére ne lépjenek.

A vaddisznók károkozása ellen a kalyibák készítésére és őrüzek fenntartására a fát ingyen utalták ki. A bérlőnek jelentkeznie kellett az uradalmi erdőgondnoknál, ott egy olyan igazolást kapott, amely alapján az erdész számára fát utalt ki. A hulladékfát minden engedély nélkül fel lehetett használni a vaddisznók elriasztására gyűjtött „pásztortüzekhez”.³¹⁹

³¹⁸ KTÁL. F. 772., op. 7., od. zb. 29., f. 2.

³¹⁹ Uo.: f. 3.

Egán Ede a hegyvidéki akció kezdeti eredményeiről nyilvánosan 1898. november 2-án, a Szolyván megtartott végrehajtó bizottsági közgyűlésen számolt be. A közgyűlésen a földművelésügyi miniszter, az Országos Magyar Gazdasági Egyesület, a szomszédos Ung, illetve Máramaros vármegyék, és a leginkább érdekelt Bereg vármegye képviselői vettek részt. A miniszteri kirendeltség vezetője beszámolt arról, hogy 12 660 hold terület vettek bérbe, amit 4132 gazdálkodónak adtak ki 1,25–4 forintnyi összegért.³²⁰ Megjegyezte, hogy a szarvasmarhák részére a bérbe adott területek biztosították a kellő takarmányt. A szarvasmarha állomány nemesítése céljából három éves részlettörlesztésre egy év alatt 600 üszőt osztottak ki. Tervbe vették a juh és a sertésenyésztés fellendítését, Erdélyből cigája és racka juhokat akartak hozatni. A hitel- és fogyasztási szövetkezetek kialakításának kezdeti viszonyairól, valamint a szolyvai faiskola létesítéséről is szó esett.

A hegyvidéki akció a szolyvai járásból indult ki, majd Bereg megye további három járását – a felvidékit, a munkácsit és a latorcait – is átfogta tevékenységével. Ebben a munkában Fischer Ödön állami intéző jelentős részt vállalt, aki a földművelésügyi miniszter kinevezése alapján került a kirendeltséghez.³²¹ 1899-ben kérte Egán Ede a minisztertől a segélyakció kiterjesztését Ung és Máramaros megyékre.³²² Az elért eredmények arra biztatták a gazdasági szakembert, hogy tovább folytassa a munkát és területileg kibővítsa az akció tevékenységét. A két megyére – Ungra és Máramarosra – azért esett a választása, mert a környezetből adódóan Bereg megye szolyvai járásához hasonló viszonyok uralkodtak. A földrajzi viszonyok mellett Egán még a gazdasági sürgősség mértékére is felhívta a figyelmet. Olyan viszonyok alakultak ki, hogy a helyi lakosság önjelétől képtelen volt anyagi helyzetét „kedvezőbbé tenni”.³²³ A gazdasági szakember szerint a kedvezőtlen állapotokat a kivándorlás mértéke jelezte, ami Ung megyében különösen számottevő volt. Egán Ede a Bereg megyében jól működő módszereket – az állami bérlet kiterjesztését, az állattenyésztés fejlesztését, hitelintézmények létrehozását – ajánlotta az ungi és máramarosi állapotok megoldására. Az államsegély kiterjesztése a hegyvidéken lakó román és rutén lakosságot érintette leginkább.³²⁴

³²⁰ *Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez Magyarországon a dualizmus korában.* II. kötet, 1892–1900. Összegyűjtötte és jegyzetekkel ellátta: Kemény G. Gábor. Tankönyvkiadó, Budapest, 1956. 535–536. o.

Egán Ede a földek bérbeadásáról fél évvel korábban, 1898. május 20-án is tudósított a Földművelésügyi Minisztériumnak írt beszámolójában. Még tavasszal, a vetés előtt igyekeztek a gazdálkodókat földhöz juttatni. Akkor 12 622 hold és 192 négyszögöl földet osztottak ki, ami alig volt kevesebb, mint amiről novemberben beszámolt (12 660 hold). A földhöz juttatott gazdálkodók számában viszont jelentős különbség adódott (2872, illetve 4132 kisbirtokos). Valószínűleg a közel 38 hold területet állami tulajdonból és legelőként adták bérbe – mivel az uradalomtól bérbevett földterület változatlanul 12 622 kat. hold 192 négyszögölet tettek ki –, a legelőket használó települések lakóit számolhatták hozzá a bérlők összlétszámához.

³²¹ KTÁL. F. 772. op. 7. od. zb. 28., f. 5.

³²² Uo.: f. 1–4.

³²³ Uo.: f. 2.

³²⁴ Uo.: f. 3.

A kincstári erdők kiterjedtsége a két vármegyében megfelelő lehetőséget nyújtott a havasi gazdálkodás kialakítására, valamint megkönnyítette a földek bérbeadását. A gazdasági szakember számított az erdészet munkatársaira, akik szakmai képességükönél fogva nagy segítséget nyújtottak a kirendeltségnek az akció lebonyolításában, ami jelentősen csökkentette a költségeket.

A bérbeadásoknál a kirendeltség elsődleges szempontja az volt, hogy a legszegényebb lakosok bérelhessenek földeket, úgy, hogy a kiadott területeket kizárólag a bérbevevő művelje meg. Pénzügyileg azt tartották szem előtt, hogy a kincstár által kifizetett haszonbér összege a kiadások után megtérüljön.

1898-ban mintegy negyven község lakosai között kiadott földterület bérösszege, valamint legeltetési jövedelem és laktér után 4238 személytől bevételezhető összeg 51 579 korona 36 fillért tett ki. A befolyt összeg 51 359 korona 36 fillér volt, 20 korona hátralékban maradt.

1899-ben 4303 gazdálkodó által befizetendő összeg a föld, a legelő és a havasi legeltetés után 56 869 korona 66 fillér volt. A ténylegesen befolyt összeg 56 702 korona 46 fillért tett ki, ami alapján hátralékban maradt 167 korona 20 fillér.

A szolyvai épületek után a laktért teljes összegben sikerült bevételezni, ami 601 korona 24 fillért jelentett. A felsővereckei épületek után viszont csak az összeg egy kisebb részét, 40 koronát szedtek be, míg a bérleti díj összesen 120 korona volt. Az egész bérleti díjból, – ami összesen 721 korona 24 fillér volt, – 641 korona 24 fillért szedtek össze, azonban 80 korona behajtatlan maradt. 1899-ben az összes behajtatlan hátralék 247 korona 20 fillér volt.

Az 1900. évben a szántók, rétek, legelők és havasok bérbeadásából beszédhető összeg 58 527 korona 57 fillér volt. Ebből befolyt és 1901 végéig 58 137 korona 26 fillér, hátralékban maradt 390 korona 31 fillér. A laktér címén beszédett összeg az előirányzott 619 korona 99 fillérből mindössze 499 korona 99 fillért tett ki, ami 120 korona hátraléket jelentett. Az együttes hátralék az 1900. évi költségvetésből 510 korona 31 fillér volt, ami kevesebb mint 1 százalékot (0,9 százalék) jelentett.

Bármennyire tartották fontosnak a kincstár által befektetett összegek megtérülését, az előre nem látható kiadások következtében (állatok elhullása, rossz időjárási viszonyok és az abból adódó rossz termés, ki nem fizetett bérleti díjak) a hegyvidéki akció csak úgy tudott működni, hogy az állam jelentős pénzüsszeggel támogatta a gazdasági intézkedéseket. Bereg vármegye területén 1897 novemberétől 1899. december 31-éig felmerült költségekről pontos

nyilvántartást vezettek, amely szerint a kiadások mértéke jelentősen meghaladta a bevételek összegét.³²⁵

Az adatokból tisztán kivehető, hogy az állam jelentős pénzüsszeget fektetett be a hegyvidéki akcióba, s a bevétel jelentős gyarapodása ellenére a kiadási költségek évről-évre növekedtek.

1900-ban az állam által bérbevett földek már nem csak a Munkács-szentmiklósi hitbizományi uradalomra terjedtek ki. Míg a hitbizománytól bérbevett földek nagysága nem változott, addig az állam által bérelt földek összességében már 14 782 hold 482 négyszögölt tettek ki. 1901-ben már valamivel nagyobb, összesen 14 789 kat. hold 26 négyszögöl nagyságú földterület képezte a kirendeltség rendelkezésére álló állami bérletet, amelyért évente összesen 48 618 korona 48 fillér bért fizettek.³²⁶

1901-ig hosszabb ideig tartó földbérletből szerződések alapján 38 községből 1890 gazda részesült. A legeltetés mintegy 400 gazdát, az öt holdon felüli erdő- és legelőterületeket pedig mintegy 190 gazda vette igénybe. A havasokra 5636 szarvasmarhát, 18 lovat és 4220 juhot hajtottak fel. Két darab szarvasmarha vagy 10 darab juh után számolva egy gazdát, a havasi legeltetésben 3249 személy részesült. Ezáltal összesen 64 községben 5729 földműves részesült az állami földbérletek után juttatott kedvezményekben.³²⁷

A Schönborn-féle hitbizományi uradalomtól az államkincstár által bérbevett földeknek a lakossághoz juttatása képezte az akció programjának első részét, ami egyben az alapját jelentette minden további gazdasági tevékenységnek. Az állattartás újbóli és nagybani

³²⁵ Az 1897. évben (november-december) a kiadásokat az ügyviteli költségek jelentették, ami 12 479 korona 15 fillért tett ki. Az 1898-ik évben az ügyviteli költségek 97 091 korona 32 fillérre emelkedtek, amihez hozzájárultak még a beruházások 1700 korona értékben, összesen 98 791 korona 32 fillért összegben.

Az 1898. évben a költségek 141 877 korona 6 fillérre emelkedtek, amiből az ügyvitel 125 397 korona 6 fillér, a beruházások 16 480 koronát jelentettek. Együttesen a kiadások 253 147 korona 53 fillért tettek ki, 234 967 korona 53 fillér ügyviteli és 18 180 korona beruházási költség megoszlásában.

A bevételeket a havasi legelők, rétek, szántóföldek utáni készpénzbejövétel, valamint a leltári vagyon jelentette. 1897-ben a készpénzbevétel 1157 korona 54 fillér volt.

1898-ban 62 421 korona 46 fillér összeget jelentett (48 102 korona 78 fillér és 14 318 korona 68 fillér megoszlásban).

1899-ben a bevétel 82 407 korona 6 fillér volt, amiből a legelők, rétek, szántóföldek után bejött összeg 59 328 korona 18 fillér, a leltári vagyon 23 078 korona 98 fillér volt. A bevétel együttesen 145 986 korona 16 fillért tett ki, amiből a készpénzbevétel 108 588 korona 50 fillér, a leltári vagyon 37 397 korona 66 fillér volt.

A hegyvidéki akció tiszta kiadása 1897-ben 11 321 korona 61 fillér, 1898-ban 36 369 korona 86 fillér, 1899-ban 59 469 90 fillér volt, ami összesen a szűk három év alatt 107 161 korona 37 fillér tiszta kiadást jelentett az államnak.

Az 1900. évben ez a kiadás 76 400 koronára mérséklődött. KTÁL. F. 772., op. 1., od. zb. 71., f. 198.

³²⁶ Kazy József 1902-ben írott jelentésében (MNL. K 26. 1902-XXXI-1134.) úgy tüntette fel, hogy az 1901. év végével 14 783 kat. hold 482 négyszögöl kiterjedésű terület képezte a kirendeltség alá tartozó állami bérletet. Az 1904. évi jelentésében összeállított táblázatok alapján az 1900. évre vonatkozóan összesen 14 782 kat. hold 482 négyszögöl területet, az 1901. évre 14 789 kat. hold 26 négyszögöl földet tüntetett fel állami bérletnek. A kincstár által fizetett bérleti összegben is kisebb eltérés található (48 487 korona 48 fillér – 48 618 korona 48 fillér). A szövegben szereplő adatokat az 1904. évi jelentés táblázatai alapján közöltem. KAZY József: Az észak-kárpátmenti hegyvidéki nép gazdasági helyzetének javítására irányuló állami segítő akció hat évi működésének ismertetése. 1904. 16–17. o.

³²⁷ MNL. K 26. 1902-XXXI-1134.

elterjesztését a hegyvidéken, valamint a hitelintézetek gazdaságfejlesztő szerepét csak úgy lehetett hosszabb távra tervezni, ha azoknak földdel rendelkező kisbirtokok állnak a háttérben.

IV.2. A havasi legelők bárcázás útján történő hasznosítása

A Hegyvidéki Miniszteri Kirendeltség a legelőket és havasi legelőket részint bárcázás útján,³²⁸ részint pedig egészében adta bérbe. A tervszerű havasi gazdálkodás meghonosítása végett a havasokon elterülő kincstári legelőket egyéni bérleti rendszer helyett elsősorban az ún. házi kezelés révén hasznosította. A bárca-rendszer bevezetésével gazdaságosan szeretnék volna kihasználni a havasi legelőket, hogy a lakosságnak – és a közösség jólétén keresztül az államnak is – minél nagyobb haszna származzon belőle. A legelők kibérlésével ellentétben a havasi legelőket nem osztották fel a gazdálkodók között külön-külön, hanem egy vagy – ritkábban – több falunak adták át közös használatra, de úgy, hogy a havasi legelők a Hegyvidéki Miniszteri Kirendeltség gondozása, karbantartása és felügyelete alatt maradtak. Az állatok tulajdonosaira bizonyos mértékű használati költségek megtérítése hárult.

A hegyvidéki kirendeltség a Schönborn-féle hitbizományi uradalomtól 25 évre bérbevett 5467 hold kiterjedésű beregi havasok gondozásával 1898-ban kezdte meg a havasi gazdálkodást.³²⁹

IV.2.1. Havasi gazdaságok

Egy havasi gazdaság alatt olyan nagyságú legelőterületet értettek, amely legalább 20, legfeljebb 250 szarvasmarha eltartására (amit csak kivételes esetekben lehetett meghaladni) elegendő mennyiségű fűvet termelt. Egy-egy gazdaságot a természetes határok, a hegygerincek zártak le. Minden gazdaság kialakításánál a környékbeli falvak állatállományát vették figyelembe, de elsősorban kisebb gazdaságok létrehozását javasolták. Azokra a helyekre terveztek nagyobb havasi gazdaságokat, ahová tejgazdaságok megszervezését tervezték.³³⁰

Ahol jobb volt a fű minősége, ott lehetőség nyílt nagyobb gazdaság kialakítására, ahol viszont a havasokon rosszabb minőségű fű volt, ott kisebb gazdaságokat szerveztek meg, mivel a legelő ápolását, rendszeres trágyázását így sokkal belterjesebben tudták elvégezni. A legelőterületet jól felismerhető határjelekkel vagy kerítéssel különítették el.

³²⁸ Bárca: valamely pénzösszeg befizetését igazoló nyomtatvány. A bárca tartalmazta: a legelő nevét, számát, az évet, az állattulajdonos nevét, lakhelyét és a felhajtandó állatok számát. KTÁL. F. 772., op. 7., od. zb. 16., f. 8.

³²⁹ KAZY József: 1904. 24. o.

³³⁰ KTÁL. F. 772., op. 7., od. zb. 44., f. 1.

A havasi legelők hasznosítása előtt meghatározták a legelő fűtermésének mennyiségét és marhabírását. A marhabírás azt az állatlétszámot jelentette, amennyit a legelő a rendszeres legeltetés mellett kifogástalan állapotban eltartott egy nyári évad alatt úgy, hogy a havas nem használódott el, valamint a jövő évi fűtermés sem károsodott.

A legelő marhabírását szénamennyiségben és fűben is meghatározták. Egy teljesen kifejtett, átlagban 440 kg súlyú szarvasmarha megfelelő táplálásához 12 kg szénára és 15 kg fűre volt szükség, mivel a legeltetés alatt a fűmennyiség 25 százalékát az állat eltaposta. Ezt a mennyiséget szorozták be a legelőnapok számával, és képezte a jószág szükségletét egy legeltetési évadra.³³¹

Azt is figyelembe vették, hogy a nyers fű a szárítás alkalmával mintegy 50 százalékot veszít a súlyából, s egy átlagos jószág (a meghatározás szerint normál-jószág) számára 15 kg széna 30 kg nyers fű táplálóértékével egyenlő.

A legelő marhaeltartási képességét normáljószágban, vagyis felnőtt szarvasmarhában kifejezve a következőképpen határozták meg: a fűtermés súlyát kat. holdanként, illetve annak a szénaértékét a legelő terményterületével szorozták, valamint 30-cal vagy 15-tel (a nyers fű, valamint a széna táplálóértékével) osztották.³³²

Abban az esetben, amikor nem voltak megbízható tapasztalati adatok a fűtermés mennyiségére vonatkozóan, akkor félholdas próbaterületeket kellett kialakítani. A próbaterületeket a fűvirágzás kezdetén hozták létre, és abban az évben a legeltetés alól teljesen kivonták a területet.

A legelő marhabírását mindig csak normáljószágban határozták meg, ezért a különféle nemű és korú állatokat átszámították felnőtt szarvasmarhára megadott arányszámok szerint:

Az állatok átszámítása normáljószágra

Darab- szám	Állat	Normál- jószág
1	tehén	1,00
1	tinó vagy tulok	0,80
1	két éven aluli borjú	0,50
1	1 éven aluli borjú	0,25
1	bika vagy jármos ökör	1,00
1	juh, kos vagy ürü	0,20
1	bárány	0,10
1	öreg sertés	0,50
1	1 éven aluli sertés	0,25
1	csikós kanca	2,00
1	3 évnél idősebb ló	1,50

³³¹ KTÁL. F. 772., op. 7., od. zb. 44., f. 1.

³³² Uo.: f. 2.

1	2-3 éves csikó	1,00
1	1 éves csikó	0,50
1	öszvér vagy szamár	1,00

Forrás: A máramaros vármegyei kincstári havasok házi kezelésben – bárcázás útján – való hasznosításához. KTÁL. F.772., op. 7, od. zb. 44., f. 2.

Az arányszámok nemcsak a fűfogyasztás és a legelőoktatás, hanem a legeltetési bér, istállópénz és őrzési díj kiszámítására is alapul szolgáltak.

Az állatokat faj, nem és kor szerint is elkülönítették. Egy önálló havasi gazdálkodást képező havásra csakis egynemű korú és ivarú állatot hajtottak fel. A tejelő tehenek, növendékmarhák, ökrök, lovak számára külön havasokat kellett kijelölni. Az anyajuhokat, ürüket és bárányokat ugyanarra a havásra felhajthatták, de lehetőség szerint külön nyájukba kellett legeltetni őket.³³³

A szarvasmarhák részére kijelölt havasokra az egyenletes fűtermelés kihasználása céljából a marhabírás 10 százalékáig lovakat is fel lehetett hajtani.

Egy évnél idősebb vagy rosszul herélt bikaborjúkat, méncsikókat és kecskéket nem hajthattak fel a havasokra. Sertéseket csak korlátozott számban és csak annyit, amennyi a tejhulladék elfogyasztására volt szükséges, valamint orrgyűrűt kellett viselniük.

A jó minőségű és közel fekvő havasokra teheneket, valamint növendék szarvasmarhákat, a gyengébb és távolabb fekvő részekre lovakat és ökröket hajtottak, a leggyengébb minőségű legelőket pedig a juhok részére tartották fenn.³³⁴

A havasokat a községeknek megfelelően marhaállományukat és igényeiket figyelembe véve osztották fel. Egy-egy havast – a legtöbb esetben – csak egy község használhatott, ezekre a saját állataikat más község állataival nem összekeverve hajtották fel. Erre azért volt szükség, mert a tehén és üszőcsordákhoz felhajtották a bikákat is, s azok takarmánnyal való ellátása, gondozása és felügyelete a községek kötelessége volt.

Minden önálló havas két vagy három részre volt felosztva, amelyek nevet kaptak. A kisebb havasi legelőket egy résznek tekintették, és több rész alkotott egy önálló havasi gazdaságot. A különálló részeket lehetőleg egyenlően igyekeztek felosztani, azonban ez mindenütt nem volt lehetséges, s akkor a természetes határokat vették alapul. A legelőrészek határait mindenütt jól láthatóan meg kellett jelölni.³³⁵

³³³ KTÁL. F. 772., op. 7., od. zb. 44., f. 2.

³³⁴ Uo.: f. 2.

³³⁵ Uo.: f. 2.

IV.2.2. Havasi rétek és legeltetés

Nagy figyelmet fordítottak az állandó szénakészletre, mivel kedvezőtlen időjárás esetén a havasokon a szarvasmarhák számára kevés volt a táplálék.

A szénát két helyről gyűjthettek be: a jobb legelőterületekről vagy a havasi rétekről. A széna begyűjtését a legelőterületekről csak ideiglenes jelleggel ajánlották, mert a jó minőségű területek kivonása a legeltetés alól a gazdálkodás hátrányára válhatott. Sokkal előnyösebbnek tartották a havasi rétek megfelelő megművelését, mert kisebb területen is sok és jó minőségű szénát termelhettek.³³⁶

A készletben tartott szénát minden állat után legfeljebb egy métermázsában állapították meg. Annak a mennyiségnek úgy a havasi idény kezdetekor, mint az idény végén készletben kellett lennie. Meleg nyarakon csak a beteg állatok számára, valamint a váratlan havazások esetére kellett szénáról gondoskodni. Havasi rétek esetén minden felnőtt állat után legfeljebb 0,1 kat. holdat számítottak, nehogy a túlságosan nagy rétterület fenntartása miatt a legelőtől a kelletténél több trágyát vonjanak el. A réteknek használt területet állandó jellegű kerítéssel kellett körbevenni, és azokon tilos volt a legeltetés.

Ősszel, a havas elhagyásakor, a rétet félig érett istállótrágyával vékonyan be kellett teríteni, amelyet tavasszal, mikor már megszállt, gondosan elgereblyéltek. Nyáron a rét gondozása a szarvasmarha által nem kedvelt fűfajták irtásából, a magérés előtti kivagdalásukból, esetleg mesterséges öntözésükéből állt.

A kaszálásnak mindenkor a fűvek virágzásakor kellett megtörténnie, a szénát pedig alacsony, házfedélhez hasonló rúdállványon szárították meg. A széna elhelyezésére, amennyiben az istállók vagy aklok padlásán nem lehetett elhelyezni, fedett aborákat³³⁷ kellett készíteni, ahol a szénát a nedvesség, a szarvasmarha és a vadállatok elől is védték.

A havasi évad időszakát az időjáráshoz alkalmazkodva állapították meg, legkorábban június 1-jén kezdődött és legkésőbb szeptember 30-ig tartott. A határidő előtt és után a havasokon tartózkodni szigorúan tilos volt.³³⁸

Pontosan meghatározták a havasi legeltetés időtartamát. Az egymás melletti kettős felosztású legelőterületeken a legeltetés a melegebb részen, és lehetőleg a pászta³³⁹ 20 napon keresztül tarthatott. A határidő letelte után kizárólag a második legelőrészen 30 napig folyt. Ezután mintegy 30-37 napig szintén az első legelőrészen tartott a legeltetés, majd a második terület következett 20-28 napig, egészen a lehajtásig.

³³⁶ KTÁL. F. 772., op. 7., od. zb. 44., f. 3.

³³⁷ Abora: mozgatható tetejű, fedett szénatároló.

³³⁸ KTÁL. F. 772., op. 7., od. zb. 44., f. 4.

³³⁹ Pásztás: mezőgazdasági terület munkába vett sávja. Itt: legelőrészt.

A hármás legelőrészeknél a legeltetés az alsó tanya melletti legelőn kezdődött, és a pásztáson 20 napig tartott. Azután a felső tanya melletti melegebb fekvésű rész következett 30 napos időtartammal. Végül újra az alsó tanya melletti legelőre került sor 15-22 napon át egészen a lehajtásig.

Négyes felosztásnál az első részben 20 napig, a felette fekvő második és harmadik részben 60-70 napig felváltva, s a negyedik részben 20-25 napig tarthatott a legeltetés. Az első részben a legeltetés után, a negyedikben a legeltetés előtt a fűvet szénagyűjtés céljából le lehetett kaszálni.³⁴⁰

A megszabott legeltetési időszakokat csak az egyenlő minőségű és területű legelőrészek felosztása mellett lehetett pontosan betartani. Azonban, ha a természetes határok miatt az egyes legelőterületek jelentősen eltértek egymástól, valamint ha a legelők minőségileg lényegesen különböztek, akkor a megszabott sorrendet és a legelőrészek legeltetési tartalmát a helyi viszonyoknak megfelelően módosítani lehetett. Szükség esetén a legelők részben vagy akár teljesen kivonhatóak voltak a legeltetés alól.³⁴¹

A legeltetési évad alatt a legelő állapotát állandóan meg kellett figyelni, és ha az időjárás vagy a fűtermés mennyisége miatt a legeltetés időtartamát módosítani kellett, akkor azt helyben lehetett megfelelően szabályozni. Az eltérést az általános szabályzattól kellően meg kellett fontolni, ami lehetőleg 5-10 naptól nagyobb nem lehetett.

A megszabott használati időtartamon kívül azt az elvet kellett figyelembe venni, hogy a legelő egyenletes kihasználása céljából a teheneket két egymást követő napon ugyanarra a területre ne hajtsák ki. Különösen arra kellett ügyelni, hogy a ki- és behajtásnál a szarvasmarha mindig más úton járjon a tanya környékén. Nedves időjárás esetén a szárazabb, szárazságkor pedig a nedves legelőrészek voltak használatosak.

Rendszeres pásztás legeltetésnél a szarvasmarhát a terület széle mellett hajtották fel, és úgy hajtották le, hogy a csorda fele mindig a még le nem legelt, fűvel benőtt részen járjon.

IV.2.3. Havasi tanyák kialakítása

A havasi gazdaságok jó működése, a megfelelő legelőjavítás céljából, az állatok elegendő táplálékhoz juttatása érdekében istállókat és havasi tanyákat kellett kialakítani, hogy rossz idő esetén valamilyen védelmet kapjanak és pihenhessenek. Azt tartották volna ideálisnak, ha a havasi gazdaság minden kialakított részegységében egy tanyát rendeznek be. Mivel azonban a havasi tanyákat rövid ideig használták, felszerelésük is költséges volt, így

³⁴⁰ KTÁL. F. 772., op. 7., od. zb. 44., f. 4.

³⁴¹ Uo.: f. 4.

elegendőnek tartották azokat minden részegység határánál létrehozni, azaz két részre egy tanyát kialakítani.³⁴²

A tanyahelyek létrehozására legalkalmasabbnak vélték a főgerincek alatti széltől védett lankás hegyormokat, fennsíkokat és völgykatlanokat, ha azoknak a talaja száraz volt, illetve ha a közelben ivóvizet lehetett találni vagy odavezetni. Mocsaras helyeken és völgyekben tanyák kialakítását nem javasolták, mivel ott járványok keletkezhetek.

A havasi tanyán lennie kellett az összes marha befogadására elegendő, hídlással megépített istállónak, akolnak, karámnak, a beteg állatok részére külön istállónak, a személyzet részére alkalmas lakóháznak, esetleg tejgazdaságra alkalmas helyiségnek, sertésólnak, bővizű itatóvályúnak. Az istálló kiegészítő részét képezte a szekérrel is megközelíthető trágyagödör.

A tanyákon minden felnőtt szarvasmarhára, illetve normáljóságra az istállóban 1,75 m² fekhelyterület és 0,2 méter hosszúságú itatóvályút számítottak. Az istállók belső részét legalább 6 méter szélesre és 2 méter magasra kellett kialakítani. Az aklokat, karámokat és betegistállókat a helyi viszonyoknak megfelelően építették meg.³⁴³

A Szkalánka-, Horiscse-, Hukliva- és Plaj-havasokon³⁴⁴ emelték az első épületeket, mindegyiken egy-egy istállót és lakóházat, összesen nyolc épületet. Az építkezésben Zürcher Herzog szaploncai gazdálkodó és állami bérlő birtokán emelt épületeket tekintették mintának.³⁴⁵

A kincstári birtokokon át a havasokra vezető utaknak a kijelöléséről, karbantartásáról vagy létesítéséről a kincstárnak kellett gondoskodnia.

³⁴² KTÁL. F. 772., op. 7., od. zb. 44., f. 3.

³⁴³ Uo.: f. 3.

³⁴⁴ A havasok Volóc környékén találhatóak:

Szkalánka – a Borzsa-havasok legmagasabb csúcsától (Plaj) nyugatra

Horiscse (a szövegben Hrobiscse szerepel, ami valószínűleg elírás lehet) – Jalova (Jávor, Ялове) falutól északnyugatra

Hukliva – az azonos nevű falu (Zúgó, Гукливи́й) közelében

Plaj – a Borzsa-havasok legmagasabb csúcsa (1334 méter), Volóctól délre.

³⁴⁵ Egán Ede Szolyván 1898. december 18-án szerződést kötött Demján Szimkó felsővereckei ácsmesterrel és Vizinger József várpalánkai kőművessel, hogy a havasokon a munkálatokat 1899. május 25-ig elvégzik. Az istállóknak 51 méter 40 cm hosszúnak, 9 méter 40 cm szélesnek és 2 méter magasnak kellett lenniük.

Három havason a lakóház hosszúsága és szélessége 7 méter 40 cm volt. A falak vastagságának mindenütt – az istállóknál és a lakóépületeknél egyaránt – 70 cm-nek kellett lennie. A lakóépületekben alul a gulyáslak, felül a tisztalak helyezkedett el. Az alsó rész magassága 2 méter, a felsőé 2 méter 50 cm volt. A Szkalánka-havason a ház hosszúsága és szélessége 5 méter 40 cm volt. A belmagassága megegyezett a többi havason emelt épületével.

Az építkezések kezdetén kőalapra kőfalakat (belülről deszkabéleléssel) szándékoztak emelni. Később azonban Demján Szimkó ácsmester javaslatára – az építkezés olcsóbbá tétele és egyben munkája értékének növelése érdekében – a kő alapzatra fából készítettek falakat. A javaslat valóban jelentős megtakarítást eredményezett, az előirányzott 2000 forintból csak 850-et használtak fel. A havasi építkezések összes költségét 10 043 forintra tervezték. KTÁL. F. 772., op. 1., od. zb. 88., f. 9–10, 19.

Állategészségügyi okokból, a járványok megelőzése érdekében előírták az itatóhelyek kialakítását. A tanyán kívül minden fordulóban itatóhelynek kellett lennie, a delelőhelyek közelében többnek is. Figyelembe kellett venni, hogy az állatok a vályút fel ne döntsék, abba bele ne mászhassanak, a környékét sárrá ne tapossák. Közvetlenül a szarvasmarhák patakából itatását nem javasolták, mivel a szomszagos állatok felzavarják a vizet, és nem jutnak tiszta vízhez.

Tavasszal, ősszel és esős időjárás esetén éjjelre a havasokon levő szarvasmarhát mindig istállóban, akolban vagy karámokban tartották, csak nappal hajtották ki a legelőre. Tartós szárazság vagy meleg időben éjjel is a legelőn hagyhatták, de csak akkor, ha nem voltak vadállatok a környéken. A fejős és növendék állatokra fokozottabban kellett figyelni, de a meddő állatok kint éjszakázhattak.

A legelő egyenletes trágyázása érdekében a havasok magasabban fekvő, szélvédett száraz helyeit kellett választani a szabadban történő éjszakázásra, ahonnan az esővíz a trágyát a mélyebben fekvő részekre is lemosta. Ugyanazon a helyen hét naptól tovább éjszakázni tilos volt.³⁴⁶

Késői vagy korai havazások, tartós esőzések és zivatarok esetén a szarvasmarhát a legelőn tartani egyáltalán nem lehetett, vagy esetleg addig, amíg jól nem laktak. Ilyen időjárási viszonyok alatt a készletben levő szénából kellett pótolni a szükséges táplálékot. A fejős tehenekre ebben az esetben is nagyobb figyelmet kellett fordítani, de a növendék vagy meddő állatok csak fölös szénakészlet felhalmozása vagy szükség esetén kaphattak enni az istállóban.

Ha a szénakészlet lehetővé tette, akkor kora tavasszal és késő ősszel a legelőre történő kihajtás előtt ajánlatos volt az összes állatnak egy kevés szénát adni, nehogy a nedvdús, deres fűvet az éhes állatok túlságosan mohón egyék, s azért bél- és emésztési bajaik legyenek. A beteg és gyenge állatokat a betegistállóban kellett etetni, amire széna hiányában a frissen kaszált fű is megfelelt.

Almot a havasi szarvasmarha csak kivételes esetben kaphatott, mivel a szükséges anyag a legtöbb havason hiányzott. A célszerűen, hídlással berendezett istállóban az állatok az alom hiányát könnyen elviselték, ha azonban az alomnak való a havasokon beszerezhető volt, azt az állatok pihenése és a trágya mennyiségének növelése szempontjából be kellett szerezni. Megfelelő alomnak tartották a havasokon levő nedves helyek és hegyi lápok sásos füveit, amelyet az állatok sem frissen lekaszálni, sem szénának megszáritva nem esznek meg, de kitűnő alomanyagoknak számított. Azok a területek, ha nem nagy kiterjedésűek voltak, akkor

³⁴⁶ KTÁL. F. 772., op. 7., od. zb. 44., f. 3.

növelték a havasok értékét, illetve lecsapolásuktól is eltekintettek, mivel az almozás folytán a trágya minősége is javult.

Az alomnak használt fűvet mindig magérés előtt kellett kaszálni, nehogy a csiraképes magvak a trágyával a legelőre széthordva a fűtermés minőségét rontsák.³⁴⁷

IV.2.4. A havasok karbantartása

A havasokon szétszórta fekvő köveket a termékeny terület növelése és a legelő javítása érdekében a legelő terméketlenebb helyein 2 méter átmérőjű, valamint 1 méter magas halmokba kellett összerakni kőfal mintájára.

A kövek összerakása a pásztorok feladata volt, akik ezért a munkáért halmonként mérsékelt díjazásban részesültek. A felhalmozott köveket az építkezésekhez, határok megjelöléséhez, gödrök kitöltéséhez használták fel.³⁴⁸

Ahol az érvényben levő gazdasági üzemtervek nem engedélyezték a legeltetést a havasi térség alatt közvetlenül elterülő erdőben, ott a havasokat el kellett keríteni. Abban az esetben viszont, ha a havasi legelő alatti erdőben az üzemtervek szerint a legeltetés engedélyezett volt, akkor az erdőterületet legeltetés céljából időről-időre a havashoz csatolták, s azt más legeltetés céljára nem adhatták ki. Több havas alján elterülő, összefüggő és legeltethető erdőt természetes határokkal osztották fel. Azokon a helyeken csakis a havasi legelőidőszak alatt lehetett legeltetni.³⁴⁹

Az erdő megjelölt határa felett a havas területén lévő bokrokra, egyedülálló fákra, facsoportokra és erdőfoltokra vigyázni kellett. Bekerítésüket lehetőség szerint javasolták, mivel a havasi gazdálkodásban, a legelőterület megfelelő karbantartásában és a talaj megvédésében fontos szerepet játszottak.

Ahol a földcsuszamlás veszélye nem állt fenn, engedélyezték a bokros területek kiirtását lejtő és szél irányára merőlegesen, 10 méter széles váltakozó pásztákban. Magas fennsíkon vagy lapos hegygerinceken a bokros területek az uralkodó szélirányra merőlegesen, kisebb-nagyobb csoportok kivételével, tarra vághatóak voltak.

A havasi erdőfoltok használatát tiltották. Azokból kidőlt vagy kiszáradt fa kivételével csak olyan fákat lehetett korlátozott számban a talajtól két méter magasságig felnyesni, illetve kivágni, amelyet az erdőgondnokság kijelölt. A fatenyészettel borított havas részekbe csak akkor lehetett szarvasmarhát behajtani, ha az állatokat veszély fenyegette vagy hirtelen elromlott az idő. Ezeken a helyeken a legeltetés tilos volt.

³⁴⁷ KTÁL. F. 772., op. 7., od. zb. 44., f. 5.

³⁴⁸ Uo.: f. 3.

³⁴⁹ Uo.: f. 6.

A tanyák környékén és legelőkön, ahol kevés fa volt, a meglévő fákat, facsoportokat és bokrokat védeni kellett, szükség esetén azokat bekeríthették. Ahol pedig hiányoztak, ott a védelmi intézkedések betartása mellett telepítésüket ajánlották. Ültetni bármilyen fát lehetett, de védőfának különösen a vörösfenyőt és a hegyi juhart találták alkalmasnak.

Azokat a területeket, ahol fennállt a földcsuszamlás veszélye, elsősorban a nedves helyeket, ki kellett vonni a legeltetés alól. A havas területén fát vágni csakis az erdőtiszt engedélyével és kijelölése mellett lehetett. Az engedély nélküli favágás erdőkihágást jelentett.³⁵⁰

A legelőn előforduló gyomokat és az állatok által nem kedvelt fűfajtákat megérés előtt le kellett kaszálni. Ezért a havasi személyzet felelt, s a munkáért külön jutalomban részesültek. A pásztorokat a gyomok kiirtása végett keskeny, ék alakú ásókkal szerelték fel. A hangyabolyokat, vakondtúrásokat szét kellett dobálni, és a kopár helyeket gyeptéglákkal kellett elfedni.³⁵¹

A megfelelő és rendszeres trágyázás elvégzésére minden havason legalább egy, a nagyobb havasokon 50 darab normál jószág után egy külön alkalmazottat, az ún. tanyást (tanyalegényt) kellett felfogadni, akinek munkája teljesítése céljából kapnia kellett egy alacsony kerekes taligát és a vontatáshoz szükséges vonóállatot teljes felszereléssel. A tanyás kötelessége volt az istállókat, aklokat, karámokat minden reggel gondosan kitakarítani, az összegyűlt trágyát a tartókba elhelyezni. Az istállók kitisztítása után, ha almot nem használtak, a trágyát naponta kihordták és szétterítették. Amennyiben használtak almot, akkor a tartókba rétegesen elhelyezték a trágyát, s annak átérése után – 14-20 nap múlva – hordták ki a legelőre. Száraz időben a rétegesen felrakott trágyát naponta meg kellett öntözni. A tanyák elhagyásakor az összes trágyát ki kellett hordani, s a tartóknak üresen kellett maradni. Ugyancsak a tanyás kötelessége volt a delelő és éjjeli pihenőhelyeken a trágyát összegyűjteni, valamint a kijelölt helyre elszállítani.³⁵²

A legelőrészek használata után a tanyás vezetése alatt a pásztorok bejárták a területet, a trágyalepényeket gereblyével elegyengették. Ez a munka a pásztoroknak is kötelessége volt. A rendszeres trágyázásért a tanyás volt felelős, valamint ő felügyelte, hogy a havasokon túltrágyázott hely ne legyen, mivel az rontotta a legelő minőségét.

A havas egész területét minden öt évben egyszer meg kellett trágyázni. A területek sorrendjét a helyi viszonyok figyelembe vételével a havast kezelő erdőtiszt állapította meg. A trágyázás a legsoványabb részeken kezdődött, és fokozatosan haladva az utolsó legelőrész

³⁵⁰ KTÁL. F. 772., op. 7., od. zb. 44., f. 6.

³⁵¹ Uo.: f. 3.

³⁵² Uo.: f. 6.

után ugyanarra a helyre tértek vissza. A széthordás megkönnyítésére a tanyáktól kiindulva utakat jelöltek ki, de csak a nehezen járható részeken, meredek lejtőkön vagy ingoványos talajon, mivel könnyű taligával a lankásabb részeken bármilyen irányba haladhattak.

A régi tanyahelyeken felhalmozott trágya a legelő műtermésének javításához szintén felhasználható volt. Ugyancsak javította a műtermést a havasokon előforduló zombékok iszapos földje, amit a kopár és köves részeken terítettek szét.³⁵³

IV.2.5. Állami és tulajdonosi kötelezettségek

A nagyobb szabású talajjavításokra, talajkötésekre, vízellátásra, lecsapolásra, öntözésre, istálló, ház- vagy útépitésre vonatkozó javaslatokat szolgálati úton lehetett beterjeszteni, és az építkezésekről az illetékes hatóság intézkedett.

A havasi legelőterületekre – a helytől függően változó fűbér miatt – külön szerződések vonatkoztak, amelyről a Hegyvidéki Miniszteri Kirendeltség vezetője megküldött egy példányt a földművelésügyi miniszternek. A fizetési határidő július 15-re és október 1-re esett.³⁵⁴

A Hegyvidéki Miniszteri Kirendeltség felügyelete alá tartozó havasok használati díját (a legeltetési bér, a pásztor fizetése, istállóbér és kezelési költség együttesen) a bárcák ellenében szedték be. A befizetett összeget egy normáljószág után, azaz egy felnőtt szarvasmarha után állapították meg.

Az összeget a legeltetési időszakban két egyenlő részben fizethették be, amiért a községi bírók feleltek. Minden község, illetve havasi legelő esetében megállapították a fizetési határidőket. Amennyiben a bérlők nem tartották be a határidőt, akkor peres úton, bírósági végzést követően hajtották be az elmaradt béreket. A kirendeltség megbízottjának jogában állt – a hatósági beavatkozás mellőzésével – a felhajtott állatállományból lefoglalni annyi állatot, amennyi értéke fedezte a tartozást.³⁵⁵

Megállapították a felhajtható állatok számát is, amiért szintén a községi előljárók feleltek. Mivel a pontos befizetésért felelősséget vállaltak, azért legeltetési kedvezményt kaptak: bizonyos számú állatot ingyen legeltethettek. Abban az esetben viszont, ha nem hajtották fel a megfelelő állatlétszámot a havasi legelőkre, akkor elveszítették ingyenes legeltetési jogukat.

A bérlőknek akkor is ki kellett fizetni a legelőbért, ha az állatok a legeltetési időben a rossz időjárás miatt leszorultak a havasi legelőkről, illetve nem követelhetek más legelőt

³⁵³ KTÁL. F. 772., op. 7., od. zb. 44., f. 7.

³⁵⁴ KTÁL. F. 772., op. 7., od. zb. 29., f. 1.

³⁵⁵ KTÁL. F. 772., op. 7., od. zb. 16., f. 7.

állataik számára. A bérlőknek kártérítést kellett fizetniük, ha fel- vagy lehajtáskor a jószágok idegen tulajdonosok földjén vagy erdejében kárt tettek.³⁵⁶

A befizetett összegek ellenében a kincstár fizetett minden, havasokhoz tartozó berendezést, karbantartást, beleértve gazdálkodás szempontjából fontos havasi utak fenntartását és újak létesítését, valamint a pásztorok és más alkalmazottak bérét.

A helyi érdekek figyelembevételével a kincstári havasok közül a Hegyvidéki Miniszteri Kirendeltség helyi megbízottján keresztül olyan havasokat jelöltek ki a környékbeli községek számára, amelyek állataik ellátására szükségesek voltak. Az állatokat nem, ivar és kor szerint legeltették.

A kincstárral kötött megállapodást, a havasok marhabírását, egy normál jószág után fizetett összeg nagyságát minden év január 1-ig ki kellett hirdetni a községekben, valamint azt a napot is, amikor az erdőigazgatóság és a miniszteri kirendeltség megbízottja az állatok összeírása végett a községekben megjelent. Az állatösszeírásokat március 15-ig kellett elvégezni.³⁵⁷

A községek előljárói ennek érdekében gyűlést hívtak össze, a lakosságot tájékoztatták, és megválasztották az állatok összeírásánál közreműködő négy férfit. Figyelmeztették az állatok tulajdonosait arra a kitűzött határidőre, amikor személyesen vagy megbízottaik által bejelentették az állatokat. Az összeírás alkalmával a kincstári szarvasmarhát legeltetni kívánó birtokosok az összes lábasjószágukat kötelesek voltak állatnemek szerint bejelenteni és összeírni.

Az összeírásra kitűzött határidő alatt az erdőigazgatóság megbízottja, a hegyvidéki kirendeltség helyi megbízottja, a községi előljáróság és az állattulajdonosok képviselői a jelentkezőket külön íven, a jelentkezés sorrendjében jegyzékbe vették annak figyelembevételével, hogy bizonyos havasokra csak olyan fajtájú, nemű és korú állatokat hajthattak fel, amelyeket az erdőigazgatóság és a Hegyvidéki Miniszteri Kirendeltség már korábban kijelölt. Amennyiben a bejelentéseket követően a havas marhabírásától nagyobb legelőre volt szükség, akkor a többlet állatállományt a többi, még nem túlterhelt havasok között osztották szét. Ha általános volt a túljegyzés, akkor a kihajtható állatok számát a meghatározottra kellett csökkenteni. Elsősorban az üzletszerű állattartással foglalkozók állatait utasították vissza részben vagy teljesen. Ezt követően a legtöbb állatot bejelentett földművesek állatainak legeltetését korlátozták, amennyiben a megszabott marhabíráson felül

³⁵⁶ KTÁL. F. 772., op. 7., od. zb. 44., f. 7.

³⁵⁷ Uo.: f. 7.

voltak. Egyenlőség esetén sorshúzással döntöttek arról, kinek a szarvasmarháját törlik a bejelentésből.³⁵⁸

Akik az állami akcióval szemben ellenállást tanúsítottak vagy közönyösek voltak, akár önként, akár rábeszélésre tették, azok állatait mindenképpen törölték a jegyzékből.

A bejelentkezési ívek lezárása után utójelentkezéseket csak akkor lehetett elfogadni, ha a felvett állattulajdonosok közül valaki visszamondta a legeltetést vagy a megüresedett helyet már újból be lehetett tölteni. Abban az esetben, ha valamelyik havasra a meghatározott állatállománytól kevesebbet jelentettek be, akkor az erdőigazgatóság és a Hegyvidéki Miniszteri Kirendeltség helyi megbízottjának hozzájárulásával más községből is terelhettek oda állatokat. A bejelentésekről részletes jegyzőkönyvet vezettek, amit az erdőigazgatóság, a miniszteri kirendeltség megbízottjai, a községi előljáróság és a gazdák képviselői írtak alá. Ha nyolc napon belül nem érkezett panasz, akkor a jegyzőkönyveket és a bejelentkezési íveket az erdőigazgatóság jóváhagyta. A felmerült panaszok elbírálására a miniszteri kirendeltség véleményének meghallgatásával az erdőigazgatóság volt illetékes, amely minden összeírással kapcsolatos ügyben határozott. Amennyiben az erdőigazgatóság és a Hegyvidéki Miniszteri Kirendeltség között nézetkülönbségek adódtak, akkor az ügy a földművelésügyi miniszter elé került.

A jóváhagyott bejelentési íveket, amelyeken feltüntették az állatok fajtáját, nemét, korát és számát, a községi előljáróságnak elküldték, és a községben legkésőbb április 1-ig kihirdették.³⁵⁹

Pontosan meghatározták a havasi személyzet létszámát. A havasokra felhajtott szarvasmarha őrzésére, gondozására és együttes használat esetén a fejéshez szükséges pásztorokat az állattulajdonosok választották meg. A kincstárnak csak jóváhagyási joga volt, amit az erdőigazgatóság és a hegyvidéki kirendeltség meghallgatásával gyakorolt.

Orvvadászok, iszákos vagy megbízhatatlan emberek, valamint olyanok, akik korábban munkájukat rosszul végezték, pásztorok vagy más havasi alkalmazottak nem lehettek. A megválasztott személyeknek munkásigazolvánnyal vagy cselédkönyvvel kellett rendelkezniük.

A havasokra felhajtható állatok tulajdonosai a községi előljáróság közreműködésével, szavazással választották meg a havasi személyzetet, és az erdőigazgatóság jóváhagyásával megegyeztek velük a díjazásban. A választás eredményét bejelentették az illetékes erdőgondnokságnak, amely jóváhagyás végett betérjesztette az erdőigazgatóságnak. A személyzetet jóváhagyás esetén megegyezés szerint felfogadta. A szerződést a községi

³⁵⁸ KTÁL. F. 772., op. 7., od. zb. 44., f. 8.

³⁵⁹ Uo.: f. 8.

előjáróság a személyzet munkásigazolványába vagy cselédkönyvébe bejegyeztette, s ezután beküldte az erdőgondnokságnak. A kincstár vagy a Hegyvidéki Miniszteri Kirendeltség részéről esetlegesen felmerült kifogás esetén a személyzetet részben vagy teljes egészében újraválasztották.³⁶⁰

A megválasztott egyénekért felelősséget anyagi és erkölcsi tekintetben egyaránt az állattulajdonosok viselték. A legeltetések következtében általuk elkövetett szabálysértések vagy bármilyen károk után kiszabott büntetésért, kártérítésért vagy bírságért felelősséggel tartoztak. Az állattartók a pásztorok bérét havasonként külön-külön állapították meg, amit havi részletekben a kincstár fizetett. Kiadásával a legeltetési idényben kizárólag a havast felügyelő erdőtiszt rendelkezett.

Azokat a személyeket, akik nem feleltek meg vagy engedetlenek voltak, az erdőtisztnek jogában állt megbírságotni vagy elbocsájtani. A megürült helyet ugyanúgy, ahogyan az előző munkás viszonylatában történt, választások révén lehetett betölteni.

A havasi személyzet létszámát úgy határozták meg, hogy minden önálló havasi gazdaság rendelkezett egy számadóval és egy kisbojtárral. A tanyást a kincstár alkalmazta, ezenkívül egy pásztort számítottak minden 15 normáljószág után, valamint 60-70 darab ökör, rideg- és növendékmarha után. A személyzet alkalmazásánál azonban mindig a helyi körülmények voltak az irányadók.³⁶¹

Azoknak a tulajdonosoknak, akik fejős állatot tartottak a havasokon, még a személyzet megválasztása előtt meg kellett határozniuk, hogy a tejhozamot miképpen fogják használni és a tejtermékeket értékesíteni. Nézeteltérés esetén, amennyiben nem tudtak megállapodni, a fejős állatok arányának számbavételével szavazás döntött az értékesítésről.

Tejhasználat és értékesítés tekintetében a tulajdonosoknak szabad rendelkezési joga volt, és arról maguk, saját költségükön gondoskodtak. Ha azonban a tejgazdaságot szövetkezeti alapon szervezték meg, akkor a kincstár a hegyvidéki kirendeltség közreműködésével szakértő sajtimestert vagy juhászt alkalmazott, valamint a szükséges berendezések beszerzését támogatta. Az erre a célra felvett személyzet fizetését és a berendezés költségét állatonként elosztva, a legeltetési bárca kiváltásával egyidejűleg kellett befizetni. Azok a tejszövetkezetek, amelyek a királyi törvényszék által jóváhagyott alapszabályzattal rendelkeztek, a költségeket a tejjövedelemből is kifizethették.

³⁶⁰ Uo.: f. 9.

³⁶¹ KTÁL. F. 772., op. 7., od. zb. 44., f. 9.

IV.2.6. A szarvasmarhák felhajtása a havasokra

A szarvasmarhák felhajtásáról az időjárás figyelembevételével a havast kezelő erdőtiszt a községi előjárókkal egyetértésben határozott. Az időpontot 14 nappal korábban a községi előjáróság kihirdette, és a felhajtás napjáig minden állattulajdonos köteles volt kiváltani a legeltetési bárcát. A bárcát névre szólóan állították ki, másra nem lehetett átruházni. A havasra felhajtott marhát más havason vagy községben levő állattal kicserélni nem volt szabad.³⁶²

A felfogadott pásztorok a felhajtás előtt hat nappal kötelesek voltak az erdőtisznél jelentkezni, attól kezdve annak rendelkezése alatt álltak, valamint a kapott rendeleteket, utasításokat kötelesek voltak pontosan betartani. A pásztorokat először a havasi tanyák rendbehozatala végett felküldték a havasra, akik felhajtás napján átvették a gondozásukra bízott szarvasmarhát, amiért felelősséggel tartoztak az állatok tulajdonosainak.³⁶³

A felhajtásról az állattulajdonosok maguk gondoskodtak. Határidő előtt és határidő után tilos volt állatokat felhajtani a havasra. A marhák felhajtására használható kincstári birtokokon átvezető utakat az erdőtiszt határozta meg, és csak arra lehetett felhajtani az állatokat.

A legeltetés folyamatát a kincstár szabályozta a Hegyvidéki Miniszteri Kirendeltség által. Az állattulajdonosoknak abba semmilyen beleszólási joguk nem volt, azonban bármikor megsemmisíthették szarvasmarháikat és a gazdaságot. A havasi alkalmazottak is a kincstár szolgálatában és ellenőrzése alatt álltak, kötelesek voltak a megállapított szabályokhoz alkalmazkodni. A szarvasmarháiban bármilyen okból bekövetkezett károkért a kincstár felelősséget nem vállalt.

A havasokon legelő állatok részére szükséges sóról, zabról és korpáról az állattulajdonosoknak kellett gondoskodni.

A havasi évad alatt a szarvasmarhát az igazolt tulajdonos csak az erdőtiszt külön engedélyével vehette át.

Ősszel a felelős erdőtiszt a községi előjáróval együtt szabta meg a havas elhagyásának és az állatok lehajtásának végső időpontját, azt nyolc nappal korábban közhírré tette a falusi előjárósággal az állattulajdonosok számára. A szarvasmarhát a birtokos igazolt megbízottjai részére átvételi elismervény ellenében adták át. A lehajtásra csak az erdőtiszt által kijelölt utak voltak használhatóak. A megszabott határidőn túl tilos volt a havasokon szarvasmarhát tartani.

³⁶² KTÁL. F. 772., op. 7., od. zb. 44., f. 9.

³⁶³ Uo.: f. 9.

A havasok elhagyása előtt a pásztorok a havasi tanyákat, istállókat és a felszerelést kötelesek voltak rendbehozni, az erdőgondnokság megbízottjának átadni, valamint a trágyázást elvégezni.

Az erdőgondnokságok feladata volt az elhullott állatokról, a kényszervágások okairól, az elhullott állatok értékéről, a hús, bőr értékesítésének módjáról, a beszedett pénzüsszegekről havasonként elkülönítve pontos beszámolót készíteni, amit az erdőhatóságnak minden év október 15-ig kellett betérjeszteni.³⁶⁴

1901-ben a havasi legelők nagyobb részét Bereg megyében már bárcázás útján hasznosították. Amíg a korábbi években a legelőket bérbé adták, akkorra már csak a megye északkeleti részén, a galíciai határhoz közel fekvő havasi legelőket adták ki teljes egészében bérbé, ami a havasi legelőterületeknek mindössze a hatod részét képezte.³⁶⁵

1903-ban a máramarosi kincstári havasokból – amelyek a Máramarosszigeti Magyar Királyi Erdőigazgatóság és a Bustyaházai Magyar Királyi Erdőhivatal felügyelete alá tartoztak – 24 390 holdon kezdődött el a rendszeres havasi gazdálkodás, amelyekre az állatok számbavétele, elosztása és felhajtása a kirendeltség közreműködésével történt.³⁶⁶ 1906-ra a bárcázás révén hasznosított máramarosi havasi legelők területe kb. 60 ezer holdat tett ki.³⁶⁷

1908-ban Bereg megyében a 18 állambérleti havasra mintegy 40 község gazdálkodója 149 üszőt, 49 tehenet, 24 bikát, 230 vegyes növendékmarhát, 4683 ökröt, 45 lovat, 12 csikót és 7083 juhot hajtott fel, ami normáljószágokra átszámítva 5809 állatot jelentett.³⁶⁸ A kirendeltség közvetlen felügyeletet alá tartozó havasok területe 1909-ben 7282 kat. hold 255 négyszögölet tettek ki, míg a kb. 60 ezer holdat kitevő máramarosi havasok bárcázás útján történő hasznosítása továbbra is a tevékeny részvételükkel zajlott. Ugyancsak a miniszteri kirendeltség közreműködésével vették számba azokat az állatokat, amelyeket az Ung megyei havasi legelőkre hajtottak fel.³⁶⁹

Az állambérleti havasok 1910-ben összesen 5738 kat. hold 601 négyszögöltre terjedtek ki. A Schönborn-Buchheim uradalommal a kincstár az 1909. év végén megújította a szerződést, aminek következtében egyes hegyvidéki területek visszakerültek a hitbizományi birtokhoz, amelyekért cserébe máshol jelöltek ki bérelhető földeket. Abban az évben a havasokra 336 üszőt, 2130 ökröt, 50 tehenet, 20 növendék bikát, 12 csikót, 110 lovat és 6736

³⁶⁴ KTÁL. F. 772., op. 7., od. zb. 44., f. 10.

³⁶⁵ MNL. K 26. 1902–XXXI–1134.

³⁶⁶ KAZY József: 1904. 25. o.

³⁶⁷ KTÁL. F. 772., op. 5., od. zb. 90., f. 8–9.

³⁶⁸ KAZY József: A hegyvidéki gazdasági akció 1908. évi működésének ismertetése. Budapest, Pallas Részvénytársaság Nyomdája, 1910. 14., 17. o.

³⁶⁹ KTÁL. F. 772., op. 5., od. zb. 131., f. 13. Az Ung megyei havasi legelők területéről nem közölnek adatokat a kirendeltségi jelentések, mindössze arra utalnak, hogy azokat a kincstár biztosította.

juhok felhajtottak fel, ami 3393 normáljószágoknak felelt meg. 1909-től csökkent a felhajtott állatok száma és létszámuk 1910-ben sem érte el a legelők marhabírást (4837 normáljószág). Az állatok számának fokozatos apadása a takarmányhiány miatt következett be, illetőleg a szarvasmarhák ára magasra emelkedett és a gazdák állatállományuk egy részét eladták. A juhok száma viszont jelentősen emelkedett, a megállapított 3900 helyett a legelők kihasználása érdekében 6736 darabot hajtottak fel.³⁷⁰

A havasi legeltetés a hegyvidéki gazdálkodás piacra való termelésének a kezdetét jelentette. A hegyvidéki akció elsődleges célja az emberek megélhetésének a biztosítása, az önálló gazdálkodás megszervezése volt. A legeltetett állatok tejtermékeinek a hasznosítása az állami felügyelet alatt álló havasokon azonban már kilépett a zártkörű gazdálkodás kereteiből.

A havasokra felhajtott állatok mivel a legeltetési időben nem tértek haza, a megtermelt tejből sajtot vagy – ritkábban – vajot készítettek értékesítés céljából. A kapott pénzüsszegekből nemcsak a termékeket elkészítő személyeket fizették, valamint biztosították az ehhez kapcsolódó munkálatok költségeit, hanem még a fennmaradt jövedelmet arányosan szétosztották a gazdák között. Az állattartók számára a havasi legeltetés ezáltal nemcsak kiadást jelentett, hanem anyagi juttatásban is részesültek azon túl, hogy állataik megfelelő ellátást kaptak.

IV.3. Egán jelentése az 1900. évi működésről

Egán Ede az 1900. évi működésének beszámolójában kihangsúlyozta a kirendeltség tevékenységi körét, ami a lakosság földterületekhez juttatását jelentette bérletek által, az állatállomány javítása, a gazdálkodás kialakítása az éghajlatnak és domborzati viszonyoknak megfelelően és az uzsora visszaszorítása olcsó hitel nyújtásával.³⁷¹

A Schönborn-féle hitbizományi uradalomtól a bérbetett földterületek nagysága több mint 465 holddal növekedett, aminek következtében további négy községre terjedt ki az akció és mintegy 200 rutén földműves jutott vagy szántóföldhöz, vagy az állataik számára lett biztosítva a legelőterület.

Szarvasmarha tenyésztés céljából, Tirolból 292 inthali üszőt hozattak, bár a behozatalt akadályozta az ott kialakult száj és körömfájás. Az üszöket 44 községben osztották ki négy évi 4 százalékos kamattal, az akció továbbterjesztésének jegyében többnyire Máramaros és Ung megyében. Ezen kívül a hegyvidéki községek között kiosztottak 171 borzderes bikát,

³⁷⁰ KTÁL. F. 772., op. 2., od. zb. 822., f. 19–20.

³⁷¹ KTÁL. F. 7., op. 1., od. zb. 31. f., 1–9.

abból 130-at szintén Tirolból hozattak, 41-et pedig hazai tenyésztőktől szereztek be. A behozott állatoknak és az azoktól származó növendékmarháknak ingyenes legeltetést biztosítottak. Két gulyába osztva és a beregmegyei állami kerülethez tartozó havasi legelőkön tartották őket a nyár folyamán. A legelők használata 7200 koronába került, a gondozási és pásztortartási költségek 2169 korona 76 fillért, összesen 9369 korona 76 fillért tettek ki.³⁷²

A lónevelést a hegyvidéken teljesen kezdetleges állapotúnak tartotta Egán,³⁷³ azonban figyelembe vette azokat a körülményeket, hogy egyes vidékeken a lakosság „állandó fuvarozással szerzi meg a lét fönntartásához szükséges eszközöket”, ezért a fogarasi ménésbirtokról 2 lipicai lovat szállítottak a szolyvai kirendeltség felügyelete alá, amelyek ingyenesen biztosították a gazdák lovainak fedezését.³⁷⁴

A juhtenyésztésnek nagy hagyományai voltak a hegyvidéken, de a legelőterületek összeszűkülése következtében az 1870-es évektől az állatállomány lecsökkent, ami 1895-ig folyamatosan tartott. Ez a tendencia országos viszonylatban is jellemző volt a juhok tartására.³⁷⁵ Fejlesztési kísérletként a szolyvai járás két községében (a miniszteri biztos nem nevezte meg azokat) 72 anyajuhot és két kost osztottak ki.

A gazdaságok gépesítése érdekében Bereg vármegyében 21 község részére 5 szelelőrostát, 14 különféle magtisztítót és 18 konkolyozógépet féláron, három éves részletfizetéssel adtak át. Néhány gazdát – elsősorban lelkészeket – méhészeti felszereléssel láttak el.

1899-ben a hegyvidéken a középeستől alacsonyabb volt a termésátlag, egyes vidékek „ínséggel való küszködése” és a termelés növelése céljából olcsón jó vetőmagot osztottak ki. Bereg, Máramaros és Ung megyék 92 községében mintegy 4000 kistermelő jutott 759 mázsa zab, 479 mázsa tengeri, 2575 mázsa burgonya, 50 mázsa rozs, 515 kg komócsin és 4607 kg lóhere vetőmaghoz. A vetőmagok beszerzési ára 38 244 korona 34 fillér volt, a kiosztás

³⁷² KTÁL. F. 7., op. 1., od. zb. 31. f., f. 4.

³⁷³ Egán Ede egyik levele alapján – amelyet 1899-ben írt gróf D' Orsay Olivér ménésparancsnoknak Mezőhegyesre – feltételezhetjük, hogy kiválóan értett a lovakhoz és a lótenyésztéshez. 7 és fél éven át volt Nyugat-Poroszországban birtoka, s ottani tevékenysége egyik fő céljának tekintette a magyar lovak megkedveltetését a nyugat-poroszországi gazdákkal. Akkoriban a német kormány a hadsereg fokozódó igényeit úgy próbálta kielégíteni, hogy a hagyományos kelet-poroszországi lovak beszállítói mellett a nyugat-poroszországi gazdákat is támogatta a lótenyésztésben. Egán kapcsolatait felhasználva (többek között személyes ismerőse volt von Gossler egykori miniszterelnök) elérte azt, hogy a nyugat-poroszországi tenyésztők hivatalosan, a kormánytól kapott pénzügyi támogatást a budapesti árveréseken mezőhegyesi és kisbéri kancák vásárlására fordítsák. Azzal érvelt, hogy olyan tulajdonságokat kell kitenyésztetni Nyugat-Poroszországban, amilyenek a kelet-poroszországi lovakban – minden előnyük mellett – nincs meg. A magyar lovak erőssége a szívósság, az ellenálló képesség, a nagyobb sebesség és a kitartás. Ezt a Bécs–Budapest távlovaglás eredménye is alátámasztotta. Maga Egán is minden év tavaszán a tenyésztőkkel ellátogatott a vásárokra, magyarországi ménesekbe és segítségével kancacsikókat vásároltak. KTÁL. F. 772., op. 7., od. zb. 14., f. 1.

³⁷⁴ KTÁL. F. 7., op. 1., od. zb. 31. f. f. 3.

³⁷⁵ SZUHAY Miklós: A mezőgazdaság kapitalizálódása 1848–1918. In: A magyar agrártársadalom a jobbágyság felszabadításától napjainkig. Budapest, 1998. 137–161. o. Szerk.: Gunst Péter. A dokumentumot idézi: Magyar gazdaságtörténeti szöveggyűjtemény. XVIII-XX. század. Aula Kiadó, 2003. 260 o.

további 5263 korona 80 fillérbe került, ami összesen 43 508 korona 14 fillér tett ki. Ezzel szemben a gazdáktól kért összeg 29 917 korona 6 fillér volt. A különbség abból adódott, hogy a kiosztással járó költségeket Egán Ede teljes egészében a kirendeltség terhére számolta el, másrészt a legszegényebbeknek a burgonyavetőmagot nagy árengedménnyel osztotta ki.³⁷⁶

A lakosság keresetének a biztosítása végett 1900-ban a tavasz kezdetétől őszi mintegy 600 ember kapott munkát a mezőhegyesi ménesbirtokon mint arató és mezei munkás, akik ott élelmezésben részesültek és 80–160 korona megtakarított keresettel tértek haza. Zürcher Herzog szaploncai mintabirtokán négy fiatalember vett részt gazdasági képzésen, akik ellátását a kirendeltség finanszírozta.³⁷⁷

Intézkedéseket fogantatosítottak a gyümölcsfa-telepítések végett. A községi és az egyéni kérélmeket igyekeztek teljesíteni és tervbe vették a szolyvai faiskola kibővítését, megkezdték talajának a feljavítását.

1900-ra 14 hitelszövetkezetet szerveztek meg, amiből az év elején 12 működött. A kirendeltség támogatásával létrejött szövetkezetek közül egy volt Máramaros vármegyében, a többi Bereg vármegyében tevékenykedett. A hitelszövetkezetek és a velük együtt szerveződő áruraktárak támogatásában jelentős részt vállalt a Hegyvidéki Miniszteri Kirendeltség.³⁷⁸

Egán Ede jelentése végén kiemelte, hogy „a megindított segély akció a lakosságot nemzetiségére és vallására tekintet nélkül részesíti a megélhetésére szolgáló eszközökben”. A lakosság számarányához képest a keresztény lakosság 16 százaléka, az izraelita lakosság 18,5 százaléka részesült a földbérlet és a havasi legeltetés kedvezményében, ingyen széna kiutalást kizárólag 85 izraelita család kapott.³⁷⁹

IV.4. A hegyvidéki miniszteri kirendeltség Munkácsra költözése

1897-től a folyamatosan bővülő, hatáskörét egyre szélesebb területre kiterjesztő hegyvidéki miniszteri kirendeltség a megfelelő munkakörülmények kialakítása végett 1901-ben Szolyváról Munkácsra költözött.³⁸⁰ Egán Ede a földművelésügyi miniszternek 1901. január 25-én és február 5-i írott leveleiben beszámolt azokról az előkészületekről.

³⁷⁶ KTÁL. F. 7., op. 1., od. zb. 31., f. 4–5.

³⁷⁷ Uo.: f. 6.

³⁷⁸ A hitelszövetkezetek, áruraktárak és áruboltok részletesebb taglalása munkám egy külön fejezetében kapott helyet (lásd a VI. fejezet 2. és 3. pontjait).

³⁷⁹ KTÁL. F. 7., op. 1., od. zb. 31., f. 8.

³⁸⁰ Magyar Nemzeti Levéltár. Földművelésügyi Minisztérium, Általános iratok – K 184. 1917. 1793 csomó, 190. tétel, 1583. alapszám.

Ezekben javasolta és egyben kérelmezte a hegyvidéki miniszteri kirendeltség központjának 1901. október 1-től Szolyváról Munkácsra történő áthelyezését.³⁸¹

A miniszteri biztos a központ áthelyezése ügyében megbeszélést folytatott Bereg megye főispánjával, Hagara Viktorral, aki egyben a Bereg megyei véleményező bizottság elnöke is volt és szintén támogatta a székhely áthelyezését.

A központ Munkácsra történő áttelepítése mellett több érv is szólt, amit Hagara Viktor pártfogolt:

- a) közel feküdt a beregi hegyvidékhez, két szolgabírói járásnak is központja volt,
- b) székhelyet adott az uradalmi igazgatóságnak,
- c) Ungvárról könnyebben elérhető volt,
- d) vasúti összeköttetése, mivel főútvonalon feküdt, jobb volt, mint Beregszászé. Budapestről Munkácsra egyenes útvonalon el lehetett jutni, míg Beregszásznak ilyen összeköttetése nem volt,
- e) a főispán természetesnek találta a Munkácsra történő áthelyezést, s attól tartott, hogyha Beregszászba helyeznék a kirendeltség központját, akkor az a nyilvánosságban és az országgyűlésben is „ellenző hangulatnyilvánításra” adhatna okot.

Egán elsősorban az elérhetőség és az összeköttetések lehetőségét hozta fel konkrét érveként a munkácsi áthelyezés előnyeit részletezve:

- 1) Beregszász és Budapest között naponta 3 vonat közlekedett gyorsvonati összeköttetés nélkül, addig Munkács és Budapest között 4 járat volt gyorsvonati kapcsolattal. Jelentős különbség a menetidő tekintetében nem volt, valamivel gyorsabban lehetett megtenni a Munkács-Budapest útvonalat.
- 2) Munkácsról Ungvárra utazás tekintetében is ugyanaz volt a helyzet. Négy járat közlekedett oda-vissza, míg Beregszász–Ungvár vonalon három vonat tette meg az utat. A máramarosszigeti útvonalat viszont egy órával gyorsabban lehetett megtenni Beregszászról kiindulva. Beregszász városa azonban nem volt érintett a hegyvidéki akcióban. Figyelembe kellett még venni azokat a körülményeket is, hogy a szolyvai járásban felmerülő ügyek intézését a közelebb fekvő Munkácsról könnyebben el lehetett végezni, mivel Beregszász kétszer olyan távolságra esett, valamint a szolyvai áruraktári hitelközpont és a szolyvai intézőség működése is egyszerűbben ellenőrizhetőek voltak.

³⁸¹ A levél kiegészítése volt az 1900-as évről szóló jelentésnek, amit a miniszteri biztos 1901. január 24-én továbbított a minisztérium részére.

3) Egán Ede még arról a nem hivatalos, de szervezés tekintetében fontos körülményről is említést tett, hogy Beregszászban sem hivatalos helységek, sem a kirendeltség tisztviselői számára szükséges lakások nem álltak rendelkezésre.

A hitbizományi uradalommal folytatott tárgyalások alapján a kirendeltség eleinte abban bízott, hogy az uradalom tulajdonát képező majorban a kirendeltség hivatala és a tisztviselői lakások is elhelyezhetőek lesznek. A későbbiekben viszont kiderült, hogy a lakások egy részét bérlik, más részét pedig a hitbizományi uradalom tulajdonosa az akkori lakójának adományozta, s azért a lakásokat a tisztviselők számára nem lehetett megszerezni. A lakásokat azonban Munkácson az utolsó negyedévtől (ahogyan Egán nevezte – „lakbérnegyedétől”) bérelni lehetett. A Munkácsra történő áthelyezés következtében Egán előnyösnek tartotta azt is, hogy a kirendeltség közvetlen kapcsolatot tarthatott fenn a hitbizományi uradalom igazgatóságával.³⁸²

Egán rendkívül fontosnak tartotta a kirendeltség köztisztviselőinek ellátását lakással, hogy a hivatalos ügyeket megfelelő szinten tudják kezelni. A kirendeltség személyzete az ügyek sokfélesége és azonnali intézkedést igénylő teljesítésük végett pontos óraszámokban kifejezett fogadóórákat nem tarthattak, hanem a napnak bármely szakában készen kellett állniuk, hogy hivatalos munkájukat elvégezzék. Ezért – Egán véleménye szerint – a kirendeltség tagjainak egymáshoz közel, és lehetőleg a hivatalos helyiség szomszédságában kell lakással rendelkezniük.

A miniszteri biztos azzal a kéréssel fordult a földművelésügyi miniszterhez, hogy amennyiben mégsem sikerül lakást szerezniük a kirendeltség személyzetének, utalják ki számukra az őket megillető lakpénzt és az irodahelyiségek bérbevételéhez a megfelelő összeget.

A helyi megbízottak számára is kérelmezte a lakások biztosítását, mivel a részükre megállapított lakbérösszegnek a kétszereséért tudtak volna megfelelő lakást szerezni azokban a városokban, ahová irányították őket. A 75 százalékos napidíj-pótlékot sem tartotta elegendőnek, mivel a folytonos utazásokkal egybekötött tevékenységük következtében azt teljesen elköltik.

Felmerült a kirendeltség esetleges további működése Szolyván. A miniszteri biztos úgy érvelt a maradás ellen, hogy a kibővülő akcióba bevont három beregi járástól Szolyva távol esett. Ungvár, Máramarossziget és Budapest felé nehéz a közlekedés, a Munkácsról induló és érkező vonatok közül kettőnek nem volt Szolyván csatlakozása. Mindez rendkívül megnehezítette a kirendeltség központjába beosztott tisztviselők utazását, de különösen a helyi megbízottak jelentéstételét és az utasítások eljuttatását, amit jelentősebb idővesztéssel

³⁸² MNL. K 184. 1917-1793-190-1583.

és nagyobb költséggel lehetett volna megtenni. Más részről Munkácson szervezés alatt állt a hitelszövetkezetek központi áruraktára, amit Szolyváról szervezni, illetve a későbbiekben irányítani csak nagyon nehezen lehetett volna.

Szolyván a kirendeltség és a tisztviselők elhelyezését csak ideiglenesen tudták megoldani, s arra az időre is kénytelenek voltak a „legprimitívebb lakásokban valósággal meghúzódni”. Egy ideig még biztosítani tudta Egán a tisztviselői kar szállását, mivel a járásbírószékhelyt Szolyvára akarták helyezni és azért két házat az előző év őszén kibővítettek. A házakban bérelhető, „bár a legszerényebb követelményeket sem kielégítő” lakásokban kívánta elhelyezni a tisztviselőket a miniszteri biztos. Állandó elhelyezést csak a nagy költségekkel járó építkezések után lehetett volna biztosítani.³⁸³

A kirendeltséghez beosztott tisztviselőket a szolyvai régi tisztalakban helyezték el.³⁸⁴

Egyrészt a földrajzi fekvés, az elérhetőség és utazási lehetőségek, más részről a hivatali ügyintézés, munka- és lakáskörülmények voltak azok, amelyeket Egán szempontként hozott fel a kirendeltség központjának áthelyezése érdekében.

Szolyván a kirendeltség számára a lovak tartása 1901. október 1-jétől megszűnt. Állami telepeken helyezték el a kirendeltség központja számára fenntartott öt lovat és két pár lószerszámot. A községben maradt a fedeztetés céljából odavitt két mén, egy kocsi, a mezőhegyesi uradalom által ingyen átengedett kifutószekér (bricska), a nyergek és a hozzátartozó szerszámkészlet, amit a Szolyván szolgálatot teljesítő tisztviselők használtak. Ezért a miniszteri biztos felvetette még egy, a kirendeltség számára fenntartott lovaskocsi működtetését is. Munkácson volt elegendő bérkocsi, de azokat hosszabb utakra használni jelentős költséggel és bizonyos idővesztéssel járt volna. Azt is megjegyezte, hogy a „kirendeltség működése Munkácson a közönség nagyobb részéről a legerősebb kémkedésnek

³⁸³ MNL. K 184. 1917-1793-190-1583.

³⁸⁴ Egán Ede miniszteri megbízottnak az akkori irodahelység mellett egy kis szoba állt rendelkezésére lakásként, amely azelőtt a kirendelt segédfogalmazó lakása volt. Paris Frigyes, a helyettese és annak családja foglalta el az épület többi lakrészét, összesen négy szobát, egy konyhát és egy kamrát. A fennmaradó egy szobában volt az iroda a miniszteri megbízott és helyettese részére. Károlyi Endre intézőségi teendőikkel megbízott állami alkalmazott számára Egán szerződéses alapon 1901. október 1-jéig lakást bérelt. Boronkay Gyula miniszteri számellenőr részére szintén lakást bérelt 1901. november 1-jéig. Az istállóépületben elhelyezett nagyirodát az intéző és a pénztáros használta közös irodahelyiségnek. A szolyvai intézőséghez akkor szándékoztak odahelyezni egy családostól miniszteri számellenőrt. Egán két megoldási lehetőséget látott az elhelyezésre. Amennyiben a számellenőr október 1-jéig nem családostól költözne be, akkor lakásként szolgálhatott az udvari épületben fekvő nagyiroda melletti két szoba egyike, a másik lehetett volna vendégszoba. Azonban ha családostól költözik be a számellenőr, akkor éppen („véletlenül”, ahogy Egán megfogalmazta) a községben volt lehetőség lakást bérelni 200-260 koronáért október 1-jéig. 1901. október 1-jétől a kirendeltség központjának Munkácsra helyezése következtében Szolyván maradt Károlyi Endre és a számellenőr együttes elhelyezésére Egán a legolcsóbb lehetőségként a régi tisztalakat javasolta. Ehhez szükségesnek tartotta a tisztalak kibővítését két szobával egy konyhával és egy kamrával. A gazdasági-műszaki hivatalnak a helyi kiküldöttje az építkezés összegét kb. 5000 koronára becsülte. Az uradalmi igazgatóság vállalta az építkezés munkálatait azzal a feltétellel, hogy tíz év alatt azt a kincstár visszafizeti. A bútorközből és más berendezési tárgyakból felszerelték a két vendégszobát, a fennmaradót a munkácsi iroda felszerelésére használták fel.

van alávétve”.³⁸⁵ Az utazás során a bérkocsis folytonos jelenléte az útközben folytatott beszélgetéseket feszélyezte, valamint a hivatalos ügyek kibeszélése ártott a dolgok lebonyolításának. A kirendeltség biztonságosabb munkája tekintetében, valamint az utazás költségeinek alacsony szinten tartása miatt kérelmezte Egán a lótartás engedélyezését Munkácson.

A kirendeltséghez beosztott személyzet közül Egán helyettese, Paris Frigyes³⁸⁶ már korábban benyújtotta nyugdíjaztatás iránti kérvényét, 1901 elején szabadságot kért, állását szabadságának letelte után, január 30-án foglalta el.

Fischer Ödön gödöllői állami intéző 1901. február 28-án találkozott Egán Edével a munkácsi Csillag Szállodában, aki a téli időszakra nem hozta magával a családját és egyedül foglalta el a szállását.

³⁸⁵ MNL. K 184. 1917-1793-190-1583.

³⁸⁶ Paris Frigyes, volt csíkszeredai ügyész, egy ideig a Hegyvidéki Miniszteri Kirendeltség helyettes vezetőjének a tisztségét látta el. Munkája során nagyon hamar, kinevezése után mindössze néhány hónappal konfliktusba került Egánnal.

Állítása szerint még hivatali tisztségének elfoglalása előtt Balogh Vilmos miniszteri tanácsos jelenlétében Egán Edével megállapodtak abban, hogy hozzájárulása nélkül fontosabb ügyekben Egán nem intézkedik. Elsősorban a hitelszövetkezetek és a hitelszövetkezeti áruboltok megszervezésének módját kifogásolta. Véleménye szerint nem érték meg a gazdasági és szellemi feltételek az intézmények megalakítására, és a görögkatolikus egyház ráhatására létrehozott szövetkezeti rendszer csak felkavarta a hegyvidéken lakók érzelmeit. Többek között kifogásolta, hogy a hitelszövetkezeti áruboltok mindenki előtt nyitva állottak, ami szerinte ellentétben állt a kereskedelmi törvénnyel.

Másik vádpontja az volt, hogy Egán egyes hitelszövetkezetek tőkéjét iskolaépítésbe kívánta befektetni. Amikor tájékoztatta a miniszteri biztost a befektetések törvényellenességéről, akkor az építkezési költségek benyújtását görögkatolikus lelkészekre ruházta át, akik a kirendeltségtől követelték a megfelelő összegek átutalását a maguk számára.

Paris Frigyes 1901. április 24-én, miután összeszólalkozott Egánnal, elhagyta a miniszteri kirendeltség munkácsi hivatalát, Budapesten bepanaszolta a kirendeltség vezetőjét és vizsgálat lefolytatását kérte ellene Darányi Ignác földművelésügyi miniszternél. (In: Paris Frigyes: Tájékoztató a ruthén actionál való működésem felől. Márkus Samu Könyvnyomdája, Budapest, 1904. 20, 26–36. o.)

Balaton Petra munkájából arról értesülhetünk, hogy Darányi Kálmán a vizsgálatot megtagadta és Paris Frigyes 1901. június 15-én felmentette állásából (In: Balaton Petra: 2004. 36. o.).

A földművelésügyi miniszter, ha vizsgálatot nem is rendelt el, a körülményekről részletes beszámolót kért Egántól. 1901. május 19-én írott beszámoló-levelében a hegyvidéki akció vezetője arról tájékoztatta a földművelésügyi minisztert, hogy Paris jelentése a hitelszövetkezeti boltok alapszabályának meg nem értéséből vagy hibás értelmezéséből származtak. Az alapszabály nem az üzleti forgalmat korlátozta, hanem azt tiltotta meg, hogy a hitelszövetkezet „hitelműveleteit” nem tagokra kiterjessze. Egán szerint a forgalom emelésére törekedtek, mint bárhol a világon. A tömegesebb vásárlás csökkentette az árakat, amiből a hitelszövetkezeteknek csak előnye származott, és mindent törvényes keretek között hajtottak végre.

A másik vádpont ellen szintén tiltakozott Egán. A közoktatási minisztérium nagyszabású iskolaépítési munkálataiba kapcsolódtak be egyes hitelszövetkezetek, három hitelszövetkezeti elnök – Nátolya Mihály (Polena), Papp József (Zsdenyova) és Hrabár László (Hársfalva) – pedig magára vállalta az iskolájuk megépíttetését. Ennek érdekében hitelt vettek fel, s mivel a költségek fedezetét az állam biztosította, a későbbiekben a minisztérium, a készpénzek kifizetése során az elnököknek, pontosabban az általuk irányított hitelszövetkezeteknek visszatérítette az összeget.

A miniszteri kirendeltséget minderről nem értesítették időben, csak a versenytárgyalást megelőző napon tartottak raktárbizottsági gyűlést. Akkor a központi áruraktár pénztárából kiutalták a még szükséges 3500 koronát, amiből törvény által előírt óvadékot a hitelszövetkezeti elnökök letették, s akik egy héten belül pótolták a kiutalt összeget. A hitelszövetkezeti elnökök vagyoni helyzete fedezetet jelentett az átutalásra.

Egán szerint a vádokban említett esetekről Paris Frigyes maga is meggyőződhetett volna személyes részvételével az üléseken vagy a dokumentumokból.

KTÁL. F. 772., op. 7., od. zb. 34., f. 2–4.

Miskolczy János nagybocskói főerdészt Egán Ede 1901. február 15-től a hegyvidéki miniszteri kirendeltség máramarosi megbízottjának szerette volna kinevezni a földművelésügyi miniszter engedélyével.

Egán korábban úgy vélekedett, hogy a máramarosi megbízotti tisztséget egy ideig függőben lehetne tartani. Azonban az ottani események arra készítették a gazdasági szakembert, hogy megfelelő engedéllyel megbízottat nevezzen ki a megye részére. A miniszteri biztos más esetben már beszámolt arról, hogy a megye vezetése részéről nem feltétlenül támogatták az akciót. A létrehozott hitelszövetkezetek fennállása kérdéssé vált, problémák felmerülése esetén a lakosság nem tudott kire támaszkodni, amit Egán előzőleg megígért számukra. Az állami havasi legelők bérbeadásának és az országos vásárok tartásának véleményezése sem volt megoldva. Egán Miskolczy főerdészt, mint sokévi munkájából kifolyólag tapasztalt és a társadalom által megbecsült személyt ajánlotta a miniszternek a kinevezés engedélyezésére.

A miniszteri jóváhagyásra azért volt szükség, mivel az év elején a Máramaros megyei főispán két hónapos szabadságát töltötte, aki egyben a megyei véleményező bizottság elnöke is volt. Abból kifolyólag a bizottság nem ülésezett és valószínűleg 1901. április 1-jéig a bizottsági elnök és a tagok a megbízott kinevezéséhez nem tudtak volna hozzájárulni. Ezért Egán a miniszternek küldött levele mellé csatolt még egy megfogalmazott táviratot is, amely Máramaros megye alispánjának szólt a hegyvidéki kirendeltség Máramaros megyei megbízottjának kinevezéséről, s amit a földművelésügyi miniszter küldött volna el a tervezet jóváhagyása után. Egán szerint távirati úton néhány nap alatt elintéződhetne egy olyan ügy, ami más esetben hónapokat venne igénybe.³⁸⁷

A megüresedett Ung megyei állás betöltésére a miniszteri biztos külön felterjesztést nyújtott be a földművelésügyi miniszternek, s a tisztségre Rochlitz Nándor ungvári magyar királyi főerdészt javasolta.³⁸⁸

Egán Ede megszervezte, de nem érte meg a Hegyvidéki Miniszteri Kirendeltség új központjának a megnyitását. 1901. szeptember 20-án hunyt el, feltehetően merénylet

³⁸⁷ MNL. K 184. 1917-1793-190-1583.

³⁸⁸ A szolyvai pénztárnoki állásra a miniszter jelölt ki egy személyt, aki Egán levelében nincs megnevezve. 1901 elején a hegyvidéki miniszteri kirendeltség szolyvai központjában dolgoztak és október 1-jétől Munkácson folytatták munkájukat:

1. Borostyánkői Egán Ede, miniszteri megbízott.
2. Páris Frigyes, megbízott helyettes.
3. Boronkay Gyula, minisztériumi számellenőr.
4. Kubaskó József, minisztériumi fizetéstelen számtiszt.

A szolyvai intézőségénél maradtak:

1. Károlyi Endre állami alkalmazott.
2. A számadási és pénztári munka ellátására a kirendelt miniszteri számellenőr.

következtében, bár az akkori hivatalos jelentés balesetről szólt (a helyszín közelében emlékművet állítottak, lásd: 8. melléklet, 3-4. kép).

1901. október 1-jétől a hegyvidéki miniszteri kirendeltség központja Munkács lett (lásd: 9. melléklet, 5-6. kép), de a vezetői tisztséget már egy másik kinevezett személy, Kazy József látta el.

IV.5. Gazdasági akciók Magyarország hegyvidéki régióiban

Az 1897-ben megkezdődött hegyvidéki akciót az 1902-ben elindított székelyföldi akció követte. Az akkori miniszterelnök, Széll Kálmán (1899–1903) pénzügyi támogatásban részesítette a gazdasági programokat. Állami támogatásként a székelyföldi gazdák segélyezésére 38 000 koronát, gazdasági egyesületek létrehozására 70 000 koronát utaltak ki, ami az alapját képezte a gazdasági programnak. A Földművelésügyi Minisztérium 1902. május 1-i rendelete alapján nevezték ki Sándor Jánost székely kormánybiztosnak. A kormánybiztossághoz beosztott miniszteri alkalmazott, dr. Koós Mihály kiküldetése előtt Munkácson tanulmányozta a hegyvidéki kirendeltség ügymenetét és addigi eredményeit. A székelyföldi akció kialakítása, szervezeti és működési szabályzatának kidolgozása szempontjából a hegyvidéki kirendeltség mintát jelentett. A későbbiekben is előfordult, hogy Marosvásárhelyről tapasztalatszerzés miatt Munkácsra utaztak.³⁸⁹

A kirendeltségek szabályzatának a kidolgozásában is példaként szolgált *A Hegyvidéki Miniszteri Kirendeltség helyi megbízottainak teendőiről szóló szabályzat* (lásd: 10. melléklet).³⁹⁰ Az egységes szervezeti és működési szabályzatot 1913-ban dolgozták ki (lásd: 11. melléklet).

A hivatal élén a miniszter által kinevezett tisztviselő állt, aki a kirendeltség személyzetének, valamint a hatáskörébe utalt hivatalok, intézetek vezetőinek és az önálló működésre jogosított hivatali közegeknek is a főnöke volt. Ő volt felelős a kirendeltség összes teendőinek pontos és helyes ellátásáért.

Úgyszintén a miniszter nevezte ki az állandó helyettest, aki a kirendeltség vezetőjének a távollétében vagy akadályoztatása esetén hatáskörében ugyanolyan felelősséggel önállóan intézkedhetett, de főnöke bizonyos esetekben az intézkedést fenntarthatta magának. Ha állandó helyettes nem volt kijelölve, akkor is időről-időre a miniszter nevezte ki helyettest. A kirendeltségek kellő gazdasági szakképzettséggel rendelkező személyzetét szintén a miniszter nevezte ki.

³⁸⁹ BALATON Petra: 2004. 45–49. o.

³⁹⁰ KTÁL. F. 772., op. 7., od. zb. 8., f. 1–8.

A miniszteri kirendeltségek bevételeit és kiadásait a házipénztárban rögzítették, a pénztárnoki és ellenőri feladatokat két tisztviselő látta el. A pénztári és számviteli utasítás szabályozta a pénztár kezelését és a teendők ellátását. A minisztérium által évenként jóváhagyott költségvetés biztosította a kiadások fedezését, de csak a működési tervzetben és a kiadott rendeletekben megállapított célokra. A megszabott összegek keretén belül gazdálkodhattak, vezetőik teljes anyagi felelőssége mellett.³⁹¹

A kezdetekben az akciók ügyeit Darányi Ignác földművelésügyi miniszter a minisztériumon belül az Elnöki Osztályhoz sorolta, amelynek élén Balogh Vilmos miniszteri tanácsos állt. Az ágazati kérdésekkel a megfelelő szakosztályok foglalkoztak. Darányi lemondása után Tallián Bélát nevezték ki földművelésügyi miniszternek, aki 1903. november 5-ei rendeletével létrehozta a kizárólag kirendeltségi ügyekkel foglalkozó IX. főosztályt, amely élére Balogh Vilmost nevezte ki. A politikai válságok után 1906-ban, Darányi Ignác második minisztersége alatt kezdtek ismét komolyabban foglalkozni a kirendeltségek ügyeivel. 1907-ben a IX. főosztályt több ügyosztályra osztották, 1908-tól a IX/A/1 ügyosztály irányította a hegyvidéki és székelyföldi, 1910-től a felvidéki akció ügyeit. Elkezdődött a területi kiterjesztésük. 1908-ban Zsolnán megszervezték a felvidéki kirendeltséget Árva, Trencsén és Liptó megyékre kiterjedően, 1911-től Zólyom, 1913-tól Bars-Gömör-Kishont és Turóc vármegye is hozzátartozott; 1909-ben a székelyföldi akciót bővítették Kolozs, Szilágy és Alsó-Fehér megye 58 községével erdélyrészi gazdasági akció néven. Tisza István kormányában Serényi Béla minisztersége (1910–1913) idején több megyében szerveztek kirendeltségeket, amelyek szakhatóságokká fejlődtek és a feladatkörük is bővült, a helyi viszonyokhoz alkalmazkodva minisztériumi programok végrehajtását valósították meg. 1913-ban Serényi a szakszolgálatokat közvetlen hatósága alá helyezte és átszervezték a kirendeltségeket (lásd: 3. térkép). A kirendeltségek 1913-tól az állami közigazgatás egyfajta középfokú szervezeteként működtek, igaz, az adminisztráció teljes átalakítására nem került sor. A kirendeltségek alá tartoztak a Földművelésügyi Minisztérium külső hivatalai és szakközegei, kapcsolatot a minisztériummal a kirendeltségen keresztül tartottak, csak sürgős esetben kaptak a tárcától közvetlen utasításokat. A kirendeltségek a tisztviselőket és hivatalos közegeket saját hatáskörükön túl az intézkedések és rendeletek végrehajtása során igénybe vehették. Az egyes intézkedések végrehajtását akkor kellett a kirendeltségi személyzetnek elvégeznie, ha azokat a közigazgatási hatóságok vagy társadalmi szervezetek nem végezték el.³⁹²

³⁹¹ BALATON Petra: 2004. 42–43. o.

³⁹² Uo.: 2004. 40–42. o.

1914-ben a temesvári kirendeltséget megszüntették, körzetét a kolozsvárihoz csatolták. A költségvetés felszabadult pénzkeretével a Földművelési Minisztérium a Hegyvidéki Miniszteri Kirendeltség mintájára Eperjes központtal megszervezte egy újabb kirendeltség felállítását. A feladattal az 1908-tól a Hegyvidéki Minisztériumi Kirendeltség élén álló Berzeviczy Zsigmondot, korábbi gazdasági főfelügyelőt bízták meg. Az új kirendeltséghez tartozott Gömör-Kishont, illetve korábban a hegyvidéki kirendeltséghez tartozó Sáros, Szepes és Zemplén megyék területe.³⁹³

Az eperjesi kirendeltség hivatali épületének megvásárlása céljából 1914. február 7-én Berzeviczy Zsigmond szerződést kötött Eperjesen a háztulajdonosokkal, báró Ghillány Lászlóval és feleségével, Meliorisz Lenkével. A szerződés alapján a haszonbérleti szerződést a ház kezelője, Kovalszky Ágoston, eperjesi lakos írta alá. A haszonbérleti szerződés is az ő nevére volt kiállítva, valószínűleg ő képviselte a háztulajdonosokat. A szerződés 1914. május 1-jétől 1926. április 30-ig terjedt volna.³⁹⁴

Az épület az ún. Szentandrassy-féle alapítványi ház volt, ami a Fő utca 49. szám alatt szerepelt, annak az Árok utcára néző első és második emeleti részét kapta meg a kirendeltség. Az épületben hivatali vendégszoba volt, de külön lakást addig még nem sikerült szerezni a kirendeltség vezetőjének.

A hivatal bútorzatát az akkor megszűnő temesvári kirendeltségről vitték át Eperjesre, amiről 1914. március 20-án intézkedtek, s azt 1914. április 16-án adták fel a vasútra.³⁹⁵

1914-ben a kirendeltségekhez tartozó megyék száma elérte a 31-et, ami a korabeli Magyarország vármegyéinek csaknem a felét tette ki. 1918-ban a minisztériumban összevonták a kirendeltségek és a gazdasági felügyelőségek osztályát, amit a mezőgazdasági közigazgatás elnevezésű ügyosztály látott el. A földművelésügyi igazgatóságok dologi és személyi ügyei mellett az ellenséges betörés okozta károk helyreállítása és a gazdasági élet megindítása volt az ügyosztály feladata.

A kirendeltségek érdemileg 1914-ig, a háború elejéig tudták elvégezni a rájuk bízott feladatokat. A háborús viszonyok, az ellenséges csapatok betörése által okozott károk, a menekülthullám és a hegyvidéken megjelenő élelmiszerhiány rendkívüli mértékben beszűkítette tevékenységüket. Működésük sok esetben az élelmiszerszükséglet felmérésére, s amennyiben segélyt kaptak, azok kiosztására korlátozódott. 1918 után egy új történelmi

³⁹³ BALATON Petra: 2004. 43. o.

³⁹⁴ MNL. K 536. A Magyar Királyi Földművelésügyi Minisztérium Hegyvidéki Kirendeltsége. 1913. november 14. – 1914. április 16. Az épület az 1416. számú telekjegyzőkönyvi, 108 és 109. helyrajzi és 322–323. régi / 49. új összeírási számmal szerepelt.

³⁹⁵ MNL. K 536.

helyzetbe, politikai és gazdasági környezetbe kerülve, a kirendeltségek fokozatosan megszűntek létezni.

V. fejezet. A HEGYVIDÉKI MINISZTERI KIRENDELTSÉG TEVÉKENYSÉGE 1901 ÉS 1910 KÖZÖTT

V.1. A hegyvidéki lakosság életkörülményei és Kazy József tevékenységének a kezdete

Kazy Józsefet³⁹⁶ Darányi Ignác földművelésügyi miniszter az 1901. december 12-én kelt 11550/el. számú rendeletével nevezte ki a Hegyvidéki Miniszteri Kirendeltség élére.

A Hegyvidéki Miniszteri Kirendeltség új vezetőjéhez Tegze Géza alsóbisztrai görögkatolikus lelkész 1901. december 20-án nyílt levelet intézett.³⁹⁷ Levelében hasonló problémákra világított rá, mint amilyenek az országgyűlési képviselők beadványában néhány évvel korábban megjelentek. A hegyvidéki viszonyok jó ismerőjeként a problémák felsorolása mellett megoldási javaslatokat is felvetett a lelkész.

A községi és közbirtokossági erdők állami kezelésbe vételét vetette fel nem csak felügyeleti, hanem vagyoni szempontból is az 1898. évi XIX. tc. 13. §-a alapján.³⁹⁸ Beszterce-Naszód megyét említette példának, ahol az állam megelőlegezte a megyének az erdők kezelési és védelmi költségét, amit aztán a jövedelemből levontak.

A lelkész véleménye szerint a birtokossági erdők és az erdőkből kihaló legelők személyenkénti felosztását meg kell akadályozni, mivel a felosztást úgy megoldani nem lehet, hogy mindenki értékes helyen kapja meg a maga területét.

Az erdei legeltetés korlátozása volt a legfőbb oka a sérelmeknek. A lelkész javasolta az úrbéri bíróságok hatáskörében levő birtokrendezési perek felfüggesztését, hogy az emberek a saját földjükön nyugodtan dolgozhassanak. Máramaros megyében az 1900-as év fordulóján a kb. 250 ezer kat. holdat kitevő községi erdőkről tervezet mindössze néhány volt, a legtöbb helyen az erdők kezelése csak ideiglenes gazdasági tervek alapján történt.³⁹⁹

³⁹⁶ KAZY József (Nemesoroszi, 1856 – Budapest, 1923). Jogi végzettséggel rendelkezett, 1879-ben állami szolgálatba állt. A Földművelésügyi Minisztérium statisztikai osztályát, 1901 és 1908 között a hegyvidéki, 1907–1909 között egyidejűleg a székelyföldi kirendeltséget vezette. 1909-ben a Magyarországot bemutató bukaresti kiállításnak volt a miniszteri biztosa. 1910 januárjában a megalakult Khuen-Héderváry Károly vezette kormányban a Földművelésügyi Minisztérium politikai államtitkára volt. In: Balaton Petra: 2004. 38. o.

³⁹⁷ KTÁL. F. 772., op. 7., od. zb. 33. f. 1–10.

³⁹⁸ A községek tulajdonát képező erdők állami felügyelet alá kerültek, de csak felügyeleti és nem vagyongazdálkodási szempontból. Ez ahhoz vezetett, hogy Máramarosban azokon a községi birtokokon erősen korlátozták, illetve megtiltották a marhák legeltetését. A megye lakossága az erdők kezeléséért évente 32 ezer koronát, míg őrzéséért 52 ezer koronát fizetett, viszont az erdők jövedelmezősége – a legeltetési haszontól megfosztva – összesen alig érte el a 30 ezer koronát. Ezért a megye 54 ezer koronát fizetett rá az erdők állami kezelésére. Uo.: f. 2.

³⁹⁹ Uo.: f. 3.

Az 1894. évi XII. tc. 18. és azt követő szakaszai, amelyek a legeltetésre vonatkoztak, betarthatatlanok voltak, mivel nagyon magas összegekben állapították meg a büntetéseket a kihágásokért.⁴⁰⁰

Az úrbéri birtokrendezések alkalmával nem vették figyelembe az 1884. évi 51056. és az 1889. évi 1895. számú igazságügyi miniszteri rendeleteket, aminek következtében a gazdálkodók már kihasznált, kevésbé értékes erdőt kaptak faizás (fajárandóság)⁴⁰¹ jogcímen. A kiadott erdőrészek nem voltak jövedelmezőek a tulajdonosaik számára, sőt, azok még kiadással jártak, mivel a legtöbb esetben már le voltak tarolva, másrészt tiltották rajtuk a legeltetést.⁴⁰²

A lelkész javaslata szerint a legelőkijelölésnél a humanitárius szempontokat kell figyelembe venni. A legelőterületeket a földesúri vagy a kincstári földekből havasi legelőkből kell kiadni, az erdőrészeket pedig az államnak vagy a földesuraknak kell megtartaniuk, mert az ország érdekében is az ő feladatuk erdők fenntartása. Amennyiben megoldják a kiosztott földek cseréjét, akkor nem kell a havasi legelőket a kincstártól és a földesuraktól bérelni, amelyekhez a helyi lakosok legtöbbször csak nagyon drágán, harmadkézből jutottak hozzá.

Sérelmes birtokrendezés esetén olykor kárpótlási eljárást kezdeményeztek, amelynek következtében a helyi lakosok korábbi birtokaik után vagy holdanként megállapított egységárat kaptak, vagy megfelelő területet. A pénz általában a valós értéknek csak egy része volt, ami 80-10 forintot jelentett. Az erdő, ha olyan területen volt, amelyet véderdőnek állapítottak meg, akkor a kisbirtokos nem tudta használni, mert az csak erdőnek volt fenntartható. A véderdőt mezőgazdasági területté átalakítani nem lehetett.

Abban az esetben, ha értékes erdőrészt kaptak a lakosok, akkor azt alacsony áron megszerezték tőle, s mivel azon a pénzen mezőgazdaságra használható földterületet nem vehetett, így a kapott pénzt „elég könnyelműen, de érthető keserűséggel” elköltik.⁴⁰³

⁴⁰⁰ KTÁL. F. 772., op. 7., od. zb. 33. f. 2.

⁴⁰¹ A faizás vagy fajárandóság még a jobbágyrendszer idejéből fennmaradt erdőhasználati jogok kérdésébe tartozott, aminek számos eltérő változata volt. A parasztek faizási jogaiba korábban sem igen avatkozott be az állam, még olyannyira sem, mint a legelőhasználat vagy a legeltetés kérdéseibe, mivel ezek a helyi adottságoktól, körülményektől, szokásoktól függtek és vidékenként eltértek egymástól.

A faizási jog nemcsak attól függött, hogy mekkora volt a falu határában elterülő erdő, hanem annak milyensége is szerepet játszott (tölgy, fenyő, cser, akác), milyen a fák kora, a benne élő vadállomány különfélesége, a földesúr faszükséglete, az évszakok változása. Voltak községek, ahol a parasztember csak a tűzifa szükségletét biztosíthatta, egyik helyen száraz gallyfát szedve egész éven át hetente egy napon, míg máshol hetenként két napon, a harmadik helyen csak tavasztól ősziig, valahol pedig csak telente gyűjtögethettek. Egyes helyeken nem csak száraz gallyfát szedhettek, hanem szálfákat kidöntve ölfákat is vághattak, viszont megesett, hogy a kidöntött ölfának csak a gallyai illették meg a parasztokat. Egyes helyeken a faizási jogba beletartozott a parasztek épület-, sőt szerszámfa-szükséglete is. Szőlőtermő vidékeken beletartozott a szőlőkarók beszerzése, meghatározott időszakban, meghatározott számban. Más helyeken nemcsak a szükségleteket fedezte a faizási jog, hanem még eladásra is került a fából. Ahol szén- vagy mészegetéssel foglalkoztak, ott a munkához szükséges famennyiségre is kiterjedt a faizási jog. Für Lajos: 1972/I. 125–126. o.

⁴⁰² KTÁL. F. 772., op. 7., od. zb. 33., f. 3.

⁴⁰³ Uo.: f. 4.

A görögkatolikus lelkész írásában olyan falvak felsorolása kap helyet (Körösmező, Tiszabogdány, Máramarosberezna, Alsóbisztra, Kaszópoljana, Vucskómező, Szinevér, Szinevérpolyána), ahol sok tönkrement parasztember lakott.

A nyílt levél ismertet egy esetet, amikor is Kaszópoljánán egy Andruszák Vaszily nevű parasztembernek a birtokrendezések során az egész birtoka a kincstári erdő keretében maradt, amiért 110 hold erdőt kapott. A fát eladta 1100 forintért, annyi pénzért birtokot nem vehetett, s azért a kapott összeget bánatában elitta.⁴⁰⁴

A levél írójának a véleménye szerint a problémán úgy lehet segíteni, hogy a kincstár, illetve a földesurak visszaadnák a kisbirtokosoknak a földet, az erdőket pedig megtartanák, mivel azokat könnyebben fenn tudják tartani, mint az egyszerű parasztagazdák.

Tegze Géza az állam erősebb pénzügyi támogatásában, a hitelszövetkezetek tevékenységének és anyagi eszközeinek kibővítésében látta a megoldást. A nagyobb részletekben, „tisztos kamatra” folyósított hitel lehetőséget biztosít a bérbe adott vagy korábban elveszített földek visszavásárlására, s emellett a hitelszövetkezetek folyamatos hitelnyújtással segítik a gazdálkodást.

Az igazán nehéz körülményeket akkor még nem lehetett érezni, mivel a falvakban az embereknek még maradt valamennyi pénzük, feltehetőleg a kárpótlásból, vagy volt még egy kis birtokrészük, amivel szabadon rendelkeztek. A pénz- és földhiány okozta probléma a hegyvidéki akció gazdasági tevékenysége nélkül rövid időn belül jelentőssé válhatott volna.

A Hegyvidéki Miniszteri Kirendeltség Kazy József irányítása alatt tovább folytatta az Egán Ede által megkezdett gazdasági irányvonalat, ami több esetben megoldást jelentett a Tegze Géza lelkész által felvetett problémákra.

Megbízása kezdetén Kazy József a földművelésügyi miniszter 1902. január 16-án kelt 682/eln. számú rendelete alapján számolt be a kirendeltség addigi tevékenységéről.⁴⁰⁵

A miniszteri megbízott nem tartotta helyesnek a rutén akció kifejezést, amelyet kezdetben használtak a gazdasági program megnevezésére. Véleménye szerint a hegyvidéki lakosság túlnyomórészt ugyan rutén ajkú, de a „nagyszabású állami közrehatás” a kezdetektől fogva vallási és nemzetiségi hovatartozásra való tekintet nélkül érintette a lakosságot és hegyvidéki állami akció néven ismeretes.

1902 januárjában írott jelentésében beszámolt a hegyvidéken tapasztalt viszonyokról, megpróbálta felvázolni az ottani embereket sújtó problémák okait, és azok felszámolására tett különböző javaslatokat. Indítványai között szerepelt az olcsó, hosszú lejáratú kölcsönök

⁴⁰⁴ KTÁL. F. 772., op. 7., od. zb. 33., f. 4.

⁴⁰⁵ MNL. K 26. 1902-XXXI-1134. Kazy József: A hegyvidéki akciónak eddig kifejtett s a jövőben teljesítendő működéséről.

biztosítása a lakosság számára, amelyek érdekében a Kisbirtokosok Földhitelintézetét szeretne volna még eredményesebben bevonni. A további kölcsönök igénybevételét a hitelszövetkezeti intézmény kiterjesztésével próbálta elérhetővé tenni.⁴⁰⁶

V.2. Mintagazdaságok szervezése

A modern havasi gazdálkodás meghonosítása céljából, állandó és példaértékű jelleggel jöttek létre a minta-parasztgazdaságok. Egán leveleiben többször is megfogalmazta a példaértéket a tervszerű gazdálkodás elterjesztése szempontjából: „Ezen (birtokos) osztályhoz tartozók konzervatív hajlamuknál fogva az olvasás és előadás útján megszerezhető ismeretek iránt kevésbé fogékonyak és inkább csak a hosszabb ideig szemlélt eredményes példa után fognak a haladás útjára lépni”.⁴⁰⁷

Egán Ede konkrétan megfogalmazta a mintagazdaságok létrehozásának alapelveit. Véleménye szerint csak ott kell létrehozni azokat, ahol a belterjes gazdálkodásra való áttérés leginkább szükséges, és ahol a legtöbb az olyan gazda, aki képes átvenni és alkalmazni a saját gazdaságában a látott eredményeket. Az lefektetett elvek kizárták azokat a vidékeket, ahol a gazdálkodás viszonylag fejlett volt, rendelkezett valamilyen iparral, esetleg nagyobb város közelében feküdt, előnyös közlekedési feltételekkel rendelkezett, olyan termeléssel vagy tenyésztési ággal foglalkoztak, amit máshol nem lehetett folytatni.⁴⁰⁸

A gazdaságok nagyságát 8 és 30 kat. hold között állapították meg, mivel kisebb területen a termés nem volt eléggé változatos és nem példázta megfelelően a helyes gazdálkodást, valamint egy család megélhetéséhez kisebb terület általában nem volt elég, és ezért a tulajdonosnak más megélhetési forrást is keresnie kellett. Nagyobb gazdaságok átalakítása viszont költséges lett volna és a kitűzött célnak – a hegyvidéki kisbirtokok fejlesztésének – sem feleltek meg.

A mintagazdaságoknak tagosított birtokoknak kellett lenniük, mivel ez volt a belterjes gazdálkodás egyik feltétele és az előnyök bemutatása szempontjából is a legszemléletesebbek. Egy tagosított mintagazdaság, ha olyan vidéken fekszik, amelyen a tagosítást még nem hajtották végre, elsősorban a gazdák előítéletei miatt, de megvannak az előfeltételei, akkor – Egán szerint – kettős célt szolgált. A tagosítás során keletkezett hasonló nagyságú birtokok számára a helyes gazdálkodást és a tagosítás előnyeit is példázta.⁴⁰⁹

⁴⁰⁶ KTÁL. F. 772., op.7., od. zb. 35., f. 30.

⁴⁰⁷ KTÁL. F. 772., op. 1., od. zb. 34., f. 49.

⁴⁰⁸ Uo.: f. 50.

⁴⁰⁹ Uo.: f. 52.

Az elvek leírásánál, amelyek birtokok kiválasztásához kapcsolódott, Egán Ede olyan részletekre is kitért, mint a gazdasági épületek állapota vagy a trágyakezelés.

A mintagazdaságok egyik elsődleges feladata volt a vetőmag és a takarmánynövények termesztése. Ezért azokat a növényeket termesztették, amelyek megfeleltek a vidék éghajlati és talajviszonyainak, s amelyeket nehézségek nélkül értékesíteni lehetett. Mivel a mintagazdaságokat nem kísérleti jellegű telepeknek, hanem követhető példának szánták, csakis a bevált növényeket, azok bővebben termő változatait, a jobb művelési eljárásokat és vetőmag használatát kellett bemutatniuk.

Nagy figyelmet fordítottak a helyes vetésforgó használatára, amelyet aszerint állapítottak meg, hogy a gazdaságok legalább negyed részén takarmánynövényeket kellett termesztetni. Az állatállománynak, főleg az igás állatoknak olyan számban kellett lenniük, hogy a szántóföldek egyhatod része betrágyázható legyen.

A „tökéletlen” talajművelést különféle mezőgazdasági gépek és eszközök elterjesztésével – vaseke, borona, fogatos sorművelő, rosta, konkolyozó vetőgép, répa- és szecskavágó – igyekeztek javítani, amihez segélyeket nyújtottak a gazdáknak. Arra azonban nagy súlyt fektettek, hogy az eszközök ne legyenek magas árban, amit később a többi, nem támogatott gazda önerőből is be tud szerezni. A mintagazdaságokban rövid ideig használt, idényjellegű mezőgazdasági eszközöket úgy szerették volna minél előnyösebben kihasználni, hogy a mintagazdaság tulajdonosa, alacsony fizetség mellett, a többi gazda részére, használatra azokat átengedi.⁴¹⁰

Célszerűnek tartották önképzés céljából a különféle szakmunkák és kiadványok biztosítását a gazdaságok tulajdonosai részére, amelyet ugyan az állam biztosított, de kézhezvétel után a gazdák tulajdonának számítottak.

A segélyezésnek kétféle formáját képzelte el Egán Ede. Az egyik a kisbirtokok átalakítása érdekében kiutalható egyszeri segély, a másik az öt éven át évenként nyújtható segély. A támogatás első formája az eszközökre és gépekre, az igásállatokra és az épületek átalakítására vonatkozott. A második a vetőmag, gyümölcsfák és szőlővesszők, esetlegesen műtrágya, folyóiratok és kiadványok, az érdeknek megfelelő jutalmazás nyújtását jelentette. Mindennek feltétele a gazdák részéről azoknak a kötelezettségeknek a betartása volt, amit az állam támasztott velük szemben. Ezt részben a megkötött szerződésekben írták le, másrészt – amitől helyi végrehajtás függött – a Hegyvidéki Miniszteri Kirendeltség elnökének a jóváhagyásával kinevezett mintagazdasági felügyelő tevékenysége volt, akinek útmutatásait a gazdaságok tulajdonosainak követnie kellett.⁴¹¹

⁴¹⁰ KTÁL. F. 772., op. 1., od. zb. 34., f. 53.

⁴¹¹ Uo.: f. 54. *Útmutató a minta-parasztgazdaságok felügyelete és ellenőrzése* című szabályzat.

A mintagazdaságok felügyelete és ellenőrzése a megyék mezőgazdasági bizottságainak/gazdasági egyesületeinek megbízását önként vállaló személy látta el, akit hatáskörében a földművelésügyi minisztérium is megerősített. A mintagazdaságok felügyelője nemcsak a tulajdonosok ellenőrzője, hanem azok szakszerű tanácsadója is volt. A földművelésügyi minisztérium és a mezőgazdasági bizottságok/gazdasági egyesületek részéről kiadott, a mintagazdaságokra vonatkozó rendeletek végrehajtását ellenőrizte.

A felügyelő ugyan függetlenül intézkedhetett saját hatáskörében, amit az *Útmutató a minta-parasztgazdaságok felügyelete és ellenőrzése* című szabályzatban⁴¹² és a gazdák által elfogadott és kitöltött *Kötelező nyilatkozat*⁴¹³ tartalmazott, viszont intézkedéseiről a megyei mezőgazdasági bizottságnak/gazdasági egyesületnek be kellett számolnia, a *Kötelező nyilatkozat* egyes pontjaival kapcsolatosan pedig a beleegyezését is ki kellett kérnie. Ezek a pontok a *Kötelező nyilatkozat* 4., 7. és 8. pontjai voltak, amelyek közül kettő, a 4. és a 7. a vetésforgó helyes betartására, annak megváltoztatására, állatok vagy eszközök kicserélésére, a 8. pont bizonyos gépek átengedése más gazdák számára való használatára vonatkozott.⁴¹⁴

A felügyelőnek a mintagazdaságot évente legalább kétszer, ősszel és tavasszal meg kellett látogatnia. Figyelemmel kísérte a tulajdonos munkáját és tanácsokkal látta el, segítette a számadás vezetésében és lezárásában. Előterjesztéseket fogalmazott meg a szükséges vetőmag, műtrágya vagy más támogatások ügyében. Amennyiben jelentős hiányosságokat fedezett fel, akkor a *Kötelező nyilatkozat* 10. pontja értelmében jelentést írt a megye mezőgazdasági bizottságához/gazdasági egyesületéhez, sürgős esetben pedig a földművelésügyi minisztériumhoz, valamint intézkedhetett saját hatáskörében és arról tett jelentést.

Évente egyszer, november folyamán a mintagazdaságok helyzetéről, az elért eredményekről a megye mezőgazdasági bizottsága/gazdasági egyesülete részletes jelentést írt a földművelésügyi minisztérium részére, amelyhez a szükséges adatokat a mintagazdaság felügyelője szolgáltatotta.

Egán a legfontosabbnak a gazdálkodók egyéniségét tartotta, ezért a legnehezebb feladat a kisbirtokos személyének a megválasztása volt. Az illetőnek józan gondolkodású, bizalomkeltő, a többiektől „intelligensebb” személynek kellett lennie, ami birtoka gondozásában már korábban is megmutatkozott.

A mintagazdaságok egyikét egy Volóc melletti községben, Serbócon (Beregsziklás) szervezték meg. A gazdaság vezetője Riszák Tódor volt, akit a település lelkészének, Papp

⁴¹² KTÁL. F. 772., op. 1., od. zb. 34., f. 57.

⁴¹³ Uo.: f. 17–19. *Kötelező nyilatkozat minta-parasztgazdaság létesítésére.*

⁴¹⁴ Uo.: f. 18.

József ajánlására választottak ki. Riszák akkor 40 éves volt, községi bíró, hat gyermek édesapja, „tisztaság és rendszerető, kifogástalan jellemű és viseletű” ember, aki értett az ács- és asztalosmesterséghez. Az ajánlott illetőt szegény embernek írta le a lelkész, aki saját marhával ugyan nem rendelkezett, de ingatlana az ő nevében volt, a községben legrendezettebb házzal rendelkezett, amit zsindeellyel fedtek be, udvara és istállója volt. Papp József azt hozta fel egyetlen hibájának, hogy magyarul nem beszélt, de tiszta lelkiismerettel ajánlotta a miniszteri kirendeltség vezetőjének.⁴¹⁵

Volócon a görögkatolikus lelkész, Fankovich Antal saját gazdaságát ajánlotta mintagazdaságnak Egán Ede számára a „cél tökéletesebb elérhetése tekintetéből”.⁴¹⁶

Több jelentkezőből kiválasztva a Hegyvidéki Miniszteri Kirendeltség ajánlotta azt a három személyt, akik birtokán és a kincstár által bérelt területeken mintagazdaságot próbáltak létrehozni. Azok a gazdák, akik vállalkoztak arra, hogy földbirtokaikon mintagazdaságok jöjjenek létre, kötelezően beszámoltak birtokaikról a Földművelésügyi Minisztériumnak. Meghatározott formájú űrlapokat töltöttek ki, amelyekben részletezték:

- a) a földterület (szántó, rét stb.) egy vagy több darabban fekszik
- b) a mezőgazdaságilag fel nem használható területeket (nádas, víz borította terület)
- c) a birtokhoz nem tartozó lakóházat, istállót, juhakolt, sertésólt, baromfiólt, magtárt, csúrt, pajtát, kocsiszínt, méhházat, trágyatelepet, kutat stb. A lakóháznál, istálló és magtárnál a férőhelyek számát, az épületek hosszát és szélességét, a fal és fedőanyag minőségét
- d) a birtokon meglevő gépeket és eszközöket, mint pl. cséplőgép, eke, tengermorzsoló, fogasvetőgép, gabonarosta stb.
- e) a fák milyensége (gyümölcsfa, haszonfa) és mennyisége
- f) az állatokat használat szerint (járomoskőr, tehén, tenyészkanca, juh, csikó, választott borjú, malac, baromfi darabszámra a fajta alapján)
- g) a birtok anyagi terheit forintban és a kölcsönt adó pénzintézetet
- h) a termények mekkora területet foglaltak el

A segélyek megállapítása és a működési terv elfogadása a végleges szerződés alapján történt meg.⁴¹⁷

Egán Ede a mintagazdaságok működtetőit csak annyi segéllyel akarta támogatni, hogy azokat az eredményeket, amit a gazdaságokban elértek, a többi gazda is – még ha hosszabb időt vesz is igénybe – önerejéből elérhesse.

⁴¹⁵ KTÁL. F. 772., op. 1., od. zb. 34., f. 6.

⁴¹⁶ Uo.: f. 7.

⁴¹⁷ Uo.: f. 16.

A földművelésügyi minisztérium által nyújtott anyagi segélyek (vetőmag, gépek, állatok) a szerződéstől számított öt éven keresztül a kincstár tulajdonát képezték. Biztosítéskül a birtokos a kincstár számára lekötötte ingatlanait és a zálogjog értelmében egy bizonyos megállapított összeg erejéig az ingatlanok a kincstár számára birtokba vehetőek voltak. Öt év elteltével – amennyiben az állam az említett segélyeket vagy azok értékét a tulajdonos kötelezettségei teljesítésének hiányában már korábban vissza nem vette – a földművelésügyi minisztérium külön rendelete alapján törölték a biztosítéki összeget és támogatások a gazdálkodó tulajdonába kerültek át.⁴¹⁸

A kötelezően kitöltendő űrlapok eredeti példánya a földművelésügyi minisztérium, egy-egy másolati példánya a vármegyei mezőgazdasági bizottság/gazdasági egyesület és a birtokos tulajdonában maradt.

A három kiválasztott gazda – Szelechmann László, Komár Iván és Riszák Tódor – a kincstár költségein a Zürher Hermann telepén egy hónapon keresztül gyakorlati oktatásban vettek részt, amire 102 forintot utaltak ki. Ez egyben a gazdaságok indulási tőkéje is volt, mivel az összegbe beletartozott a gazdaságok támogatására nyújtott három inthali jármos tehén, 3 darab fordítóeke, kézi szecs kavágó gép, vasborona, három pár tehénszerszám is, melyet Egán személyesen engedélyezett a gazdák szóbeli felterjesztése alapján. A szerszámok ajándékként lettek kiutalva, viszont a teheneket a tulajdonjog fenntartásával ingyen használatra kapták a birtokosok.

A mintagazdaságok megalakítására a földművelésügyi miniszter 1898. április 2-án kelt 82 325. számú rendeletével adott engedélyt. 1898 decemberében jóváhagyta azokat a személyeket, akiket november 9-én Egán Ede terjesztett fel, mint a mintagazdaságok későbbi működtetőit. Saját földjeiken valamint az állami bérletbirtokokon három ilyen gazdaság létesült: egy Volócon, egy Alsóvereckén és egy Serbócon.⁴¹⁹ A földművelésügyi minisztérium 1899. december 20-án a mintagazdaságok működésére a 83420 számú rendelete értelmében 2861 korona 72 fillért engedélyezett. Minden minta-parasztgazdaság egyenként felszerelésként kapott: két inthali tehenet, egy pár tehénszerszámot, egy szecs kavágót, egy Erdély hegyiekét, egy Lancke-féle szántóföld boronát, egy törzs Langshan fajbaromfit⁴²⁰ (9 tyúkot és egy kakast);⁴²¹

⁴¹⁸ KTÁL. F. 772., op. 1., od. zb. 34., f. 18.

⁴¹⁹ MNL. K 26. 1902-XXXI-1134. Kazy József 1902 elején a földművelésügyi miniszternek írott beszámolójában a volóci és az alsóvereckei mellett a harmadikként egy Szolyván alapítottat jelöl meg, holott a levéltári adatokból biztosan nem ott, hanem Serbócon jött létre mintagazdaság.

⁴²⁰ MNL. K 26. 1902-XXXI-1134.

⁴²¹ KTÁL. F. 772., op. 1., od. zb. 34., f. 13.

A megfelelő gazdasági szerszámokat a földművelésügyi minisztérium a Magyar Mezőgazdák Szövetkezetétől rendelte meg a mintagazdaságok számára.⁴²²

A három minta-parasztgazdaság felett az ellenőrzést a Hegyvidéki Miniszteri Kirendeltséghez beosztott szolyvai intézőség gyakorolta. A gazdaság vezetője Volócon Szelechmann László, Alsóverecskén Komár Iván, Serbócon Riszák Tódor volt.⁴²³ Az alsóverecskői mintagazdaság vezetőjével, Komár Jánossal (Ivánnal) 1898. december 13-án kötötte meg a szerződést a földművelésügyi minisztérium.⁴²⁴

1899 februárjának végén, márciusának elején a hegyvidéki kirendeltség pontos leltárt készített a három kiválasztott birtokos gazdaságáról.⁴²⁵

Az eredmények minden bizonnyal nem a Hegyvidéki Miniszteri Kirendeltség vezetőjének az elképzelései szerint alakultak. Egán még 1901-ben is úgy gondolta, hogy a mintagazdaságok vezetését egy hegyvidéki (algyógyi vagy rimaszombati) földműves iskola által kiküldött személyekre kellene bízni, s akkor lehetne létrehozni a mintagazdaságok hálózatát az Északkeleti-Kárpátokban. Azok lehetőleg hegyvidéken felnőtt, katonaviselt személyek lennének.⁴²⁶ A legmegfelelőbbeknek az iskolák munkavezetőit tartotta. Ezek közül három személyt Svájcba és Voralbergbe küldenének, hogy a modern hegyvidéki gazdálkodást megtanulják, s az ott megszerzett tapasztalatok után bíznák meg őket a mintagazdaságok vezetésével. Az elképzelés az volt, hogy minden mintagazdaságban 10-12 fiatal megtanítanának a szükséges tudnivalókra, akik aztán a megszerzett tudást továbbadnák.

Amikor Egán halála után Kazy József átvette a Hegyvidéki Miniszteri Kirendeltség irányítását, az egyik legfontosabb feladatának a mintagazdaságok elterjesztését tartotta. Ebből a célból három újabb gazdaságot akart megszervezni a Földművelésügyi Minisztérium jóváhagyásával. Azonban a már megszervezett a mintagazdaságok működéséről nem sokat tudott, s ezért felkérte ellenőrzésére, jelentés és javaslattételre Hegyeshalmi Fischer Ödön gazdasági intézőt, a kirendeltség megbízottját.⁴²⁷

A gazdasági intéző mindhárom kijelölt mintagazdaság tevékenységéről és akkori állapotáról részletes jelentést írt.⁴²⁸

Szelechmann János gazdasága mindössze 1/8 telekre terjedt ki, amit az édesapjától örökölt (az édesapa volt az a Szelechmann László (Vaszil), akivel a hegyvidéki kirendeltség

⁴²² KTÁL. F. 772., op. 1., od. zb. 34., f. 35.

⁴²³ MNL. K 26. 1902-XXXI-1134. Kazy József a földművelésügyi minisztérium számára 1902 elején írott beszámolójában az alsóverecskői mintagazdaság vezetőjét helytelenül Komác Ivánnak írta, más dokumentumokból azonban egyértelműen kitűnik, hogy Komár Ivánról van szó, valamint nem a serbóci Riszák Tódort, hanem Szolyváról Müller Jánost nevezte meg.

⁴²⁴ Uo.: f. 21.

⁴²⁵ KTÁL. F. 772., op. 1., od. zb. 34., f. 92–96.

⁴²⁶ Uo.: f. 28. Egán szerint „*lehetőleg kiszolgált altiszt*”.

⁴²⁷ KTÁL. F. 772., op. 1., od. zb. 34., 58. o.

⁴²⁸ Uo.: f. 62–69.

szerződést kötött). Az apai birtok még 5/8 telek volt, de azt öt testvérel megosztva művelték – vagy ahogyan a gazdasági intéző fogalmazott „együttesen összevissza használják”.⁴²⁹ Azon kívül Szelechmann János szántóföldjének egy része zálogba volt adva. A telekkönyvi birtoklap adatai nem egyeztek meg a katasztrális birtokív adataival, ezért személyesen meggyőződve a helyi viszonyokról, maga vette fel az adatokat.

Szelechmann János birtokrészeinek a megoszlása művelés szerint

Belsőség 7 földrészletben	984 □öl
Szántóföld 9 földrészletben	6 hold 873 □öl
Kaszáló 1 földrészletben	1 hold
Legelő 1 földrészletben	320 □öl
Közös legelőilleték	1 hold 1376 □öl
Terméketlen	320 □öl
Összesen	10 hold 673 □öl

Forrás: KTÁL. F. 772., op. 1., od. zb. 34., f. 58.

Szelechmann János a maga birtokán és az állami bérleten gazdálkodott. Az apa halálát követően a birtoktest a fiai között oszlott meg, ráadásul az szétszórtan 20 különböző részből állt.

A földek szétaraboltsága jelentősen megnehezítette a paraszti gazdálkodást. Magyarországi viszonylatban a domb- és hegyvidéken volt a legrosszabb a helyzet. A 20 vagy annál is több parcellából álló kisgazdaságokban racionális üzemet folytatni nem lehetett.⁴³⁰ A tagosítás lassúsága miatt az Északkeleti-Kárpátok vidékén még az első világháború előtt is átlagosan 11 földrészletből állt egy birtok.⁴³¹ A parasztbirtok szétszórtságából adódott, hogy a gazda nem tudta földjeit szemmel tartani, nem tudta a vetések érését figyelemmel kísérni. A parcellák egymástól való nagy távolságából következett az idő-, erő- és munkaveszteség. Egyes becslések 35-40 munkanapra tették azt az időt, amit a kisgazda elveszített a parcelláról parcellára járás következtében. A földek szétszórtságának és a kis parcelláknak a következménye volt, hogy a legritkább esetben lehetett időben, rendszeren és korszerűen megmunkálni a földet.⁴³²

⁴²⁹ Uo.: f. 62. Volócon egy egész úrbéres telek 37 kat. holdat tett ki.

⁴³⁰ SIMONFFY Emil: A parasztföld és a tagosítás. In: A parasztság Magyarországon a kapitalizmus korában 1848–1914. Szerkesztette: Szabó István. I. kötet. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1972. 212. o. (A továbbiakban: SIMONFFY Emil: 1972/I.)

⁴³¹ NAGY Mariann: 2003. 141. o.

⁴³² SIMONFFY Emil: 1972/I. 212. o.

Szelechmann János a közeli birtokrészekben még alkalmazott trágyázást, azt is főleg a burgonyánál, a távolabbiakon azonban már nem, és így a termésátlag is alacsony volt. A több részben elvetett zab csak kétszeres hozamot adott. Az állatállomány viszont jó állapotban volt, szénából elegendő mennyiséget lehetett begyűjteni, a tojás és a csirke kelendő volt a községben, de az volt az egyetlen pozitív eredmény a gazdaságban. Fischer Ödön megjegyezte, hogy a birtokos a felszerelést átvette, de a gazdálkodási módszerére vonatkozóan utasítást nem kapott, ezért az egész intézmény csak papíron létezett, s a birtok nem felelt meg annak a követelménynek, hogy azon mintaszerű gazdálkodást lehessen folytatni.⁴³³

A földművelésügyi miniszternek írt jelentésében Kazy József Szelechmann Jánost józan, törekvő, bizalomkeltő embernek jellemezte, akinek azonban „gazdasági tudása alacsony”.⁴³⁴ A gazdasági intéző beszámolójára hivatkozva a hegyvidéki kirendeltség vezetője a mintagazdaság fejlesztését céltalannak tartotta és legfeljebb jobb vetőmaggal való ellátását javasolta a minisztérium irányába.

Riszák Tódor birtokáról is részletesen beszámolt a gazdasági intéző. A földek szintén több részben heverték és különböző minőségűek voltak. Egyes földrészleget rendszeresen trágyázott, más birtokrészt viszont nem, mert azokra nem jutott. A gazdasághoz tartozott olyan földterület is, amelyet csak kaszálónak használt, mivel túl köves volt ahhoz, hogy szántani lehessen. A zabnak kétszeres, a burgonyának két, két és félszeres volt a hozama, azonban a termést állandóan vadkanok pusztították, és ezért nem lehetett tudni, mennyit fognak betakarítani.⁴³⁵

Riszák Tódor földrészlegeinek a megoszlása művelés szerint

Belsőség 5 földrészletben	2 hold 442 □öl
Szántó 6 földrészletben	4 hold 554 □öl
Legelő 4 földrészletben	3 hold 937 □öl
Erdő 1 földrészletben	600 □öl
Rét, kaszáló 1 földrészletben	689 □öl
Terméketlen	73 □öl
Összesen	11 hold 95 □öl

Forrás: KTÁL. F. 772., op. 1., od. zb. 34., f. 66.

⁴³³ KTÁL. F. 772., op. 1., od. zb. 34., f. 28.

⁴³⁴ Uo.: f. 73.

⁴³⁵ Uo.: f. 65–66.

Annak ellenére, hogy a 17 részből álló gazdaság földterületei „meglehetősen szétszórt állapotban” voltak. Riszák Tódort „értelmes és ügyes” gazdaként jellemezte a gazdasági intéző. Az állatállománya mindössze két állami tehénből és két üszőből állt, s azért nem jutott elegendő trágya a földekre. A baromfi szépen nevelkedett, a községben a tojást és a csirkét tőle vásárolták, két tyúkot azonban elpusztított a róka. A kiosztott mezőgazdasági eszközöket az intéző rendben találta.

A legnagyobb problémának azt tekintette, hogy Serbóc nagyon félreeső helyen volt, ami akár vonaton, akár „tengelyen” rendkívül nehezen közelíthető meg.⁴³⁶ A legszakszerűbben vezetett mintagazdaságot is csak a falubeliek láthatták. Nem tartotta szerencsés választásnak a gazdaságot, mivel alig állt magasabb fokon a környező birtokoktól. A további segélyezésnek csak lóhere vetőmagot javasolt, mivel azon a vidéken nagyon kevés volt a lóheretermés.⁴³⁷

A Hegyvidéki Miniszteri Kirendeltség vezetője az ismertetett helyzetet továbbította a földművelésügyi miniszternek, illetve támogatási kérelmében is a gazdasági intéző beszámolójára hagyatkozott.⁴³⁸

Komár János több darabban fekvő földjei közül több jó minőségű volt, bár akadt terméketlen szántója is. Az egyik birtokrészen a zab négyszeres, a burgonya hatszoros termést hozott. A gazdasági intéző az eredmények láttán a terület jellemzéséhez hozzáfűzte: „... világos bizonyítéka annak, hogy kellő művelés és bő trágyázás mellett fent a Verhovinán is mily szép sikereket lehet elérni”.⁴³⁹ Az alsóvereckei gazdának is volt olyan földje, amit a távolság miatt nem tudott trágyázni. Kaszálói többnyire jó minőségű szénát adtak, de volt vizenyős területe, ahonnan kevés és rossz szénát tudott begyűjteni. 7 hold kaszálót ezért még bérelt is, de azt már csak azon az éven (1902-ben), utána azonban lemondott róla, mert csekély terméshez képest magas bérösszeget fizetett.

Az alsóvereckei gazdaság földrészlegeinek megoszlása

Belsőség	1098 □öl
Szántóföld 3 földrészletben	8 hold 320 □öl
Kaszáló	5 hold 1586 □öl
Terméketlen	552 □öl
Összesen	15 hold 256 □öl

Forrás: KTÁL. F. 772., op. 1., od. zb. 34., f. 68.

⁴³⁶ KTÁL. F. 772., op. 1., od. zb. 34., f. 66.

⁴³⁷ Uo.: f. 67.

⁴³⁸ Uo.: f. 74.

⁴³⁹ Uo.: f. 67.

A gazdaság az ottani viszonyokhoz és a többi mintagazdasági kísérleti birtokhoz képest kevésbé volt széttagolt. Több volt a jó minőségű terület, a tulajdonosa „értelmes és iparkodó” volt. Istállója, földjei rendezettek és gondozottak, állatai azonban soványabbak voltak a kelletténél, mivel a zabot családja élelmezésére használta fel. Rendelkezett őszi rozssal is, de ott nem ismerték, hogyan kell abból kenyeret sütni. A gazdasági intéző szerint a volóci mintagazdaság tehenei jobb állapotban voltak, a gazdának az állatállomány takarmányozásán javítani kellett.⁴⁴⁰ Komár János 3 tehénnel, 1 kétéves üszővel, 2 választott üszővel, 1 bikával, 4 kétéves tinóval és 2 fél éves tinóval rendelkezett.

Fischer Ödön a mintagazdaságot további támogatásra javasolta.

A javaslata szerint 1902 őszén kiosztásra ajánlott 120 kg jó minőségű Montagne rozs vetőmagot, 1903 tavaszán pedig 80 kg Victoria zabot, kísérletképpen 10-10 kg 2 soros Hanna, 2 soros közönséges szepességi és 4 soros takarmányárpát. A kísérlet végeredménye szerint akarták meghatározni a vidéknek legmegfelelőbb árpafaját.

A három gazdának a szaploncai havasi gazdaságba történő kiküldetését a gazdasági intéző két részre javasolta felosztani. 2 hétre a havasi legeltetés és a nyári sajt készítés, újabb két hétre pedig a téli takarmányozás ideje alatt.

Komár János gazdaságában elért eredményekről Kazy József beszámolt a földművelésügyi minisztériumnak, és javasolta a birtok mintagazdasággá fejlesztését. A nem megfelelő trágyatelep kialakítása érdekében – amiről Fischer Ödön megjegyzést tett a hegyvidéki kirendeltségnek írt jelentésében – 50 koronát kért a minisztériumtól. A kirendeltség vezetőjének felterjesztésében a gazdasági intéző vetőmagokra vonatkozó kérélmé megismétlődött.⁴⁴¹

A minisztérium a hegyvidéki kirendeltségre bízta a vetőmagok beszerzését. A rozsvetőmagot az alsóvereckei gazdaság számára Fischer Ödön gazdasági intéző rendelte meg, az árpát a kisbéri ménésbirtoktól vásárolták.

A földművelésügyi miniszter az alsóvereckei gazdaság továbbfejlesztése érdekében Károly Rezső gazdasági tanintézeti tanárt bízta meg azzal, hogy még 1902 őszén tekintse meg és nyújtson be előterjesztést annak továbbfejlesztése érdekében.

Az 1902. évi költségvetésben már 4000 koronát irányoztak elő a mintagazdaságok támogatására.⁴⁴² 1903-ban többek között 5 mázsa műtrágyát utaltak ki 45 korona értékben Komár Iván gazdasága számára.⁴⁴³

⁴⁴⁰ KTÁL. F. 772., op. 1., od. zb. 34., f. 68.

⁴⁴¹ Uo.: f. 68.

⁴⁴² Uo.: f. 61.

⁴⁴³ Uo.: f. 75.

A miniszteri kirendeltségnek az volt a terve, hogy minden járásban legalább egy mintagazdaságot szervez, egy könnyen megközelíthető helyen, ahol szemléltetni lehet a szakszerű havasi gazdálkodást. Az 1904. évi jelentésükben azonban arról számoltak be, hogy nehézségekbe ütközik a terv kivitelezése. Egyrészt kevés olyan gazdálkodó volt a hegyvidéken, akinek birtokán mintagazdaságot lehetett volna létrehozni. Másrészt a birtokok tagozottsága nehezítette a feladatukat. Ezért a kirendeltség elsősorban a tagosítási eljárások felgyorsításával próbálta a földek szétdaraboltságát megszüntetni.⁴⁴⁴

1906-ban Fancsikán, 1907-ben Péterfalván (Ugocsa vármegye) létesítettek mintagazdaságot. 1908-ban péterfalvai gazdaság gyümölcsfaszükségletére 25 arany permén, 25 jonathan, 10 téli esperes körte, 26 dió, 15 besztercei szilva és 5 cseresznyeoltványt utaltak ki. Szintén 1907-ben Beregdéda határában létesítettek mintagazdaságot, amely 1700 korona értékben államsegélyként kapott gépeket, állatokat, vetőmagot.⁴⁴⁵

A beregsomi mintagazdaság részére 1908-ban szintén államsegélyként 107 korona 70 fillért utaltak ki zab és bükköny vetőmag beszerzésére, valamint 450 koronát az elhullott tehének pótlására.

A márokpapi mintagazdaság sertésvészben elpusztult sertéseinek a pótlására 240 korona, 20 kg eckendorfi répavetőmag és 60 kg ólomzárolt vörös lóheremag beszerzésére 140 korona államsegélyben részesült.

Máramaros vármegye Berezna községének határában egy havasi mintagazdaság berendezésére 3468 koronát engedélyeztek, amit az 1909. évben használtak fel.

A szolyvai gazdasági ismétlőiskolát az állambérleti majorban helyezték el. Az épületeket 5200 korona költséggel a célnak megfelelően átalakították. Az összeget a Schönborn hitbizományi uradalom előlegezte, s azt a vallás- és közoktatási minisztérium térítette meg, mint a kirendeltség számára fizetett bér formájában. Az iskola mintagazdasága 1908-ban 6 holdról 20 holdra lett kibővítvé, valamint tehén, vetőmag és kerti eszközök beszerzésére 2114 korona 97 fillér államsegélyben részesült. A szolyvai gazdasági ismétlőiskolában 120 tanköteles gyermek részesült időszakos gazdasági oktatásban.⁴⁴⁶

V.3. Az Alsóvereckei Havasi Mintagazdaság és Tejgazdasági Telep

Miután a mintagazdaságok megszervezése a falvakban komoly nehézségekbe ütközött és a szakszerű gazdálkodás elterjesztésében hatásuk sem volt megfelelő, döntés született egy

⁴⁴⁴ KAZY József: 1904. 27–28. o.

⁴⁴⁵ KAZY József: 1910. 28. o.

⁴⁴⁶ KAZY József: 1904. 29–30. o.

központi mintagazdaság beindításáról Alsóvereckén. Az Alsóvereckei Havasi Mintagazdaság és Tejgazdasági Telep megszervezése 1903 folyamán történt. A telep szervezeti szabályzatát a földművelésügyi miniszter 1903. november 11-én kiadott 8353. eln. szám alatti rendeletében hagyta jóvá (lásd: a 13. mellékletet).

Alsóvereckén a Schönborn-Buchheim hitbizományi uradalomtól 85 kat. hold területet vettek bérbe a havasi mintagazdaság számára, illetve a megfelelően átalakított uradalmi majorban tejgazdasági telepet rendeztek be.⁴⁴⁷ 1906-ban a mintagazdaság területe már 96 holdat tett ki.⁴⁴⁸ A telep a földművelésügyi miniszter felügyelete és a Hegyvidéki Miniszteri Kirendeltség közvetlen ellenőrzése alatt állt. A gazdaságot a földművelésügyi miniszter által kirendelt telepvezető és segédje irányította.⁴⁴⁹ A mintagazdaság és a tejgazdaság a szakszerű földművelés és állattenyésztés példáját nyújtotta. A telep jelentős szerepet vállalt az ismeretek terjesztésében, valamint szakemberek képzésében a kisebb tejgazdaságok számára.

A tejgazdasági telepet sajt és vaj előállítására is alkalmazták. Más birtokokon is bíztak a tejgazdaságok megalakulásában, addig azonban az alsóvereckei gazdaság a környék tejfeldolgozását és tejértékesítését nagy részben ellátta.

Ahogy korábban Egán is kifejtette a mezőgazdasági eszközök és gépek kiosztásával kapcsolatosan, a tejgazdaságok felszerelése csak a legszükségesebbekre szorítkozott, nem vásároltak drága gépeket, hogy ennek példáján a többi gazdálkodó a saját birtokán be tudja szerezni a megfelelő eszközöket.⁴⁵⁰

A kezdeti években a kirendeltség javaslatára a földművelésügyi miniszter jóváhagyásával 12 tanulót vettek fel. Az ottani képzésen résztvevőknek meg kellett felelniük a felvételi feltételeknek: elvégzett népiskola, 17 éves kor betöltése, orvos által kiállított egészségügyi bizonyítvány, erkölcsi bizonyítvány, kiskorú esetén a szülő vagy a gyám beleegyezése és himlőoltási bizonyítvány.⁴⁵¹

A tanfolyam 1 évre terjedt ki és 2 félévre oszlott. Az oktatás – ami főleg gyakorlati volt – április 1-jén, valamint október 1-jén kezdődött. A tanulók felét április 1-jén, a másik felét október 1-jén vették fel. Minden tanuló ingyen ellátásban részesült, és szorgalmához mértén 6–10 korona munkadíjat kapott.

Az 1905–1906-os tanévben is még 12 személy tanult a mintagazdasági telepen. A havasi gazdálkodás tanulmányozása céljából a tanulók majd az egész nyári időszakot a havasokon töltötték. 1906. április 26-án megtartott záróvizsgán 3, október 31-én pedig 8

⁴⁴⁷ KAZY József: 1904. 29. o.

⁴⁴⁸ KTÁL. F. 772., op. 5., od. zb. 90., f. 13.

⁴⁴⁹ KAZY József: 1904. 30. o.

⁴⁵⁰ Uo.: 1904. 30. o.

⁴⁵¹ Uo.: 1904. 30. o.

tanuló vizsgázott le. Egy személy nem vizsgázott, mivel egyenesen az iskolából vonult be katonai szolgálatra, a többieket viszont különböző gazdaságok alkalmazták.⁴⁵² A tanév befejezése után a telep vezetősége beajánlotta a tanulókat a tejgazdaságokba, szövetkezetekbe, uradalmakba, s ezáltal munkához juttatta őket.⁴⁵³ A 11 elhelyezkedett tanuló közül 2 Zala megyei, 1 Ugocsa megyei magyar, 1 Máramaros megyei román, 2 Bereg megyei rutén és 5 Maros-Torda megyei székely volt.⁴⁵⁴

1905-ben 52 szarvasmarhát és 25 sertést hajtottak fel a havasra. A tehenészet egész évben nyert tejhozama 36 279 liter volt, aminek egy részét a borjúk szoptatására használták fel. A feldolgozott tej mennyisége 24 909 liter volt.⁴⁵⁵

Az 1906-ban a november 1-jén kezdődő tanévre már 18 állami ingyenes helyet biztosítottak a gazdasági képzésen, viszont csak 16 tanulót vettek fel, akik közül hárman év közben eltávoztak, s így 1907 folyamán 13-an vizsgáztak le.

1906-ban a két lovon kívül 62 szarvasmarhát és 50 sertést legeltettek a havason. A felemelt tanulói létszám következtében két kaliba készült a tanulók és a gulyás számára, ami nyílt tűzhellyel rendelkezett, továbbá fekvőhelyek is voltak. A havasi legeltetés viszont kevésbé volt sikeres az előző évhez képest. Az augusztus elei szárazság, majd az erős esőzések miatt lecsökkent a tejhozam, 12 215,5 liter tejet dolgoztak fel, ami majd 1000 literrel volt kevesebb a tavalyitól (13 205 liter). A feldolgozott tejmenyiségből 538,5 kg vaját állítottak elő (1905-ben 598,3 kg), azaz 100 liter tejből 4,36 kg-ot (4,53 kg), vagyis 1 kg előállítására 22,88 liter tej kellett (az előző évben 22 liter). A kedvezőtlen időjárás miatt tehát nemcsak a tej mennyisége lett kevesebb, hanem minősége is csökkent. Egész évben a megtermelt tej mennyisége 28 114,5 liter volt, a gazdáktól még vásároltak 18 197,5 litert, s így összesen 46 312 liter tej állott a telep rendelkezésére.⁴⁵⁶

1907 elején a telep montafoni törzstehenészete 56 szarvasmarhából állt. A teheneket igásállatként is használták, mivel a gazdaság szélső határai 6 km-re feküdtek a teleptől. 1907 végén két pár igáslovat is beszerettek, amelyek közül az egyik pár az alomanyagának számító fűrészport fuvarozta a 16 km-re fekvő szarvasházai fűrésztelepről, a másik pár ló tűzifát szállított és trágyát fuvarozott.⁴⁵⁷

Az 1907–1908-as tanévben szintén 16 tanuló kezdte meg a tanulmányait, akik közül kettő évközben eltávozott és így 14 növendék végezte el a képzést. A tanulók közül 1 Bereg,

⁴⁵² KTÁL. F. 772., op. 5., od. zb. 90., f. 13.

⁴⁵³ KTÁL. F. 772., op. 5., od. zb. 79., f. 2 .

⁴⁵⁴ KTÁL. F. 772., op. 5., od. zb. 90., f. 13.

⁴⁵⁵ Uo.: 14, 15. o.

⁴⁵⁶ KTÁL. F. 772., op. 2., od. zb. 5., f. 27, 29, 31.

⁴⁵⁷ Uo.: f. 33.

1 Szatmár, 1 Háromszék, 1 Sopron, 2 Jász-Nagykun-Szolnok, 2 Zala, 3 Ugocsa és 3 Máramaros vármegyéből származott.⁴⁵⁸

1908. január 1-jén a telep törzstehenészete a következő volt: 3 tenyészbika, 29 tehén, 10 egyéves bika, 5 választott bika, 4 szopós bika, 4 kétéves üsző, 9 egyéves üsző, 5 választott üsző, 5 szopós üsző. Az éves szaporulat 13 bika és 6 üszőborjú volt. Az ellési súly a bikaborjúknál 40 kg-ot, az üszőknél 38 kg-ot tett ki, az elválasztási átlagsúly 3 hónapi szoptatás után 116 kg volt.

Egy tehén évi fejése 1 334, 85 liter, évi tejelési eredménye 1 826, 18 liter volt. Az 1907. év tejelési eredménye összesen 43 828,5 litert tett ki, amiből szoptatásra fordítottak 11 792 litert. Felhasználható volt 32 036,5 liter, valamint a gazdáktól vásároltak még 16 619,5 liter tejet. A rendelkezésre álló 48 656 liter tejből 2 785,5 litert eladtak, 5 157 litert illetményként kiadtak, illetve 40 713,5 litert feldolgoztak. A feldolgozott tejből 1586 kg vaját nyertek, a fölösött tejet és irót a borjúk, valamint sertések táplálására használták fel. A telep 49 yorkshire-i sertéssel rendelkezett, viszont 61 növendék sertést részben a gazdáknak további tenyésztésre, részben levágásra eladtak.⁴⁵⁹

1908-ban az árpa termésátlaga holdanként 610, a zabé 660, a burgonyáé 7510, a takarmányrépáé 10 446, a zabos bükkönyé 1390, a fűkeveréké 1235, a moharé 1340, a hegyi kaszálóké 1135 kg volt.⁴⁶⁰

A mintagazdasági telepen 1908-tól kísérletek folytak annak megállapítása érdekében, hogy milyen fűmagkeverékekkel érdemes és eredményes bevetni a réteket.⁴⁶¹ A fűmagkeverékeket a Kassai Magyar Királyi Vetőmagvizsgáló Állomás szaktanácsára állították össze. A különféle fűmagkeverékekkel bevetett rétek terméseredményeit összehasonlítva újították fel a kaszálókat.⁴⁶²

Az alsóvereckeai mintagazdaság és tejgazdasági telep 1908-ban a földművelésügyi miniszter rendelete értelmében az időközben elhunyt Balogh Vilmos nevét vette fel, aki államtitkárként tevékenyen kivette részét a hegyvidéki gazdasági akcióból.⁴⁶³ Ettől kezdve a mintagazdaság az Alsóvereckeai Magyar Királyi Balogh Vilmos Hegyvidéki Gazdasági Telep nevet viselte.

⁴⁵⁸ KAZY József: 1910, 22. o.

⁴⁵⁹ Uo.:1910. 25–27. o.

⁴⁶⁰ Uo.: 22. o.

⁴⁶¹ KTÁL. F. 772., op. 2., od. zb. 822., f. 38.

⁴⁶² KTÁL. F. 772., op. 5., od. zb. 131., f. 29, 30.

⁴⁶³ Balogh Vilmos a földművelésügyi minisztériumban egy ideig az elnöki osztályt vezette, amely felügyelte a hegyvidéki és a székely akciót. 1903. november 5-i rendeletével Tallián Béla földművelésügyi miniszter megszervezte a IX. ügyosztályt, amely kizárólag a kirendeltségek ügyeivel foglalkozott, s élére Balogh Vilmost állította. In: BALATON Petra: 2004. 40. o.

Az 1908–1909-es tanévben a 18 állami helyre 17 tanuló jelentkezett, akik közül 16 fejezte be a gazdasági iskolát, és már az év végéig öt tanulót sikerült uradalmakban és tejszövetkezeteknél elhelyezni. A telep növendékei Bereg, Ung, Ugocsa, Máramaros, Sopron, Udvarhely, Jász-Nagykun-Szolnok megyéből származtak.⁴⁶⁴

Az Alsóvereckei Magyar Királyi Balogh Vilmos Hegyvidéki Gazdasági Telep
földterületének megoszlása művelési ágak szerint 1909-ben

Szántóföld	34 hold 143 öl
Rét	57 hold 1521 öl
Udvar és kert	1 hold 1181 öl
Terméketlen terület	2 hold 1261 öl
Összesen	96 hold 906 öl

Forrás: KTÁL. F. 772., op. 5., od. zb. 131., f. 27–28.

1909-ben a mintagazdasági telep földterülete 96 hold 906 öl volt. Általában átlagos terméseredményeket értek el a művelés során. Burgonyából a termés hozam 94 mázsa 60 kilogramm volt, ami peronoszpórától fertőződött meg. A takarmányrépa termése viszont jónak számított, mivel a magas fekvésű dombföldeken is jól megtermett, s összesen 1106 mázsa 50 kilogrammot takarítottak be. A természetes és mesterséges szénafélék termés hozama – 1217 mázsa 75 kilogramm – is jónak számított, bár a hegyi kaszálók trágyázása nehézségekbe ütközött.⁴⁶⁵

A szántóföldek és a kaszálók átlagtermése 1909-ben

Termény	A terület nagysága		Átlagtermés	
	hold	öl	mázsa	kilogramm
Burgonya	2	–	47	30
Takarmányrépa	4	580	230	72
Zabos bükköny	22	480	16	32
Szénatermelési kísérleti telep	1	800	58	70
Lóhere	3	1555	15	41
Természetes rétek	57	1521	12	15

Forrás: KTÁL. F. 772., op. 5., od. zb. 131., f. 28.

⁴⁶⁴ KTÁL. F. 772., op. 5., od. zb. 131., f. 27.

⁴⁶⁵ Uo.: f. 27–28.

A telep növendékei a legeltetési időszakot a havasokon töltötték, hogy gyakorlatilag elsajátítsák a havasi gazdálkodást, valamint megtanulják a kézi erővel dolgozó kisebb tejüzemekben végzett munkát és azok vezetését. 1909-ben a legeltetés három hónapja alatt a tehének 12 919 liter tejet adtak az évi feldolgozott 33 103 liter tejből, azaz az éves tejtermelésnek közel 40 százalékát. A telep összes tejhozama 44 140 liter volt. Átlagosan 100 liter tejből 4,14 kilogramm vaját állítottak elő, azaz 1 kilogramm vaj előállításához 24,11 liter tejet használtak fel.⁴⁶⁶

A telep állatállománya 7 lóból, 2 tenyészbikából, 21 tehénből, 3 egyéves bikából, 11 választott bikából, 2 szopós bikából, 5 kétéves üszőből, 3 egyéves üszőből, 9 választott üszőből, 2 szopós üszőből, 6 igás ökörből, 1 tenyészkanból és 6 tenyész kocából állott. Mivel a tehénállomány kevés volt az intenzív tejgazdaság vezetéséhez, a telep 15 000 korona államsegélyt kapott tehének vásárlására. Az összegből 1 tenyészbikát és 17 hároméves üszőt Ausztriából, valamint 3 hároméves üszőt a munkács-szentmiklósi uradalomtól szereztek be. A szaporulatból (összesen 41) 8 borjú elpusztult tüdő- és mellhártyagyulladásban, illetve hasmenésben, amit az alomszalma teljes hiányával magyaráztak. Alsóverekén nagyon nehezen tudtak szalmát szerezni, a telep szalmatermése és almozásra alkalmazott fűrészpor kevésnek bizonyult a betonozott istállókban. Az állatok elhelyezése miatt a telepen felépítettek egy 32 szarvasmarhát befogadó istállót, takarmánykamrával, szénacsúrral és cselédlakkal.⁴⁶⁷

A mintagazdasági telepen az állami ingyenes helyek számát 1910-ben 24-re emelték fel. A tanfolyamot 21-en végezték el: 1 tanuló Bereg, 1 Ung, 1 Ugocsa, 1 Sáros, 1 Beszterce-Naszód, 1 Békés, 1 Sopron, 1 Abaúj-Torna, 1 Torda-Aranyos, 1 Zala, 2 Udvarhely, 4 Máramaros, 5 Jász-Nagykun-Szolnok megyéből származott. Ezek közül tíznek az elhelyezéséről az adott év végéig sikerült gondoskodni.⁴⁶⁸

A mintagazdaság területe 1910-ben 357 hold 1436 négyszögölet tett ki, amelyből 11 holdat burgonyával, 6 holdat takarmányrépával, 20 hold 800 négyszögölet takarmányfélékkel ültettek be. A fennmaradó területeket természetes réteknek, valamint szénatermelésre használták. A rétek területe az állatállomány eltartása végett 220 holddal növekedett.⁴⁶⁹

Burgonyából 411 mázsa 44 kilogramm termett, takarmányrépából 1000 mázsa, a szénatermés 2933 mázsa 25 kilogramm volt. A széna kevés volt, ezért a környező gazdáktól még mintegy 2000 mázsa szénát vásároltak.⁴⁷⁰

⁴⁶⁶ KTÁL. F. 772., op. 5., od. zb. 131., f. 30, 32, 33.

⁴⁶⁷ Uo.: f. 31–32, 34.

⁴⁶⁸ KTÁL. F. 772., op. 2., od. zb. 822., f. 35.

⁴⁶⁹ Uo.: f. 36.

⁴⁷⁰ Uo.: f. 38.

Almozás céljából továbbra is elsősorban fűrészport használtak. A kirendeltség azonban két szalmaprést vásárolt 1228 korona 82 fillér értékben, hogy a sík vidéken beszerzett szalmát könnyebben lehessen szállítani. Az egyik szalmaprést Beregsomban, a másikat Bátyuban helyezték el.⁴⁷¹

A telep állatállománya és törzstenészete 1910. január 1-jén 7 lóból és 110 szarvasmarhából (tehén, bika és ökör) állott. Az év januárjában létrehozták a törzsjuhászatot, amely 8 kosból és 109 anyajuhból állt.⁴⁷² Az 50-60 darabból álló sertésállomány elsősorban yorkshire-i fajtából állott. A sertések nagy részét levágás vagy további tenyésztés céljából a helyi lakosság körében értékesítették.

A telep tehenészetének összes tejhozama 57 245 litert tett ki az említett évben, amiből fejés után 37 693 liter származott, a borjúk szoptatására 19 552 litert használtak fel. Emellett a környező gazdáktól még 7552,5 litert vásároltak. Éves átlagban 100 liter tejből 4,18 kilogramm vajot nyertek, egy kilogramm vaj előállításához 23,88 liter tejre volt szükség.

Az Alsóvereckei Magyar Királyi Balogh Vilmos Hegyvidéki Gazdasági Telep
kiadásai és bevételei 1906–1910 között (koronában)

Év	Kiadás	Bevétel
1906	49 317,00	13 212,80
1907	47 632,00	3678,54
1908	62 589,00	11 974,00
1909	55 402,00	7601,42
1910	56 368,47	10 686,90
Összesen	271 278,47	47 153,66

Saját szerkesztés. Forrás: Kazy József: 1910. 28. o.; KTÁL. F. 772., op. 5., od. zb. 90., f. 17.; F. 772., op. 2., od. zb. 5., 34–35.; F. 772., op. 5., od. zb. 131., f. 34.; F. 772., op. 2., od. zb. 822., f. 46.

Az alsóvereckei mintagazdaság jelentős pénzügyi ráfordítást igényelt az államtól. A befektetett összegek jóval meghaladták a bevételt. A telep megszervezése folytán azonban hegyvidéki lakosság példaként tekintett az ott folyó tervszerű gazdálkodásra. A földeket jobban trágyázták, nagyobb területen foglalkoztak mesterséges takarmánytermeléssel, egyre több kisebb gazdasági gépet alkalmaztak a gazdaságukban. A mintagazdaság a helyi gazdákat fajtiszta állatokkal látta el, s egyben jelentős felvásárlója volt egyes mezőgazdasági termékeiknek. Az oktatás megszervezése, képzett munkások kibocsátása, magasabb fokú és

⁴⁷¹ KTÁL. F. 772., op. 2., od. zb. 822., f. 37.

⁴⁷² Uo.: f. 41–42.

minőségű termelés révén az állam a ráfordított összegtől sokkal nagyobb, közvetlenül nem mérhető anyagi haszonra tett szert.

V.4. Vetőmagkiosztás

A hegyvidéki akció működési területén évről-évre alacsony termés mutatkozott, ami részben a használt vetőmagok alacsony termőképességének volt tulajdonítható. Azonkívül a lakosság kevés táplálékkal rendelkezett, s az ínség felszámolása érdekében több alkalommal a hegyvidéken élőknek kedvezményes áron jó minőségű vetőmagot osztottak ki.

Az 1899. évben a kedvezőtlen időjárás és elemi csapások következtében, a rossz termés miatt, a négy vármegye (Bereg, Ung, Ugocsa és Máramaros) hegyvidéki területein élő lakosság olyan nehéz helyzetbe került, hogy a földművelésügyi miniszter a hegyvidéki miniszteri megbízott jelentései alapján előterjesztéssel fordult a kormányhoz az Északkeleti-Kárpátokban élők megsegítése ügyében. Beadványában arra hivatkozott, hogy az átlagosnál gyengébb és kevesebb termést a lakosság a tél alatt felélte, s azért az emberek nem rendelkeznek a földjeik bevetésére szükséges vetőmaggal. Mivel az ott élők önerejükől nem képesek beszerezni a vetőmagot, a „legszükségesebb vetőmag-mennyiséget” az állam biztosítsa vetőmag kölcsönrel – vetette fel a miniszteri az előterjesztésében. Egy-egy adott községet erkölcsi testületként vettek alapul, s még a megfelelő törvényhatóság is jótállási kötelezettséget vállalt az iránt, hogy a vetőmag árát a termés értékesítése után, de legkésőbb az év október 30-ig kamat nélkül megfizetik.

A földművelésügyi miniszter előrelátóan feltételezte, hogy a gazdák között lesznek olyanok, akiket olyan kár ért, amelynek következtében még akkor sem lesznek képesek visszafizetni a kölcsönbe adott vetőmagot, ha értékesítették azt, ezért a nagyon szegény gazdák részére ingyenes vetőmagot biztosított.

Az előállott nehéz időszak fő okát a miniszter abban látta, hogy a gazdák nagy része rossz minőségű, sokszor be sem ért vetőmagot használt. Ezért a vetőmagok tekintetében jó minőségű és korán érő kukorica, burgonya és zab engedélyezését tartotta szükségesnek.

Elsősorban a burgonya beszerzésére helyezte a fő hangsúlyt a miniszter, mivel a vidék lakosságának alapvető élelmiszere volt a termény. Burgonyából kellett tehát nagyobb mennyiséget beszerezni minden gazdának, amire éppen a hiány által bekövetkezett magas beszerzési ár és a nagy mennyiség következtében nem volt lehetőségük a gazdálkodóknak. A javaslat szerint ezért az állam „méltányos és elviselhető” áron, kölcsön formájában biztosította a megfelelő burgonya mennyiséget, a szállítási költségek viszont teljes mértékben az államot, pontosabban a földművelésügyi minisztériumot terhelte.

Mivel a minisztérium a vetőmag beszerzésére nem rendelkezett költségvetési fedezettel, ezért a miniszter azt indítványozta a minisztertanács irányába, hogy a szükséges összeget mint előirányzat nélküli kiadást számolják el a minisztérium számára.

A földművelésügyi miniszter a hegyvidéki rutén lakosság legszegényebb rétegének a megsegítése érdekében 30 ezer korona értékű tavaszi vetőmag kiosztását kérvényezte, s abból 10 ezer koronát a földművelésügyi miniszter a minisztérium számlájára mint előirányzat nélküli kiadást számolt el.

1899 tavaszán Bereg megye szolyvai, munkácsi, latorcai és felvidéki járásának 52 községében kiosztottak:

- 1) 29 966 kg zabot
- 2) 3000 kg lóherét
- 3) 1003 kg lóherét
- 4) 100 000 kg burgonyát

Ebből a három minta-parasztgazdaság részére 454 kg zabot osztottak ki ingyenesen.⁴⁷³

1900 tavaszán két kiosztás történt, hogy ellássák a gazdálkodókat vetőmaggal.⁴⁷⁴ Máramaros és Ung megyében 20-20 községet érintett a kiosztás, valamint a vetőmag egy részét Ungváron készpénzért kiárúsították. Ugocsa megyében akkor még mindössze három falura terjedt ki a vetőmagsegély (Nagytarna, Nagyrákóc és Tiszakirva), míg Bereg megyében volt a legtöbb település, amely a földművelési minisztérium segítsége révén vetőmaghoz jutott, összesen 31 település, valamint Munkácson szintén áruba bocsátották a vetőmag egy részét.

Az első kiosztás során a zab és kukorica mellett még komócsinnal, rozssal és lóherével is támogatták a gazdákat jutányosan, burgonya kiosztására azonban nem került sor. Első alkalommal összesen 515 kg komócsint, 22 325 kg zabot, 7 602 kg kukoricát, 5005 kg rozst és 4552 kg lóherét osztottak ki.

⁴⁷³ Szintén ingyen jutottak hozzá a lakosok 73 kg zabhoz, 15 kg lóheréhez és 600 kg burgonyához. A többi kedvezményes áron kapták meg, összesen 8217 korona 80 fillér értékben. A zab és burgonya mázsájáért 10, illetve 2 koronát kellett fizetni, 1 kg lóhere és szintén ugyanannyi komócsin 1 korona, illetve 30 fillérbe került. A tervezett teljes összegből 1901. december 31-ig 7260 korona 19 fillér folyt be, 957 korona 61 fillér hátralékban maradt.

Ezen kívül állatok almozására kiosztottak még 122 mázsa szalmát 155 korona 74 fillér értékben. 1899 őszén Bereg megye munkácsi, felvidéki és szolyvai járásának 44 községében a lakosok között kiosztottak még 29 966 kg búzát és 50 578 kg rozst, összesen 11 798 korona 58 fillér értékben. A búza ára mázsánként 17 korona 60 fillér, a rozse 12 korona 90 fillér volt. Mivel a magvak nem voltak teljesen csíráképesek, ezért a földművelésügyi miniszter 7753/900 eln. számú rendelete alapján az összegből elengedtek 643 korona 26 fillért. A megmaradt 11 155 korona 32 fillérből 1901 december végéig törlesztettek 5412 korona 90 fillért, s fennmaradt 5742 korona 42 fillér. Azért is maradt fenn egy jelentős összeg, mivel több faluból panasz érkezett a kirendeltséghez a magvak alacsony csíráképessége miatt és kérték az árak elengedését.

⁴⁷⁴ KTÁL. F. 772., op. 7., od. zb. 16., f. 31.

A második, szintén 1900 tavaszán történt vetőmagkölcsonzés alkalmával összesen 53 643 kg zabbal, 40 299 kg kukoricával és 257 469 kg burgonyával és 70 kg lóherével támogatták a gazdálkodókat a négy megyében. A legnagyobb mennyiséget a Máramaros megyei falvak kapták. Annak ellenére, hogy Ugocsa megyében mindössze három község volt érintve, Ungban viszont húsz település, jóval több terménnyel támogatták az ugocsai gazdálkodókat. A kiadott zab mennyisége duplája volt az Ung megyére kiutaltak (2837 és 1464 kg), a kukorica kb. tízszerese (12 830 és 1750 kg), a burgonyáé pedig alig maradt el az Ungban kiadottól (31 154 és 35 200).⁴⁷⁵

Kazy József miniszteri osztálytanácsos, a hegyvidéki kirendeltség Egán Edét követő megbízottja a kirendeltség három éves munkájáról beszámolva 1902. február 10-én írott jelentésében a termény és a vetőmag kiosztásáról pontos árlistát jegyzett fel:

1) 47 901 kg kukorica, mázsánként	11 korona 60 fillér
2) 53 643 kg zab	9 K. 60 f.
3) 22 325 kg zab	11 K. 40 f.
4) 4622 kg lóhere	170 K. ---
5) 257 469 kg burgonya	3 K. ---
6) 515 kg komócsin	60 K. ---
7) 5005 kg rozs	16 K. ---
Összesen	29 942 K. 55 f.
A vetőmagvak	38 244 K. 34 f.
Beszerzési költség	5263 K. 80 f.
Kiosztási költség	43 508 K. 14 f.
A gazdák által megtérítendő összeg	29 899 K. 98 f. ⁴⁷⁶

A lényeges árkülönbség abból adódott, hogy a szállítási és kiosztási költségek a földművelésügyi minisztérium számlájára íródtak, valamint a legszegényebbek által igényelt burgonyavetőmagot jelentős árengedménnyel osztották ki. Ebből az összegből 1901 végéig 16 459 korona 65 fillér folyt be, a fennmaradt összeg 13 440 korona 33 fillér volt.⁴⁷⁷

A kiosztott terményekből négy vármegye 76 községének lakossága részesült. Bereg megyében a felvidéki, munkácsi, szolyvai és latorcai; Ung megyében a bereznai és ungi; Máramaros megyében az ökörmezői, huszti, szigeti, tiszavölgyi, visói, taracvizi és técsői; Ugocsa megyében a tiszántúli és tiszamenti járásokat érintette.

⁴⁷⁵ KTÁL. F. 772., op. 7., od. zb. 16., f. 32.

⁴⁷⁶ MNL. K 26. 1902-XXXI-1134.

⁴⁷⁷ Uo.

A vetőmagkiosztást minden éven megszervezte a miniszteri kirendeltség. Mindig figyelembe vették, hol van a legnagyobb szükség vetőmagra és milyen terményt akarnak vetni a gazdák. Az előző éven összeírták a bejelentett vetőmagszükségletet, s annak ismeretében rendelték meg a vetőmagokat. 1908-ban elsősorban zabot, árpát, burgonyát, bükkönnyt, komócsint, lóherét és lucernát osztottak ki kedvezményes áron, összesen 149 431 korona 9 fillér értékben. A beszerzési ár minden vetőmag esetében 11–20 százalékkal meghaladta a kiosztási árat. A vetőmagkiosztás hat vármegye (Bereg, Ung, Ugocsa, Máramaros, Zemplén és Sáros) 201 községét érintette.⁴⁷⁸

V.5. Állattenyésztés

V.5.1. Szarvasmarha-tenyésztés

Kazy József a földművelési minisztériumnak írott jelentésében nagyon pontosan és találóan fogalmazta meg azt, mit tart a régió gazdasági fejlesztésre leginkább alkalmas ágazatának: „A hegyvidéki klíma egyenesen kizárja egy magas fokon álló mezőgazdasági kultúra lehetőségét, állattenyésztésre ellenben kiválóan alkalmas. A lakosság már századokon keresztül ugyyszólván az állattenyésztéssel foglalkozik, minek folytán az állattenyésztés iránti előszeretete annyira vérévé vált, hogy más nagyobb erőt és gondosságot igénylő munkával nem is rokonszenvez [...] Azonban ezen konjunkturák mellett a hegyvidék állattenyésztése nem áll sem minőségileg, sem az állatállomány számát tekintve azon a fokon, mint az óhajtott s elérhető lenne [...]”⁴⁷⁹

A szarvasmarha-tenyésztés fellendítése és megújítása érdekében a hegyvidékre a körülményeknek megfelelő, borzderes inthali apaállatokat vittek. 1898 őszén 126-ot, 1899 őszén 220-at, 1901 elején 171-et. Az 1901-ben vásárolt 171 szarvasmarhából 41-et magyarországi tenyésztőktől szereztek be. Az apaállatokat a községeknek kedvezményes áron és részletfizetési feltételek mellett kiosztották. Az állatállomány a kiosztásig a miniszteri kirendeltséghez tartozó szolyvai telepen volt elhelyezve és tartásukra napi 80 fillért

⁴⁷⁸ Szintén 1908 folyamán Beregújfalu gazdái részesültek 81 mázsa búza és 10 mázsa rozsvetőmag jutányos kiosztásában, amelynek beszerzési ára 2222 korona 60 fillér volt, a 43 gazda által befizetett összeg viszont csak 1572 korona 50 fillért tett ki. A malmosi gazdakör 25 mázsa rozsvetőmaghoz jutott a beszerzési ár (142 korona) 30 százaléknak az elengedésével. A mároki gazdakör 8 tagja között 33 mázsa búzát osztottak ki 509 korona 50 fillérért, amelynek beszerzési ára 709 korona 50 fillér volt. Dercen és Kisgut gazdálkodói 67,5 mázsa búzát és 68 mázsa rozsvetőmagot kaptak szintén 30 %-os árengedménnyel, 2200 koronáért, amelynek a beszerzési ára 3143 korona volt. Ugyancsak 30 százalékos árengedményben részesült 10 jégkárt szenvedett kisgejőci lakos, akik így 54 mázsa búzához és 9 mázsa rozsvetőmaghoz jutottak 1033 korona 20 fillérért (a beszerzési ár 1476 korona volt). Még további kilenc kisgejőci gazda között kiosztottak 58 q búza- és 20 q rozsvetőmagot 1254 korona 40 fillérért, amelyet a kirendeltség 1792 koronáért szerzett be.

KAZY József: 1910. 36. o.

⁴⁷⁹ KAZY József: 1910. 38. o.

engedélyeztek. Tirolból a hegyvidéki kirendeltséghez irányított szarvasmarhák szállítási és takarmányozási költsége 1898–1899-ben 9844 korona 80 fillért tett ki. 1899–1900-ban a költségek 13 805 koronára emelkedtek. Az 1901. évben a bikák szállítási és tartási költsége 10 502 korona 61 fillér volt. Ebből a takarmányozás, amit a hegyvidéki kirendeltség maga oldott meg, 1899-en 1462 korona 8 fillér, 1900-ban 1306 korona 92 fillér, 1901-ben 541 korona volt. A tenyészbikákat Ung, Bereg, Máramaros és Ugocsa megyék területén osztották ki.⁴⁸⁰

A gazdálkodás fejlesztése és az élelmiszerszükséglet megoldása végett az apaállatokon kívül még jelentős számú üszőt is beszerzett a hegyvidéki kirendeltség a minisztérium engedélyével.

Először 1897-ben vásároltak 100 üszőt (83 egyévest és 17 kétévest) Tirolból 11 899 korona értékben.

1898-ban 500 üszőt vásároltak és osztottak szét a gazdálkodók között. Ezek között 440 egy éves, 60 darab pedig kétéves volt, értékük összesen 57 092 korona. Ebből az állományból 9 darabot visszavettek és az 1900. évi kiosztáshoz sorolták be. 491 elszámolás alá eső állatból 95 elhullott, 1903 őszén életben volt 396 üsző.⁴⁸¹

1899-ben 388 tenyészállatot vásároltak 42 600 koronáért, abból 337 egy éves és 51 két éves volt. Az állatokból 84 elhullott, megmaradt 304 darab.

1900-ban 283 üszőt vásároltak. A kirendeltség pótlólag helyben vásárolt még egyet (özv. Borköles Andrásnéól), valamint az 1898. évi állományból megmaradt 9 is hozzáadódott, azaz összesen elszámolás alá esett 293 darab. Ebből 1903 őszéig elhullott 42 állat, megmaradt 251 tenyészállat.⁴⁸²

Az 1901. évben 263 üszőt vásároltak és osztottak ki, amiből 21 elhullott. Megmaradt 239 darab állat.⁴⁸³

Az állatok elhullása többnyire a nehéz ellés miatt történt. A későbbiekben a gazdákat kötelezték arra, hogy kétéves koruk előtt ne pároztassák az üszöket. Azonkívül mételykór és lépfene betegségek támadták meg a szarvasmarhákat.

A lépfene és mételykór azért alakulhatott ki, mivel eleinte a helyi viszonyokat nem ismerték, így 1898 és 1899-ben olyan helyekre osztottak ki állatokat, ahol túl nedves volt az éghajlat, a mocsaras talajon gyorsan kialakult és állandó veszélyt jelentett a betegség.⁴⁸⁴

⁴⁸⁰ MNL. K 26. 1902-XXXI-1134.

⁴⁸¹ KTÁL. F. 772., op. 1., od. zb. 34., f. 104.

⁴⁸² Uo.: 104. Kazy József a földművelési minisztériumnak 1902. február 10-én írott a hegyvidéki miniszteri kirendeltség három éves munkájáról szóló beszámolójában 275 darab üszőről írt 37 044 korona értékben. A későbbi, 1905 októberében megfogalmazott jelentésében számolt be a valamivel nagyobb állatlétszámról.

⁴⁸³ Uo.: f. 104. Kazy József az 1901-es jelentésében 258 üszőt beszerzését említi, az értékükről akkor még a miniszteri kirendeltségnek nem volt adata. K-26-1902-XXXI-1134.

1898-ban a hitbizományi uradalomtól bérbevettek havasi legelőterületeket, amelyeken 22 ezer korona költséggel házakat, pásztortanyákat, istállókat létesítettek, részben pedig a meglévő istállókat helyrehozták, illetve az állatok számára itatókat alakítottak ki. Ez nagyban hozzájárult az állatok szakszerű tartásához, és azzal együtt az elhullás is csökkent. A kirendeltség által kiosztott üszőállomány és azok növendékmarhái 1899 és 1900 folyamán már megfelelő gulyákba osztva ingyenes legeltetésben részesültek. Erre a célra a minisztériumtól 1899 folyamán 9600 korona fűbér és 3701 korona 50 fillér pásztortartási költség, 1900-ban 7200 korona fűbér és 2169 korona 76 fillér az állatok pásztoroltatására volt kiutalva.⁴⁸⁵

1900 októberében a hegyvidéki miniszteri kirendeltség, még Egán Ede személyében, jelentést írt a belügyminiszter számára az állatok elhullásának kárrendezése, az üszők biztosítása, illetve a tenyészállatok kiosztásával kapcsolatban.

A tenyészállatok kiadásánál a gazdák egy kötelezvénymintát kaptak, amelyet az állat értékének megfelelően kellett kitölteni. A székelyföldi tenyészállatok kiosztásánál használt kötelezvénymintát vette alapul a hegyvidéki miniszteri kirendeltség.⁴⁸⁶ Nyilatkozniuk kellett arról, melyik napon, hány darab, hány éves és milyen számmal rendelkező állatot vettek át, s azt az államtól (a Magyar Királyi Kincstártól) megvásárolták bizonyos kötelezettségek mellett.

A gazda köteles volt a tenyészállat vételárát 3 év alatt 4 százalékos kamattal mellett megfizetni, amit megtehetett részletekben is, minden év október 31-éig. Ameddig a tenyészállat teljes mértékben ki nem volt fizetve, addig az állam tulajdonát képezte és a gazdának csak használati joga volt rá. Abban az esetben, ha az állat elhullott a részletek teljes kifizetéséig, akkor a biztosítási összeg is a kincstárát illette. Ha a biztosítás összege nem fedezte volna a vételárát, akkor az államkincstár a kártalanítási összeg és a vételár közötti különbséget a gazdától, vagy szükség esetén annak kezeseitől behajthatta. Ha a befizetések összege és a kártalanítási összeg együttvéve már meghaladták a vételárát, akkor a vételár feletti fölösleg a gazdát illette meg. Ameddig a vételárát teljesen ki nem fizette a gazda, addig az állatot sem elajándékozni, sem elcserélni, de még levágni is csak a miniszteri kirendeltség engedélyével lehetett. Végrehajtás következtében lefoglalt tenyészállatot a gazda köteles volt azonnal jelenteni a kirendeltségnek.

A kötelezettségek megszegése esetén a kincstárnak jogában állt bírósági úton behajtani a vételárát vagy a gazdától, annak jogutódaitól vagy kezeseitől, illetőleg vissza is vehették a jószágot az addig már kifizetett összeg kamat nélküli visszafizetése után.⁴⁸⁷

⁴⁸⁴ MNL. K 26. 1902-XXXI-1134.

⁴⁸⁵ Uo.

⁴⁸⁶ KTÁL. F. 772., op. 1., od. zb. 34., f. 110.

⁴⁸⁷ Uo.: f. 112–113.

A tenyészállatoknak a kirendeltség általi felvásárlása és kiosztása során, valamint a gazdálkodók állattartásával kapcsolatosan felvetődött a biztosítás kérdése is. A Magyar Kölcsönös Állatbiztosító Társaság biztosította a miniszteri kirendeltség által vásárolt és a gazdák között kiosztásra szánt teheneket és üszöket a vásárlástól számított egy évre, az állatok beszerzési árának, illetve a miniszteri kirendeltség által bejelentett érték 80 százalékos értékére. A biztosítási szövetkezet az állatok értékének és a vásárlás időpontjának a megállapítására mérvadónak fogadta el a miniszteri kirendeltségnek az állatokról vezetett hivatalos törzskönyvét. A megvásárolt állatokra a biztosítás a vásárlás napjától volt érvényes azzal a feltétellel, hogy a vételtől számított 14 nap alatt az állatot biztosítótársaságnak bejelentették, valamint kiosztás esetén szintén 14 nap alatt az állattartó nevét, foglalkozását és lakhelyét úgyszintén bejelentették.⁴⁸⁸

A biztosítási összeg az első évben az állat értékének a 3 százaléka volt, a második évben 2,8 százaléka, a harmadik évben 2,6 százalékat tette ki. A biztosítási díjat negyedévenként kellett befizetni, ezen kívül még 1,5 százalékos bélyegilleték befizetése is kötelező volt a biztosított fél számára.

A vásárlási és a biztosítási mintát szintén a Székelyföldi Miniszteri Kirendeltségtől vették át, azonban a belügyminiszterhez szóló levélben a Hegyvidéki Miniszteri Kirendeltség vezetője arról tett javaslatot, hogy vásárlásnál a részletfizetési kedvezményt töröljék el, és a gazdák helyben, egy összegben fizessék ki a tenyészállatokat. Inkább árkedvezmény nyújtását és a biztosítási díjak 2-3 éves állami fedezetét javasolta a részletfizetés helyett. Tapasztalatból ismerték már, milyen nehezen lehetett behajtani a részletfizetési díjakat, valamint még arra hivatkozott a miniszteri biztos, hogy a kirendeltség egész területét behálózzák a hitelszövetkezetek, amelyek a kisgazdákat hitelekkel támogatják.⁴⁸⁹

A biztosítások esetében a miniszteri biztos megállapodott a Magyar Kölcsönös Állatbiztosító Társasággal, akik beleegyeztek, hogy ugyanolyan feltételekkel biztosítják a Hegyvidéki Miniszteri Kirendeltséghez tartozó tenyészállatokat, mint a Székelyföldi Miniszteri Kirendeltség esetében. 1903-ban még nem tudták igénybe venni a biztosítást a megfelelő előírányzott pénzüsszeg hiányában, de 1904-ben a Hegyvidéki Miniszteri Kirendeltség számára kiutalt összeg – ami a kirendeltség költségvetésében is szerepelt –, már lehetőséget adott a biztosítások igénybevételére. A javaslat szerint a biztosításokat az 1898. és a 1899. évben kiosztott állatokra – mivel a vásárlás részletét október 31-éig kellett befizetni – 1903. november 1-jétől kötötték meg egy évre, az 1900-ban kiosztottakra szintén november 1-jétől két évre, az 1901-ben átadott üszökre a biztosítás időtartama 1903. november 1-jétől

⁴⁸⁸ KTÁL. F. 772., op. 1., od. zb. 34., f. 118.

⁴⁸⁹ Uo.: f. 118.

három évre állapították meg. Így a biztosítás időtartama az üszők részletfizetésének határidejét egy évvel meghaladták. Felvetődött ezen kívül, hogy ha az üszők ára a befizetési évet meghaladó biztosítási évben sem lenne teljesen kifizetve, akkor még egy évre kötnének biztosítást, és a pótbiztosításból befolyó összegből a tenyésztő nem lenne kártalanítva, hanem az államkincstárba folya be.

Az elhullás utáni biztosítási összegekből a biztosítási társaság az üsző után fennmaradt összeget levonta az államkincstár részére, azzal megszüntette a tartozást, a többi fennmaradt összeget pedig a gazdának fizették ki.

Az 1898. évi tenyészállatokból 304-et egy évre, az 1900. évből 251-et két évre és az 1901. évből 239 üszőt három évre kellett az említett módon biztosítani.

Az időközi elhullásokat levonva 1903. november 1-től biztosított állatok száma:

1899-ben kiosztott üszőkből	396 darab
1899	304 darab
1900	251 darab
1901	239 darab
Összesen	1190 darab

Az elhullott állatok utáni kárpótlás végett egy 1899. évi (89726 sz.) minisztériumi engedélyt követően még 22 üszőt vásároltak, amiből azonban csak hármat osztottak ki. Egy másik, 1901. évi rendelet alapján (829/901 IV/2 sz.) az elhullott állatok pótlására engedélyeztek 64 darab jószágot, ami tartalmazta a korábbról fennmaradt 19 állatot. Összesen a kiosztott három üszővel együtt 67 darab üszőt tett ki az elhulltak pótlása. Az állatok kiosztása elhúzódott az állatállomány megbetegedése miatt, mivel száj és körömfájásban nagyon legyengültek és külön legeltetni kellett az üszőket. A kiosztásuk emiatt csak 1903. október 19-én történt meg.⁴⁹⁰

A négy év alatt (1898–1901) elhullott 241 darab üsző közül mintegy 67 esett kártalanítás alá. Pontos számot a miniszteri biztos sem közölt jelentésében, mivel a 67-ből 4-5 darab az 1897-es esztendőre esett.

A földművelésügyi miniszter egyik, 1901. február 15-én kelt rendeletében előírnyozta, hogy az elhullott állatokért a gazdálkodóknak nem fognak kárpótlást nyújtani. Még korábban az egyik jelentésében (453/901. sz.) Egán Ede lehetetlennek nevezte az eljárás végrehajtását, mivel már a kezdetekben is a szerződésekben szerepeltek olyan kitételek (1. pont 2. bekezdése), amelyek jogot biztosítottak egyes gazdáknak arra, hogy a biztosítási összeg kifizetése következtében az állatok elhullása esetén kártalanítsák őket.⁴⁹¹

⁴⁹⁰ KTÁL. F. 772., op. 1., od. zb. 34., f. 103.

⁴⁹¹ Uo.: f. 104.

A miniszteri biztos, Kazy József jelentésében leírta, hogy a bírói eljáráson kívül minden eszközt felhasznált azért, hogy a tenyésztőket rábírja az elhullott üszők utáni részletek kifizetésére, ami nem vezetett eredményre. A lakosság szerint Egán Ede olyan kijelentéseket tett, hogy az elhullott üszők után nem tartoznak fizetni, s azért néhányan még a befizetett összegek visszafizetését is követelték.

Annak ellenére bírósági eljárást mégsem kezdeményezett, mivel – a miniszteri biztos állítása szerint – az akció ellenségei azt kihasználták volna és az állam „jóindulatú és hasznos” tevékenységével szemben bizalmatlanságot keltettek volna.⁴⁹²

Másrészt a bírósági eljárás kimenetele azért is kétséges lett volna, mivel az oda vonatkozó igazságügyminiszteri rendelet értelmében és a megkötött szerződések szerint az üsző mindaddig az állam tulajdonát képezte, míg annak az árát a tenyésztő ki nem fizette. Ebből viszont az következett, hogy az üszők elhullása után a tulajdonos károsodik, az elhullás folytán a veszteségek a tulajdonost (azaz a ki nem fizetett üszők után) az államkincstárérték. Az államkincstár kártalanítási kötelezettségét megerősítette még az 1902. december 29-én 6744/el. számú rendelet is, amely alapján a tenyésztők által befizetett biztosítási díjat az államkincstár javára elszámolták.⁴⁹³

Mindezek alapján a miniszteri biztos kérte a földművelésügyi minisztert, hogy a 829/901 eln. számú rendeletét változtassa meg és az elhullásokból származó veszteségeket az államkincstárt ért károsodásként állapítsák meg. Mivel viszont az országos állattenyésztési alapnak az általa üszővásárlásra előlegezett összeget teljes egészében meg kell téríteni, az állami akció vezetője egy előterjesztéssel fordult a miniszter irányába.

A jelentés megírásáig (1903. október 10-éig) elpusztult 241 állat, valamint a biztosítások kifizetéséig előforduló, illetve a be nem jelentett elhullásokat figyelembe véve 250 állat utáni biztosítási díj kifizetésével számoltak. Abból 67 üszőt kiutaltak, fennmaradt 183, amelyek átlagos értékét 130 koronába számolták fel, ami összesen 23 790 koronát tett ki.⁴⁹⁴ Egyrészt azok fedezetét képezték az üszők után már befizetett összegek, másrészt felvetődött, hogy az állatok húsanak vagy bőrének értékesítéséből származó összeget a kirendeltségnél helyezték letétbe, amelyből már addig is 3744 korona bevétel származott. A miniszteri biztos arra kérte fel a földművelésügyi minisztert, hogy a bevételt az elhullott vagy eladott üszők törlesztési részletére számolhassa el, s azt a kirendeltség ügyviteli költségének adománya számlájára könyvelhessék be. Arra számítottak, hogy miniszteri engedély esetén utólag még 15-16 000

⁴⁹² KTÁL. F. 772., op. 1., od. zb. 34., f. 106.

⁴⁹³ Uo.: f. 107.

⁴⁹⁴ Uo.: f. 109.

korona fog befolyjni, amit az 1904. évi költségvetésbe beszámítanak. Erről pontos beszámolást kívántak készíteni a miniszter számára.

1908-ban a miniszteri kirendeltség beszámolójában még mindig arról esett szó, hogy a lakosság a tenyész-szarvasmarha növendékállatait részben a legelőhiány, részben tudatlanságból pénzhány esetén még borjú korában értékesíti, ahelyett, hogy felnevelné és gazdaságát bővítené. A kirendeltség akkor egy új módszert kezdett alkalmazni azért, hogy a hegyvidéki gazdálkodók megtartsák üszőiket. Felterjesztésükre a földművelésügyi miniszter jóváhagyta, hogy a havasokra felhajtott üszők után a befizetett fűbért (962 koronát) visszatérítsék a gazdáknak, azáltal segítve elő az üszőtartást.⁴⁹⁵

A körösmezei hitelszövetkezet tagjai között 14 üszőt osztottak ki a vételár 70 százalékáért (4300 koronából 3010 koronát fizettek a gazdák). A máramarosszigeti erdőigazgatóság felügyelete alatt álló körösmezői, rahói és tiszabogdányi tejszövetkezetek között Ausztria alpesi tartományaiból importált 55 borzderes tenyészbikát osztottak szét, amelynek vételára 2960 korona volt. Ugocsa vármegye 26 községe számára 36 tenyészbikát, Zemplén vármegyében 63 községnek 74 bikát adtak el kedvezménye áron, összesen majd 10 000 korona értékben. Sáros vármegye községei részére tenyészállatok beszerzése céljából 5240 koronát nyújtottak. Zemplén vármegyében még 13 üszőt adtak el a gazdáknak 70 százalékos áron a szállítási költségek teljes elengedése mellett.⁴⁹⁶

Ugocsa és Ung vármegyében üsződíjazásokat tartottak, amivel az üszőállomány növelését igyekeztek elősegíteni. Ugocsában a kiscgazdák 5-től 30 korona jutalomban részesültek, a nagyobb birtokosok által felhajtott üszőket nem díjazták. Ungban Császlócon, Drugetházán, Hajasdon és Bezőben a vármegyei gazdasági egyesülettel közösen szerveztek állatdíjazásokat.

V.5.2. Ló- és juhtenyésztés

A lótenyésztés az Északkeleti-Kárpátokban kevésbé volt elterjedve, viszont voltak olyan hegyvidéki részek, ahol a lakosság fuvarozással foglalkozott, s azért a miniszteri kirendeltség részéről fontosnak tartották a lóállomány javítását. A kirendeltség keretébe tartozó szolyvai telepre két lipicai lovat vittek a fogarasi méntelepről, amelyek ingyen rendelkezésre álltak a jelentkező helyi gazdák lovainak fedeztetésére. Az anyakanca állomány azonban Szolyva környékén csekély volt, s ezért a földművelésügyi miniszter 10178/el.n.II-1.1901 számú rendelete alapján az egyik tenyészment Szolyváról Drágabártfalvára vitték át.⁴⁹⁷

⁴⁹⁵ KAZY József: 1910. 43. o.

⁴⁹⁶ Uo.: 1910. 45–46. o.

⁴⁹⁷ MNL. K 26. 1902-XXXI-1134. 1908 folyamán 17 mént helyeztek ki az állami fedeztetési állomásokról távol eső községekben, amiből 5 lipicai, 12 pedig angol félvér volt. Zemplén vármegyében Laborcbéren, Szinnán,

A hegyvidéken kevés fedezettési állomás működött, ezért a kirendeltség a saját méneit az állomásoktól távol eső, nehezen megközelíthető vidékek községeiben helyezte el. 1910-ben már 25 állami fedező mént tartott a kirendeltség, amelyekből 5 lipicai, 9 arab, 9 angol félvér és 2 kis nóniusz volt. A lovakat télen a szolyvai majorban gondozták.⁴⁹⁸ A fedező mének közül 10 Ugocsa, 8 Zemplén, 4 Máramaros, 2 Bereg és 1 Sáros megyében 17 állomásra volt kihelyezve. A fedezettési díjat 2 koronában állapították meg. A mének tartását és gondozását a fedezettési állomásokon a kirendeltség viselte.⁴⁹⁹

A juhtenyésztésnek nagy hagyománya volt a hegyvidéken, ami jelentősen visszaesett az úrbérrendezést követően. Élelmiszerellátás és ruházzkodás szempontjából viszont továbbra is jelentős szerepet töltött be a lakosság életében.

1900-ban a szolyvai járási Alsóverecskén és Rákóciszálláson 72 darab racka fajtából származó anyajuhot és két kost osztottak ki törlesztés fizetése mellett. A juhok 1558 korona 82 fillérbe kerültek, amit a tenyésztők három év alatt részletfizetéssel, kamatmentesen vásárolhattak meg. Minden év november 1-ig kellett a három részre felosztott összeget egyenlő részben kifizetni.

Ugyancsak a szolyvai járás területén, a volóci és a zsdenyovai völgyekben fekvő községek ingyenesen 6 darab kost kaptak.⁵⁰⁰

A 20. század első évtizedének a végére a juhtenyésztésben már kiemelkedő sikereket értek el, az állomány eléggé nagy számú és nemesített volt. 1908 végén a gazdaktól 865 juhot vásároltak fel és a felvidéki kirendeltséghez tartozó gazdák között osztották ki azokat kedvezményes áron.⁵⁰¹

1909-ben az Alsóverecskéi Magyar Királyi Balogh Vilmos Hegyvidéki Gazdasági Telepen törzsjuhászatot hoztak létre, amely 4 tenyészkoszból, 90 anyajuhból, 4 egy éves koszból és 19 egy éves anyajuhból állt, s összesen 3200 koronába került.⁵⁰²

Havajban és Nagydomásán 2-2; Ugocsa vármegyében Alsókaraszlón, Magyarkomjáton, Salánkon, Velétén, Kökényesden, Kisgércen 1-1 és Nagytarnán 2; a Bereg vármegyei Szolyván 1 mént helyeztek el. A kirendeltség által tartott fedezettőmének közül négy megbetegedett, s azokat vágóhídra küldték, helyettük 8 ló érkezett az év végéig. Az Ugocsa vármegyei gazdasági egyesület a csikónevelő-telepének a részbeni fenntartására 3300 korona államsegélyben részesült. Kazy József: 1910. 48–49. o.

⁴⁹⁸ KTÁL. F. 772., op. 2., od. zb. 822., f. 94.

⁴⁹⁹ A lovak elhelyezése a megyékben falvanként:

Ugocsa megye: 3 Alsókaraszló, 2 Nagytarna, 1 Fertősalmás, 1 Kökényesd, 1 Salánk, 1 Szőlősegres, 1 Tiszakeresztúr; Zemplén megye: 3 Laborbér, 2 Nagydomása, 2 Szinna, 1 Cirókahosszúmező; Máramaros megye: 1 Felsővisó, 1 Jód, 1 Rozália, 1 Visóoroszi; Bereg megye: 2 Nagyberég; Sáros megye: 1 Szorocvány. Uo.: f. 95–96.

⁵⁰⁰ MNL. K 26. 1902-XXXI-1134.

⁵⁰¹ KAZY József: 1910. 49. o.

⁵⁰² KTÁL. F. 772., op. 2., od. zb. 822., f. 96.

V.6. Mezőgazdasági gépek kiosztása

A hegyvidéki gazdaságok fejlesztése érdekében sor került a miniszteri kirendeltség irányítása alatt különböző mezőgazdasági gépek kiosztására. A mintagazdaságok ellátása technikai eszközökkel már alapításuktól, 1898-tól elkezdődött. 1899-től Bereg megye szolyvai, munkácsi és felvidéki járásainak 21 községében támogatták a gazdákat a munkájukhoz szükséges gépekkel. 1904-ig összesen 5 szelelő rosta, 14 Kühne-féle magtárrosta és 18 konkolyozó gép (lásd: 13. melléklet, 10. kép) került kiadásra. A gépeket a beszerzési ár fele részének és a Budapestről történő kiszállítási ár megtérítése mellett osztották ki. A technikai eszközök ára 1711 korona 26 fillér volt, melyet három év alatt egyenlő részletekben kellett visszafizetni.

A gépeken kívül még néhány gazda, elsősorban lelkészek, „hogya a helyes méhészeti kezelésre a népnek példát mutassanak”, a méhészethez szükséges eszközöket kaptak.⁵⁰³

Ezzel a hegyvidéki miniszteri kirendeltség helyben, jutányos áron, részletfizetésre lehetőséget biztosított a gazdálkodóknak mezőgazdasági gépek megvásárlására és ezzel együtt a hegyvidéki gazdaságok fejlesztését segítette elő.

Az elkövetkező években, a gazdaságok gépesítésének támogatásakor az volt a vezérelv, hogy a gazdaköröket és a hitelszövetkezeteket részesítsék államsegélyben, s azok olcsóbban szerezzék be a gépeket. A kirendeltség által nyújtott támogatás eredményeként 1906-ban a halábori gazdakör 250 korona, a Máramaros vármegyei gazdasági egyesület 54 szecsavágó beszerzésére 1005 korona, három Zemplén vármegyei görögkatolikus lelkész 3 rosta költségeire 240 korona, a badalói és a tarpai gazdakörök 61 korona, az alsóvereckei hitelszövetkezet 35 korona 50 fillér, a bulcsúti gazdakör 300 korona, a csarodai gazdakör 450 korona, a felsőkerepeci gazdakör 100 korona és a derceni gazdakör 300 korona gépek megvásárlására fordítható gazdasági segélyben részesült.⁵⁰⁴

1908 folyamán közvetlenül a kirendeltség által Ugocsa vármegye 3 községében, Bereg vármegyében a Munkács és Vidéke Közgazdasági Egyesülettel együttműködve 16 községben alakultak gazdakörök.⁵⁰⁵ Abban az évben az alsóvereckei hitelszövetkezetnek 1 kézi cséplőgép és 3 gabonarosta beszerzésére 290 koronát, a tarpai gazdakör részére 1 tizedes mérleg beszerzésére 35 koronát, a badalói gazdakör részére 1 db. 11 soros vetőgép, 1 konkolyozó, 1 tizedes mérleg és 10 Sack-eke beszerzésére 610 koronát, a mároki gazdakör részére 1 db. 11 soros vetőgép, 1 gabonatisztító rosta, 1 konkolyozó, 1 szecsavágó, 1 tizedes

⁵⁰³ MNL. K 26. 1902-XXXI-1134.

⁵⁰⁴ KTÁL. F. 772., op. 5. od. zb. 90., f. 39–40.

⁵⁰⁵ KAZY József: 1910. 31. o.

mérleg és 5 Sack-eke (lásd: 13. melléklet, 8. kép) beszerzésére 599 koronát, a nagyborzsavai gazdakör részére 1 vetőgép, 1 lógereblye, 1 konkolyozó, és 6 Sack-eke beszerzésére 642 koronát, a malmosi gazdakör részére 2 szecskavágó beszerzésére 63 koronát utaltak ki. A máramarosvármegyei gazdasági egyesület együttműködése révén 54 szecskavágót kedvezményes áron, 30-50 százalékos engedménnyel osztottak ki. Ugyancsak 30 százalékos árkedvezménnyel és a szállítási költségek megtérítésével osztottak ki 1 konkolyozót, 3 gabonarostát és 1 kézi cséplőgépet (lásd: 13. melléklet, 9. kép) a zemplén megyei kisközségeknek.⁵⁰⁶

1910-ben 5 új gazdakör létesült: Tiszakeresztúron, Halmiban, Forgolányon, Visken és Terebesfejrpatakon. Ezekkel együtt a kirendeltség közreműködésével összesen 30 gazdakör jött létre, amelyek közül 16 Bereg, 10 Ugocsa és 4 Máramaros vármegyében működött. A gazdaköröknek jelentős államsegélyt nyújtottak gépek beszerzésére. A klacsanói, a felsőkerepeci és a hársfalvai gazdakör 2 rosta, 1 eke és 1 konkolyozó beszerzési költségeire 500 korona, a beregszászi gazdakör 1 vetőgép, 1 acélgereblye és 6 acéleke megvásárlására szintén 500 korona, a márokpapi gazdakör 1 vetőgép és 20 eke megvételére 400 korona, a hosszúmezői gazdakör 1 szecskavágó, 2 répvágó, 1 acéleke, 1 konkolyozó és 1 morzsoló vételárának mérséklése érdekében 250 korona államsegélyt kapott. Az asztélyi gazdakör 1 vetőgép, 1 rosta és 1 szőlőzúzó beszerzésére 300 korona, a turjavágási hitelszövetkezet 1 kézi cséplő és 1 rosta megvásárlására 87 korona 60 fillér, a nagyberegai gazdakör 1 tüskéhenger, 1 konkolyozó és 1 borsajtó megszerzése érdekében 350 korona, a sárosoroszi gazdakör 1 vetőgép megszerzésének támogatására 200 korona államsegélyben részesült.⁵⁰⁷

A földek szakszerűbb megmunkálása és a jobb terméseredmények elérése céljából a kirendeltség nagy segítséget nyújtott a gazdálkodóknak azzal, hogy lehetőséget biztosított az akkori modern gazdasági gépek olcsóbb beszerzésére és elterjesztésére. A gépesítés korábban teljesen ismeretlen volt a hegyvidéken, nagyon sok helyen a faekét ekkor kezdték felváltani a vasból készült ekék. A lakosság egyre jobban törekedett a különböző mezőgazdasági gépek megvásárlására, amit a hegyvidéki akció vezetői jelentős „erkölcsi eredménynek” tekintettek.⁵⁰⁸

⁵⁰⁶ KAZY József: 1910. 31. o.

⁵⁰⁷ KTÁL. F. 772., op. 2., od. zb. 822., f. 54–56.

⁵⁰⁸ Uo.: f. 56.

V.7. Gyümölcsstermesztés

A gazdasági fejlesztések fontos részét képezte a gyümölcsstermesztés elősegítése az Északkeleti-Kárpátokban. A miniszteri kirendeltség megállapítása szerint a hegyvidék kétharmad része alkalmas a gyümölcsstermesztésre.⁵⁰⁹ Mivel a vidéket gyümölcsfacsemetékkel ellátó Ungvári Állami Faiskola nem volt képes elegendő gyümölcsfát biztosítani, azért egy újabb állami faiskola létesítését határozták el. Erre a hitbizományi uradalomtól bérbevett földterületen, a szolyvai major mellett egy 25 kat. hold kiterjedésű területen került sor.

1898-tól kezdődően különböző gyümölcsfacsemetékkel betelepített 12 és fél kat. hold területet műveltek szakszerűen.

A gyümölcsstermesztés fellendítése, a nemesítés minél szélesebb körben való elterjesztése és a termelés növelése érdekében 1901. május 20-án egy jelentős értekezletre került sor, amelyre sok gazda érkezett Bereg megye községeiből. A földművelésügyi miniszter közbenjárására az értekezleten részt vett Molnár István kir. tanácsos, országos gyümölcstani és fatenyésztési miniszteri biztos⁵¹⁰. Az értekezleten meghatározták azokat a gyümölcsfajtákat, amelyek termesztése megfelelt a vidék éghajlati viszonyainak, s amelyek az értékesítés és a fogyasztás szempontjából is leginkább megfeleltek. Felvetődött egy újabb faiskola létrehozása, amelyet később Bereg megye felvidéki járásában Závindfalva községben akartak megszervezni. A szakszerű gyümölcsstermesztés elterjesztése érdekében kilátásba helyeztek egy állandó vezető és ellenőrző szakember kiküldését.

A gyümölcsstermesztés egyik legfontosabb kérdése a gyümölcsök értékesítése volt. 1901. augusztus 12-én került sor Munkácson a környék gazdáinak a részvételével a „Munkács és vidéke gyümölcserőntékesítési szövetkezet” alakuló ülésére, amelyen a miniszter közbenjárásával részt vett Tisza László, aki szintén fatenyésztési és gyümölcstani biztosként működött. A szövetkezetbe megalakulása után 1901 decemberéig mintegy 450 gazda lépett be.

⁵⁰⁹ MNL. K 26. 1902-XXXI-1134.

⁵¹⁰ (Rudinai) Molnár István (Esztergom, 1851– Budapest, 1920). Alap- és középfokú iskoláit Esztergomban végezte, majd a kecskeshelyi Gazdasági Tanintézetben tanult, amit miniszteri kitüntetéssel zárt. Később a karlsruhei műegyetemen kémiát, földtant, növénytant és borászatot hallgatott. Ő készítette el először a magyar borok kémiai analízisét. 1876-ban az OMGE budai Vincellér és Pincemester Képezdájének igazgatója lett. Szerkesztette a Borászati Lapokat, majd 1885-től a Magyar Kertész című szaklapot. Sokat tett a filoxéra leküzdéséért, 1878-ban tagja lett a nemzetközi Állandó Filoxéra Bizottságnak. 1886-ban Kállay Béni közös pénzügyminiszter kérésére elvállalta Bosznia-Hercegovina szőlő-, bor és gyümölcsstermelési szaktanácsadói tisztségét, amit 1895-ig látott el. 1896-ban Darányi Ignác megbízta a Földművelésügyi Minisztériumban felállításra kerülő Gyümölcstani és Kertészeti Ügyosztály megszervezésével. 1898-ban gyümölcstani és fatenyésztési biztosnak is kinevezték. Megszervezte a kertészeti és szőlészeti kutatás első intézeteit, az Ampelológiai Intézetet és a Tyej-i (Hunyad m.) gyümölcskísérleti telepet. 1913-ban nyugdíjba vonult, 1920. október 19-én hunyt el. P. ERMÉNYI Magdolna: (Rudinai) Molnár István. In: Magyar Agrártörténeti életrajzok I–P. Szerkesztette: Dr. Für Lajos és Dr. Pintér János. Magyar Mezőgazdasági Múzeum, Budapest, 1988. 564–568. o.

A kezdetben a vidéken fennálló, körülmények adta problémákkal is meg kellett küzdeni. Az első évben még nem volt elegendő exportképes gyümölcs, és azért a kiviteli raktárak létrehozását Munkácson nem tudták megszervezni.

1901-ben viszont a szeszfőzésre alkalmas vörös szilvából jelentős mennyiség termett. Az 1899-ben hozott XX. tc. a szesztermelési törvény azonban nagyon megnehezítette a szilva kisüstön való kifőzését és ezzel együtt az egyszerű értékesítését. Bereg megye falvainak egy részében az embereknek ez a jelentős, ám „igen csekély befektetést igénylő jövedelme” veszélybe került.⁵¹¹ Ezt tovább súlyosbította az, hogy a szilva értékesítésével foglalkozó üzerek egymással kartellbe léptek és a nagy termést olcsón akarták megszerezni, hektoliterenként 50 fillérért, legfeljebb 1 koronáért. Mivel a szeszfőzők a feldolgozható szilva mennyiségét mindenképpen beszerezhetőnek vélték, még az is felmerült, hogy a termés harmadrésze értékesítetlenül kárba vész.

A Hegyvidéki Miniszteri Kirendeltség felvállalta a lakosság problémáját és pénzügyminiszteri engedéllyel (67.495/1901 sz. rendelet) a gyümölcserképező szövetkezet a szilvát felvásárolhatta és kedvezményesen kifőzhetette. A szilva mennyiségének nagy részét sikerült hektoliterenként 2 korona 80 fillérért felvásárolni és a kedvezményes szeszfőzés következtében az egész szilvatermést értékesítették. Kazy József mindezt jelentésében tevékenységük egyik legnagyobb eredményeként értékelte.⁵¹²

A Hegyvidéki Miniszteri Kirendeltség, akárcsak a vetőmagkiosztás esetében, a gyümölcsfakiosztáskor, illetve oltógallyak kiadásakor is évente összegyűjtötte a gazdák igényeit. A század elejétől kezdődően egyre növekedtek a benyújtott igények, amit a kirendeltség egyrészt pozitívumként könyvelt el, másrészt a gyümölcsfaszükségletet nem mindig tudta maradéktalanul kielégíteni.

1908-ban Galambos községben 77 gazdának 1075 gyümölcsfáját oltották be sóvári, jonathán és arany permen almával, hardenpont téli vajkörtével és beszercei szilvával. A kiosztott gyümölcsfákat a szolyvai, nagybocskói, ungvári és tarcali faiskolákból szállították ki. Abban az évben nem volt számottevő gyümölcsstermés a hernyók és a vértetűk pusztítása miatt.⁵¹³

Ezenkívül a szolyvai major mellett elterülő földek és utak befásítására a beregszászi állami erdőhivatal és a tarcali állami faiskola nyújtott segítséget.

⁵¹¹ MNL. K 26. 1902-XXXI-1134.

⁵¹² Uo.

⁵¹³ KAZY József: 1910. 41. o.

Egy oroszvégi gazda 3000 csemetét, valamint egy gazdálkodó lelkész a batári görögkatolikus egyházközség birtokának a körbekerítésére 5000 akácfacsemetét kapott ingyen.

A szőlőtermelés fellendítése érdekében szintén 1908 folyamán 40 kiscércei, 1 ung-daróci, 4 nevickei és 5 iványi gazda, valamint az iványi és a kökényesi görögkatolikus egyházközség, illetve a nagylucskai görögkatolikus tanító részesült külön-külön több száz olaszrizling és zöldszilváni szőlőoltvány kiosztásában.

V.8. Gazdasági ismeretek, oktatás és népművelődés terjesztése

A Hegyvidéki Miniszteri Kirendeltség a mintagazdaságok megszervezését nem tartotta elegendőnek a tapasztalatszerzésre és a példamutatásra, valamint jellegüktől fogva kevés embernek nyújthattak elméleti gazdasági ismereteket, ezért felvállalta a gazdasági szaktanfolyamok megszervezését (lásd: 15. melléklet, 11. kép).

1898-ban a földművelésügyi miniszter a 88 959. sz. rendeletével engedélyezte a szolyvai járásban szolgálatot teljesítő görögkatolikus lelkészek részére egy gazdasági szaktanfolyam megszervezését. A tanfolyamot 1899 februárjában tartották meg, 5 szaktanár előadásán 22 lelkész vett részt. A szakszerű havasi gazdálkodás tanulmányozása céljából a tanfolyam hallgatói közül 18-an meglátogatták Zürcher Herzog szaploncai havasi telepét. A gazdasági szaktanfolyam költségei 3628 korona 36 fillért tettek ki, a tanulmányút költségeire pedig 792 koronát fordítottak, mely összegek a földművelésügyi miniszter 88 959/98 sz., illetve a 83 419/99 sz. rendeletei alapján lettek kiutalva.⁵¹⁴ A minisztérium azonban nem csak a görögkatolikus lelkészek példamutatásán keresztül képzelte el a szakszerű gazdálkodás elterjesztését a hegyvidéken. Zürcher Herzog szaploncai havasi telepe olyan mintagazdaság volt, amelyen bizonyos fokú képzést is nyújtottak. A földművelésügyi miniszter 1899. évi 9631/IV.2-99. sz. rendelete alapján 20 rutén fiatalembert küldtek a havasi gazdálkodás elsajátítása végett a mintagazdaságba, ahol átlagosan fél évet töltöttek.

1901-ben a Hegyvidéki Miniszteri Kirendeltség és a Máramarosszigeti Erdőigazgatóság közös javaslatára a minisztérium 1902. január 18-án kelt 539/el. sz. rendeletével hozzájárult ahhoz, hogy a hegyvidékről a Sárvári M. Kir. Tejgazdasági Szakiskolán 12 fiatal vegyen részt egy 4 és fél hónapos képzésen.

A gazdasági ismeretek terjesztése érdekében Abonyi Károly gazdasági vándor szaktanár és Nitsmann Jenő gazdasági szaktanár a hegyvidék 25-30 községében gazdasági előadásokat tartott.

⁵¹⁴ MNL. K 26. 1902-XXXI-1134.

A kirendeltség szervezésében rendszeresen kosárfonó tanfolyamokat rendeztek. 1908-ban hat vármegye 50 községében vettek részt a kisbirtokos gazdák 6-12 hetes oktatáson (lásd a 12. mellékletet).

A kirendeltség arra törekedett, hogy a kosárfonó szövetkezetek és telepek közelében nemes fűzfatelepeket hozzanak létre, ami fedezi a szükséges nyersanyagkészletet. A vadon termő füzesek nem mindig nyújtottak megfelelő nyersanyagot a kosárfonóknak, illetőleg a vesszőmennyiség mintegy felét szolgáltatták. A finomabb fonású kosarakat és a vesszőbútorokat csak nemes fűzfavesszőből lehetett elkészíteni. Elkezdődött az üzérkedés a fűzfavesszőkkel és azzal együtt a vadon élő füzesek lepusztítása. Az 1908-ban végzett felmérések alapján legalább 200 hold fűzfatelep létesítésére lett volna szükség. Ezt csak fokozatosan lehetett elérni, a nemes fűztelepek területe évente 15-20 holddal növekedett. A földhiány azonban megnehezítette a telepítést, a községeknek nem állt módjukban földterületet ingyen felajánlani a célra, s ezért a kirendeltség kénytelen volt az uradalmaktól bérbbe venni földeket, ami bérleti díjak kifizetése miatt csökkentette a betelepítésre szánt összegeket.

1908-ban Árdánházán, Alsóremetén, Drágabártfalván, Ilonokújfaluban és Salánkon hoztak létre telepeket, valamint a Máramaros megyei és az Ugocsa megyei iparfejlesztő bizottságok segítségével a meglévőket kibővítették, és mintegy 20 holddal növelték a nemes fűzfatelepek területét. Ekkor kb. 60 hold nemes fűzfatelep volt a kirendeltség területén.⁵¹⁹

A nemes fűzfatelepek mellett a nádfonó ipart is támogatta a kirendeltség. Közbenjárásukra a „Mundus” Magyar Hajlított Fabútor Részvénytársaság ungvári gyári igazgatósága lehetőséget adott arra, hogy a bútorokhoz használt nádszövetlapokat nem a központi gyártelepen, hanem több községben állíttatta elő. Nádfonó-telepek működtek Drugetházán, Domonyán, Gerényben, Hajasdon, Kapuszögben, Perecsenyben, Radváncon és Ungdarócon, ahol több száz ember található munkát. A műhelyek egész éven át nyitva tartottak, így amikor befejeződtek a nyári munkák és máshol jobb keresetet nem találtak, akkor lehetőség nyílt nádfonással fizetéshez jutni.⁵²⁰

A Hegyvidéki Miniszteri Kirendeltség a lakosság foglalkoztatása és a téli pénzkereseti lehetőségek biztosítása érdekében a fafaragást is igyekezett pártfogásába venni és háziipari tanfolyamokat szervezett. A fafaragásnak korábról is volt hagyománya, így a meglévő lehetőségeket próbálták kiszélesíteni a termelés és az értékesítés megszervezése révén.

(Lackvágása) kosárfonó családot fog letelepíteni, hogy a kosárfonást népiparként meghonosítsa. Ebből kifolyólag a kamara a kereskedelemügyi miniszterhez felterjesztést nyújtott be. A kosárfonás mint háziipar vármegyénkben. // Ungvári Közlöny. Tizenkilencedik évfolyam, 7. szám. Ungvár, 1897, február 18.

⁵¹⁹ KAZY József: 1910. 67. o.

⁵²⁰ Uo.: 1910. 69. o.

Árdánházán és Kistrákonon faipari szövetkezetek alakultak, amelyek többek között az államvasutak debreceni üzletvezetősége részéről kaptak megbízást különféle pályafenntartási eszközökre. Kereckén falapátkészítő, Rókamezőn favillakészítő és Nagyberegen szekéralkatrész-készítő szövetkezetek létrehozását tervezték.⁵²¹

Hajlított hordó és tonnaabroncsok készítésére 1908 folyamán 8 hetes tanfolyamot szervezett a kirendeltség. Az abroncsokat különböző vegyi gyárak, dohánygyárak és magán hordógyárosok használták fel. A hordóabroncsok olcsó készítmények voltak, viszont egy jó átlagmunkás naponta 100-120 fillért meg tudott keresni a munkájával. A téli időszakban az elzárt hegyvidéki falvakban, amikor más kereseti lehetőségre nem volt mód, jelentős jövedelemnek számított.⁵²²

A háziipar fejlesztésének és a téli foglalkoztatásnak része volt a nyírágseprű készítés. Az évente megrendezett tanfolyamokon több száz személyt részesült képzésben. A magyar honvédségtől, a közös hadseregtől, az államvasutaktól, ipari vállalatoktól, uradalmaktól és alföldi gazdasági egyesületektől érkeztek megrendelések nyírágseprű szállítására. 1909-től a boródi faragószövetkezet bonyolította le a kirendeltség által megkötött megrendeléseket seprű készítésére és szállítására.⁵²³

A hegyvidéken két vászonszövő telep működött: az árdánházai és a bárdházai. Az árdánházai vászonszövő telepet a hitelszövetkezet tőkéjét befektetve hozták létre mint hitelszövetkezeti szakcsoportot, a bárdházai telepet egy államilag segélyezett vállalkozó irányította. Az árdánházai telep eleinte háztartási vászonneműket, damasztárut, gyógyintézeti fehérneműt állított elő. 1908-tól azonban a lipótmezői és angyalföldi elmeorvosi intézetek, a budapesti szemkórház kórházi fehérneműinek egy részét az árdánházai telepről szerezte be.⁵²⁴ A szövőtelep mellett egy szőnyegcsomózó is működött Árdánházán. A szövőtelepen 30, a szőnyegcsomózó műhelyben 8 munkás dolgozott.

A bárdházai szövőtelep és a zsófiafalvai fiókrészlege a dohánygyárak részére készített csomagolóvásznat. A szövőtelep, ahol 92 munkás dolgozott, csak a téli hónapok alatt működött. Egy-egy munkáscsalád havi átlagkeresete 130 fillér körül ingadozott.

A szőnyegszövő háziipart a kirendeltség a kereskedelmi minisztertől kieszközölt anyagiakkal támogatta, amit berendezésre és felszerelésre fordítottak. Így a Máramaros megyei iparfejlesztő bizottság által létrehozott gányai szövő- és hímző-iparházat, a husztközi

⁵²¹ KAZY József: 1910. 71. o.

⁵²² Uo.: 1910. 72. o.

⁵²³ 1908-ban 60 750 db-ot kellett leszállítani. Uo.: 1910. 73. o.

⁵²⁴ Uo.: 1910. 74–75. o.

iparháza és a máramarosszigeti központi tanműhelyt. 1908-ban 79 munkás összesen 1783 db. szőnyeget állított elő. A munkások átlagkeresete 129 korona volt.⁵²⁵

Beregkisfaludon 1908. március 15-én megalakult, Sárosorosziban 1908. június 1-én megindult szövetkezeti kötőtelep működött, illetve szintén 1908-ban kapott működési engedélyt a mátyfalvai kötőtelep. A beregkisfaludi festett fonalakkal dolgozott és finomabb harisnyákat, míg a sárosoroszi telep festetlen nyerspamutot dolgozott fel. A kezdetlegesebb készítményeket a hegyvidéki szövetkezeti áruraktárak révén értékesítették, a finomabb áruk a nagykereskedelemben is bekerültek, valamint Romániába is szállítottak. A sárosoroszi kötőtelep 20 kötőgéppel volt berendezve, a beregkisfaludi 1908 végére már 25-tel, Mátyfalván 20 kötőgéppel indult meg a termelés. A hegyvidéki kirendeltség további gépek alkalmazásának és épületek emelésének költségeire anyagiakat eszközölt ki a kereskedelemügyi minisztertől.⁵²⁶

1909-ben 76 háziipari telep és szövetkezet működött a kirendeltség keretében, ami 1910-ben már 83-ra emelkedett: 16 kosárfonó, 3 faipari, 1 gyermekjáték-készítő, 1 gyékényszövő, 1 gyapjúszövő, 1 fazekas szövetkezet, valamint 16 kosárfonó, 1 fafaragó, 3 nyírágseprű, 3 abroncsfaragó, 2 vászonszövő, 10 szőnyegszövő, 3 művirágkészítő, 4 kötőipari, 10 hímzőtelep és 7 nádfonó műhely. Az év végére a csipkeverést és gombhorgolást is meghonosították és háziipari műhelyt hoztak létre.⁵²⁷

A hegyvidéki kirendeltség arra törekedett, hogy a háziipari műhelyeket vállalkozók irányítása alá helyezze, ami a nyersanyag beszerzése és az értékesítés szempontjából egyszerűbb működést feltételezett. 1910-ig ezt 19 háziipari műhelynél sikerült elérni és további 33 műhely esetében folytak ilyen jellegű tárgyalások.

1910-ben a háziipar különböző ágazataival 3962 személy foglalkozott, akiknek összesen 287 482 korona 36 fillér munkabért fizettek ki. Ebből rendszeresen háziiparral 2603 munkás foglalkozott, 1359 személy a különböző háziipari tanfolyamokon tanult, de ők is bizonyos jövedelemhez jutottak az általuk előállított készítmények értékesítése során.⁵²⁸

V.10. A hitbizományi uradalomtól bérbevett földek területi kiterjedésének és bérleti díjának változása

Az 1897. szeptember 14-én megkötött szerződés az állam és a Schönborn-féle munkács-szentmiklósi hitbizományi uradalom között jogot biztosított a tulajdonos számára, hogy 12 év

⁵²⁵ Uo.: 1910. 79. o.

⁵²⁶ KAZY József: 1910. 81–72. o.

⁵²⁷ KTÁL. F. 772., op. 2., od. zb. 822., f. 103–104.

⁵²⁸ Uo.: f. 104.

után a földek haszonbérletét 20 százalékkal felemelje. A földeket bérbeadó Schönborn-Buchheim Ervin gróf 1903. június 20-án elhunyt.⁵²⁹ Fia és kizárólagos örököse, Schönborn-Buchheim Frigyes Károly élt szerződésben foglalt jogával, és a földek bérleti díját 1909. október 1-től 20 százalékkal, 1 forint 80 krajcárról 2 forint 16 krajcára, azaz 4 korona 32 fillérre emelte.⁵³⁰

A tulajdonos a bérleti díj felemelésének szándékáról még 1908. szeptember 18-án levélben értesítette a Földművelésügyi Minisztériumot. A szerződésbe foglalt jogi lehetőség érvényesítésétől a gróf kész volt eltekinteni, ha az állam visszajuttat számára bizonyos földterületeket a rajta levő ingatlanokkal együtt. Szolyva, Volóc, Rekesz és Vezérszállás környékén elterülő birtokrészeket kérte „szabad rendelkezésére bocsátani”. Azon kívül a tulajdonos még felvetette, hogy a minisztérium a szerződésben leírt kötelezettségein felül 1909. október 1-től az összes állami adó és minden közteher kifizetését is vállalja.

A földvisszaigényléseket azzal támasztották alá, hogy Szolyván 1908-ban faipari vegyigyár épült, s azáltal a lakosság kereseti és munkalehetőségei növekedtek. A községben élők korábban kizárólag földműveléssel voltak kénytelenek foglalkozni, attól kezdve gyári munkásként vagy fuvarosként is dolgozhattak. A Szkotarszki-Beszvidek 540 kat. holdnyi területe alacsony termőképességű volt, amit – Schönborn-Buchheim Frigyes Károly állítása szerint – a Hegyvidéki Miniszteri Kirendeltség egy idő után nem tudott értékesíteni, ezért 1906-tól kiiktatták a gazdák által bérelhető területek sorából. Ezen kívül még termőképes, jövedelmező területeket is kértek vissza, ezért „kiegyenlítésül” a volóci, rekeszi és vezérszállási birtokrészeket szerették volna megszerezni, összesen 784 hold 107 négyszögöl földet. A tulajdonos elképzelése szerint az épületek állami bérletben maradtak volna.⁵³¹

Az állam és az uradalom közötti szerződés értelmében a bérbeadó köteles volt megfizetni az adókat, de ha az éves adók összege meghaladta az 1897. évi adókat, akkor a többletet a bérbevevő volt köteles a bérbeadónak évenként megtéríteni. A tulajdonos az éves adók összehasonlítását, valamint az azzal kapcsolatos munkát soknak tartotta, azért kérte az adók kifizetésének átruházását az államra.⁵³²

A Hegyvidéki Miniszteri Kirendeltség beszámolója alapján egyes visszakért földek az állami bérletek legértékesebb részét képezték. Olyan birtokrészek voltak, amelyekért a fizetett bérösszeg ellensúlyozta a gyengébben termő területekért kapott bevételeket, valamint azon a

⁵²⁹ Schönborn Buchheim Ervin gróf †.1842–1903. //Munkács. Társadalmi hetilap. XXII. évfolyam, 4. szám. 1903. január 25.

⁵³⁰ MNL. K 184/1793. 1910–III–33 990. Schönborn-Buchheim Frigyes Károly levele a földművelésügyi miniszternek. 1908. szeptember 18.

⁵³¹ Uo.: A Hegyvidéki Miniszteri Kirendeltség jelentése a haszonbérletek megemlése tárgyában a földművelésügyi miniszternek. 1908. december 10.

⁵³² Uo.

vidéken nagyon sok kiscgazda szorult rá a földbérletekre. A kirendeltség a tulajdonosnak általában 3 korona 60 fillért fizetett holdanként, ami összesen 2822 korona 40 fillért tett ki. A földekért a gazdák 6–12 koronát fizettek, összesen 7480 korona volt a befolyt bérösszeg, ami 4657 korona 60 fillér többletjövedelmet jelentett a kirendeltség számára. A területek visszaadása esetén ezt az összeget máshonnan kellett volna biztosítani. Jövedelemszerzési lehetőség nélkül az épületek megtartása a földek átadása mellett csak kiadást jelentett volna.⁵³³

Az 540 holdas Szkotarszki-Beszkid területét nem a Földművelésügyi Minisztérium iktatta ki a bérelhető földterületek sorából, hanem a hitbizományi uradalom kérelmezte a terület visszavételét, miután befásította az erdőtalajt. Az uradalomnak az 540 hold fölött még 256 kat. hold 324 négyszögöl földet juttattak vissza, amelyek különböző részlegekben terültek el. Helyette az uradalom egy ugyanolyan nagyságú területet adott át mezőgazdasági értékesítésre a síkságon fekvő erdőbirtokából.

Az adók kincstár általi fizetése szintén hátrányosan érintette volna az államot. Az 1907. évi adók összege 2366 korona 77 fillért tett ki. Az állam részéről az uradalomnak fizetett adókiegészítés 1905 és 1907 között a következőképpen alakult:

1905-ben	540 korona 52 fillér
1906-ban	361 korona 18 fillér
1907-ben	486 korona 36 fillér
Összesen:	1388 korona 06 fillér

Az adótöbblet évi átlaga 462 korona 50 fillér volt, ami az adók állam általi fizetése után 1909. október 1-től 2829 korona 27 fillérre növekedett volna.⁵³⁴

A Hegyvidéki Miniszteri Kirendeltség számításai alapján még 20 százalékos béremelés esetén is kifizetődőbb volt megtartani a földeket, mint azok visszaadása esetén a korábbi bérleti díjakat fizetni.⁵³⁵

1897. október 1-től 1909. október 1-ig a 12 622 kat. hold 192 négyszögöl területért a Schönborn-Buchheim munkács-szentmiklósi hitbizományi uradalomnak fizetett évenkénti bérösszeg a kincstár részéről 45 439 korona 64 fillér volt. A béremelést követően 1909. október 1-től a megnövekedett összeg 54 458 korona 3 fillér volt, valamint a bérbeadó

⁵³³ MNL. K 184/1793. 1910–III–33 990.

⁵³⁴ Uo.

⁵³⁵ Uo.: Kimutatás az uradalom által kívánt 20%-os béremelés elejtése fejében kért engedmények pénzértékre kiszámított többletéről.

helyett szerződésileg elvállalt bélyegkötelezettség évi 172 korona 50 fillért tett ki, amit tizenhárom éven keresztül 1922. október 1-ig kellett volna fizetni.⁵³⁶

1903-ban a hitbizományi uradalomtól az állam által bérelt földek nagysága már 17 849 hold 163 négyszögöltre nőtt.⁵³⁷ 1909 végére az állami bérlet kiterjedése 20 658 holdat és 380 négyszögölet tett ki. A Schönborn-Buchheim hitbizományi uradalom által bérbeadott földterületből 66 község 3063 gazdálkodója részesült 1-3-5 holdas parcellákban. A bérelt földeken kívül 6000 hold a birtokosok és a községek tulajdonába került.⁵³⁸

1909 végére egyes területek bérleti szerződése teljesen lejárt. A következő 1910. évben az állami bérletek az új területek bérbevétele után 16 787 hold 962 négyszögöltre terjedtek ki. Az új területekből Beregrákos, Csapolc, Cserház, Iványi, Orosztelek, Ódávidháza és Zsukó községek gazdálkodói jutottak megfelelő áron bérelt földhöz.⁵³⁹

Az állam által bérelt területek felhasználása és nagysága 1910-ben

Ssz.	A terület hasznosítása	A terület nagysága	
		hold	négyszögöl
1.	Az Alsóvereckei Magyar Királyi Balogh Vilmos Hegyvidéki Gazdasági Telep felhasználásában	357	1436
2.	Szolyván házi kezelésben	13	1083
3.	A Felsővereckei Népiskola bérletében	1	230
4.	A Talamási Népiskola bérletében	1	565
5.	A Szolyvai Fakereskedelmi Részvénytársaság bérletében	93	735
6.	A Szolyvai Gazdasági Ismétlő Iskola bérletében	21	1580
7.	A hitbizományi uradalom részére visszaadott területek	955	908
8.	Bárcázás révén hasznosított legelők	773	1164
9.	Bárcázás révén hasznosított havasi legelők	5467	601
10.	Gazdálkodók és községek bérletében	9101	660
Összesen		16 787	962

Forrás: KTÁL. F. 772., op. 2., od. zb. 5., f. 9-10.

Az államkincstár a bérbevett területekért a bérbeadóknak 97 538 korona 15 fillért fizetett ki. A községek és a gazdálkodók számára a bérbeadott földekből az állam részére

⁵³⁶ MNL. K 184/1793. 1910–III–33 990: A Földművelésügyi Minisztérium levele az adóhivatalnak Munkácsra utalvány és megszüntetés tárgyában. 1909. december 14.

⁵³⁷ KAZY József: 1904. 17–18. o.

⁵³⁸ KTÁL. F. 772., op. 2., od. zb. 5., f. 8. A 12 622 kat. hold 192 négyszögöl fölött bérbevett területek bérleti árát külön szerződések szabályozták, amiről a kirendeltségi jelentések nem számolnak be.

⁵³⁹ Uo.: f. 8.

befolyt összeg 104 253 korona 69 fillér volt. A kincstár fizette az értékesítési többlet fejében az állambérleti területek felügyelő személyzetét, a havasi pásztorok bérét, a havasokra felhajtott állatok gondozását, valamint az épületek karbantartási költségeit, ami a bérbeadásból származó 6715 korona 54 fillér értékesítési többlettől jóval nagyobb összeget tett ki.⁵⁴⁰

⁵⁴⁰ KTÁL. F. 772., op. 2., od. zb. 822., f. 10–11.

VI. fejezet. HITELVISZONYOK ÉS HITELINTÉZETEK

VI.1. A mezőgazdaság hiteltámogatásának körülményei a 19. század második felében és a 20. század elején

A mezőgazdaság hitelezésének a kérdése a 19. század második felében nem pusztán a nagybirtokok problémája volt, amelyek a jobbágyfelszabadítás következtében elveszítették a robotmunkát és nagyüzemekké átalakulásukat gátolta a tőkehiány. A belterjesebb gazdálkodás kialakításához is szükség volt tőkére, amely a kisbirtokosokat is jelentősen érintette.⁵⁴¹

A jobbágyfelszabadítás után a gazdasági életet Magyarországon az erős pénztőkehiány jellemezte. A modern hitelrendszer nehezen tudott kibontakozni. A törvények értelmében tilos volt zálog esetén 5, egyébként 6 százalékos kamatra kölcsönözni. Az uszora elterjedését a tilalom nem volt képes meggátolni, sőt a pénztőkehiány akkori viszonyai között nagy szerepet játszott a hiteléletben. Az adós a kölcsön megszerzése érdekében a ténylegesen felvettől nagyobb összeget nyugatványozott, s így a kölcsönző számára lehetőség nyílt a törvényest sokszorosán meghaladó kamatot akár bírói úton is behajtania.⁵⁴²

1863-ban kezdte meg a működését a Magyar Földhitelintézet, amit nagybirtokosok és jómódú középbirtokosok hoztak létre. A bécsi nemzeti bank folyósította azonban a legtöbb jelzálogkölcsönt, ami 1866-ban 80 millió fölé emelkedett, s ennek közel a felével a bécsi banknak tartoztak a magyar birtokosok. A csekély agrárhitelek zömét viszont csak a nagybirtokosság és a középbirtokosság megfelelő összeköttetésekkel rendelkező vezető rétege vehette igénybe.⁵⁴³

1865-ben történtek meg az első kísérletek állami részről a kisbirtokosok pénzügyi támogatására. A Magyar Országos Gazdasági Egyesület, a Magyar Földhitelintézet valamint a Pesti Ipari és Kereskedelmi Kamara részvételével tanácskozást tartottak abban a kérdésben, hogy miképpen lehet kiterjeszteni a földbirtokra vonatkozó hitelt a legalsóbb rétegekre. Azonban akkor még arra a megállapodásra jutottak, hogy a 15-20 holdnál kisebb birtokokat nem érdemes támogatni, mivel a hitelintézetek tőkéje még azok támogatására sem mindig

⁵⁴¹ OROSZ István: Magyarország mezőgazdasága a dualizmus első évtizedeiben. In: Magyarország története tíz kötetben. A szerkesztőbizottság vezetője: Pach Zsigmond Pál. Magyarország története 1848–1890. 2. kötet. Főszerkesztő: Kovács Endre. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1987. 1050. o. (A továbbiakban: OROSZ István: 1987/II.

⁵⁴² SZABAD György: 1987/1. 550. o.

⁵⁴³ Uo.: 551. o.

elég. Akkoriban úgy gondolták, hogy a takarékpénztárak által folyósított kölcsönökből lehet fejleszteni a paraszti gazdaságokat, amelyekből viszont kevés volt.⁵⁴⁴

Pénzügyi téren 1867 után változás kezdődött el. A kiegyezést követően mindössze egyetlen jegy kibocsátó bank működött a Monarchia egész területén, az Osztrák Nemzeti Bank. Az Osztrák Nemzeti Bank megtartotta privilégiumait Magyarországon, azzal a feltétellel, hogy szükség szerint fiókokat állít fel és ezeket megfelelően dotálja, valamint a birodalom mindkét részének értékpapírjaira előleget nyújt.⁵⁴⁵

1867-ben mindössze 84 hitelintézet működött Magyarországon: 5 bank, 57 takarékpénztár és 22 hitelszövetkezet. Ezek kiegészültek még az Osztrák Nemzeti Bank 6 fiókjával és a bécsi Creditanstalt pesti fiókintézetével (1857-ben jött létre). Az összes hitelintézet saját tőkéje nem érte el a 7 millió forintot, teljes vagyonuk pedig 85 millió forint körül volt.⁵⁴⁶

Közvetlenül a kiegyezés évében, 1867-ben vetődött fel egy magyar hitelbank megalapításának a terve, amelynek kezdeményezői Magyarországról Bécsbe származott magánbankárok voltak.⁵⁴⁷ A kezdeményezést felkarolta a Creditanstalt és lett társalapítója a banknak, valamint az osztrák Rotschildok vállaltak jelentős részt az alapítástól kezdve. A Magyar Általános Hitelbank és a Creditanstalt közötti viszonyt a pénzügyi helyzethez alkalmazkodó szerződések szabályozták, amelyek következményeként a hitelbank egyre nagyobb önállósodáshoz jutott.⁵⁴⁸

A kiegyezés után, 1868-ban emelték törvényerőre azt a javaslatot, amely eltörölte a kamatkorlátozást és az uzsoratórvényeket a szabad pénzmozgás elősegítése érdekében. Ettől elsősorban nagyarányú tőkebeáramlást reméltek, amely megélénkíti a gazdasági életet.⁵⁴⁹

1873-ra már 637 pénzügyintézet működött az országban, közöttük néhány nagybank, amelyek élén az 1867-ben létrehozott Magyar Általános Hitelbank állt.⁵⁵⁰ A hitelintézetek

⁵⁴⁴ SZABAD György: A hitelviszonyok. In: A parasztság Magyarországon a kapitalizmus korában 1848–1914. Szerkesztette: Szabó István. II. kötet. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1972. 203. o. (A továbbiakban: SZABAD György: 1972/II.)

⁵⁴⁵ KÖVÉR György: A bankkérdés: két bankrendszer vagy binacionális bank (1867–1878). // Századok. A Magyar Történelmi Társulat folyóirata. 1993. 127. évfolyam 1. szám. 95-96. o.

⁵⁴⁶ KATUS László: 2012. 438. o.

⁵⁴⁷ Három bécsi bankár – Schey Frigyes, Wodiáner Mór és Todesco Ede – személye emelkedett ki a kezdeményezők közül. A származás mellett természetesen nagy szerepet játszottak magyarországi érdekeltségeik, földbirtokok és vasúti részesedésük. Kövér György: Osztrák credit – magyar hitel. Az Osztrák Creditanstalt és a Magyar Általános Hitelbank kartellje (1871-1900). // Századok. 139. évfolyam, 2005. 4. szám. 1262-1263. o.

⁵⁴⁸ Az 1900 elején megkötött szerződésmódosítás eredményeképpen megszűnt a Creditanstalt nyereség-részesedése. Kövér György: 2005. 1266. o.

⁵⁴⁹ SZABAD György: 1972/II. 206. o.

⁵⁵⁰ BEREND T. Iván – RÁNKI György: Európa gazdasága a 19. században. 1780–1914. Gondolat, Budapest, 1987. 383, 386. o.

saját tőkéje 100 millió forint körül mozgott, a külföldi tőke még jelentősebben növekedett: a kiegyezés évétől 150 millió forinttal bővült.⁵⁵¹

A külföldi tőke beáramlása mellett a belső tőkeképződés felgyorsulását jelezte a vidéki takarékpénztárak elterjedése. Az alsóbb néposztályok megtakarításainak kezelése azonban nem jellemezte ezeket a pénzügyintézeteket, hanem a nyereségre törekedve inkább a nagyobb tőke intézésével foglalkoztak.⁵⁵²

A bankok és takarékpénztárak, amelyek a külföldi tőke mellett a kereskedelemben, iparban, és a mezőgazdaságban halmoztak fel tőkét, a kisemberek megtakarításait összegyűjtve hatalmas összegekkel rendelkeztek, működésükkel elsősorban a mezőgazdaság érdekeit szolgálták. A pénzügyintézetek egyik vezető üzletágát a nagybirtok hitelezését szolgáló jelzáloghitelezés képezte. A jelzáloghitelek állománya a 19. század második felében a pénzügyintézetek saját és idegen tőkéinek általában az 50-60 százalékát tette ki. A földbirtokra adott jelzáloghitelek mindössze 40 százaléka származott magyar hitelintézetektől és további egyharmada külföldi elhelyezés volt.⁵⁵³ 1867 és 1873 között a záloglevelek állománya 110 millió koronával növekedett, s ez lényegében teljes összegében külföldi elhelyezésre került.⁵⁵⁴

A liberális pénzügypolitika hamarosan érezte a hatását. A hitelintézetek egyre több és nagyobb, hosszúlejáratú kölcsönöket adtak. A hitelhiány enyhülése az uzsorát is visszaszorította a hatvanas évek végén, a hetvenes évek elején. Azonban 1873-ban általános hitelválság keletkezett, s annak következtében sok hitelintézet csődbe jutott. Az óriásbankok közül csak a Hitelbank élte túl a válságot, a többit a nagy veszteségek felszámolásra készítették. A bankok alaptőkéje 1873 és 1879 között 56 millióról 27 millióra csökkent.⁵⁵⁵

A faluhelyen az uzsora oka nem az 1868-ban meghirdetett liberális pénzügypolitika, hanem az 1873-ban bekövetkezett válság utáni hitelhiány és az ezzel együtt járó tőkehiány, valamint a vidék szegénysége és lassú gazdasági fejlődése volt. Mindezek felszámolására nem csak hatékony pénzügypolitikára volt szükség, hanem a falusi életmód jelentősebb megváltoztatására.

Már 1874-ben felvetődött az uzsoratorvények visszaállításának a lehetősége, azonban akkor még történtek intézkedések. Az akkori pénzügyi válság idején a földművesek nem tudtak kölcsönhöz jutni és nagyon sokan uzsorahitelt vettek fel. 1875-ben az igazságügyi minisztérium és a statisztikai szervek kivizsgálták az ügyeket és meglepő eredményeket

⁵⁵¹ KATUS László: 2012. 438. o.

⁵⁵² Uo.: 438. o.

⁵⁵³ BEREND T. Iván – RÁNKI György: 1987. 388–389. o.

⁵⁵⁴ BEREND T. Iván – RÁNKI György: Nemzeti jövedelem és tőkefelhalmozás Magyarországon 1867–1914. In: Magyar gazdaságtörténeti szöveggyűjtemény. XVIII-XX. század. Aula Kiadó, 2003. 183. o.

⁵⁵⁵ KATUS László: 2012. 439. o.

találtak. Például Máramarossziget telekkönyveiben a 40-60 százalékos kamat volt az általános, de 250-480 százalékos kamatot is találtak.⁵⁵⁶

1876-ban a maximális kamatot 8 százalékosban állapították meg. A hosszúlejáratú hitelezések visszaestek abban az időben. A pénzintézetek és a magánszemélyek inkább rövidlejáratú, általában háromhónapos váltókölcsonnt biztosítottak, amelynek kamatát nem korlátozták törvényben. A kamatteher általában 10-12 százalék körül alakult.⁵⁵⁷

A megszigorítások miatt a legtöbb parasztember váltókölcsonnra szorult. Akkoriban a jórészt még írástudatlan parasztság számára vonzónak tűnt, hogy telekkönyvi kivonat, kötelezvény, egyszerű kezesség mellett aláírásra pénzhez juthat, miközben jelzálogkölcsonnt szerezni nehéz volt. Az sem volt gond, ha nem tudott írni, mert leírták a nevét és azt átmásolta, vagy olykor elég volt egy keresztet rajzolni. Éppen ezek miatt sokszor történtek visszaélések a parasztoknak adott váltókkal.

Több esetben, hogy a számlát ki tudják egyenlíteni, a kölcsönöket zálogfedezetre vették fel. A falusi kölcsönzők pénzt sokszor csak zálogra adtak. 1878-ban Bereg megye Vári községében Nyíri Andrásné özvegyasszony 4,30 forintért egy órát, két karszéket és egy kapát adott cserébe. Mivel a határidő lejártakor nem tudta kiváltani a zálogba adott dolgait, a hitelezője törlesztés címén lefoglalta az említett tárgyakat. Azonban a hitelező nem tekintette törlesztettnek az adósságot, hanem abból csak 2,70 forintot, ami akkor 30 kg búza árának felelt meg. A fennmaradó 1,60 forint 18 kg búza értéke volt.⁵⁵⁸

A föld zálogul átengedése a hitelező használatába gyakori jelenség volt. A gazdálkodók adósságaik fejében egész földjüket vagy annak legjobb részeit a legmódosabb parasztnak vagy a zsidó kocsmárosnak ajánlották fel. Az uzorás a zálogba vett földön az adót, a pótadót és a vízszabályozási járulékot is a tulajdonosra hárította. Ezért aztán nem állt érdekében a teljes végrehajtás és a telekkönyv megszerzése az adósával szemben, mert ameddig a gazdálkodó ellen eljárást nem indítottak, addig a hitelező tehermentesen használhatta a földet.

Volt az uzorának a hegyvidéki területekre jellemző formája, a jószágneveltetés. A rászoruló parasztember kölcsönt vett fel a helybeli pénzkölcsönzőtől, többnyire a kocsmárostól. Amikor a visszafizetés ideje elérkezett, akkor pénz helyett borját, bárányát vagy malacát adta oda a hitelezőnek. A hitelező azonban nem vette át a jószágot, hanem a parasztnál hagyta feles tartásra. Amikor az állat felnevelődött, esetleg megfialt, akkor eladták. Az uzorás levonta a tartozást (az eredeti kölcsönt a kamatokkal együtt), a maradékon pedig felében megosztottak a paraszttal. A gazdálkodó, aki nevelte az állatot és még takarmányt is

⁵⁵⁶ SZABAD György: 1972/II. 208. o.

⁵⁵⁷ Uo.: 210–211. o.

⁵⁵⁸ Uo.: 212–213. o.

biztosított, alig kapott a pénzből. Ezért aztán újabb kölcsönre szorult, aminek a következménye újabb jószágnevelés lett. Ez gyakran hosszú évekig folytatódott, olykor apáról fiúra szállt évtizedes kötelezettségként.⁵⁵⁹

Létezett ún. gabonauzsora is. Rosszabb években, amikor a termés is rossz volt, akkor a szegényebbek kénytelenek voltak élelmiszert kölcsönkérni. Elmentek a nagybirtokoshoz, a kocsmároshoz vagy más faluban lakó módosabb emberhez, akiknek nagyobb készlete volt, s azoktól vettek kölcsön. Aratás után a kölcsönvett mennyiséget kamattól kellett visszaadni. Ezenkívül még zöldhitel is volt, amikor 40-50%-os kamattal kölcsönöztek a még le nem vágott gabonára.

Sokszor említik az egykorú források a dologkamatot. Legtöbbször a falu nagyon szegény, bér munkás rétegei szorultak rá télen. Néha tavasszal is megtörtént, hogy a kisgazdák a gabonakészlet elfogyása következtében a gazdagabb parasztokhoz fordultak, akik kamat fejében bizonyos számú napszámot, fuvart vagy más szolgálatot kértek cserébe. Az 1870-es években egy Váriban tárgyalt adóssági ügy vizsgálata hasonló helyzetet tárt fel. Varga István panaszolta be a község bírójának Vass Lajost és feleségét, akiknek többször javított meg gazdasági eszközöket, továbbá élelmet és pénzt adott azért, hogy csizmát vehessenek a vásárban. Az adósok 14,63 forintos tartozásukat azonban nem voltak hajlandók törleszteni. Vassék viszont azért utasították el a követelést, mert arra hivatkoztak, hogy azt részben visszafizették kenyérben és pénzben, részben ledolgozták, mivel a panaszosra két évig mostak és főztek.⁵⁶⁰

Az uzsora a falusi élet legkülönbözőbb helyein volt megtalálható, a leggyakoribb hitelezők mégis a módosabb parasztok, és elsősorban a zsidó származású kocsmárosok és kiskereskedők voltak.

1882-ben fogadták el az új hitelügyi törvényt, ami egybeesett a hitelpolitika németországi és ausztriai korlátozásával. Az új törvény szabályozta a kamatszedést: tiltotta a 8% feletti kamat szedését és 2-8 forintra korlátozta a kocsmái hitelt.⁵⁶¹

Az új hiteltörvények életbe lépését követően sem szűnt meg teljesen a magánkölcsönzők uzsoratevékenysége. Mivel a törvények tiltották, azért csak titokban és kisebb pénzüsségeket adtak kölcsön nagy kamatra. Az Északkeleti-Kárpátokban maradt fenn legtovább az ilyenfajta uzsoratevékenység. A 20. század végén is a 30 százalékos vagy annál magasabb kamatot tekintették szokásosnak. Ugyanúgy megmaradt a jószágvásárlásra adott pénzkölcsönök magas kamata és a felesbe tartott jószágra alkalmazott uzsora is. A

⁵⁵⁹ SZABAD György: 1972/II. 214. o.

⁵⁶⁰ Uo.: 214. o.

⁵⁶¹ Uo.: 217. o.

Hegyvidéki Miniszteri Kirendeltség véleménye szerint, éppen ez okozta az ott élő szegényparaszti tömegek állandó nyomorát is.⁵⁶²

A 19. század végére a bankok és takarékpénztárak kölcsönei összességében véve könnyebben jutottak el a parasztokhoz, viszont a legszegényebb réteggel nagyon óvatosan viselkedtek a hitelintézetek. A szegény gazdák a birtokváltásokat a telekkönyvi hivataloknál nem mindig vagy csak nagy késéssel jelentették be, azért, hogy ne kelljen befizetni az illetéket. A hitelintézeteknek viszont tisztázniuk kellett a pontos földviszonyokat, ami a szokásosnál hosszabb eljárást vett igénybe, s azáltal a kölcsönök folyósítása is hosszabb időt vett igénybe. A magánkölcsönzők könnyebben adtak pénzt, viszont fennmaradtak a magas kamatok is.

A nagybirtokok és a kisbirtokok kölcsönfeltételei abban is különböztek, hogy a vidéki takarékpénztárak és hitelintézetek gyakran magasabb kamatláb mellett nyújtottak hitelt, mint fővárosi pénzintézetek, amelyeket a nagybirtokosok könnyebben elérhettek. Az 1879-ben létrejött Kisbirtokosok Országos Földintézete (Földhitelintézete) a kisebb földterülettel rendelkező gazdákat igyekezett támogatni.⁵⁶³ A pénzintézet 1880-tól 7,5 százalékos, majd 1883-tól 7 százalékos kamattal biztosította kölcsöneit. 1886-tól kezdték meg az 5 százalékos hosszú lejáratú kölcsönök kibocsátását, amelynek törlesztési ideje 33,5 év volt. 1889-ben kezdték meg a 4,5 százalékos, majd 1903-ban a 4 százalékos alapkamatozású kölcsönök kibocsátását.⁵⁶⁴ Az alapszabály az intézet által nyújtható legkisebb kölcsön összegét 300, a legnagyobbét 6000 forintban állapította meg. A 300 forint 1879-ben mintegy 30 mázsa búza árának felelt meg. A Kisbirtokosok Földhitelintézete tevékenységéből kifolyólag inkább a középbirtokosokat támogatta, semmint a kisebb földeken gazdálkodó parasztokat. A módosabb gazdák támogatása esetén viszont inkább a kölcsönök felső határa szabott gátat. 1883-ban az alapszabály-módosítás következtében a kölcsönök maximumát 10 ezer, majd 1887-ben 20 ezer forintra emelték. 1891-től jogi személyek korlátlan összegű kölcsönöket vehettek fel, 1893-tól teljesen eltörölték a kölcsönösszegek felső határát. Az alsó határt 1903-ban csökkentették 300 forintról 300 koronára, azaz a felére.⁵⁶⁵

A magyar kereskedelmi jogszabályalkotásban, a magánjog összetettebbé válásában, valamint a pénzügyi viszonyokban jelentős szerepe volt a Kereskedelmi törvény (Kt. 1875:37.

⁵⁶² SZABAD György: 1972/II. 218. o.

⁵⁶³ OROSZ István: Magyarország mezőgazdasága a dualizmus első évtizedeiben. In: Magyarország története tíz kötetben. A szerkesztőbizottság vezetője: Pach Zsigmond Pál. Magyarország története 1848–1890. 2. kötet. Főszerkesztő: Kovács Endre. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1987. 1051. o.

⁵⁶⁴ SZABAD György: 1972/II. 223.o.

⁵⁶⁵ Uo.: 224. o.

tc.) kiadásának. Apáthy István készítette el, sokszor a német kereskedelmi törvény egyszerű lefordításával.⁵⁶⁶

A Kereskedelmi törvény négy társaságot ismert: közkereseti társaságot, betéti társaságot, részvénytársaságot és a szövetkezetet. Ez utóbbi akkor is kereskedő, ha nem folytat kereskedelmi üzletet. A Kereskedelmi törvény szerint a szövetkezet meg nem határozott számú tagból álló olyan társaság, amely tagjai hitelének, keresetének vagy gazdálkodásának közös üzletkezeléssel, illetőleg a kölcsönösség alapján való előmozdítására alakul. Kapitalista körülmények között a szövetkezet elsősorban olyan kereskedelmi társaság, amely a tagok kölcsönös és bizonyos irányú személyes és vagyoni közreműködésével fejti ki tevékenységét.⁵⁶⁷ Ilyenek voltak a hitelszövetkezetek, ahol a szövetkezeti tagság számított a kölcsönfelvétel feltételének.⁵⁶⁸

Az 1880-as években bontakozott ki országosan a hitelszövetkezeti mozgalom. 1886-ban az OMGE és Pest megye kezdeményezésére alakult meg a Pestmegyei Hitelszövetkezet, amelyet a Németországban akkor már igen elterjedt Raiffeisen szövetkezeti elvek alapján szerveztek meg.⁵⁶⁹ A tagok könnyen, alacsony befizetés esetén jutottak üzletrészhez, s gazdaságuk fejlesztésére kisebb kölcsönöket vehettek fel alacsony kamat ellenében. A hitelszövetkezetek 1888-ban állami támogatást kaptak.⁵⁷⁰

A 19. század végére az állam a hitelszövetkezeteket az Országos Központi Hitelszövetkezet hatáskörébe vonta. A központi hitelszövetkezetet 1898-ban állították fel. Az OKH működésének megindulásához a szükséges tőke előteremtéséről maga az állam gondoskodott 1 millió korona üzletrész előjegyzésével, részben a nagybankok járultak hozzá jelentős összegekkel. A nagytőke üzleti érdekeit elősegítette, hogy a parasztság hiteligényeinek a kielégítésére megszervezett OKH és a kiépülő hitelszövetkezeti hálózata a vidéken az uzsorásokat háttérbe szorította.⁵⁷¹ Az OKH támogatta a már működő hitelszövetkezeteket (712 db.), az országos kötelékhez tartozó hitelszövetkezetek jelentős adó- és illetékkedvezményben részesültek.⁵⁷² Új hitelszövetkezet csak közigazgatási hatóság, gazdasági egyesületek vagy az OKH közreműködésével alakulhatott. A helyi szövetkezetek

⁵⁶⁶ CSIZMADIA Andor – KOVÁCS Kálmán – ASZTALOS László: Magyar állam és jogtörténet. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 2003. 383. o.

⁵⁶⁷ Uo.: 389–390. o.

⁵⁶⁸ KÖVÉR György: Struktúrától a rendszerig: Pénzüstézetek Magyarországon 1873-1913. In: Uó: A felhalmozás íve. Társadalom- és gazdaságtörténeti tanulmányok. Budapest, 2002. 243-253. o. A dokumentumot idézi: Magyar gazdaságtörténeti szöveggyűjtemény. XVIII–XX. század. Aula Kiadó, 2003. 218. o.

⁵⁶⁹ KATUS László: Magyarország gazdasági fejlődése (1890–1914). In: Magyarország története tíz kötetben. A szerkesztőbizottság vezetője: Pach Zsigmond Pál. Magyarország története 1890–1918. 1. kötet. Főszerkesztő: Hanák Péter. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1978. 374. o. (A továbbiakban: KATUS László: 1978/I.)

⁵⁷⁰ SZABAD György: 1972/II. 227. o.

⁵⁷¹ VÖRÖS Antal: A mezőgazdaság hitelezése. In: Magyarország története 1890–1918. 1. kötet. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1983. 306. o.

⁵⁷² KATUS László: 1978/I. 374. o.

üzletrész jegyzése révén az OKH tagjává válhattak, amely átvette adósleveleiket, váltóikat. Az OKH kötelékében működő szövetkezetekben a tagság felvételének a feltétele legalább egy üzletrész bejegyzése volt, ami átlagosan 50 koronába került. A hitelszövetkezetek a jegyzett üzletrészek arányában kaphattak kölcsönöket az OKH-tól. A tagok a befizetett üzletrészek után maximum 5 százalék arányban részesültek, ellenben a kölcsönt nem az üzletrészeik után kapták, hanem vagyoni és jövedelmi viszonyaik figyelembe vételével – a helyi igazgatóság döntése alapján. 1903-tól a helyi vezetőség kölcsönigényeit és a megszabott értékhatárt meghaladó összegek kölcsönzésének határozatait az OKH-nak kellett felterjeszteni, hogy a visszaéléseket megakadályozzák.

Az ország peremterületein a Földművelésügyi Minisztérium hegyvidéki kirendeltségei szervezték a hitelszövetkezeteket. 1912-ben összesen 3133 hitelszövetkezet működött az országban, ebből 2425 tartozott az OKH kötelékébe. A központi hitelszövetkezethez tartozó hitelszövetkezetek 7761 községre terjedtek ki.⁵⁷³

A kamat nagyságát az OKH központja szabályozta az Osztrák-Magyar Bank kamatlábnak alakulása alapján, amihez általában 1–1,5 százalékos kezelési költség járult, s az így fizetendő kamat általában 5–7 százalék között váltakozott, azonban nagyobb összeg esetén a kamat is nőtt. A szövetkezetek létrejötte után néhány év elteltével sokszor megtörtént, hogy a helyi szervezeteknek az OKH központjához kellett fordulniuk a kamatláb mérséklése végett, mert a közeli takarékpénztárak olcsóbban adtak kölcsönöket, mint a hitelszövetkezetek.⁵⁷⁴

Az OKH és a helyi hitelintézetek kölcsönt csak biztosíték esetén nyújtottak. Az ungtarnóci Pataki Pál és felesége 8 ezer koronát vett fel hitelbe az OKH-tól. Azt úgy kaphatták meg, hogy vállalták a 7,75 százalékos féléves kamatot, a 10 százalékos félévenkénti tőketörlesztést, valamint késedelem esetén 85 százalékos kamat és 1000 korona perköltség ráterhelését az ingatlanokra.⁵⁷⁵

A központilag szervezett (Reiffeisen típusú) falusi hitelszövetkezetek a századforduló után a falusi települések megtakarításait mind sikeresebben igyekeztek becserkészni, a leggyorsabb ütemű gyarapodás éppen a mezőgazdasági foglalkozásúak körében mutatható ki. A lassan előrenyomuló területi és szociális határvonal nem kizárólag a bankrendszer expanzióját mutatja, hanem jelzi az egész gazdaság fokozatos monetarizációját is.⁵⁷⁶

⁵⁷³ VÖRÖS Antal: 1983. 306. o.

⁵⁷⁴ Uo.: 307. o.

⁵⁷⁵ SZABAD György: 1972/II. 229. o.

⁵⁷⁶ KÖVÉR György: 2003. 218. o.

Az Osztrák-Magyar Bank és a magyar hitelintézetek magyarországi jelzálogkölcsoenei 1867 és a századforduló között 11-szeresére emelkedtek, majd az első világháborúig ismét megkétszereződtek (170 millióról 1,92, illetve 3,8 milliárd koronára).⁵⁷⁷

A jelzálogkölcsoenek mellett a bérleti rendszer volt egy másik fontos formája a mezőgazdaságba történő tőkebeáramlásnak. Az adatok arra utalnak, hogy a bérleti forma a közép- és nagygazdaságok tekintetében volt jelentősebb. A földesurak birtokuk egy részét bérbe adták, s a kapott pénzt befektették saját kezelésű gazdaságukba.

Magyarországon a 19. század második felében az 500-tól 1000 kat. holdig terjedő középirtokok 25 százalékát teljesen, 22,5 százalékának pedig egy részét adták bérbe. Az 1000 kat. holdat meghaladó nagyirtokok 22 százalékát engedték át bérlőknek, további 18, 6 százalék esetében pedig a gazdaság egy részét adták bérbe. Végül is az összes magyarországi földirtok területének nem egészen egyötödét művelték bérleti gazdaságok keretében.⁵⁷⁸ A közép- és nagygazdaságok szántóterületének 21,1, illetve 23,6 százalékát tisztán haszonbéres gazdaságok bérelték.⁵⁷⁹ A nagyirtokokon kívül az alföldi mezővárosok földjeiből adtak jelentős mennyiséget bérbe.⁵⁸⁰

A birtokok bérbeadása jellemző volt más európai országok mezőgazdaságára is. A 19. századi Franciaországban az arisztokrata nagyirtokosok gazdálkodásának nem igazán volt hagyománya, de a választójogért földirtokot vásárolt polgárság sem tért át a mezőgazdasági életmódra. A nem paraszti foglalkozású társadalmi csoportok többnyire bérleti gazdaságként hasznosították birtokaikat.⁵⁸¹

A nagyirtokokat azonban Magyarországon nem a kisirtokos gazdálkodók vették bérbe, mivel a nagyirtokosok elzárkóztak a földek kishaszonbérbe adása elől, jóllehet az ilyen bérleteknek rendkívül nagy szociális jelentősége lett volna. Az elzárkózást sok helyen kihasználták az élelmes vállalkozók. Tekintélyes területeket vettek bérbe és azután jóval magasabb bérleti díjak ellenében a kisbérlők között parcellázták szét a földet, kihasználva a törpeirtokosok és a földmunkások nehéz helyzetét.⁵⁸²

⁵⁷⁷ SZUHAY Miklós: A mezőgazdaság kapitalizálódása 1848–1918. In: A magyar agrártársadalom a jobbágyság felszabadításától napjainkig. Budapest, 1998. 137–161. o. Szerk.: Gunst Péter. A dokumentumot idézi: Magyar gazdaságtörténeti szöveggyűjtemény. XVIII-XX. század. Aula Kiadó, 2003. 256. o.

⁵⁷⁸ BEREND T. Iván – RÁNKI György: Közép-Kelet-Európa gazdasági fejlődése a 19–20. században. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1976. 75. o.

⁵⁷⁹ SZUHAY Miklós: 2003. 257. o.

⁵⁸⁰ Uo.: 257. o.

⁵⁸¹ PAPP Imre: 1997. 8. o.

⁵⁸² VÖRÖS Antal: 1983. 307–308. o.

Magyarország birtokstruktúrája 1895-ben

Birtoknagyság kat. holdban	Gazdaságok	Földterület
	az összes százalékában	
0 – 5	53,6	5,8
5 – 100	45,4	46,5
100 – 1000	0,8	15,4
1000 –	0,2	32,3

Forrás: Berend T. Iván – Ránki György: Közép-Kelet-Európa gazdasági fejlődése a 19–20. században. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1976. 62. o.

A gazdaság modernizálása ellenére a felhalmozás legfőbb belső forrását a dualizmus korában a mezőgazdaság adta. Hozzájárulása a nemzeti jövedelemhez 1873 és 1900 között elérte a 2227 millió koronát, azaz 63,6 százalékot, 1900 és 1913 között pedig 3094 koronára nőtt, miközben aránya 61,9 százalékra mérséklődött.⁵⁸³

Az Osztrák-Magyar Monarchia modernizálódó gazdaságának a kialakulásában a bankrendszer vitathatatlanul fontos szerepet játszott, s összefüggött a mezőgazdaság fellendülésével.⁵⁸⁴ A hitelintézetek által összegyűjtött és újra elosztott tőkék összege 1913-ban a GDP 170 százalékát jelentette. A modern hitelrendszer nagyarányú és gyors kialakulása lehetővé tette, hogy a tartós növekedés útjára lépett magyar gazdaság áthidalja a belső tőkeképződés hiányosságából származó nehézségeket.⁵⁸⁵

VI.2. Hitelszövetkezetek a hegyvidéki kirendeltség keretében

Egán Ede szerint „leg hathatósabb eszköznek” nevezett módja a hegyvidéki akciónak a hitelszövetkezetek megalapítása volt. A miniszteri kirendeltség vezetője még a gazdasági program kezdetén felhívta a földművelésügyi miniszter figyelmét arra, hogy ha a földek bérbeadását nem fogja követni a hitelszövetkezetek megszervezése, akkor a lakosság egy idő után újból az uzsorásokhoz lesz kénytelen fordulni.

A pénzügyintézetek létrehozása egyidejűleg több célt is szolgált. Először is a gazdaság fejlesztése érdekében a jelzálog és személyi hitel kiterjesztését a hegyvidékekre. Korábban, mint miniszteri biztos, a földművelésügyi miniszternek 1899. február 28-án írt

⁵⁸³ BEREND T. Iván – RÁNKI György: 2003. 183., 187. o. Szuhay Miklós A mezőgazdaság kapitalizálódása 1848–1918 című írásában két adatot említ a mezőgazdaság részesedéséről a nemzeti jövedelem viszonylatában, 54 százalékos és hattizedes hozzájárulást. A második megegyezik az idézett százalékaránnyal.

⁵⁸⁴ BEREND T. Iván – RÁNKI György: 1987. 389. o.

⁵⁸⁵ KATUS László: 2012. 440. o.

beszámolójából kitűnik, hogy az Északkeleti-Kárpátokban jelzáloghitel egyáltalán nem létezett, személyi hitelt pedig csak uzorakamatra kaphattak az ott lakók.⁵⁸⁶ Az uzorásoktól és a túl magas (20-25 százalékos, olykor viszont 200-300 vagy 500 százalékos) kamatoktól, és az ezzel együtt járó minden nehézségektől és kellemetlenségektől kívánta Egán Ede megszabadítani a lakosságot, egyúttal gazdaságuk fejlesztésére és anyagi biztonságuk megteremtésére törekedett. Azaz a hitelszövetkezetek kiterjesztésével próbált lehetőséget teremteni arra, hogy a falvak meg tudják vásárolni az uradalmi vagy kincstári földekből a község számára nélkülözhetetlen legelőterületeket. Ösztönözni kívánta a hegyvidéken a megélhetést biztosító állattenyésztést, a fő jövedelemforrást képező juh- és szarvasmarhatenyésztést fellendítését; a szükséges élelmiszerek és a fontosabb háztartási cikkek jó minőségű és elérhető áron történő beszerzését. Azt szerette volna elérni, hogy egy esetleges katasztrófa vagy tragédia esetén a rászorulóknak a kiépülő intézményrendszeren keresztül pénzhez juthassanak, ne kelljen az uzorásoktól kölcsön kérniük, tőlük a függővé válást megakadályozza.

Az uzorakamat letragikusabb következménye az volt, amikor az adós parasztnak tartozásuk fejében elárverezték a házákat és a birtokukat. Mindezt nagyon olcsón tették, mivel a hitelezők összefogtak, értéktelennek nyilvánították a földet és az ingatlanokat. Így a kisbirtokosokat kiforgatták a vagyonukból és földönfutóvá tették őket, míg az üzérkedők fokozatosan jelentősebb földtulajdonra tettek szert.

A hitelintézetek a Földművelésügyi Minisztérium jelentős pénzügyi támogatásával születtek meg, mivel Egán Ede szükségesnek tartotta, hogy a hitelszövetkezetek induló tőkájének egy részét a minisztérium kamatmentes betét formájában 10 évre az intézetek rendelkezésére bocsássa. A miniszteri biztos 1899. február 28-án írott tervezetében ajánlatosnak tartotta azt is, hogy a minisztériumnak egyes hitelszövetkezetekbe üzleti részesedése legyen, ezáltal mint tag, képviselve lehessen az igazgatóságban is. Mindez azért volt fontos, mert a hitelintézetek megszervezését és felállítását erősen gátolta „a nép alacsony kulturális nívója és az intelligens elemek csekély volta” – ahogyan Egán Ede fogalmazott a földművelésügyi miniszternek írott egyik levelében.⁵⁸⁷

A hegyvidéki miniszteri kirendeltség a minden egyes községet felölelő körútjai során kijelölte az igazgatóságra, a felügyelő bizottságra, a könyvelői és pénztárnoki feladatokra legalkalmasabb személyeket. Elsősorban a helyi lelkészek, tanítók, erdészek vállaltak vezető szerepet a hitelszövetkezetek megalapításában és működtetésében (lásd: 15. melléklet,

⁵⁸⁶ KTÁL. F. 772, op. 1, od. zb. 102., f. 1.

⁵⁸⁷ KTÁL. F. 772, op. 7, od. zb. 35., f. 49.

1. séma). A miniszteri kirendeltség hatásköréhez tartozó területen csak ott nem szerveztek hitelintézeteket, ahol nem találtak megfelelő embereket.

Egán Ede ezért is törekedett lényegében egész Európában egyedülállónak számító ellenőrzési módszerre. Az OKH a hegyvidéki miniszteri kirendeltség részére szövetkezeti ellenőröket küldött ki (a nagyobb megyeszékhelyekre egyet-egyet, illetve két kisebb megyére egyet), akik a megyeszékhelyen laktak és a kirendeltség hitelszövetkezeteit ellenőrizték. A kiküldött ellenőr nem csak a könyvelést kontrollálta, hanem minden kölcsönt megszavazó igazgatósági ülésen is részt vett. Így az OKH csak azokat a kölcsönöket finanszírozta, amit az ellenőr aláírt.

A hegyvidéki miniszteri kirendeltség által szervezett hitelintézetek az 1898-ban a mezőgazdaság és a háziipar fejlesztése céljából alakult OKH rendszerébe tartozott. Az állami támogatásra a helyi körülmények, elsősorban a hegyvidéki lakosság szegénysége miatt volt szükség. Az állami pénzek csak olyan kölcsönigényeket elégítettek ki az igazgatóság döntése alapján, amelyet más körülmények között az Országos Központi Hitelszövetkezet nem folyósíthatott volna. A Földművelésügyi Minisztérium által a hitelszövetkezetekbe fektetett összeget elsősorban fogyasztási szövetkezetek alapítására használták fel, amelyek a minisztériumi kirendeltséghez tartozó területeken többnyire hitelszövetkezeti áruraktárak voltak. Ezeket a terményfölösleg közös és jobb értékesítése céljából hozták létre.

A hegyvidéki járásokban alapított hitelszövetkezetek számára bocsátott állami befektetések azonban nem tartoztak az OKH pénzkeretéhez, így a hegyvidéki hitelszövetkezetek kettős támogatásban részesültek: egyfelől az OKH által, amely a bejegyzett üzletrészek és a benyújtott kötvények alapján állapította meg a hitelszövetkezeteknek nyújtott hitel nagyságát és feltételeit, függetlenül az állami betétektől; másfelől a Földművelésügyi Minisztérium kamatmentes betétjét is felhasználták.

Az OKH által nyújtott hitel arányos volt a hitelszövetkezetek által bejegyzett üzletrészekkel, és azoknak legfeljebb a kétszeresére emelkedhetett. Ezért aztán rövid időn belül kiderült, hogy az csak kisebb gazdasági szükségleteket elégíthet ki, és nem nyújt kellő fedezetet a jelzáloghitelre. A komolyabb gondokon, mint az erdőtörvény és az úrbérrendezés következtében kialakult legelőhiányon azonban nem tudott segíteni. Emiatt aztán kapcsolatba léptek a Kisbirtokosok Földhitelintézetével, amely ezután megállapodást kötött az Országos Központi Földhitelintézettel. A későbbiekben az OKH vagy saját hatáskörében, vagy együtt a Kisbirtokosok Földhitelintézetével együtt intézte a jelzálogkölcsönöket. Az utóbbi esetben a kölcsönök egyik felét az egyik, másik felét a másik hitelintézet biztosította. A törlesztéses

kamat 50 éves visszafizetés mellett 5,7 százalék, 33,5 éves törlesztés esetén 6,6 százalék volt⁵⁸⁸ (lásd: 16. melléklet, 2. séma).

Az első ilyen hitelszövetkezetek Bereg vármegye szolyvai járásában, Szolyván és Alsóverecskén jöttek létre, melyek fiókjai 56 községre terjedtek ki (lásd: 4. melléklet). Azon a területen, Egán Ede saját maga gyűjtött adatai alapján, 3129 ingatlannal rendelkező gazda és 1017 zsellér élt. A miniszteri biztos még 1899-ben összeállított tervezetében úgy számította, hogy 3000 kiscgazda szövetkezeti taggá válik, ami egyben a teljes szegénység előli megmenekülésüket és fokozatos felemelkedésüket jelenti. Egy-egy tagra 1,5 üzletrészt 25 forint összegben számított fel, amely összesen 112 500 forint tőkének felelt meg. Ehhez jöttek még a Földművelésügyi Minisztérium által biztosított összegek. Akkor még magasabb hitelekre, a bejegyzett üzletrészek értékének háromszorosára számítottak.⁵⁸⁹ Valószínűleg a helyi viszonyok következtében, a megfelelő fedezet hiánya miatt csökkent le a hitel az üzletrészek kétszeresére. Ennek megfelelően az állami támogatás is, amelyek a jegyzett üzletrészek háromszorosának a 10 százalékát jelentették volna (azaz 357 500 forint 10 százaléka – összesen 35 750 forint), feltehetőleg ezzel arányosan csökkent.

A hitelszövetkezetek alapszabályai pontosan meghatározták a helyi pénzüzetek céljait, a belépés körülményeit, a tagság kötelezettségeit, valamint a hitelviszonyokat.

A hitelszövetkezetek elsődleges célja a hitel igények biztosításával a tagok anyagi helyzetének javítása volt. A szövetkezeteket 25 éves időtartamra szervezték, amit majd a közgyűlés meghosszabbíthatott a tervezet szerint. A hitelszövetkezet tagja lehetett bármely teljes jogú felnőtt személy, aki a szövetkezet területén lakott és vagyona felett szabadon rendelkezett, illetve tag lehetett még jogi személy is. Akit azonban korábban törvénysértésért elítéltek vagy uzsorával foglalkozott, nem léphetett be a szövetkezetbe. A belépést aláírással hitelesítették. Aki nem tudott írni, az két tanú jelenlétében válhatott taggá, s az egyik aláírta a belépő nevét. Az alapszabályt akkor is meg kellett ismertetni a tagokkal, ha sem írni, sem olvasni nem tudtak, sem a nyelvet nem értették, s azt az alapszabályon is hitelesíteni kellett. A belépés elfogadásáról az igazgatóság 30 napon belül döntött. A belépő tag már belépésnél köteles volt egy üzletrészt bejegyezni (nem volt megállapítva az értéke, az valószínűleg a helyi viszonyoktól függött), amely a tag tulajdonává vált, és amit nem lehetett elzálogosítani és átruházásához is az igazgatóság engedélye kellett. Az üzletrészek után kamatot nem fizettek, és azt kölcsönök biztosítékául nem fogadták el.⁵⁹⁰

⁵⁸⁸ KTÁL. F. 772, op. 7, od. zb. 35., f. 50.

⁵⁸⁹ KTÁL. F. 772, op. 1, od. zb. 102., f. 5.

⁵⁹⁰ KTÁL. F. 772., op. 5., od. zb. 15., f. 13.

A tagság megszűnhetett haláleset, kilépés vagy kizárás esetén. Az alapszabályban foglalt köteleességek elmulasztása következtében a kizárás az igazgatói tagság kétharmadának a döntése alapján, a felügyelőbizottság hozzájárulásával történhetett meg. A kilépett tag üzletrész-befizetéseinek 10 százalékát a tartalékalap javára fordították. Az üzletrész kifizetése az üzletév befejezése utáni hat hónap leteltével kezdődött el. Ha a hitelszövetkezet feloszlott, akkor a vagyon felosztásakor fizették ki az üzletrészeket.⁵⁹¹

A hitelszövetkezet üzleti tevékenysége csak a tagokra terjedt ki, de takarékbetéteket és hitelt nem tagoktól is elfogadhatott, azt mások is elhelyezhették a szövetkezetben. Váltókölcsonnt csak hitelképes tagok kaphattak, legfeljebb hat hónapra. A lejárt váltó azonban meghosszabbítható volt, ha tizedét törlesztették ez idő alatt. Kötelezvényre kölcsönök szintén csak hitelképes tagoknak teljes fedezet mellett volt adható.⁵⁹²

Egán Ede az 1900. március 27-én a földművelésügyi miniszternek írt jelentésében beszámolt arról, hogy még 1899-ben 8 hitelszövetkezet alakult. Minden egyes pénzügyintézetben 40-40 üzletrészt jegyzett be összesen 1600 korona értékben, valamint azokat még 27 000 korona segélyösszeggel is támogatta. Ugyanolyan támogatás mellett jött létre 6 hitelszövetkezet 1900 folyamán. Bereg vármegyében a felső-vereckei, vezérszállási, beregbukóci, duszinai és hársfalvai, valamint Máramaros vármegyében a kereckei hitelszövetkezet. A 6 hitelszövetkezet mindegyikében 2000 korona üzletrészt jegyeztek be és 4000 korona segélyt nyújtottak a részükre, azaz összesen 36 000 korona értékű támogatást kaptak.⁵⁹³

1900-ban a 14 hitelszövetkezetből 12 működött 1867 taggal és 2791 bejegyzett üzletrész mellett. A tagságból 1639 személy kapott összesen 146 236 korona kölcsönt föld és marhavásárlásra, valamint az uzsorakölcsönök kifizetésére.

A hitelszövetkezetek alakulását mindenütt kedvezően fogadták. Egán gondoskodott arról, hogy a hitelszövetkezetek elnökei és könyvelői a szövetkezetek irányításának körülményeivel és a könyvek vezetését megismerjék. Máramarosszigeten 4 napra kiterjedő könyvelési tanfolyamot szerveztek, amit a kirendeltség 2430 koronával támogatott.⁵⁹⁴

⁵⁹¹ KTÁL. F. 772., op. 5., od. zb. 15., f. 14.

⁵⁹² Uo.: f. 15.

⁵⁹³ KTÁL. F. 772., op. 7. od. zb. 31., f. 6.

Botlik József adatai némileg eltérnek az általam említettektől. Könyvében a hitelszövetkezetekről beszámolva írja, hogy 1900. február 12-én, Munkácson, a Csillag szállóban megrendezett közgyűlésen került sor a hegyvidéki akció első két évének a számbavételére. A közgyűlésen elhangzottakról Egán Ede beszámolt Darányi Ignác földművelésügyi miniszternek. A jelentésben kitért a hitelszövetkezetekre is. Már akkor 11 hitelszövetkezetéről tett említést, melyből hét régebben, négy a közgyűlés előtt néhány hónappal alakult. Az első hét szövetkezet esetében 25 gyűlésen 650 kölcsönkérő tag közül 484-nek szavaztak meg összesen 54 249 korona hitelt, amely személyenként 10 800 koronát tett ki. Ezen kívül 43 tagnak 5-10 forint rögtöni segélyt nyújtottak. BOTLIK József: *Egestas Subcarpathica*. Adalékok az Északkelet-Felvidék és Kárpátalja XIX–XX. századi történetéhez. Hatodik Síp Alapítvány. Budapest, 2000. 100–101. o.

⁵⁹⁴ KTÁL. F. 772., op. 7. od. zb. 31., f. 6.

1900. május 25-én a minisztertanács is foglalkozott a hitelszövetkezetek ügyével a földművelésügyi tárca előterjesztése alapján, melynek határozata szerint „az északkeleti hegyvidéki lakosság felsegélyezésére indított országos akciónak gazdaságilag legnagyobb jelentőségű részét a szövetkezetek alakítása képezi[...] a siker szempontjából az szükséges, hogy a szövetkezetek egyes vidékekre kiterjedőleg szerves hálózatot képezzenek, és így megalakításuk fokozatosabb mérvben eszközöltessék”.⁵⁹⁵ Akkor Bereg vármegye szolyvai járásában működő 11 szövetkezet mellé Beregben és Máramarosban még 12-t, Ung vármegyében 4-et terveztek alapítani. Ezeket, hogy „az ottani viszonyok között céljuknak minden tekintetben megfelelhessenek, fogyasztási áruraktárakkal kapcsolatosan kell szervezni[...] s mellőzhetetlenül megkívántatik, hogy e szövetkezetek mindjárt megalakulásukkor némi forgalmi tőkével rendelkezzenek”.⁵⁹⁶ A kormányzat előírányozta, hogy állami segítség gyanánt 40 darab 50 koronás üzletrészt jegyez a szövetkezetekben és ezeket 4000 korona egyszeri segélyben részesíti, vagy meghatározhatatlan időben esedékes kamatmentes kölcsön nyújtásával összesen 6000 korona segélyt szándékozik adni. Ez az összeg a Földművelési Minisztérium 1900. évi költségvetésében nem szerepelt, ezért az 72 000 koronával túlléphette a szövetkezetek segélyezésére engedélyezett 80 000 koronát. Ugyanakkor az ehhez kapcsolódó 1900-as évre tervezett 10 000 korona megtakarítását is felhasználhatta erre a célra.⁵⁹⁷

A hegyvidéki kirendeltség vezetője 1900-ban írott beszámolólevelében említést tett Darányi Ignác földművelési miniszternek arról, hogy Bereg vármegye szolyvai járásában már régebben (1898-tól) megalakult 14 szövetkezet, amit a miniszter is segélyekkel támogatott, illetve Máramaros megyében már a hegyvidéki akció előtt is létezett 5 hitelszövetkezet.

Hitelszövetkezetek más pénzügyi alapokon is működtek. Az ungvári, munkácsi és huszti kisiparos szövetkezetek számára Hegedüs Sándor kereskedelemügyi miniszter 1899. október 11-én Széll Kálmán miniszterelnöknek arról számolt be, hogy egyenként 2000 forint (vagyis 4000 korona) üzletrész jegyzését engedélyezte tárcája terhére azzal a feltétellel, ha azok belépnek az OKH-ba. A pénzügyi intézetet pedig arra kötelezte, hogy a Kereskedelemügyi Minisztérium által jegyzett üzletrészek után annak ötszöröséig, a tagok által íratott összeg után azok névértékének legalább kétszereséig nyújtsanak hitelt. Miután a tagok által jegyzett üzletrészek az ungvári iparosoknál 3000, a munkácsiaknál 1000, a husztiaknál 1525 forint volt, ezért 21 000, 15 000, illetve 16 500 forint állt a rendelkezésükre.⁵⁹⁸ (Az Ungvári Iparos Szövetkezet 1903-ban beolvadt a hegyvidéki miniszteri kirendeltség irányítása alatt álló

⁵⁹⁵ BOTLIK József: 2000. 105. o.

⁵⁹⁶ Uo.: 2000. 105. o.

⁵⁹⁷ Uo.: 2000. 105. o.

⁵⁹⁸ Uo.: 2000. 98., 106. o.

Ungvári Ipari és Gazdasági Hitelszövetkezetbe). Az OKH keretében alakult meg a Máramarosszigeti Ipartestületi Hitelszövetkezet is. Ezzel kapcsolatban Hegedüs Sándor arról értesítette 1900. május 10-én kelt leiratában Rosner Ervint, Máramaros vármegye főispánját, hogy az új hitelszövetkezeteknek üzletrészre 3000, egyszeri berendezési segélyre 800 koronát hajlandó engedélyezni. Így az a központi hitelszövetkezettől a saját 4100 üzletrésznek megfelelő hitelen kívül még 15 000 korona kölcsönt is fog kapni.⁵⁹⁹

Ez a támogatás és működésbeli különbség a kereskedelemügyi miniszter iparpártoló tevékenységéhez kapcsolódhatott. A kisiparos szövetkezetek fellendítése során valószínűnek tartották, hogy azok rövid időn belül megfelelő pénzügyi háttérrel fognak rendelkezni a nagyobb hitelek visszafizetéséhez. A kisbirtokosok támogatásában ilyen jellegű, gyorsabb anyagi megtérülést nem remélhettek.

A hitelszövetkezetekkel, de általában a hegyvidéki akcióval szemben már a kezdetektől fogva tapasztalható volt egy bizonyos fokú ellenállás úgy az üzleti-kereskedői, mint olykor a közigazgatás irányítói részéről. Jövedelmeiket, társadalmi, gazdasági, politikai befolyásukat féltették az akció kiterjedése és sikerei láttán.

Többen a hitelszövetkezetekkel kapcsolatban azt akarták elhíttetni, hogy azok csak arra valók, hogy a befizetett heti tagilletéket, a 10 krajcárt az urak eligyák.⁶⁰⁰

Egán arról számolt be a földművelésügyi miniszternek 1901 májusában, hogy Ugocsa megyére még nem tudta kiterjeszteni az akciót, mert az a megye vezetőinek ellenállásába ütközött. Az alispán az egyik kijelentésében egyenesen károsnak ítélte a programot, amelynek fültanúja volt a főispán, valamint báró Perényi Zsigmond képviselő is. Arról is jelentést tett, hogy amikor a földművelésügyi miniszter 1900. szeptember 18-án 8051. számú rendeletében közölte Bereg, Máramaros, Ugocsa és Ung megye főispánjaival, hogy az akció megyéjük egész területére kiterjedt, s míg az ungi és beregi főispánok azt készségesen támogatták, addig a máramarosi főispán „ellenszenvvel viseltetett”. Amikor az ökörmezői hitelszövetkezet elnökévé a véleményező bizottság beleegyezésével az ottani főszolgabíróvá választották meg, az a kinevezést visszautasította és mindent elkövetett, hogy a hitelszövetkezet ne jöhessen létre. Később nyíltan elmondta az OKH kiküldöttjének, hogy azért volt kénytelen úgy viselkedni, mert a főispán ellenzi a hitelszövetkezetek létesítését.⁶⁰¹

A hitelszövetkezeteket Egán Ede egyben a gazdasági és kulturális fejlődés központjainak szánta azáltal, hogy összefogta egy-egy falu közösségének dolgozabb és felelősen gondolkodó lakosait. A gazdasági-pénzügyi támogatás mellett az akció elindítói

⁵⁹⁹ BOTLIK József: 2000. 106. o.

⁶⁰⁰ Uo.: 2000. 102. o.

⁶⁰¹ KTÁL. F. 772., op. 7, od. zb. 35., f. 32, 70.

nagyon fontosnak tartották a kulturális-szellemi színvonal emelését is. A hitelszövetkezetek és fogyasztási szövetkezetek helyiségeiben olvasóköri, népkönyvtárak kialakítását tervezték, ahol az emberek újságok, könyvek felolvasásán túl megbeszélhetik gondjaikat, bővíthetik ismereteiket, kulturálisan szórakozhatnak, az egész mintegy „népkaszinóként” működött volna.⁶⁰²

Egán Ede halálát követően a helyére lépő Kazy József első, 1902 januárjában írott jelentésében beszámolt a hegyvidéken tapasztalt viszonyokról, megpróbálta felvázolni az ottani embereket sújtó problémák okait, és azok felszámolására tett különböző javaslatokat. Indítványai között szerepelt az olcsó, hosszú lejáratú kölcsönök biztosítása a lakosság számára, amelyek biztosítása érdekében a Kisbirtokosok Földhitelintézetét szerette volna még eredményesebben bevonni. A további kölcsönök igénybevételét a hitelszövetkezeti intézmény kiterjesztésével próbálta elérhetővé tenni. A jelentés szerint akkor Máramaros vármegye területén 26 hitelszövetkezet működött.⁶⁰³

A hitelszövetkezetek kezdettől fogva nagy befolyást gyakoroltak a helyi lakosságra, amire más intézmények is felfigyeltek. Az egyik, 1904-ben tartott hitelszövetkezeti gyűlésen arról tettek jelentést, hogy egy budapesti intézet, amely élet- és járadékbiztosításokat köt, az Ungvári Ipari és Gazdasági Hitelszövetkezethez fordult a biztosítási díjak beszedése ügyében, amiért jutalékot fizetett volna a közvetítésért. Ezt ajánlatosnak tartották kiterjeszteni a többi hitelszövetkezet részére is, sőt maga az elnök, Kazy József is támogatta, de az OKH véleményét még ki kellett kérni ebben az ügyben.⁶⁰⁴

Az 1904. február 6-án került sor a hitelszövetkezetek perecsenyi központi áruraktárának intéző bizottsági gyűlésére, amely az Ung megyei szövetkezetek tevékenységét ecsetelte.⁶⁰⁵ 1902-ben 78, 1903-ban 96, 1904-ben 101 hitelszövetkezet működött Ung, Bereg és Máramaros vármegyében. 1905-ben a hitelszövetkezetek száma 111-re emelkedett és a

⁶⁰² KTÁL. F. 772., op. 7, od. zb. 35., f. 54.

A Hegyvidéki Miniszteri Kirendeltség gazdasági és pénzügyi tevékenysége mellett sokat tett a lakosság szellemi színvonalának emelése érdekében. 1908-ban a felsőverecskén és talamason 10 000 korona értékben átalakított állambérleti lakóépületekben két iskolát és egy óvodát helyeztek el. A felsőremetei népkönyvtár-egyesület részére egy 150 kötetből álló könyvgyűjteményt, valamint az elhelyezésükre szükséges könyvszekrények beszerzésére 20 korona államsegélyt utaltak ki. Kazy József: 1910. 30. o.

⁶⁰³ KTÁL. F. 772., op. 7., od. zb. 35., f. 30.

⁶⁰⁴ KTÁL. F. 4., op. 1., od. zb. 500. f. 6.

⁶⁰⁵ Ennek jegyzőkönyvi jelentését a hegyvidéki kirendeltség Munkácsról 1904. március 31-én elküldte gróf Török Józsefnek, Ung vármegye főispánjának. A jegyzőkönyv mellett szerepeltek az akkor három – Bereg, Ung és Máramaros – megyére kiterjedő hitelszövetkezetek 1902 és 1903. évi működéséről szóló adatok is. 1902-ben összesen 78 (Bereg megyében 30, Ung megyében 16, Máramaros megyében 32) hitelszövetkezet működött, 13 523 taggal, 17 741 jegyzett üzletrésszel. 1903-ban 96 tevékenysége (Bereg megyében 29, Ung megyében 18, Máramaros megyében 49) volt bejegyezve, 17 035 taggal, 22 560 üzletrésszel 1 127 800 korona értékben. Az 1905. év jegyzőkönyvi beszámolója alapján 1904-ben 101 szövetkezet folytatott tevékenységet, 19 209 taggal, 27 283 üzletrésszel. A következő évben Zemplén megyére is kiterjedt a miniszteri kirendeltség alá tartozó szövetkezeti hálózat. 1905-ben 111 hitelszövetkezet létezett immár négy megyére kiterjedően – Beregben 27, Ungban 21, Máramarosban 59, Zemplénben 4 (Harcos, Kelen, Ugar, Utcás). Az 1905. évi adatok között szerepel a négy megyében működő hitelszövetkezetek megalakulásának évszáma is. KTÁL. F. 4., op. 1., od. zb. 500. f. 7.

tevékenységi körük már Zemplén vármegyére is kiterjedt. Abban az évben a szövetszervezeteknek 22 757 tagja volt, 31 215 jegyzett üzletrésszel 1 499 070 korona értékben.

A Hegyvidéki Miniszteri Kirendeltség keretében működő hitelszervezetek

Vármegye	1895	1898	1899	1900	1901	1902	1903	1904	1905	Összesen
Bereg	1	1	10	4	7	3	-	-	1	27
Ung	-	-	-	-	7	9	2	2	1	21
Máramaros	1	-	1	13	9	8	17	6	4	59
Zemplén	-	-	-	-	-	-	-	-	4	4
Összesen	2	1	11	17	23	20	19	8	10	111

Forrás: KTÁL. F.4., op. 1., od. zb. 508.

Az első hitelintézetek Ugocsa megyében – azon az éven hat – 1906-ban kerültek a hegyvidéki kirendeltség irányítása alá. Ezek: a csarnatói, a rakaszi, a tiszakeresztúri, a tiszakirvai, a velétei és a verbőci hitelszervezetek voltak. A közölt dokumentum anyaga alapján a tiszakirvai csak 1907-ben nyílt meg, de más adatokból kiderült, hogy már 1906-ban is működött.⁶⁰⁶ Valószínűleg 1906-ban még nem tartozott a miniszteri kirendeltség hatáskörébe.

Ilyen többször is előfordult a Hegyvidéki Miniszteri Kirendeltség esetében. Az OKH keretében létrejött hitelintézeteket, amelyek vagy az általános feltételek mellett nehezebben működtek, vagy földrajzi helyzetükből adódóan az Északkeleti-Kárpátok területén voltak, a hegyvidéki kirendeltség átvette, ami után a fennhatósága alá tartozó hitelszervezetek szabályzata vonatkozott rájuk. Így például Máramaros vármegyében a leordinai (1893) és az alsóbisztrai (1895), Bereg vármegyében az árdánházai (1898), Ugocsa vármegyében a salánki hitelszervezet (1898) létrejötte még nem a hegyvidéki akcióhoz kapcsolódik, de bizonyos idő elteltével már a Hegyvidéki Miniszteri Kirendeltség hitelszervezeti rendszeréhez tartoztak.

A miniszteri kirendeltség hatáskörébe 1907-ben újabb hét, 1908-ban nyolc, 1909-ben tizenegy hitelszervezet került, így már összesen 143 működött az öt megyében. A pénzügyintézetek, a tagok, az üzletrészek, valamint ezen üzletrészek megyénkénti megoszlását az alábbi táblázat mutatja:

⁶⁰⁶ KTÁL. F. 772., op. 5., od. zb. 80.

A Hegyvidéki Miniszteri Kirendeltség hitelszövetkezetei,
tagjainak száma és üzletrészeinek értéke 1907–1909. években

Vár- megye	A szövet. száma	1907 Tagok	1907 Üzletrész	1908 Tagok	1908 Üzletrész	1908 Üzletrész értéke	1909 Tagok	1909 Üzletrész	1909 Üzletrész értéke
Bereg	26	5775	8263	6295	8900	445 000	6267	9169	458 450
Ung	30	5550	8053	6358	10 241	446 300	7151	10 281	514 050
Máramar- os	62	15 008	20 549	16 012	22 272	1 113 600	17 062	23 851	1 200 680
Ugocsa	22	1406	2488	1565	3186	134 200	4992	7654	382 700
Zemplén	3	209	270	217	276	13 800	347	434	21 700
Összesen	143	27 948	39 523	31 203	44 875	2 152 900	35 819	51 389	2 577 580

Forrás: KTAL. F.4., op.1., od. zb. 551, 581.

Az 1910. évben némi visszaesés következett be a hitelszövetkezetek számának a tekintetében: Bereg megyében eggyel, Ung és Máramaros megyében hárommal kevesebb szövetkezet működött. Viszont a tagság, valamint az üzletrészek értéke – Ung megye kivételével – külön-külön és összességében is nőtt. Mindez tehát nem az akció sikertelenségére és visszaszorulására, hanem valószínűleg a kisebb, gazdaságtalanul és veszteségesen működő hitelintézetek megszűnésére utal.

A Hegyvidéki Miniszteri Kirendeltség hitelszövetkezetei,
tagjainak száma és üzletrészeinek értéke 1910-ben

Vármegye	A szövet. száma	1910 Tagok	1910 Üzletrész	1910 Üzletrész értéke
Bereg	25	6716	9734	486 700
Ung	27	6979	10 203	493 052
Máramaros	59	17 730	25 083	1 254 150
Ugocsa	22	5010	7811	390 550
Zemplén	3	382	494	24 700
Összesen	136	36 817	53 325	2 649 152

Forrás: KTAL. F. 4., op. 1., od. zb. 606.

A hitelszövetkezetek a jelentős állami támogatás ellenére is sok gondal és nehézséggel küzdöttek, hiszen a szegényebb népréteget támogatni hivatott szervezet a gazdasági-pénzügyi versenyben elmaradt a többi pénzügyi intézet mögött. Magyarország belügyminiszterei folyamatosan körleveleket intéztek a főispánokhoz, amelyekben felhívták a megyék irányítóinak figyelmét a hitelszövetkezetek támogatására, ami elsősorban a közpénzek ottani elhelyezését jelentette. Ez ügyben írt felkérő levelet 1906. október 6-án Ung megye főispánjának az Országos Központi Hitelszövetkezet ügyvezető igazgatója is. Megemlíti, hogy akkor már kisebb-nagyobb összegeket helyeztek el a hitelintézeteikben Bihar, Csík, Heves, Hunyad, Komárom, Krassó, Moson, Pest-Pilis-Solt, Sáros, Temes, Tolna, Trencsén

Udvarhely és Zala vármegyék, valamint Budapest főváros, Körmöcbánya és Igló városok. A pénzekért az 1907. évre 4,1százalék kamatot ígértek, ezenkívül a kamatadót a sajátjukból fizették volna. A főispán válaszlevélben jelezte, hogy a helyi intézkedéseket támogatja, de a szövetkezetek ügykezelése nehézkes, a megyei pénzek elhelyezésére nem igazán alkalmas.⁶⁰⁷ Mivel a Belügyminisztérium a későbbiekben is folyamatosan jelezte felkérését a hitelszövetkezetek pénzügyi támogatása tárgyában, azt a megyegyűléseken megtárgyalták. *Ung vármegye hivatalos lapja* 1911. február 9-i számában arról számolt be, hogy az állandó választmánynak döntenie kellett a megyei pénzek elhelyezése tekintetében, amelyek korábban az *Ungvári Népbankban*, az *Ungvári Kereskedelmi és Iparbankban*, az *Ungmegyei Takarékpénztárban* és az *Ungvári Fillerbankban* voltak elhelyezve, ahol 4,5 százalékos kamatot fizettek. Szintén ezzel az ajánlattal állt elő az *Ungmegyei Gazdasági Bank* és *Szerednye és Vidéke Takarékpénztár* szerednyei pénzintézete. Az Országos Központi Hitelintézet a befektetett pénzek után csak 4,15 százalékos kamatot volt hajlandó adni. Ezért a választmány 105 tagja egyöntetűen úgy határozott, hogy 1911 folyamán az árvapénzek és a vármegyei alapoknak a folyó kiadások fedezésére nem szükséges pénzkészletei a 4,5 százalékos kamatot fizető pénzintézeteknél, tartalékalapjuk nagyságának megfelelően lesznek elhelyezve.⁶⁰⁸ Minderről Ung vármegye alispánja, Lőrinczy Jenő hivatalos jelentésében számolt be a főispánnak, gróf Sztáray Gábornak, sőt azt is hozzátette, hogy korábban az OKH a vármegyei pénzeket a fiókinézeteknek 5–7 százalékos kamatra adta ki, a magasabb kamatlábakat „így a maga javára s a vármegyék kárára használta fel”. Az ungvári ipari hitelszövetkezetet készek voltak ugyan támogatni, amennyiben az 5 százalékos kamatot fizetett.⁶⁰⁹

A hegyvidéki kirendeltség keretében 1913-ban már 206 hitelszövetkezet működött 51 000 taggal.⁶¹⁰

A Kárpátaljai Állami Levéltárban őrzött dokumentumokban megtalálhatók azoknak a településeknek a nevei, ahol a hegyvidéki miniszteri kirendeltség keretében 1898 és 1910 között hoztak létre, illetve működtek hitelszövetkezetek. Az adatokban fellelhető 148 helység között öt olyan falu (Alsóhunkóc, Bányú, Feketeardó, Jeszenőremete és Zajgó) szerepel, amelyeknek csak a neve van feltüntetve. Valószínűleg ezekben a községekben ekkor még csak tervezték a hitelszövetkezetek felállítását, esetleg szervezés alatt álltak. Következtethetünk az adatok hiányosságára is, hiszen más források abból az időszakból az egyes hitelintézetek meglétére utalnak. Más községekben – mint Alsóbisztra, Beregkövesd,

⁶⁰⁷ КТÁL. F. 4., op. 7., od. zb. 650., f. 15-16.

⁶⁰⁸ Uo.: f. 21.

⁶⁰⁹ Uo.: f. 27

⁶¹⁰ Нариси історії Закарпаття. Ужгород, 1993. 309. о.

Leordina – a hitelszövetkezetek alapítási éve 1898 előtti. Ott az előzőekben említett esetről van szó: a már korábban létesített pénzügyintézeteket vette pártfogásába és működtette tovább a miniszteri kirendeltség.

Egyes hitelszövetkezetek csak egy ideig maradtak fenn – a dunkófalvai, a felsővercekei, a sebesfalvi, a vezérszállási és a zúgói –, utána beleolvadtak valamely más nagyobb, tekintélyesebb, gazdaságosabban működő szövetkezetbe.

Néhány községben (Halmi és Kisberezna) a helyi pénzügyintézetek rövid fennállás után különböző nehézségek miatt feloszlottak, majd kedvezőbb körülmények között néhány év múltán újból életre keltek.

A hitelszövetkezetek létrehozásának körülményei hűen tükrözik a miniszteri biztosok által a részletes jelentéseikben leírt gazdasági-pénzügyi, társadalmi-kulturális nehézségeket, amelyek jelentős akadályokat gördítettek a hegyvidéki területeken élő emberek jobblétéért fáradozó szakemberek munkája elé és gátolták intézkedéseik eredményességét. Tetteikből egyaránt kitűnik az alapos hozzáértés, a mély gondoskodás és az emberekbe vetett bizalom, s mindezeket az értékeket összeadva igyekeztek javítani azokon az áldatlan állapotokon, melyeket részben a helyi lakosok mentalitása, részben az előző kormányok hibás döntései okoztak.

VI.3. Áruraktárak és boltok létrehozása

Azokban a községekben, ahol hitelszövetkezetek jöttek létre, rájuk építve – általában a székhelyen – megpróbálták létrehozni fogyasztási szövetkezeteket is, amelyek megalakítására elsősorban a Földművelésügyi Minisztérium által befektetett összegeket használták fel. Ezeket nevezték hitelszövetkezeti áruraktáraknak. Valójában a hitelszövetkezetek tevékenységi körét bővítették ki az áruraktárak megalakításával.⁶¹¹ A hitelszövetkezeti áruraktárak létrehozásához a Magyar Gazdaszövetség is jelentősen hozzájárult. A gazdaszövetség keretében működő Hangya Fogyasztási és Értékesítési Szövetség részévé

⁶¹¹ A hitelszövetkezeti áruraktárak megszervezése nem volt egyedülálló a nemzetiségi vidékeken. A Magyar Állam című újság 1897 elején arról számolt be, hogy Nagyszebenben egyházi szertartás keretében felszentelték a Konkordia egyesület áruraktárát. A Konkordia egy üzleti vállalkozás volt, amit az Albina bank alapított meg 100 ezer forint tőkével, Nagyszeben székhellyel. A Konkordia áruraktára azért jött létre, hogy az árucikkeket nagyban beszeresse és olcsón, hosszú lejáratú hitelre, árusítás végett azoknak a román nemzetiségű boltosoknak adja, akik beléptek a Konkordia szövetkezetébe. A szövetkezet célja az volt, hogy egy önálló román kereskedő réteget és egyben független középosztályt hozzon létre. A román papság és intelligencia pártfogását élvező szervezet a kiskereskedelem támogatása révén a magyar, szász és zsidó boltosokat szerette volna kiszorítani a románok lakta vidékekről. Az újság a cikk végén fel is veti a kérdést: vajon a magyarság nem tanulhatna-e a románoktól egy kis kalmárszellemet? Román közigazdasági akció. // Magyar Állam. Harmincnyolcadik évfolyam, 32–11 363. szám. Budapest, 1897. február 10.

váltak az áruraktárak.⁶¹² A forgalom arányában a Hangya központja által megállapított üzletrészt fizetett és jegyzett be a hitelszövetkezeti áruraktár. A szabályzat, a könyvvezetés és az ügyvitel szintén a Hangya szabályainak felelt meg. Az áruraktárak célja az volt, hogy a termékfölösleget jobban értékesíthessék, a lakosságot a szükséges élelmiszer- és háztartási cikkekkel elláthassák (lásd: 3. melléklet, 3. séma).

Egán Ede a fogyasztási szövetkezetek megszervezésekor arra is gondolt, hogy irányításukra helyben lakó személyeket képezzenek, ami az akció kulturális-felvilágosító tevékenységének részét jelentette. 1898. december 21-én a földművelésügyi miniszter engedélyezte három 16-18 éves rutén fiúnak a három hónapos képzését a csernovici (ma Csernovci, Ukrajna) „galicziai paraszt kereskedőket kiképző szakiskolába”.⁶¹³

A hitelszövetkezeti áruraktárak végrehajtó bizottságát a hitelszövetkezeti elnökök alkották, valamint az OKH által kinevezett igazgatósági és felügyelő-bizottsági tag, illetve a szövetkezeti ellenőr. A végrehajtó bizottság legalább negyedévenként egyszer közös gyűlést tartott. A végrehajtó bizottság a központi raktár vezetésére 3-5 tagot biztosított, ők alkották a raktárbizottságot. A közös ügyekben a raktárbizottság döntött a végrehajtó bizottság beleegyezésével. A raktárbizottság szerződtette az üzletvezetőt, aki megrendelte az árukat és megállapította azok eladási értékét, legalább egy raktárbizottsági tag írásbeli hozzájárulásával. A raktárbizottság vette fel a központi áruraktár többi személyzetét is, így a könyvelőt, a pénztárost és az ellenőrt. A könyvelő a pénztári naplót vezette, illetve szükség esetén az üzletvezetőt is helyettesítette, valamint félévente a pénztárossal és egy raktárbizottsági taggal leltári ellenőrzést folytatott. A pénztáros ezen kívül még a befolyó pénzüsszegeket kezelte, illetve kifizette az üzletvezető által bemutatott számlákat. Az ellenőrt a tagok köréből a raktárbizottság ajánlása alapján a végrehajtó bizottság alkalmazta. Feladata az volt, hogy a központi áruraktárt negyedévente egyszer, valamint az üzletvezető, a pénztáros és a könyvelő által vezetett könyveket ellenőrizze. A raktárbizottság köteles volt központi áruraktárra vonatkozóan minden év végén elszámolni és lezárni az adatokat.⁶¹⁴

A helyi áruraktáraknak saját igazgatósága volt, s az ő döntésüktől függött, hogy milyen terményeket, és azokat milyen mennyiségben adhatják el. Ha a terményt a szövetkezeti tagoktól szedték be, s ha az áruraktárnak erre volt lehetősége, előleget adhatott. Abban az esetben, ha az áru nem termény volt, vagy a napi szükségletek körén kívül esett (pl. gépek), az áruraktár csak közvetítői szerepet vállalt. Az árat a költségek és a jutalék felszámolása után állapították meg.⁶¹⁵

⁶¹² KTÁL. F. 772., op. 5., od. zb. 15., f. 7.

⁶¹³ KTÁL. F. 772., op. 1., od. zb. 74., f. 1.

⁶¹⁴ KTÁL. F. 772., op. 5., od. zb. 16., f. 3.

⁶¹⁵ KTÁL. F. 772., op. 5., od. zb. 15., f. 7, 8, 9.

Az áruraktárak már az első évben jelentős forgalmat bonyolítottak le. Egán Ede 1900 elején írott beszámolójában említi, hogy az áruraktárak működése „a nép bizalmát megnyerte” és „a kezdet nehézségeivel küzdve” az áruforgalom 252 948 korona 79 fillért tett ki.⁶¹⁶

A hitelszövetkezeti áruraktárak mellett megnyíltak a hitelszövetkezeti boltok is. Az áruboltok megalakulása 1899-ig vezethető vissza. Egán Ede a hegyvidék lakosságát elsősorban az uzsorától akarta megszabadítani az állam által szervezett és ellenőrzött üzletek megszervezésével. A megalakított hitelszövetkezetek saját hatáskörükön belül áruboltokat is szerveztek és tartottak fenn. Ennek érdekében a földművelésügyi minisztérium bizonyos összegű állami üzletrészt fizetett be valamint államsegélyben részesítette az alakuló áruboltokat.⁶¹⁷

A boltok a hitelszövetkezetek és az áruraktárak közös felügyelete alatt működtek (lásd: 18. melléklet 4. sémáját). A hitelszövetkezeti boltokban a hitelszövetkezeti elnök személyesen vagy megbízottján keresztül gyakorolta az ellenőrzést. A hitelszövetkezeti boltok vezetői a helyi hitelszövetkezetek elnökeinek, a raktárbizottsági tagoknak és az üzletvezetőnek tartoztak felelősséggel. A boltkezelőt akkor vették fel, ha a boltban forgalmazott áruk értékének a 10 százalékát a központi áruraktár pénztáránál óvadékként letette. Akinek nem állt rendelkezésére a megfelelő pénzüsszeg, azt is felvették, de a béréből folyamatosan, havi részletekben levonták a belépési díjat. A forgalomból befolyt pénzt hetente legalább egyszer, az 500 koronától nagyobb összeget pedig azonnal át kellett utalni a központi áruraktár pénztárába. Hiány esetén az óvadékként letett pénzüsszemből, illetve folyamatos havi fizetéslevonásból pótolták a veszteséget.⁶¹⁸

A hitelszövetkezetek által egymástól külön-külön és függetlenül felállított áruboltok pénzügyei részben szakmai hiányosságok miatt – helytelen üzletvezetés, sok hitelezés, kedvezőtlen áruvásárlás – rövid időn belül jelentős deficithez vezettek, ami kihatott a fenntartó hitelszövetkezetekre is.

A további problémák elkerülése végett és a jobb árubeszerzés céljából az áruboltok irányítására és szakszerű felügyeletére létrehozták a központi áruraktárakat.

Az első központi áruraktárt 1899. szeptember 11-én nyitották meg Szolyván, tizenegy taggal, huszonhat üzletrésszel és 5200 korona alaptőkével.⁶¹⁹ 1899-ben még öt áruraktárt helyeztek üzembe, majd a következő évben még tíz kezdte meg a működését. 1900 végére így

⁶¹⁶ KTÁL. F. 772., op. 7. od. zb. 31., f. 7.

⁶¹⁷ MNL. K 184. 1916. 111. tétel 1629. csomó

⁶¹⁸ KTÁL. F. 772., op. 5., od. zb. 16., f. 4.

⁶¹⁹ KTÁL. F. 772., op. 5., od. zb. 17., f. 1.

már tizenöt áruraktár működött.⁶²⁰ Az induláskor szolyvai központi áruraktár fedezte az összes beszerzési, áruszállítási tűzbiztosítási és személyzeti költséget. Ezen kívül megelőlegezte az egyes hitelszövetkezetek terhére a szövetkezetek építkezéseiből származott váltók esedékes kamatösszegét és szükség szerint a tőketörlesztéseket. Ezeket a jövedelmi osztalékból fizették ki. Emiatt az áruk eladásából származó teljes összeget, valamint az épületek bérbeadásából származó jövedelmet a központi áruraktár pénztárába fizették be. A boltok elhelyezése céljából épített vagy megvásárolt épületek, azok berendezései az egyes hitelszövetkezetek tulajdonát képezték. Az áruk beszerzésének, az építési és fenntartási költségeknek az összegei – amit a szolyvai központi áruraktár megelőlegezett – a hitelszövetkezetek vagyonát terhelte. Az üzleti nyereséget először a kölcsönök törlesztésére fordították, majd a forgalom arányában osztották el a központi és az egyes hitelszövetkezetek között, s azok tartalékalapjába folyt be. A szolyvai kötelékhez tartozó hitelszövetkezetek 1901. február 8-án Szolyván tartották meg első beszámoló gyűlésüket, amelyen ismertették működésük első évének eredményeit.⁶²¹ Az eladott áruk utáni összbevétel elérte a 252 948 korona 79 fillért, amiből a kimutatott tiszta nyereség 3646 korona 27 fillér volt. A legnagyobb áruraktárban, Szolyván, az átlagos napi bevétel átlag 120 korona 2 fillért, míg a legkisebben, Mártonkán 18 korona 13 fillért tett ki. Szolyván 320 féle, de a legkisebb, mártonkai áruraktárban is 42-féle cikket forgalmaztak:

⁶²⁰ Áruraktárak működtek Dombostelken, Szarvasházán, Zúgón, Kísszolyván, Felsőverecskén, Alsóverecskén, Volócon, Polenán, Paszikán, Szolyván, Kereckén, Malmoson, Mártonkán, Frigyesfálván, Beregszentmiklóson, amelyek a szolyvai központi áruraktárhoz tartoztak.

⁶²¹ KTÁL. F. 772., op. 5., od. zb. 45., f. 2-3.

• barchetet	• heringet	• pálinkát	• szalonnát
• bocskort	• inget	• pipát	• szappant
• borsot	• kalapot	• pipaszárat	• szentjánoskenyeret
• bort	• kartont	• posztót	• szilvát
• cukrot	• kőolajat	• reszelőt	• szűrt
• dohányt	• lakatot	• rizst	• tengerit
• fúrót	• lámpát	• rumot	• túró
• fűgét	• háromféle lisztet	• sapkát	• túszt
• gyertyát	• alsónadrágot	• sót	• zabot
• gyufát	• nadrágot	• sört	• zsírt
• halat	• olajat		

1901-ben a szolyvai központi áruraktárhoz már tizennyolc fiók-áruraktár tartozott, amelyek forgalma 259 352 korona 59 fillért tett ki.⁶²² A hitelszövetkezeti áruraktár-hálózat kibővülése csak úgy volt lehetséges, hogy a többi nagyobb településen is, amelyek egyben gazdasági és közlekedési csomópontok voltak, szintén központi áruraktárat hoztak létre.

Később a szolyvai mellett még két központi áruraktár jött létre: Perecsenyben és Máramarosszigeten, amelyek egyúttal a boltok adminisztratív vezetését és ellenőrzését is ellátták. Az áruk beszerzéséhez a hitelszövetkezetek, amelyek állami segélyben részesültek, az OKH és az állam pénzforrását használták fel,⁶²³ amelyet váltóhitel formájában bocsátottak az áruraktárok rendelkezésére.

A központi áruraktárok egyedül a fiók áruraktárok részére voltak felállítva, minden árut csoportosítottak és kizárólag a fiókokat látták el áruval, más kereskedőknek nem adtak el. A központ nem számított különálló kereskedésnek és így nem lehetett külön jogi személynek tekinteni a fiókoktól elválasztva, hanem a fiókokkal együtt képezték a hitelszövetkezeti áruraktárat. Mivel az áruraktárat a hegyvidéki minisztériumi kirendeltség államsegélyből állíttatta fel, ezért azok a hegyvidéki akciónak a részét képezték.⁶²⁴ A hitelszövetkezetek és az áruraktár-hálózat olyannyira összefonódott, hogy olykor a helyi hitelszövetkezet nevére jegyezték be a fiók-áruraktár épületének telkét. A bejegyzés ebben az esetben is helyesnek bizonyult, bár az áruraktárat a központi hitelszövetkezet nevére kellett bejegyezni. Az áruraktáratok lényegében a hitelszövetkezeti tagok tartották fenn.

⁶²² BOTLIK József: Egán Ede, a rutén nép megmentője. // Ruszin nyelvű naptár. Almanach. Budapest, 2002. 110. o.

⁶²³ MNL. K 184. 1916. 111. tétel 1629. csomó. Az állami üzletrészek ötszörösét és az állami segélyek kétszörösét vették alapul.

⁶²⁴ KTÁL. F. 4., op. 1., od. zb. 650., f. 30-31.

A hitelszövetkezeti áruraktár-hálózat kiterjedésével újabb nehézségek állottak elő. Mivel mindössze egy főellenőre volt az áruraktáraknak, így az képtelen volt minden egyes helyszínt meglátogatni. Az oda-vissza szállítás is gondot okozott, hiszen a felvásárolt árut először elszállították a központi áruraktárba, aztán olykor ugyanazon az útvonalon kiszállították a fiók raktárakba. Ezért felvetődött a központi áruraktárak központosítása, amit a bátyúi vasútállomás mellett terveztek kialakítani.⁶²⁵ Akkor a helyi zsidó származású kereskedők azzal vádolták a gazdasági programot, hogy a „fogyasztási szövetkezetek lehetetlenné teszik az egészséges versenyt, és ezzel tönkreteszik a kereskedelmet”.⁶²⁶ Ennek teljesen az ellenkezőjéről tanúskodik Kustán Péter görög katolikus lelkésznek, a poroskői hitelszövetkezet elnökének a kijelentése, amit a Perecsenyben megtartott Ung megyei hitelszövetkezetek gyűlésén tett: „Amióta áruraktárak vannak, a szatócsok is lejjebb mentek az árakkal, sőt egyes cikkek árusításánál még mesterséges konkurenciát csinálnak, hogy az áruraktárak iránti bizalmat megrendítsék”.⁶²⁷ Ezek a körülmények is azt igazolták, hogy az áruraktárak az üzleti árak szabályozására irányuló céljukat elérték, tehát éppen az egészséges gazdasági versenyt szolgálták.

Különösen akkor éleződött ki a helyzet, amikor Egán italmérési jogot kért a pénzügyminisztertől. A miniszteri biztos elhatározta, hogy visszaszorítja az egész hegyvidéknek, és ezáltal az országnak is óriási kárt okozó pálinkaivást, illetve jó minőségű pálinkát bocsát áruba. A pálinka árusítása, Egán szerint, spekulánsok kezébe került, akik vízzel felhígították az italt, s hogy meglegyen az ereje, vitriolt és más maró folyadékot keverték hozzá. A minőségi pálinkát a szövetkezeti áruraktárakban árusították, de mivel korlátozott italkimérési jogot kaptak, az áru csak literes lepecsételt palackokban került forgalomba. Ez valamelyest javított a helyzeten, de az italozási szokások nem igazán változtak meg, hiszen aki kevesebbet – pl. fél litert vagy egy-két pohárral – akart fogyasztani, az továbbra is a kocsmában vásárolt.⁶²⁸ A pálinka árusítása más okok miatt sem volt egyszerű. A szövetkezeti italmérési engedélyek kiadása eleinte a pénzügyminisztériumi rendelet szerint az egyes községi elöljáróságoktól függött. Azok határozták meg, van-e szükség a meglévő kocsmákon kívül újabb italmérésre. Megesett, hogy az italmérési jogot nem sikerült átruházni az áruraktárakra, mert a megvesztegetett tanács leszavazta az indítványt.⁶²⁹ A kitaró munkának azonban az évek elteltével mégis meglett az eredménye. 1910-ben az Ung megyei hitelszövetkezetek Perecsenyben megtartott ülésén Egry Ferenc földbirtokos, mint a kisgejőci

⁶²⁵ KTÁL. F. 4., op. 1., od. zb. 551., f. 4.

⁶²⁶ BOTLIK József: 2000. 102. o.

⁶²⁷ KTÁL. F. 4., op. 1., od. zb. 508., f. 10.

⁶²⁸ Uo.: f. 54.

⁶²⁹ BOTLIK József: 2002. 110. o.

hitelszövetkezet képviselője, felszólalásában jelezte, hogy a vármegye „közönsége” rendkívül meg van elégedve a szövetkezetek kocsmáiban árusított pálinka minőségével, és ott a „kocsmák demoralizáló hatásának” sincsenek kitéve az emberek.⁶³⁰ Az italmérés tekintetében is fokozatosan javult a helyzet. A pénzügyminisztérium 1908. február 12-ei 85693/907. számú rendeletében bővítette a hitelszövetkezetek pálinkára és szeszre vonatkozó árusítási jogait: „A közönséges pálinkának kismértékben való elárúsítási jogosítványa a szövetkezetek részére is kiadatik. Háztartási célokra és közönséges pálinkának házilag való előállítására alkalmas szesznek kis mértékben való elárúsítására pedig a szövetkezeteknek adandó engedélyek kivétel nélkül ki lesznek terjesztve.”⁶³¹

A hitelszövetkezeti áruraktárakban olykor csak azért volt bizonyos cikkeknek magasabb az ára, mint más üzletekben, mert mindig a minőségre törekedve a jobb árut igyekeztek beszerezni. Ezek sem a legfontosabbnak számító élelmiszerek voltak, hanem kisebb mennyiségben fogyó háztartási termékek (pl. szappan, rézgálic). Az áruraktárakban az árakat úgy állapították meg, hogy azon csak olyan haszon legyen, ami a kezelési költségeket fedezi, de ne legyen veszteség.⁶³² Nagyobb gondot jelentett, amikor egyes fiókokban a vetőmag és a termények voltak drágák. Annak okául azt jelölték meg, hogy azt a Hangya központja az áruraktárak részére drágán adja el. Ezért aztán gondoskodni kellett a közvetlen beszerzésről.⁶³³

A hitelszövetkezeti áruraktárak az országos, s egyben a helyi termékek pártfogói is voltak. Egyik gyűlésükön felvetődött, hogy csak magyar árukat adjanak el és a magyar gyártmányokról árjegyzéket tartsanak, hogy ami nincs az áruraktárakban, a vásárlók azt is megrendelhessék. A hitelszövetkezetek áruraktári főellenőre jelentésében kitért arra, hogy a külföldi áruk aránya mindig csekély volt. Arról is szó esett, hogy hegyvidéki, s ne alvidéki borokat tartsanak. A felvidéki borok viszonylag drágák voltak, ezért hozattak máshonnan is borokat. Igyekeztek viszont a helyi igényeket a legnagyobb mértékben figyelembe venni.⁶³⁴

Az akkori időkben egy modern pénzügyi-kereskedelmi rendszer kezdeti kibontakozása tapasztalható meg a nagybirtokrendszer fennállása következtében nehezen fejlődő, hegyvidéki mezőgazdasági régióban, amelyet kedvezőtlen történelmi pillanatban érintett meg a változás.

A hegyvidéki akció jelentős erőfeszítés volt egy egész országrész, de elsősorban, ahogy akkoriban nevezték, a rutén nép életszínvonalának a fellendítése tekintetében. A hitelszövetkezetek, hitelszövetkezeti áruraktárak és áruboltok megalakítása nagyon fontos

⁶³⁰ KTÁL. F. 4., op. 1., od. zb. 551., f. 6.

⁶³¹ Uo.: f. 6.

⁶³² KTÁL. F. 4., op. 1., od. zb. 540., f. 7.

⁶³³ KTÁL. F. 4., op. 1., od. zb. 581., f. 3–4.

⁶³⁴ KTÁL. F. 4., op. 1., od. zb. 508., f. 9.

lépés volt annak érdekében, hogy megváltoztassák, jobbra fordítsák az Északkeleti-Kárpátok lakosságának az életét. Az intézkedések minden egyes eleme összefüggésben állt egymással, az élet különböző területén hatottak, de céljuk azonos volt. A hegyvidéki kirendeltség irányítói tisztán látták azt, hogy a gazdasági felemelkedés mellett nélkülözhetetlen a szellemi növekedés is. Mint közgazdasági szakemberek mindennek a gazdasági-pénzügyi hátterét ismerték, illetve az azokból eredő kulturális javak alapjait is igyekeztek lerakni, s ennek kétségtelenül a legsikeresebb programja a helyi pénzintézetek létrehozása volt.

Összegzés

A 19. század második felében életbe léptetett reformok a hegyvidéki lakosság számára nemcsak pozitív változásokat hoztak. A földek pontos felmérése során a gazdák nem mindig tudták bizonyítani földjeik tulajdonjogát, a falvak több esetben elveszítették legelőiket. Ehhez hozzájárult még az 1879. évi erdőtörvény, amely tovább szűkítette a felvidéken élők gazdálkodási lehetőségeit. Önmagukban nem a reformok jelentették a problémát, hanem azok végrehajtása, amit a helyi viszonyok és a közösségek érdekeinek a figyelembevétele nélkül végeztek el.

Az úrbérrendezés, tagosítás, erdőtörvény okozta földhiány és a magas születési szám okozta népességnövekedés még inkább elszegényítette az anyagi javakban addig sem bővelkedő hegyvidéki lakosságot. Az 1880-as években kezdődő kivándorlási hullám gyorsan elérte az Északkeleti-Kárpátok vidékén elterülő megyéket. A 19. század végén megindult emigráció bizonyos formában a társadalmi problémákra adott egyfajta válasz erőteljes megnyilvánulásának tekinthető. Zemplén vármegyében különösen nagy mértéket öltő kivándorlás előbb Ung, majd Bereg vármegyére is áterjedt, s különösen az előbbiben ért el kimagasló mértéket. Ugocsát viszonylag kevesebben hagyták el a külföldre távozók – bár ez a megye nagyságával és a lakosságának számával is összefüggésbe hozható, míg arányában és számában is a legkevesebb útra kelő Máramaros vármegyéből indult el. A máramarosi emigrációnak azonban volt néhány sajátossága. Különösen erőteljesen indult meg a századforduló éveiben, valamint az úti célja több kivándorlónak nem az USA, hanem a bizonytalanabb gazdasági viszonyokkal rendelkező Brazília volt.

Már korábban is szembetűnő jelenség volt a vidék szegénysége és az ezzel szorosan összefüggésbe hozható kivándorlás, de a millenniumi ünnepségeknek az Északkeleti-Kárpátokban megtartott eseménysorozata irányította a figyelmet közvetlenül a régióra.

Kutatási témámban igyekeztem feldolgozni a kormány által életre hívott gazdasági programot, amit a problémák megoldása céljából kezdeményeztek, s amely a 19–20. század fordulóján az Északkeleti-Kárpátok vidékén erőteljes gazdasági tevékenységet indított el, valamint előidézte a hegyvidéki agrártermelés modernizációját – legalábbis a korábbi viszonyokhoz képest.

A dolgozatban bemutatásra került Egán Ede munkássága, aki mint gazdasági szakember a hegyvidéki gazdálkodás részbeni kidolgozója, illetve a külföldi tapasztalatok magyarországi szorgalmazója volt. Tervezete alapján nem egyes területeket, hanem az egész hegyvidéket kívánta szorosan bekapcsolni Magyarország gazdasági vérkeringésébe. Országos

viszonylatban a legszegényebbnek tartott Északkeleti-Kárpátok vidéke kiindulópontnak, talán bizonyos mértékig kísérleti alannak, de sikerei alapján egyben mintának is tekinthető a modern hegyvidéki gazdálkodás elterjesztésének folyamata során. A későbbiekben ezt a Földművelésügyi Minisztérium újabb kirendeltségek létesítésével támasztotta alá.

A hegyvidéki lakosság életkörülményeinek megjavítása elsősorban három fő irányvonal mentén történt: a lakosság földhöz juttatása földbérletek által; az állattenyésztés fejlesztése és hitelszövetkezetek létrehozása a gazdasági önállósodás elérése érdekében.

A földek bérbevétele a Schönborn család hitbizományi uradalmából történt a kormány közbenjárására által. Az államkincstár több mint 16 ezer kat. hold földet bérelt az uradalomtól, amit tovább adott albérletbe a helyi kisbirtokosoknak. Ez jelentős mértékben enyhített a gazdálkodók földszükségletén. 1910-ig mintegy 7000 kat. hold földet vásároltak meg a kisbirtokosok. A földek egy része a kirendeltség gondozásában állt, amit többnyire a községek használtak legelőnek szintén bérleti díj fejében. A bérletnek ezt a formáját nevezték bárcázásnak.

Az állam a kirendeltségen keresztül egy olyan közvetítői szerepet vállalt fel az uradalom és a gazdálkodók között, amelyet korábban a helyi kereskedők tettek meg jóval kisebb földterületek esetében, de azok kiadásánál nagyobb bérösszeg fejében. Az állam nem a bérleti díjak bevételeiből számított nagyobb haszonra, hanem a működő gazdaságok termelésétől remélt a vidék egészére tekintve nagyobb bevételi forrást.

Az állatállomány minőségi javítása érdekében fajtisztá állatokat osztottak ki a lakosság között, illetve a legelők kiadásával megszervezték megfelelő takarmányozásukat. A legnagyobb eredményeket a szarvasmarha-tenyésztésben érték el, amihez hozzájárult a Tirolból behozott állomány elterjesztése.

A modern és szakszerű gazdálkodás meghonosítása céljából mintabirtokokat szerveztek, ahol folyamatosan képzésben vettek részt elsősorban a helyi, gazdálkodni akaró fiatalok. A miniszteri kirendeltség munkásközvetítés révén az alföldi gazdaságokban biztosított munkát, ami által jelentős összeghez jutottak a hegyvidéken élők. A háziipar megszervezése révén 1910-ben már 82 különböző telep működött, ahol a téli tanfolyamokon majd 4000 gazdálkodót foglalkoztattak. A gazdálkodási módszerek modernizálása érdekében gazdasági előadásokat tartottak, gépeket osztottak ki, a jó terméseredmények elérése céljából a gazdákat vetőmaggal látták el.

A hitelszövetkezeti hálózat, az ehhez kapcsolódó áruraktárak és boltok működésének a megszervezése volt a „leghathatósabb” tevékenysége a kirendeltségnek. Olyan különleges, az egyedi viszonyokat községenként alkalmazó pénzügyi szervezetet tudtak kiépíteni, amely maga sajátosságaival be tudott illeszkedni az országos rendszerbe. A pénzügyi szervezetek az állami

támogatás hatására és helyi közreműködéssel a gazdálkodók számára mintegy önsegélyező intézményekként tevékenykedtek, amelyek révén a kisbirtokosok jobban kihasználták saját lehetőségeiket, illetve az állami segélyek sokkal többet jelentettek részükre, mint egyszerű adomány.

A 20. század első évtizedének végére 82 áruraktár összforgalma megközelítette a 2 millió koronát, a 136 hitelszövetkezet a hegyvidéki lakosság hiteligenyeinek a kielégítésére több mint 8 millió korona kölcsönt folyósított.

A Hegyvidéki Miniszteri Kirendeltség munkájában a gazdasági tevékenység volt a legmeghatározóbb, de a program a tervezet benyújtásától kezdve sokkal összetettebben viszonyult a hegyvidéki lakosság életszínvonalának a megváltoztatásához, mint egyszerű anyagi támogatás vagy a földek bérbeadása. A program kulturális hatásai kevésbé nyilvánultak meg, azonban ilyen irányú törekvések léteztek az akció végrehajtása folyamán. Önmagában a rendezett gazdasági viszonyok egy nyugodtabb és kulturáltabb életet biztosítottak a hegyvidéken. A görögkatolikus egyház lelkészeinek a részvétele a program megvalósításában megfelelt annak az elgondolásnak, hogy a végrehajtásban a „helyi intelligenciára” kell támaszkodni. Az egyház képviselői a közösség lelki vezetése mellett gyakorlati irányítást is felvállaltak.

Mindennek ellenére a hegyvidéki akció vallási felekezetektől és nemzetiségi hovatartozástól függetlenül mindenkire kiterjedt, aki a program hatáskörébe tartozott, s ez kivétel nélkül a szegényebb gazdálkodói réteget jelentette. Sőt, az első néhány év után a kirendeltség tevékenységi körét fokozatosan a hegyvidék szomszédságában található síkvidéki községekre és kisbirtokosokra is kiterjesztette.

A 19. század végén és a 20. század elején az Északkeleti-Kárpátokban működő hegyvidéki akció egyrészt a szegénység elleni küzdelemben az élet számos területére kiható állami segélyprogramot jelentett, másrészt felismerve a hegyvidéki gazdálkodás értékeit, fejlődési lehetőséget biztosított.

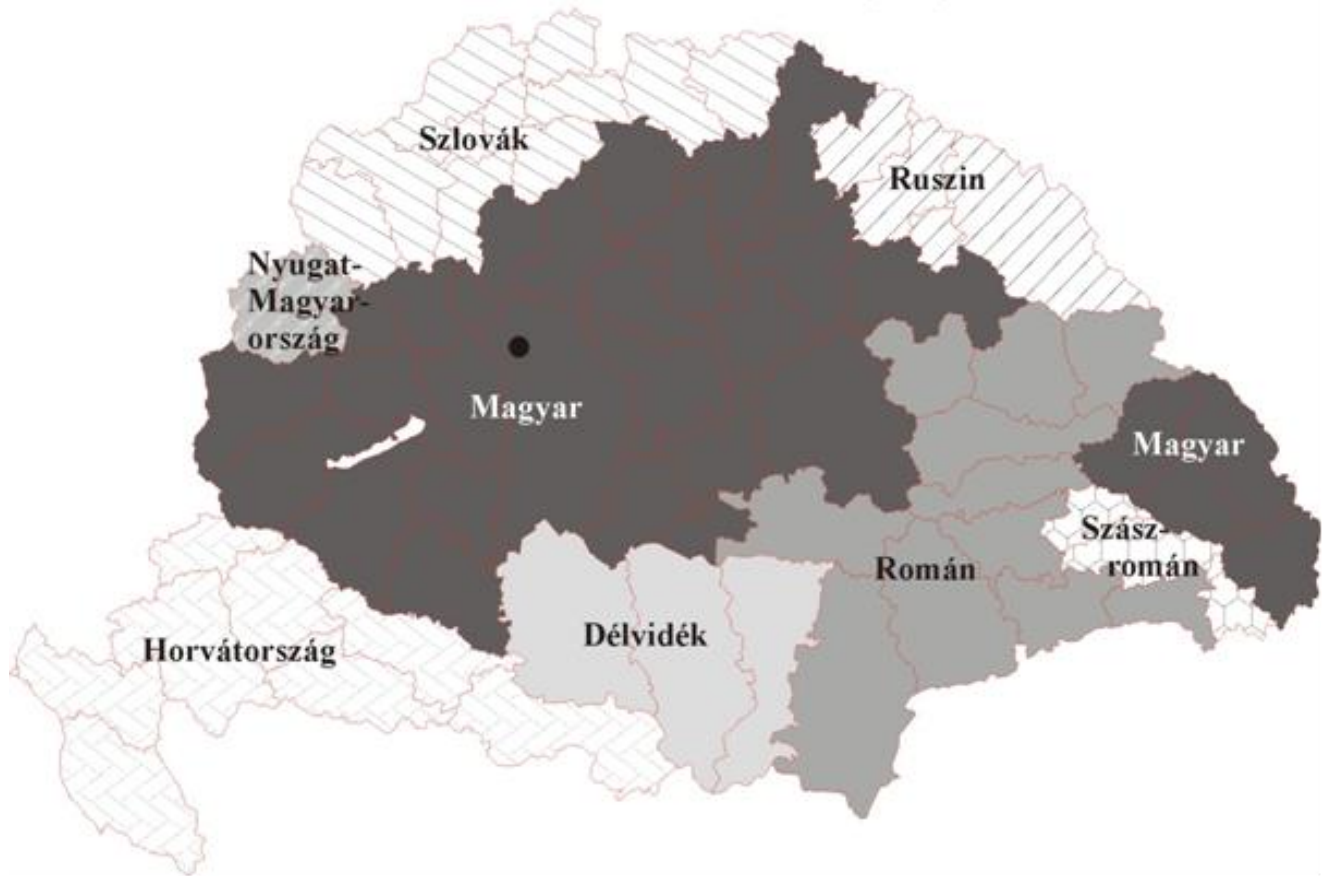
1. melléklet

1. térkép. Fodor Ferenc természetföldrajzi beosztása Kemény György nyomán.

(Forrás: Nagy Mariann: *A magyar mezőgazdaság regionális szerkezete a 20. század elején.* Gondolat Kiadó, Budapest, 2003. 13. o.)

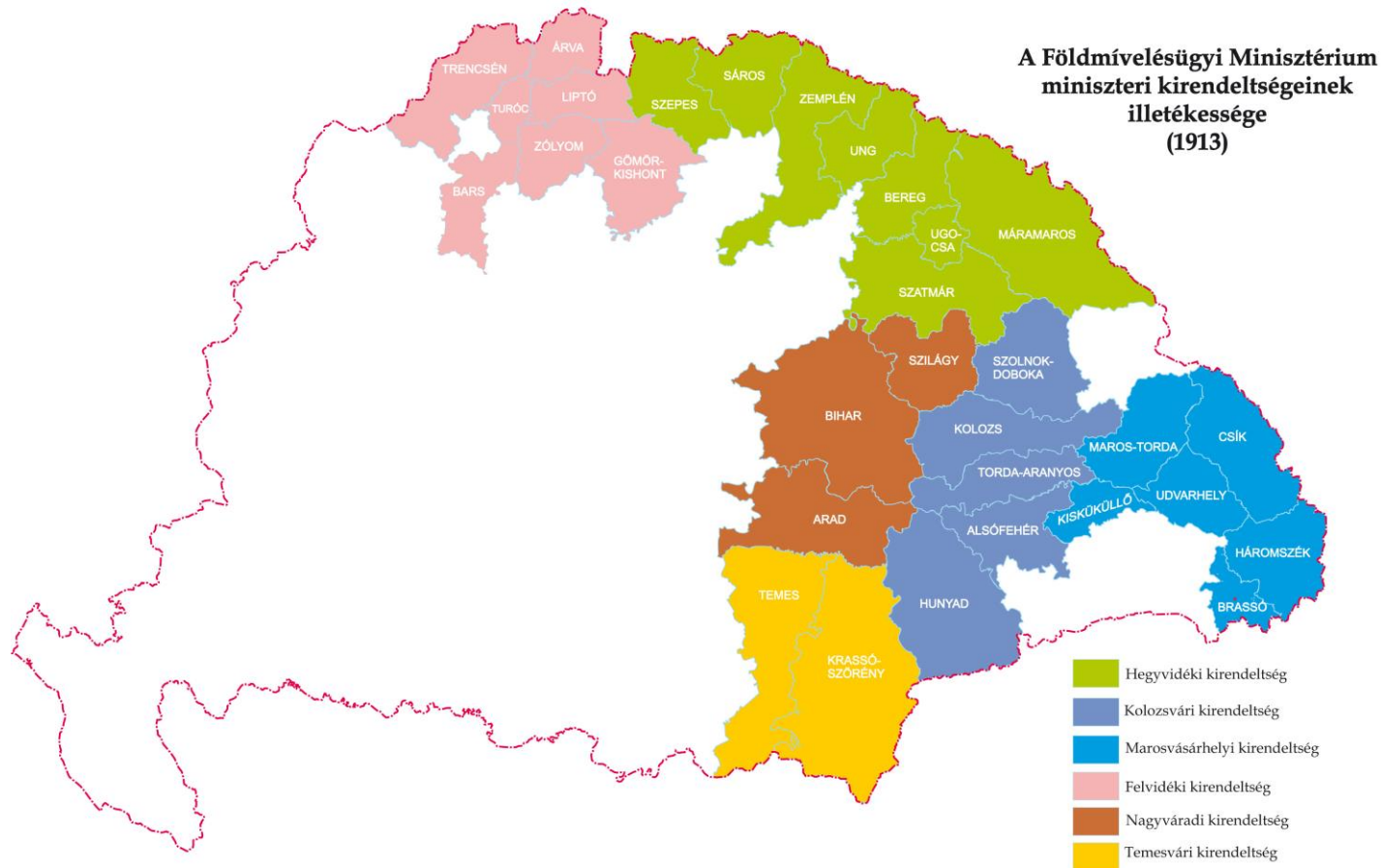
2. melléklet

2. térkép. Katus László-féle nemzetiségi régiók.

(Forrás: Nagy Mariann: *A magyar mezőgazdaság regionális szerkezete a 20. század elején.* Gondolat Kiadó, Budapest, 2003. 21. o.)

3. melléklet. 3. térkép

1. Hegyvidéki kirendeltség (székhelye: Munkács), működése Bereg, Máramaros, Ugocsa, Ung, Sáros, Szatmár, Zemplén, Szepes vármegyék
2. Marosvásárhelyi kirendeltség (székhelye: Marosvásárhely), működése Brassó, Csík, Háromszék, Kis-Küküllő, Maros-Torda és Udvarhely vármegyék
3. Kolozsvári kirendeltség (székhelye: Kolozsvár), működése Alsó-Fehér, Hunyad, Kolozs, Szolnok-Doboka és Torda-Aranyos vármegyék
4. Felvidéki kirendeltség (székhelye: Zsolna), működése Árva, Bars-Gömör-Kishont, Liptó, Trencsén, Turóc és Zólyom vármegyék
5. Nagyváradi kirendeltség (székhelye: Nagyvárad), működése Arad, Bihar és Szilággy vármegyék
6. Temesvári kirendeltség (székhelye: Temesvár), működése Krassó-Szörény és Temes vármegyék

(Forrás: <http://archivnet.hu/images/galeria/1487.jpg> (utolsó letöltés: 2016. április 2. (térkép))

Balaton Petra: A székely akció története. I. Források. I/1. Munkaprogram és kirendeltségi jelentések. Cartofil, Budapest, 2004. 41. o. (szöveg)

4. melléklet

1879. évi XXXI. törvénycikk

Erdőtörvény

1. §. „Azon erdőkben vagy erdőrészekben, melyek magasabb hegyek kőgörgetegein, havasok fennsíkjain vagy hegytetőkön és gerinczekben, meredek hegyoldalokon és ezek lejtőin, hegyomlások, kő- vagy hógörgetegek és vizmosások támadásának és terjedésének megakadályozására szolgálnak, vagy melyek elpusztulása folytán alantabb fekvő területek termőképessége vagy közlekedési utak biztonsága veszélyeztetnék, vagy szélvészek rombolásának út nyitnának – az irtás és tarvágat tiltatik...”

5. §. „Az irtás tiltatik oly erdőkben, melyeknek eltávolítása által a futóhomok terjedésének út nyitnának, vagy melyeknek talaja másnemű gazdasági művelésre (szántóföld, rét, kert vagy szőlő) állandóan nem alkalmas.

Az ily talajon álló erdők feltétlenül fenntartandók.”

7. §. „A 2. §. alá eső véderdőkben és futóhomokon álló erdőkben a legeltetés mindaddig tilos, míg az a fák és sarjadékok vagy a talajban kárt okozhat – ez iránt az erdőfelügyelőnek vagy a tulajdonosnak a megkeresésére, de mindenestre az erdőfelügyelő véleményének a meghallgatása után a közigazgatási bizottság határoz.

Azon erdőrészek, melyekre nézve legeltetési tilalom áll fenn, az erdőbirtokos által nyilvános jelekkel látandók el.”

165. §. „Oly kopár-területek, melyeken hegyomlások, hó vagy kő-görgetegek megakadályozása, szélvészek és vizek rombolásának, valamint futóhomok tovább terjedésének meggátlása végett, a talaj megkötése közgazdasági szempontból szükséges, –beerdősítendőek s azontúl a 2-ik, illetőleg a 4-ik § szerint kezelendőek...”

A beerdősítés kötelezettsége első helyen azt vagy azokat terheli, kinek vagy kiknek birtoka általa megvédtetik.”

(Forrás: 1879. évi XXXI. törvénycikk. Erdőtörvény. <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=5861>
(utolsó letöltés: 2014. február 24.))

5. melléklet

1. kép Egán Ede fényképe.

(A fényképet a Gödöllői Múzeum gyűjteményéből Dr. Czeglédi Noémi bocsátotta rendelkezésemre.)

6. melléklet

A havasi legelőterületek nagysága arányában Egán Ede által felosztott magyarországi megyék

I. csoport

„Havasi megye”:

1.	Csík megye	153 000 hold
2.	Máramaros	140 000 hold
3.	Hunyad	134 000 hold

II. csoport

20 olyan megye, melyben a havasi legelők jelentős szerepet játszottak:

1.	Krassó-Szörény	130 000
2.	Háromszék	120 000
3.	Beszterce-Naszód	90 000
4.	Szeben	85 000
5.	Trencsén	80 000
6.	Kolozs	80 000
7.	Bihar	70 000
8.	Torda-Aranyos	65 000
9.	Udvarhely	60 000
10.	Szepes	55 000
11.	Ung	47 000
12.	Maros-Torda	34 000
13.	Alsó-Fehér	32 000
14.	Árva	30 000
15.	Fogaras	28 000
16.	Brassó	28 000
17.	Liptó	27 000
18.	Bereg	26 000
19.	Turóc	18 000
20.	Nógrád	16 000

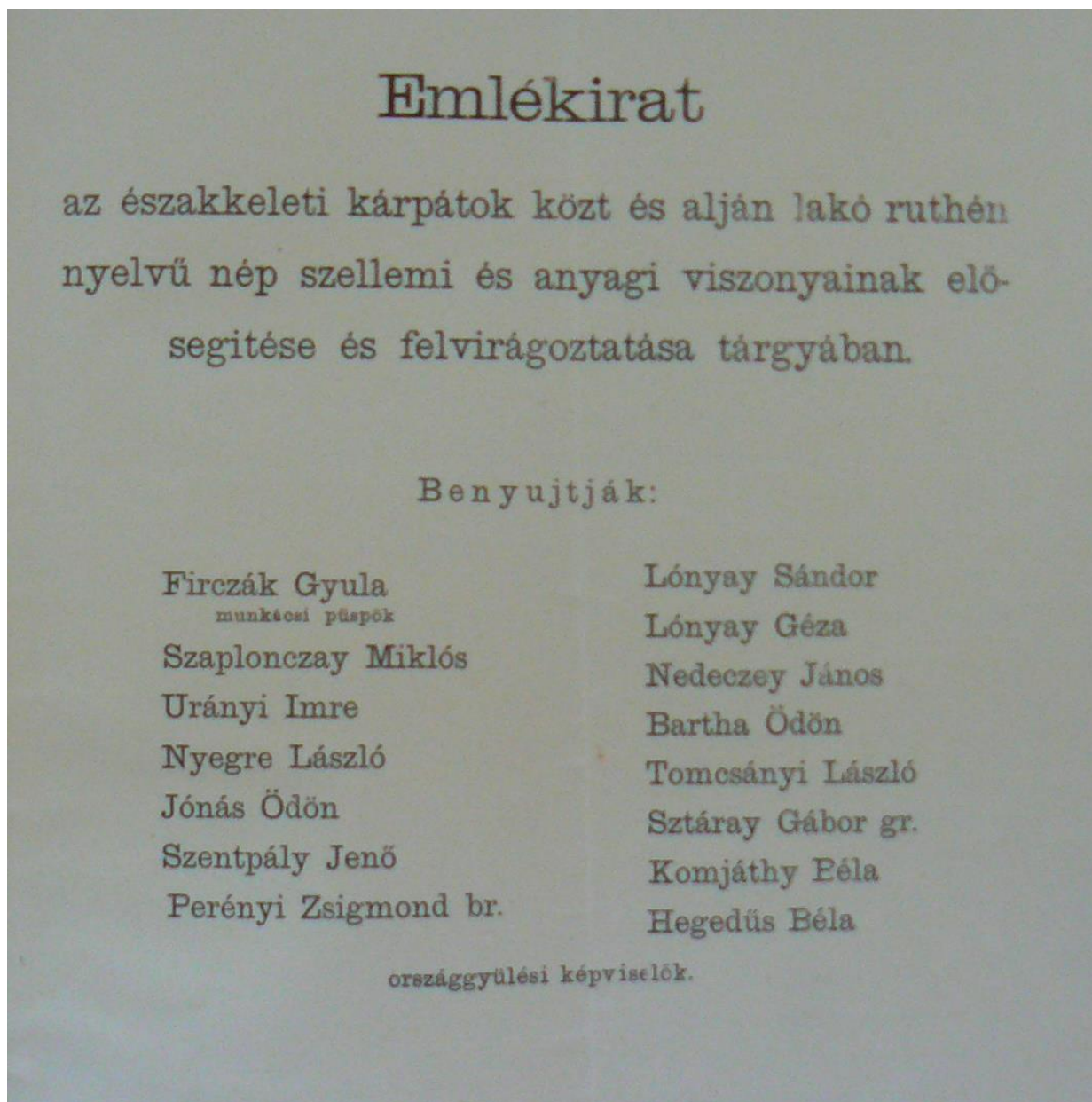
III. csoport

12 megye, ahol a havasi legelők területe csekély és a megyében kis részében van jelentősége a havasi gazdálkodásnak

1. Gömör	15 000
2. Zólyom	15 000
3. Zemplén	14 000
4. Arad	12 000
5. Nyitra	5000
6. Szolnok-Doboka	4000
7. Szilággy	3000
8. Bars	2000
9. Szatmár	2000
10. Sáros	2000
11. Abaúj-Torna	1000
12. Hont	1000

(Forrás: Egán Ede: *Kárpátaink közgazdasági hivatása*. Budapest, Pesti Könyvnyomda Részvénytársaság, 1890. 20–21. o.)

7. melléklet

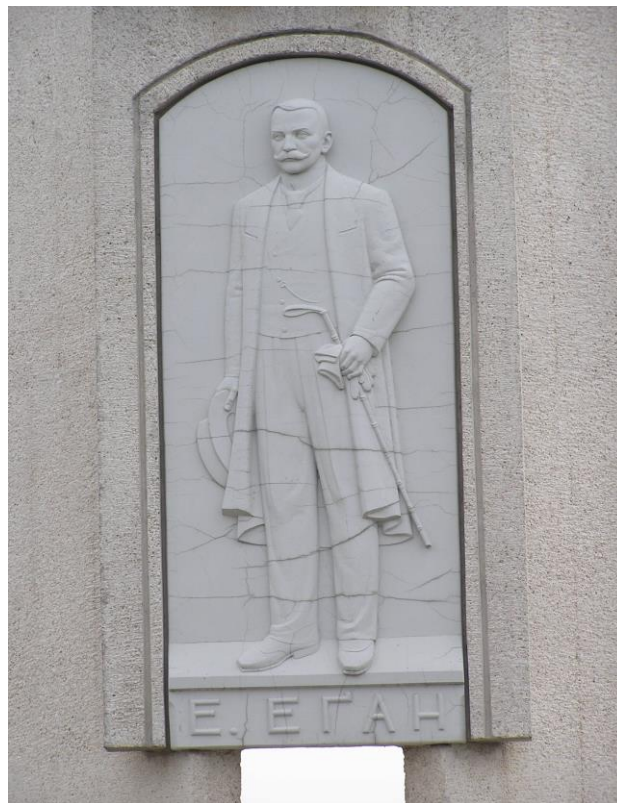

2. kép A rutén nép megsegítése céljából a miniszterelnök számára benyújtott memorandum.
(Forrás: Magyar Nemzeti Levéltár. Miniszterelnökség Levéltára. K 26. 1902. XXXI. csomó. 1134 alapszám.)

8. melléklet

3. kép Egán Ede emlékműve az ungvári járási Barvinkos (Барвінкош) község határában, az ún. lázi-domb aljában. *(Forrás: saját készítés)*

4. kép Egán Ede emlékműve közelről.
(Forrás: saját készítés)

9. melléklet

5. kép. A Hegyvidéki Miniszteri Kirendeltség munkácsi épülete. (Forrás: Popovics Béla, munkácsi helytörténész gyűjteményéből)

6. kép. A Magyar Királyi Földművelésügyi Minisztérium Hegyvidéki Kirendeltségének emblémája. (Forrás: Marosi István, nagybégányi görögkatolikus lelkész gyűjteményéből)

10. melléklet

A Hegyvidéki Miniszteri Kirendeltség helyi megbízottainak teendőiről szóló szabályzat

A.) Mezőgazdasági teendők:

1. A hol földbérlet már létezik, mint pl. Bereg vármegyében a gr. Schönborn-féle uradalom területén, ott a kirendeltségi megbízott a földek albérletbe való kiadását eszközli, a helyi érdekelték vezetőiből elsősorban a lelkészekből vidékenként alakítandó „bérletkiadási bizottság” segítségével.

A bérbeadás olyképpen történik, hogy megelőzőleg a kérdéses vidék beutazása által megállapítatik, hogy a versenyző községek közt melyek szorulnak leginkább földbérletre. A bizottság a vidék viszonyainak tekintetbe vételével, sőt, a mennyiben szükségesnek mutatkozik, a bérbeadandó terület bejárása után megállapítja a holdankénti bérárakat.

A versenyző községek közt a leginkább földben szűkölködők elsősorban vétetnek tekintetbe. A kiadás pedig lehetőleg minden földdarabra külön-külön olyképpen történik, hogy a bérlők a földet ne csoportonként, hanem egyénileg vegyék ki. Ha ugyanazon földdarabra reflektáns jelentkeznek, akkor a szegényebbnek adatik elsőbbség, feltéve, hogy ő és kezesei a bérösszeg pontos befizetésére elég biztosítékot nyújtanak. A bizottság által kötött bérszerződések még jóváhagyandók a miniszteri megbízott által, mielőtt a Földmívelésügyi Minisztériumnak elfogadás végett fölterjesztettnék.

A szerződési föltételek, tekintetbe véve a helyenkint szükségessé váló eltéréseket, lehetőleg az 1/. sz. alatt idemlékelt (a szolyvai járásban érvényes) szerződési minta alapján állapíttassanak meg.

A befolyó bérösszegek inkasszálásával megbízandó egy helyben lakó, megbízható bizottsági tag, lehetőleg a lelkész, ki a befolyt pénzeket a neki megállapított állami hivatalhoz továbbítani tartozik.

A helyi megbízottnak kötelességét képezi a kiadott bérföldek bérlőinek, nem különben az egyes parcellák után szerződés szerint fizetendő haszonbér-összegek nyzilvántartása;

A megállapított haszonbér-összegek beszedésének ellenőrzése és a már beszedett bérpénzekről anyagi felelősség terhe melletti elszámolás a nagyméltóságú földmivelkésügyi m. kir. Ministeriummal szemben.

2. Az állami erdészet területéhez tartozó összes mezőgazdaságilag használandó területek (szántóföldek, kaszálók, hegyi legelők vagy havasi legelők) a fent leirt módon árverezés kizárásával a „bérletkiadó bizottság” útján kiadatnak.

Itt csupán annyiban van eltérés, a mennyiben a bizottságban úgy mint a kirendeltségi megbizott mint a miniszteri megbizott képviselője szerepel; így az erdőigazgatóság képviselőjeként a helybeli erdészeti tisztviselő vesz részt. Köztük a rangban magasabb, egyenrangúak közt pedig a korban idősebb elnököl. A bizottság egyéb tagjaiként itt is a helyi érdekeltség vezetői, elsősorban a lelkészek vétetnek igénybe.

A bizottság helyi tagjait a ministeri megbizott az állami erdőigazgatóval egyetértőleg jelöli ki s közösen kéri fel a bizottságban való részvételre.

A bizottság eljárása folytán a bérbeadó államkincstár részéről feltételesen kötött, de a bérlők által már kötelezőleg aláirt szerződések láttamozandók úgy a miniszteri megbizott által, mint az erdőigazgató által is, mielőtt elfogadás céljából a Földmivelésügyi Ministernek bemutattnának.

A bérterület állandó felügyelete, valamint a bérszerződés egyes pontjainak betartása fölötti ellenőrzés az államerdészeti személyzet kötelességéhez tartozik. Az ellenőrzés azonban a kirendeltségi megbizottnak képezi kötelességét, ki, ha rövid uton nem birna az illetékes erdőhivatal főnökénél a tapasztalt szabálytalanság ellensúlyozására behatni, köteles a tapasztaltakról főnökének jelentést tenni.

3. A hol a népnek rendelkezésére álló saját terület feltünően csekély, és a hol alkalom kínálkozik magánkézben levő birtokok vagy birtokrészeknek hosszabb, évi szerződés alapján a kincstár részéről leendő kézbevitelére, ott javaslatot tesz ily bérletek eszközzésére, egyuttal előadván a javasolt bérlet részletes viszonyait.

4. A hol az állami erdészet által kezelt területekhez közel, magánkézben levő szántóföldek, kaszálók, hegyi legelők vagy havasi legelők méltányos árban megvásárolhatók, ott ezen

területek örök áron leendő megszerzése, valamint az állami erdőterületekhez leendő csatolása céljából javaslatot tesz.

5. Feladata odatörekedni, hogy a földműves lakosság fokozatosan a helyes gazdálkodás útjára tereltesse és hogy ezen fejlődésnek útját álló minden akadály eltávolíttassék.

Feladata odatörekedni, hogy a földműves lakosság gazdálkodása az eke alakjától kezdve egész a vetőforgóig az okszerű hegyi gazdálkodás követelményei szerint lehetőleg fokozatosan átváltoztassék.

Különösen kötelessége odatörekedni, hogy a mi hegyi népünk által ma még előszeretettel termelt gabonaneműek, valamint a sokhelyen tulságos kiterjedéssel bíró tengeri termelése is inkább háttérbe szoríttassék és hogy a kapásnövények termelésén kívül első sorban a természetes és mesterséges takarmány termelése felkaroltassék.

Kiváló suly fektetendő továbbá a vadvizes rétek lecsapolására, mely célból a szükséghez képest egész völgyek lakosságát vízmentesítő társulattá egyesíteni törekszik és lépéseket tesz, hogy a kulturmérnöki munkálatokra a talajt előkészítse.

Továbbá kötelessége tanácsolás, rábeszélés, díjazás útján lehetőleg behatni a kaszálók trágyázására és gondozására, a legelők rendbehozatalára és rendszeres kihasználására.

A helyenkint nagy fontossággal bíró gyümölcsstermelés támogatására is tartozik nagy gondot fordítani, előforduló fontosabb esetekben a gyümölcsészeti miniszteri szakközegek kiküldését kérvén.

6. Teendőihez fog tartozni „mintahegygazdaságok” létesítésére javaslatot tenni, azokat szervezni és azok kezelését ellenőrizni.

Részben kincstári területen, részben hosszú évsorra kiveendő bérterületen vidékenként létesítendőek lesznek „hegyi mintagazdaságok”. Ezen mintagazdaságok egy-egy földművesiskolát végzett, kiszolgált őrmester vagy egyéb alkalmas, megbízható és fegyelemhez szokott egyén vezetése alatt, valamint a legközelebbi erdőhivatal közvetlen felügyelete alatt fognak állani. A mintagazdaságok vezetője a modernebb hegyvidéki gazdálkodás elsajátítása céljából 1/2 – 1 évet egy svájci vagy osztrák földművesiskolában fog tölteni. A mintagazdaságokban 10-12 vidékbeli tanonc fog minden évben kiképzést

nyerni. Ezen tanoncok lehetőleg jobb módú gazdák fiai vagy esetleg felnőtt gazdák is lehetnek, kikről feltehető, hogy a mintagazdaságban látottakat és gyakoroltakat saját gazdaságukban fogják utánozni.

7. A hegyvidéki ministeri kirendeltségnek külön feladatát képezvén a havasi legelők okszerűbb kezelésére fejlesztőleg behatni, a kirendeltségi megbízottnak teendőihez fog tartozni:

- a) a havasokat egyenkint bejárni s a havasokról egy névszerinti és a havasok viszonyait pontosan leíró törzskönyvet készíteni;
- b) minden havasra nézve megállapítani azon községeket, melyek elsősorban arra vannak utalva, hogy az illető havast legeltetés céljából igénybe vegyék;
- c) javaslatba hozni a havasra felhajtható maximális nagy-marha létszámot, valamint a fűbér magasságát.
- d) A havasok bérbeadásánál feladata odahatni, hogy a kirendeltség által megállapítandó „havasi szabályzat” alapján a havasi területek fokozatos javítása, valamint a havasi legelőknek rendszeres kihasználása fogatosítassék.

B.) Állattenyésztési teendők.

1. Feadata, hogy az állattenyésztési felügyelőségeknek azon törekvését, hogy vidékenként egy értékes, egyöntetű marhajelleg előállítására hasson, azon közelebbi érintkezésénél fogva, mely a kirendeltség közt és a földművelő lakosság közt úgy a bérföldek kiadásánál, mint a szövetkezetek ügyében, valamint a községi belügyek tárgyalásánál folyton keletkezik, - minden alkalommal lehetőleg támogassa.

2. Feladata nemesítés céljából már megelőzőleg a hegyvidékre importált, valamint a jövőben importálandó nyugati tenyésztésű állomány évfolyamonkénti nyilvántartása.

Az célból szükséges ellenőrzésből kifolyó támogatásra az illető vidéken alkalmazott kincstári erdészeti tisztviselők kérendők meg, kiknek e célból a vidékükön elhelyezett importált üszők jegyzéke szintén átadandó.

Továbbá köteles az esedékes kamatok és vételár részleteknek a kiszabott határnapokon leendő pontos beszédésének ellenőrzésére és az adóhivatalba való beszolgáltatására. Feladata továbbá az üszők gondozásának ellenőrzése, valamint értékesítésük előmozdítása különösen tejszövetkezetek alakítása, valamint a vásári viszonyok jobb rendezésének előmozdítása által.

3. A nép állattartására törekedjék reformálólág behatni, kezdve a trágya helyes kezelésétől, az istállók czélszerű építésétől s az állatok rendszeres gondozásától.

Újonnan épülő istállókra nézve lehet pl. szabályrendeletileg bizonyos minimális mértéknek előírására törekedni. Más téren a díjazás fog esetleg sikert fölmutatni. Fejlettebb viszonyok közt a helyi megbizott törekedni fog tejszövetkezeteket az országos tejszövetkezeti felügyelőséggel karöltve létesíteni, valamint tejbérlőket és sajtosokat letelepíteni.

A hegyvidéki ministeri kirendeltségnek helyi megbizottja állattenyésztési és tejjgazdasági téren úgy az „állattenyésztési felügyelővel”, mint az „országos tejjgazdasági felügyelővel”, valamint a törvényhatósági állami állatorvossal sok tekintetben egyirányú működést folytat, miáltal ezen hivatalnokoknak mintegy kiegészítő részének tekintendő. Különösen feladata leend a nép egész gazdálkodási rendszerére a helyszinen szerzett tapasztalatok alapján lehetőleg közvetlen befolyást gyakorolni, valamint az okszerűbb állattenyésztés részére a szükséges előfeltételeket, főleg lehetőleg a szükséges legelőterületeket biztosítani.

4. Hasonló eljárást tartozik követni a juh-, sertés-, baromfi- és marhatenyésztésnek különösen a hegyvidék szempontjából leendő emelése terén is, minden egyes téren érintkezvén az e célra a ministerium által megbizott szakközegekkel és velük egyetértőleg járván el.

5. Feladatát képezi továbbá a vidéken eladandó marha értékesítésének megkönnyítésére behatni, valamint az állattenyésztési felügyelőséggel, úgy szintén a törvényhatósági állami állatorvossal együtt odahatni, hogy a ma a Felvidéken teljesen egyes kizsákmányoló klikkek kezében levő állatvásárok reformáltassanak.

C.) Közigazgatási teendők.

1. A felvidék jelenlegi romlásának egyik főindítóokát képezi az urbéri rendezés helytelen és a kellő közgazdasági érzék nélkül történt keresztülvitele.

Miután az urbéri rendezés alkalmával nem volt senki, a ki a gyámoltalan, tudatlan nép pártját fogta volna, ennek folytán ezen mulasztást, a mennyire az még lehetséges, most kell helyreépítoelni. Elsősorban rebndezendők a legelőviszonyok, miután a legelőhiány azon főindok, mely a hegyvidék lakosságát leginkább a kivándorlásra szorítja.

a) Aránylag kedvezőbb a helyzet e tekintetben ott, hol az urbéri rendezés még folyamatban van, illetőleg, a hol a fajzasi és legeltetési jogok czime alatt a volt úrbéreseknek odaitelt legelőterületek az azóta fölállított erdőfelügyelőségek által még az erdővel együtt erdőterületek gyanánt kezeltetnek csupán azon okból, mert az elkülönítésre még nem volt idő.

E célból oda kell hatni, hogy, a hol az urbéri rendezés még folyamatban van, ott az egyes erdőfelügyelőségek kapjanak sürgősen erdészeket segítségül (Máramaros megyében pl 8. erdészre lenne szükség), hogy a törvényben előirt elkülönítés a leggyorsabban keresztülvitessék, és a nép az őt megillető erdőterülethez juthasson. A legelőterületek tényleges kimérése alkalmával pedig oda kell hatni, ne hogy ezen, a községnek kompetáló legelőterület a talajnak feltétlen erdőtalaj osztályába való sorozása által szintén erdőnek minősíttessék, mely célból esetenként a méréshez egy gazdákából és erdészekből álló vegyes bizottság kiküldése lesz kérelmezendő.

b.) A legtöbb helyen az urbéri rendezés már befejeztetett s az egyes urbéresek és az őket megillető részeket elkülönítve kikapták, de vagy egyáltalán nem, vagy nem a kellő mennyiségben jelöltek ki közös községi legelőterületeket.

Ily esetekben az ügy az egyes községekben a kirendeltségi kiküldött részéről a főszolgabíró által e célra összehívott községi gyűlésen szóvá teendő és oda hatandó, hogy a községi lakosok többsége beleegyezzen az urbéreseknek kimért területek új felmérésébe, mely alkalommal a szükséges közös legelőterület előre kiszabattassék, valamint az ennek folytán sajátjukból vesztő urbéresek kellő rekompenzációt nyerjenek. Megjegyeztetik, hogy az új kommasszációból a községnek sik részei, melyeken a legértékesebb földek vannak, kihagyandók, és csak a hegyes részek lennének újból felméréndők.

c.) A legtöbb községben a közös legelő használatának jogosultsága ma sincs rendezve, s azt nagy részben bitorolják olyanok, kik a községben még letelepedési joggal sem bírnak. A legelőjogosultság nagyfontosságú kérdésének rendezésére a kirendeltségi kiküldött hivatva leendő a közigazgatási tisztviselőkkel egyetemben behatni.

2. A hegyvidéki községek egyáltalán az autonomiára még nem lévén érettek, szükséges, hogy egy jóakaró tanácsadójuk legyen, ki képes a lakosság érettebb részével a reformok hasznos

voltát megérteni s kinek véleménye másrészt azon sulylyal bir, hogy annak a közigazgatásilag összehivandó községi képviseleti gyűlésen érvényt is bir szerezni.

Azért a kirendeltségi kiküldöttek, hogy a nép jelenlegi helyzetén segítsen, közvetlenül be kell hatnia az egyes községek belügyeire és különös feladattal leendő a község gazdálkodására, a legelők kezelésére stb. fejlesztőleg hatni.

A közigazgatási közegek a miniszter által az érdekelt községek főispánjainak adandó rendeletben a kirendeltségi megbízottak ezen működéséről külön fognak értesíttetni.

3. A hitelszövetkezetek nagyfontosságú intézménye a hegyvidéki lakosságnál számtalan nehézségnek és veszélynek van kitéve és csakis azon esetben fog bevélni, ha úgy a megalakulásnál, mint későbbben működése alatt is folyton ellenőriztetik.

Feladatát képezi a kirendeltségi megbízottnak, hogy területén lehetőleg minden egyes községben lehetségessé tegye egy hitelszövetkezetnek a megalakítását vagy egy szomszéd községben létesítetthez leendő csatlakozást.

A hitelszövetkezetek létesítésénél az igazgatóság összeállítására legnagyobb súly fektetendő, valamint a szövetkezeti igazgatóság kölcsönkiadására és a szövetkezet egész ügymenetére.

A kirendeltségi kiküldöttek egyik feladatát képezi az országos központi hitelszövetkezetnek a célból kiküldött ellenőrző közeget működésében lehetőleg támogatni.

4. A kirendeltségi kiküldött köteles lehetőleg községenként a fogyasztási szövetkezetek létesítésére behatni és a már létesítettek ellenőrzésére kiváló gondot fordítani.

5. A hitel- és fogyasztási szövetkezetekkel kapcsolatban olvasóköri és népkönyvtárak fölállítására, a háziipar meghonosítására hatni – képezi egyik föladatát a kirendeltségi kiküldötteknek.

(Forrás: KTÁL. F. 772., op. 7. od. zb. 8., f. 1–8.)

11. melléklet

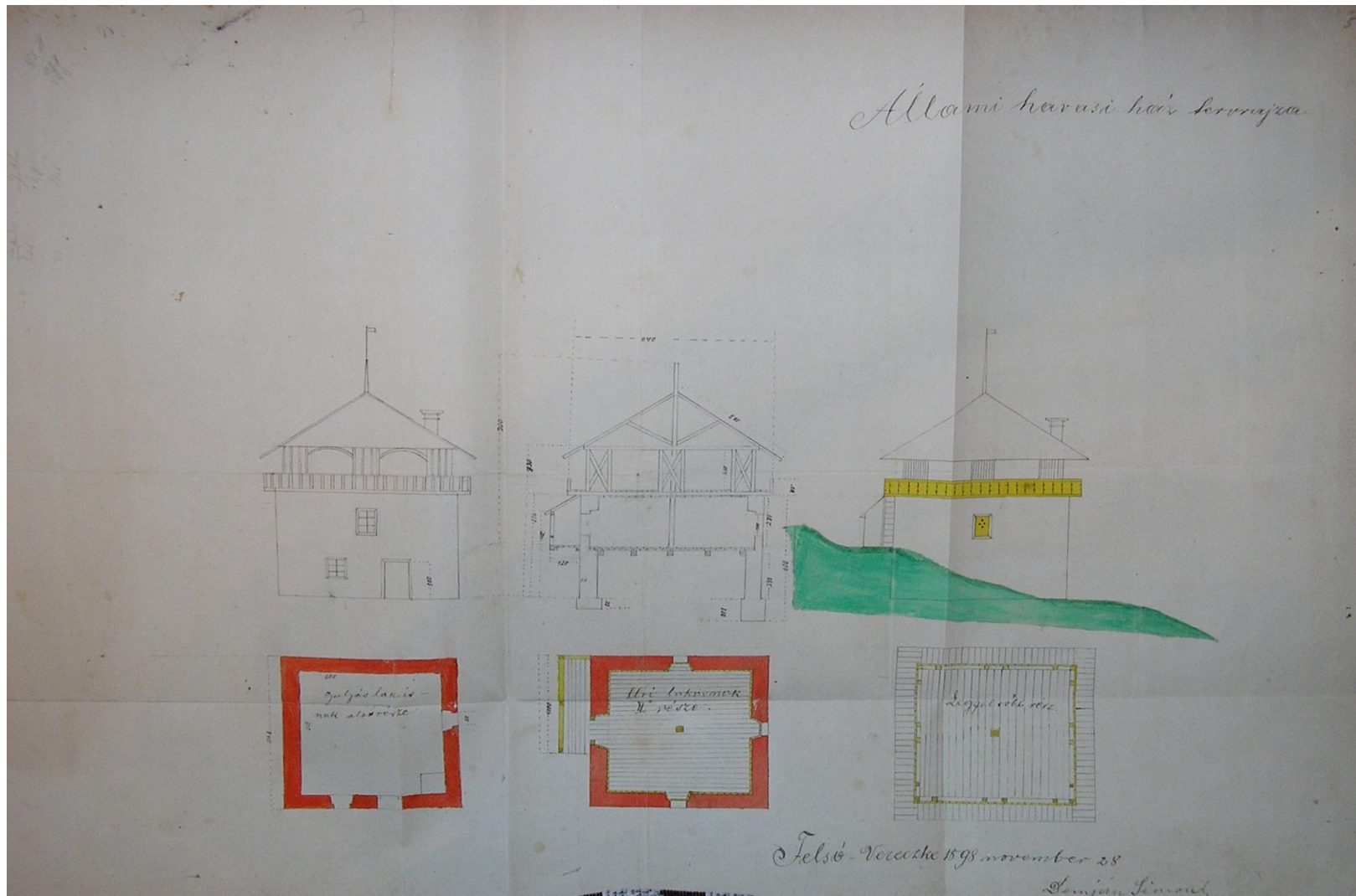
A miniszteri kirendeltségek szervezeti és működési szabályzata

(Részlet)

- a. a területek gazdasági viszonyainak, azoknak minden ágazatát állandó figyelemmel kísérik, azok fejlesztését, s a gazdaközönség anyagi és erkölcsi megerősödését megszabott hatáskörükben és a rendelkezésükre bocsátott hitel keretei között minden lehető módon előmozdítják, s a célból a mutatkozó szükséglethez képest indítványokat, javaslatokat terjesszenek a földművelésügyi miniszter elé;
- b. a gazdaság érdekében hozott, s azzal kapcsolatos törvények és rendeletek végrehajtását hathatósan ellenőrzik, illetve az ezen törvények végrehajtásával megbízott hatóságok ez irányú munkáját állandóan figyelemmel kísérik s azokat ezen munkájukban támogatják;
- c. a földművelésügyi miniszter rendeleteit végrehajtják, illetőleg végrehajthatják, s az egyes ügyágak körében a nyert felhatalmazás erejéig önállóan intézkedjenek;
- d. a területükön működő s a kirendeltségek alá rendelt szakhivatalok, intézetek és önálló működésre jogosult szakközégek tevékenységét ellenőrzik, azokat tevékenységükre ösztönözzék és feladatuk teljesítésében támogatják;
- e. a területükön működő és gazdasági célt szolgáló egyesületek, gazdakörök, gazdasági munkásegyesületek, szövetkezetek alapszabályszerű működését figyelemmel kísérik, azokat feladatuk teljesítésében támogatják, a gazdatársadalomnak testületi és szövetkezeti szervezkedését elősegítik, s mindazon kérdésekben, amelyek intézésébe a gazdatársadalmi szervezetek bevonhatók, azokkal lehetőleg karöltve járjanak el.

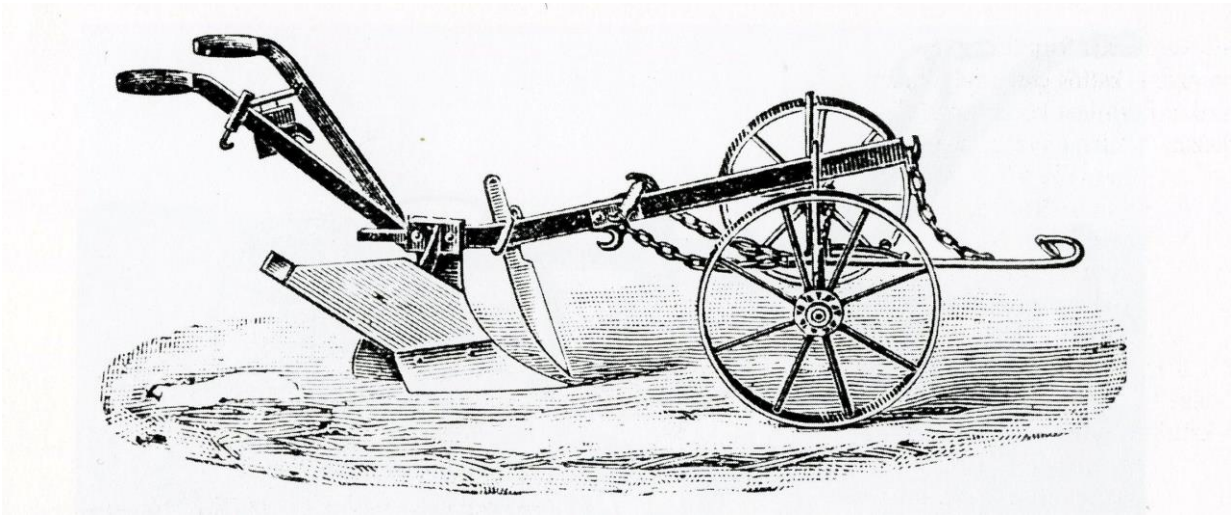
(Forrás: Balaton Petra: A székely akció története. I. Források. I/1. Munkaprogram és kirendeltségi jelentések. Cartofil, Budapest, 2004. 42 o.)

12. melléklet

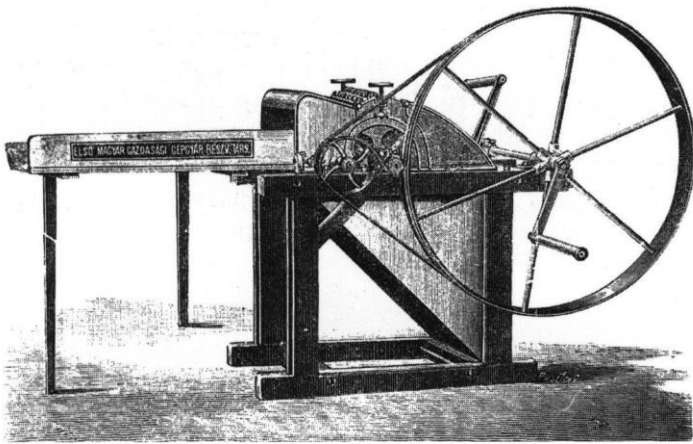

7. kép. A havasokon megépített egyik állami lakóépület tervrajza. (Forrás: KTÁL. F.772., op. 1., od. zb. 88., f. 5.)

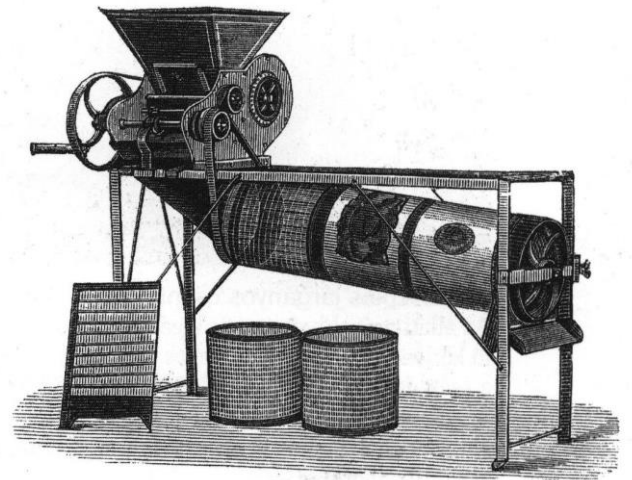
13. melléklet

8. kép. Sack eke.

9. kép. Kézi hajtású cséplőgép 1896-ból.

10. kép. Mayer-féle konkolyozó.

(Forrás: Estók János: Képes gépeskönyv. Gépek a magyar mezőgazdaságban a kezdetektől 1945-ig. Mezőgazda Kiadó, Budapest, 2001. 38., 60., 64. o.)

14. melléklet

Az Alsóvereckei Havasi Mintagazdaság és Tejgazdasági Telep szervezeti, rend- és fegyelmi szabályzata

1. §.

A telep célja

A hegyvidék kisgazdái között az okszerű gazdálkodást, szarvasmarha-tenyésztést, tejgazdasági ismereteket a hegyvidéki havasi gazdálkodási viszonyoknak megfelelően terjeszteni. Továbbá a tejgazdaságok számára megbízhatóan és kellő ismeretekkel bíró előmunkásokat és tejkezelőket képezni, kik elsősorban gyakorlatilag, de elméletileg is kellő módon értenek a havasi gazdaságban előforduló mindenféle munkákhoz.

Ezek: a havasi legelők és kaszálók ápolása és felújítása, hegyvidéki gazdaságok kezeléséhez szükséges ismeretek elsajátítása, továbbá tehének ápolása, takarmányozása, fejése, a tej vizsgálata, kezelése, vajjá, sajttá való feldolgozása, a sertések tenyésztése, takarmányozása és tejhulladékokkal való felhizlalása.

2. §.

A telep a m. kir. földművelésügyi miniszter főfelügyelete alatt áll.

A telep közvetlen felügyeletével a hegyvidéki miniszteri kirendeltség van megbízva.

A telepet vezeti a m. kir. földművelésügyi miniszter által kirendelt telepvezető és segédje.

3. §.

A tanulókat a hegyvidéki kirendeltség javaslatára a földművelésügyi miniszter veszi fel.

A felvétel iránti kérvények szabályszerűen felszerelve, a földművelésügyi miniszterhez címezve, a hegyvidéki kirendeltséghez minden év szeptember hó 1-ig benyújtandók.

A felvételi feltételek a következők:

- a) a betöltött 17 éves életkor; kiszolgált katonák a felvételnél előnyben részesülnek;
- b) erős, egészséges testalkat, mely orvosi bizonyítvánnyal igazolandó;
- c) kiskorúság esetén a szülő illetőleg a gyám beleegyező nyilatkozata;
- d) kifogástalan előélet, mely erkölcsi bizonyítvánnyal igazolandó;
- e) himlőoltási bizonyítvány.

4. §.

A tanfolyam egy évre terjed. Minden tanév november 1-én kezdődik és október 30-án az évváró vizsgákkal végződik.

Az iskolában rendes szünidő nincs, de a kirendeltség belátásához képest 7 (hét)napig terjedő szabadságot engedélyezhet.

A tanulók száma 12 (tizenkettő).

Minden tanuló teljes ingyenes állami és kifejtett szorgalmához képest havi 6–10 (hat-tíz) korona munkadíjváltásigot nyerhet.

5. §.

Az oktatás módja.

Az iskolában az oktatás gyakorlati és elméleti.

A) A gyakorlati oktatás.

A gyakorlati oktatás alapját képezi:

1. A telep tejjgazdasága.
2. A telep tehenészete.
3. A telep sertésstenyésztése, a savó és tejhulladékok értékesítése szempontjából.

4. Hogy a tanulók a tejjgazdasághoz tartozó minden munkát saját kezükkel jól végezni tudjanak, kötelesek a tejjgazdaságban, vagyis a tejjkamrában, a sajt- és vajműhelyben, az érlelő helyiségben, a gépházban, úgyszintén a külső gazdaságban mint munkások az iskola vezetőjének a felügyelete és utasítása mellett mindenféle munkát sajátkezűleg végezni.

5. A telep gazdasága és havasai-

Ide tartozik:

- a) a tehenek takarmányozása, tisztogatása és fejése.
- b) a tehenek ápolása borjázás előtt, alatt s után és az esetleg szükséges segélynyújtás módja.
- c) A borjak szoptatása és itatása.
- d) Az istállórend fenntartása s a trágya rendes kezelése.
- e) A tej vizsgálata szín, szag és ízre; fajsúlyának, zsír-, száraz- és anyagtartalmának meghatározásánál a vizsgálati eszközök helyes alkalmazása és kezelése.
- f) A tej hűtése, eltartása és lefölozése.
- g) Vajkészítés.
- h) A kelendő sajtneemek készítése módja.
- i) A sajtok sózása és az érés ideje alatti kezelése.
- j) A lefölozött tej értékesítésének különböző módjai.
- k) A tejjgazdasági melléktermékek értékesítése, savó-vaj és savó-túró (orda) készítése, továbbá sertésstenyésztés és hizlalás útján.
- l) Az eladott termékek csomagolása és szállítása.
- m) Tejjgazdasági naplók vezetése.
- n) A legeltetés, havasi gazdálkodás és hegyvidéki földműveléssel járó összes teendő.

A rendes munka alól a növendék – a tejjgazdaság természetéből kifolyólag – még ünnep és vasárnapokon is csak fölváltva mentetnek fel.

B) Az elméleti oktatás.

I. Tejgazdaság.

a) Általános rész

1. A fejés
2. A tej alkatrészei.
3. Föcstej (Colostrum, első tej).
4. Tejhibák:
 - a) az állat elbetegedése folytán;
 - b) takarmányozás folytán;
 - c) fertőzése, beszennyezése a tejnek fejés előtt és fejés után; (apró élősdiék által okozott hibák, az elszíneződés stb.)
5. A tej kezelése az istállóban, szállítás alatt és az átvételnél.
6. Fejőedények, kannák és tejes kocsik.
7. A tejeltartása.
8. Tejvizsgálat:
 - a) zsírvizsgálat;
 - b) minőségre való vizsgálat.
9. A tej mennyiségére és minőségére befolyással bíró körülmények.
10. A tej érlelési módja:
 - a) közvetlen eladás;
 - b) vajgyártás;
 - c) sajtgyártás.

b) Vajgyártás.

1. Fölöző gépek:

Általánosságban és részletesen ismertetve;

behatóbban a gyakorlati alkalmazásban levő gépek. Kézzel hajtottak, turbinás és gőzgéppel hajtottak alkatrészeinek ismertetése. A gépek fölözési képességére befolyással bíró körülmények. Áttétel, megindítás, megállítást; tisztogatás; egyes alkatrészek pótlása.

A tej alkatrészeinek megoszlása.
2. A fölözés:

A lefölözött tej és tejszín közti arány befolyása a tejszín zsírtartalmára. A tejszín zsírtartalmának meghatározása számítás útján.
3. Köpülés:

Édes és savanyú tejszínből; a vaj gyártása, formázása, sózása, csomagolása, festése, a különféle köpülők (állók, mozgók).
4. Vajhibák:

A köpülésnél szükséges tudnivalók, a bálványfa fordulatszám, a tejszín-tejföl hőmérséklete, a köpülés időtartama.

c) Sajtgyártás

1. Általános rész. Az oltó.
2. A különböző sajtok.
Kemény, félkemény, puha, kövér, félkövér, sovány sajtok. Tehén- és juhtejből készültek.
3. A különböző sajtüstök.
4. A sajtok készítése.
A tejnek oltó útján való megválasztása, felaprózás, utómelegítés, préselés.
5. A sajtok sózása és érlelése.
6. Az érett sajtok kezelése és csomagolása.
7. Sajthibák.

d) Tejszövetkezetekről.

1. Önálló tejszövetkezetek üzeme.
2. Vajtermelési központokhoz csatlakozott tejszövetkezetek.
Az utóbbiak leszámolása a központtal.
3. Tejszövetkezetek megalakítása.

e) Számtan.

1. A négy alpművelet egész és tizedes számokkal.
Közönséges hármasszabály.
2. Tulajdonképpeni tejjgazdasági számadás vezetése.
Az értékesítések kiszámítása; kezelési veszteség; a vaj és sajteredmény kiszámítása.

II. Mezőgazdasági rész.

Szarvasmarha-tenyésztés.

1. Küllemtan.
A test külsejének beosztása. A testrészek ismertetése. Hibás alakulások.
2. Tejelő, hízó és erőtermelő jelleg ismertetése.
3. Fajták ismertetése.
Minden csoport kiváló fajtáinak ismertetése, különös tekintettel a tejelő fajtákra, valamint a Magyarországon elterjedt borzderesekre.
4. A vehem rendes helyzete a méhben; rendellenes fekvések. Segítség borjazásnál.
5. Takarmányozástan.
Röviden a táplálkozásról és emésztésről, a helyes takarmányozásról, (nyári és téli), szálas-, gyökér- és gumótakarmányok, abrakfélék és hulladéktakarmányok. A tejelésre előnyösen és károsan ható takarmányfélék.
A napi munka- és tanrendet az iskola vezetője saját hatáskörében állapítja meg. A munka- és tanrend az iskola helyiségeiben kifüggesztendő.

6. §.

Vizsgálatok.

Minden hó végén ismétlés tartatik, melynek eredményei figyelembe vétetnek a záróvizsga utána tanulóknak kiadandó bizonyítványban. A tanfolyam végén nyilvános elméleti és gyakorlati záróvizsga tartatik, melyen a m. kir. földművelésügyi miniszter kiküldöttje elnököls mindazok meghívattnak, kik az iskola működése iránt kiválóbb érdeklődést tanúsítanak.

A tanuló bizonyítványában és cselédkönyvében is bejegyzi a telep vezetője, hogy a tanuló a tanfolyamot jeles, jó vagy kielégítő eredménnyel végezte el.

A tanuló magaviselete hasonlóképpen dicséretes, megfelelő vagy nem megfelelőnek lesz bejegyezve.

7. §.

A tanulók ellátása és élelmezése.

A telep tanulói külön e célra berendezett lakosztályban helyeztetnek el.

Van hálótermük, mely egyszersmind közös ebédlőül szolgál. A tanuló kap az iskolában ágyat (2 drb. pokróc, 1 drb. fejpárna, 1 drb. szalmazsák) továbbá ládát, lócát, fogast és mosdókészüléket.

Az élelmezés ízletes és kellő mennyiségű.

Az Alsóvereckei Havasi Mintagazdaság és Tejgazdasági Telep rend- és fegyelmi szabályai.

1. A telep tanulói a telep vezetőjének rendelkezése alá tartozván, kötelesek annak minden rendeletét pontosan teljesíteni; valamint az összes tanító személyzetet tiszteletben tartani, s általában engedelmességet tanúsítva, jó magaviseletük által minden feljebbvalójuk megalégedését kiérdemelni.

2. A tanuló köteles minden elrendelt munkában erejéhez mérten, a legnagyobb szorgalommal és figyelemmel dolgozni.

3. A tanulók tartoznak akár munka, akár munkaszünet közben történt megbetegedésükről a telep vezetőjének jelentést tenni s az ettől nyert utasításokat pontosan végrehajtani. Könnyű betegségek esetében, ha azok 10 napnál tovább nem tartanak, a tanuló a telep orvosa kezelése alatt a telepen marad; nehéz vagy ragályos betegség esetén szülői vagy hozzátartozói azonnal értesítendők, kiknek kötelességük őt haza, vagy kórházba szállítani. Ha valamely tanuló túlságos sok ideig betegeskedik, kivált ha még az a gyanú is felmerülne, hogy magát csak betegnek tettei, mint munkára képtelen, a telepről eltávolítandó.

4. A telep vezetőjének engedélye nélkül a majorból egy tanuló sem távozhatik; távozásra adott engedelem esetén tartozik magát mindenütt illedelmesen viselni. A szabadság iránti kérelem a hegyvidéki kirendeltséghez nyújtandó be, melynek jogában áll hét (7) napi szabadságot engedélyezni. Hosszabb szabadság-időt csak a m. kir. földművelésügyi miniszter engedélyezhet.

5. A munkaszünetek alatt a tanulók kötelessége magukat illendően viselni, szabad idejüket tanulásra, szakkönyvek s szaklapok olvasgatására, továbbá a telepen látott gépek és eszközök, valamint az üzlet viteléről hasznos jegyzeteket készíteni.

6. Kötelesek a tanulók egymás iránt illedelmes barátságos magaviseletet tanúsítani.

7. Illetlen beszédek, káromkodás, pörlekedés, önbíráskodás és a cselédekkel való durva bánásmód szigorúan tiltatik.

8. Szeszes italoknak a telepre való behozása s azok élvezése, valamint a kártya- és szerencsejátékok a legszigorúbban tiltatnak és büntetettek.

9. A dohányzás a tejgazdasági telepen, továbbá pincében, istállóban, színekben minden körülmények között szigorúan tilos.

A tűzre és világitásra való ügyelet a tanulóknak általában kötelességévé tétetvén, különösen tilos az istállóban égő lámpák a tokokból való kivétele.

10. A tanulók kötelesek a telep gépeire és eszközeire felügyelni, azokat számba venni és rendben tartani, ennek mulasztásából okozott kárt pedig megtéríteni. Ha a közvetlen kárt tevő kideríthető nem volna, akkor vagy azon csapat, mely együtt dolgozik, vagy esetleg az összes tanulók kötelezhetők a kár megtérítésére.

11. Kötelesek a tanulók az állatokkal gazdához illően jól bánni; az állatokkal való durva bánásmód a legszigorúbban büntetetik.

12. A tanulók kötelesek az istállóban vagy a tejgazdasági telepen általuk észrevett bármiféle hiányt, hibát vagy visszaélést a telep vezetőjének azonnal bejelenteni.

13. Kötelesek a tanulók mindenütt, de különösen a lakó- és étkező szobákban a legnagyobb rendet és tisztaságot fenntartani. Az étkezés csakis a megállapított időben és helyen történhetik; később vagy korábban senki sem igényelheti az ételeknek kiszolgáltatását. A hetes ügyel fel az étkezésnél is; az ő feladata az ételre vagy kiszolgálatra vonatkozó bármely panaszt, hiányt vagy rendetlenséget a telep vezetőjének azonnal jelenteni.

14. A hegyvidéki kirendeltség oly tanulót, ki káros befolyást gyakorol többi társaira, a telepről bizonyos időre vagy véglegesen is kitilthat, habár a tanuló nem követett volna el oly kihágást, mely különben kizárását vonná maga után.

15. A tanulók jogosítva vannak vallásuk szertartásaiban részt venni s kötelesek a mások vallását tiszteletben tartani. A templomba menetelre a tanulók fölváltva engedelmet nyerhetnek.

16. A felsorolt szabályok elleni vétség esetén a következő büntetések érhetik a tanulókat:

- a) szóbeli dorgálás a telep vezetője által irodájában, négy szem között;
- b) szóbeli dorgálás a telep vezetője által az összes tanulók előtt;
- c) írásbeli megrovás, mely az illető szüleivel vagy gyámjával közöltetik;
- d) az iskolából való elbocsátása hegyvidéki kirendeltség javaslatára a földművelésügyi miniszter által.

Minden egyéb itt meg nem nevezett esetben a hegyvidéki kirendeltség a szükséghez képest belátása szerint intézkedhetik. (Forrás: KTÁL. F. 772., op. 5., od. zb. 79., f. 1-8.)

Földm. Minister 1900. évi okt. 25-én. 83.648.
IV/1.

Hirdetés.

A nagym. földművelésügyi magyar királyi Ministerium

S Z Ü R T H É N

a földművelő nép anyagi jólétének előmozdítása és gazdasági kiképeztetése végett:

**T É L I G A Z D A S Á G I és
H Á Z I - I P A R I**

TANFOLYAMOT

rendez,

melyen bárki; férfi, asszony vagy gyermek: egyaránt, minden kötelezettség és minden díj nélkül részt vehet.

A gazdasági előadások az ev. ref. elemi iskola helyiségében naponként esti fél 6 órától fél 7-ig, a házi-ipari oktatás pedig a körjegyzői hivatal udvarában vasár- és ünnepnapot kivéve mindegy nap, egész nap fog tartani.

Ezen előadásokon tanítani fogják a helyi gazdasági viszonyokra való különös tekintettel a talaj művelést, növénytermelést, az állattenyésztést, állatgyógyászatot és a viszonyokhoz mérten a kertészetet, szőlőszet, baromfi-tenyésztést, méhészetet, a gazdának szükséges méréseket, továbbá a szövetkezést s a mezőgazdasággal kapcsolatos s azt támogatni hivatott törvényeket. Mint házi-ipart, a kosárfonást, kefekötést, szalmakalap és gyékény-fonást.

A házi-ipari oktatáshoz szükséges nyers anyagot az állam díj nélkül adja, a készült tárgyak a készítőknél ingyen marad, csak a kiállítás részére tartoznak egyes tárgyakat átengedni.

A tanfolyamon tanítani fog Nitsmann Jenő m. kir. állami gazdasági szaktanár, mint a tanfolyam vezetője, Darvas Adolf m. kir. állami kerületi állatorvos, Kovács Daniel körjegyző és Hadas Sándor házi-ipari szaktanító. Nemes József megyei szőlőszeti és fattenyésztési biztos, Meskó János ev. ref. elemi iskolai tanító.

A tanfolyam megnyitása 1900-ik évi november hó 15-én, azaz csütörtök délután 5 órakor lesz Szürthén az ev. ref. elemi népiskola helyiségében és tartani fog 1900. évi december hó 31-ig.

Felhívom a földművelő népet, hogy iparkodjanak a tanfolyamon minél számosabban megjelenni; hisz a Nagyméltóságú Ministerium szíven viselvén a nép érdekeit, ezen tanfolyamot is egyedül a nép jólétének előmozdításaért rendezi: hogy megtanulhassák ingyen, miként kell kis szántóföldjüket, kertjüket és szőlőjüket okszerűen megmunkálni, állataikat helyesen tenyészteni, velük elbánni és kisebb bajaikban gyógykezelni.

Továbbá, hogy midőn a külső munka teljesen szünetel, legyen a népnek könnyű keresetforrása; azért teljesen ingyen taníttatja a kosárfonást, kefekötést, szalmakalap- és gyékény-fonást. Azon egyének pedig, kik a tanfolyamot szorgalmasan látogatják, jutalmul több gazdasági könyvet fognak ingyen kapni.

11. kép. Téli gazdasági és háziipari tanfolyam hirdetménye.

(Forrás: KTÁL. 772., op. 5., od. zb. 155., f. 30.)

16. melléklet

**A KIOSZTOTT VETŐMAG MENNYISÉGE
A HEGYVIDÉKI MINISZTERI KIRENDELTSÉG MŰKÖDÉSI TERÜLETÉN
1908. ÉV FOLYAMÁN**

Vármegye	zab	lóhere	bükköny	burgonya	árpa	komócsin	lucerna
	k i l o g r a m m						
Bereg	44 837	9411	2365	26 643	–	1768	–
Ung	45 300	6400	2900	8500	–	1150	–
Ugocsa	39 289	4967	3933	14 609	–	500	–
Zemplén és Sáros	79 467	6622	1900	–	29 897	633	–
Máramaros	82 760	7000	1800	14 700	–	–	500
Összesen	291 653	34 400	12 898	64 452	29 897	4051	500

(Forrás: Kazy József: A hegyvidéki gazdasági akció 1908. évi működésének ismertetése. Budapest, 1910. 36. o.)

**A HEGYVIDÉKI MINISZTERI KIRENDELTSÉG ÁLTAL SZERVEZETT
KOSÁRFONÓ-TANFOLYAMOK 1908-BAN**

VÁRMEGYÉK						
Ssz.	Máramaros	Ugocsa	Bereg	Ung	Zemplén	Sáros
1.	Aknaszlatina	Bökény	Beregkövesd	Alsó-domonya	Bacska	Bártfa
2.	Dolha	Fancsika	Boród	Csap	Bodrogmező	Kapi
3.	Dobonyos	Ilonokújfalu	Beregsárrét	Ungdaróc	Bóly	Lemes
4.	Dombhát	Magyar-komját	Galambos		Feketehely	
5.	Farkasrév	Salánk	Misztice		Kisdobra	
6.	Felsővisó	Szászfalu	Szolyva		Királyhelme	
7.	Husztbaranya	Tekeháza			Nagytoronya	
8.	Kispatak	Tiszaszirma			Rad	
9.	Középvíó	Tiszaújhely			Sátoralja-újhely	
10.	Lonka				Szolnocska	
11.	Petrova				Végardó	
12.	Rónaszék				Zétény	
13.	Rozália					
14.	Somfalu					
15.	Taracköz					
16.	Tizsakarácsonyfal					
17.	Visk					

(Forrás: Kazy József: A hegyvidéki gazdasági akció 1908. évi működésének ismertetése. Budapest, 1910. 58–59. o.)

17. melléklet

KOSÁRFONÓ-SZÖVETKEZETEK TERMELÉSE 1908-BAN

Sorszám	Kosárfonó szövetkezetek neve	Tagok száma	Jegyzett üzletrészek			Elkészített szőlőszállító kosár	Egységes ár		Összes érték	
			száma	értéke			kor.	f.	kor.	f.
				kor.	f.					
1.	Alsóremetei kosárfonók termelőszövetkezete	35	39	975	–	7025	–	30	2107	50
2.	Beregkisfaludi kosárfonók termelőszövetkezete	40	43	1075	–	5836	–	30	1750	80
3.	Beregkövesdi kosárfonók termelőszövetkezete	51	51	1275	–	13 085	–	30	3925	50
4.	Bártfai kosárfonók termelőszövetkezete	77	97	2910	–	–	–	–	–	–
5.	Bilkei kosárfonók termelőszövetkezete	96	134	3350	–	7011	–	30	2103	30
6.	Iloncai kosárfonók termelőszövetkezete	66	86	2150	–	1047	–	30	314	10
7.	Izai kosárfonók termelőszövetkezete	59	59	1475	–	15 003	–	30	4500	90
8.	Hátmegi kosárfonók termelőszövetkezete	59	119	2975	–	2382	–	30	714	60
9.	Nagyrákóci kosárfonók termelőszövetkezete	50	50	2500	–	3065	–	30	919	50
10.	Nyágovai kosárfonók termelőszövetkezete	42	46	1150	–	1280	–	30	384	–
11.	Tiszakirvai kosárfonók termelőszövetkezete	47	48	1200	–	4000	–	30	1200	–
12.	Tőkésfalui kosárfonók termelőszövetkezete	26	30	750	–	3092	–	30	927	60
13.	Rakaszi kosárfonók termelőszövetkezete	47	64	2350	–	10 864	–	30	3259	20
Összesen		695	866	24135	–	73 690	–	–	22107	–

(Forrás: Kazy József: A hegyvidéki gazdasági akció 1908. évi működésének ismertetése. Budapest, 1910. 63. o.)

18. melléklet

KOSÁRFONÓ TELEPEK MŰKÖDÉSE 1908-BAN

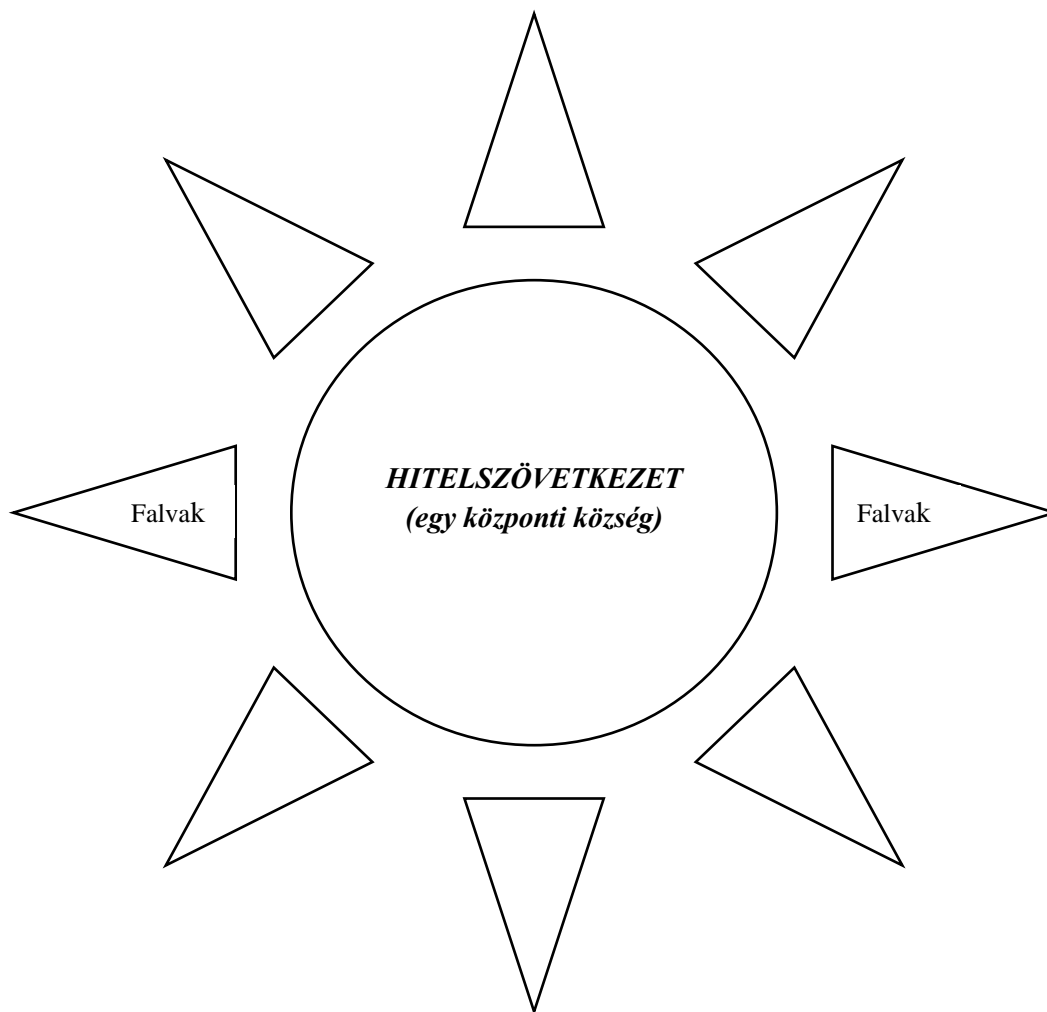
Ssz.	Kosárfonó telepek	Kosárfonó munkások száma	Szőlőszállító és háztartási kosarak	Összes érték	
				korona	fillér
	Máramaros megyei iparfejlesztő bizottság felügyelete alatt működő kosárfonó telepek				
1.	Gányai kosárfonó telep	49	9553	2388	–
2.	Irhóci kosárfonó telep	16	1310	314	40
3.	Kökényesi kosárfonó telep	90	23 194	8279	24
4.	Nyágovai kosárfonó telep	12	430	103	20
5.	Remetei kosárfonó telep	15	400	110	–
	Máramaros megyei összesen	182	34 887	11 194	84
	Ugocsa vármegyei iparfejlesztő bizottság felügyelete alatt működő kosárfonó telepek				
1.	Fancsikai kosárfonó telep	11	1260	260	–
2.	Feketeardói kosárfonó telep	35	1000	280	–
3.	Péterfalui kosárfonó telep	38	7938	2233	52
4.	Sásvári kosárfonó telep	30	7220	3670	29
5.	Tekeházi kosárfonó telep	25	3725	1061	56
6.	Tiszaszirmai kosárfonó telep	22	3338	836	20
7.	Tiszbökényi kosárfonó telep	14	2136	402	98
8.	Veresmarti kosárfonó telep	110	27 792	9013	53
	Ugocsa vármegyei összesen	285	54 409	17 758	08
	Mindkettő összesen	467	89 296	28 952	92

(Forrás: Kazy József: A hegyvidéki gazdasági akció 1908. évi működésének ismertetése. Budapest, 1910. 64. o.)

19. melléklet

1. séma A HITELSZÖVETKEZETEK FELÉPÍTÉSE

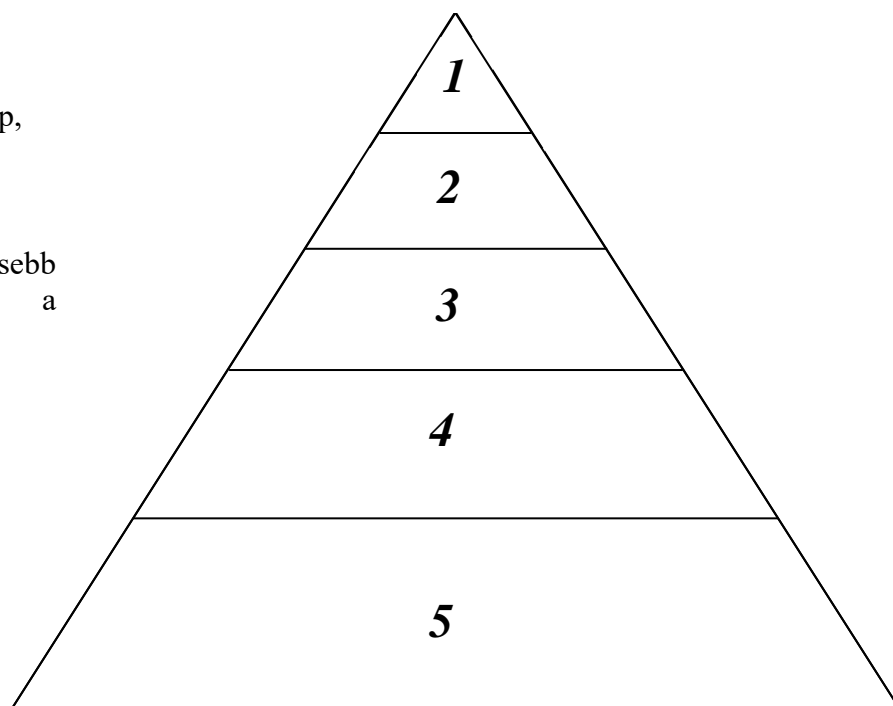
A HITELSZÖVETKEZETEK TERÜLETI SZERKEZETE

*A hitelszövetkezetek általában egy, de kisebb községek esetén akár több falura kiterjedően is működhetnek

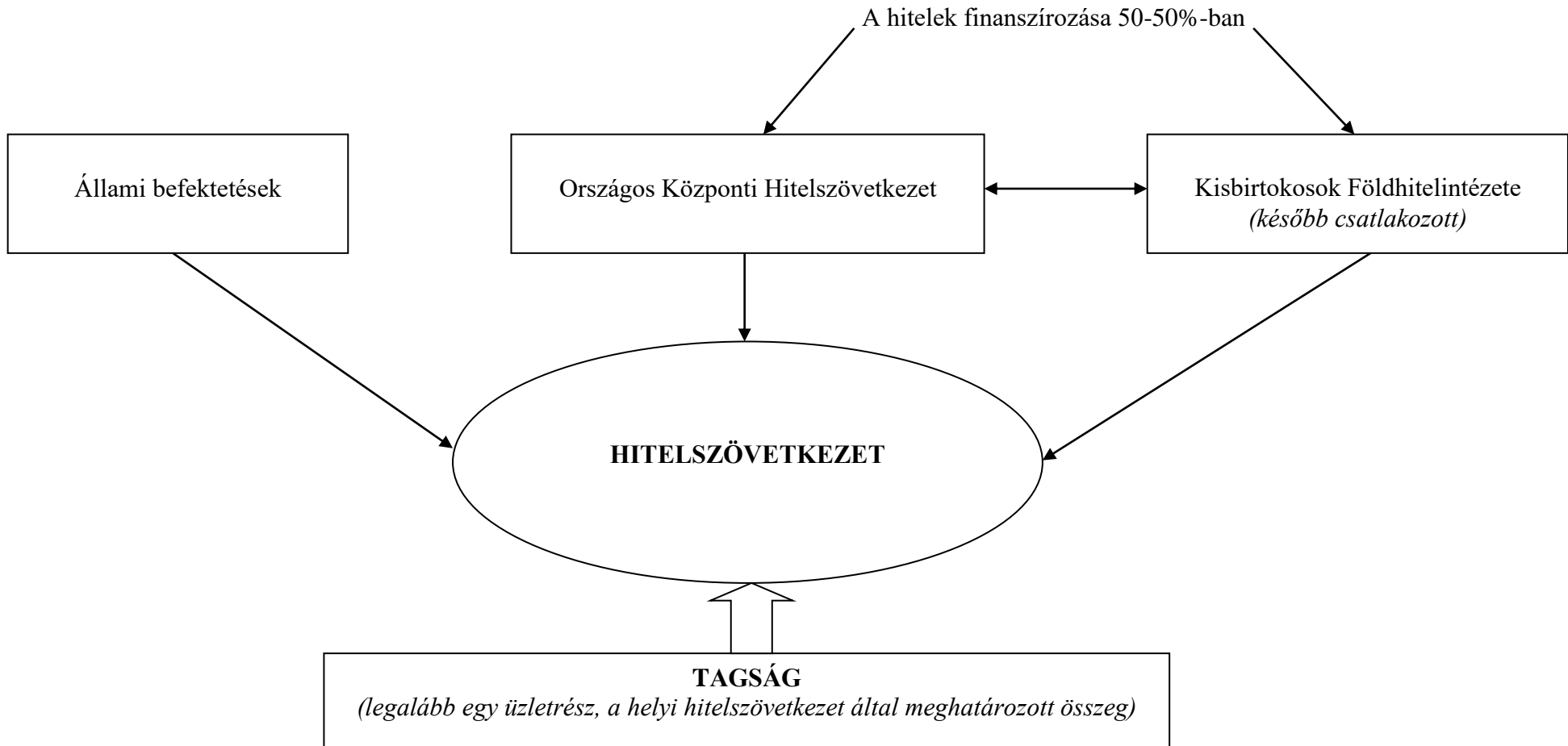
A HITELSZÖVETKEZETEK BELSŐ FELÉPÍTÉSE

1. A hitelszövetkezet elnöke (pap, helyi nemes)
2. Alelnök (pap, tanító)
3. Könyvelő (tanító)
4. Pénztárnok (feladatát kisebb hitelszövetkezetek esetén a könyvelő látta el)
5. Tagság (falusi gazdák)

20. melléklet

2. séma A HITELSZÖVETKEZETEK FINANSZÍROZÁSA

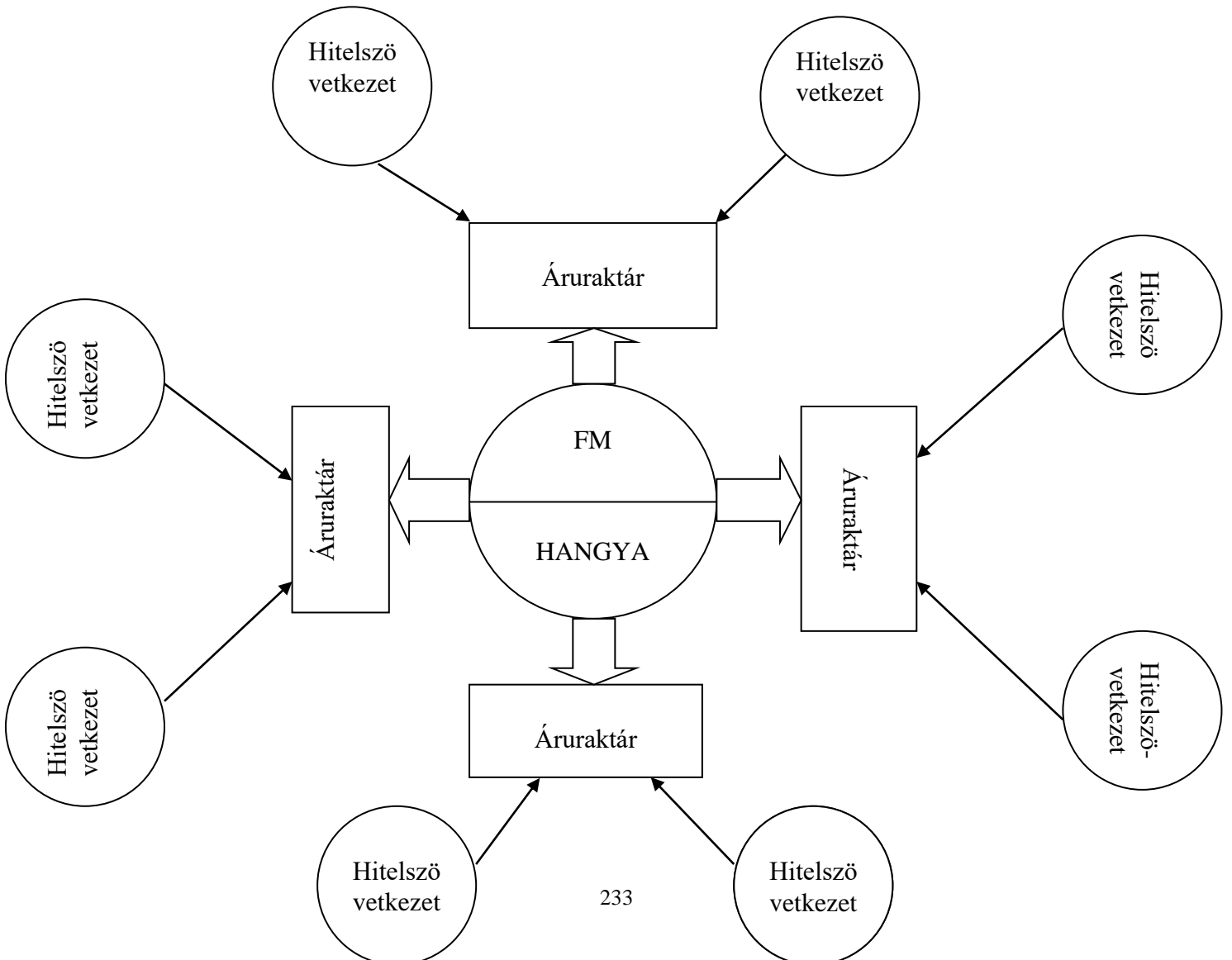
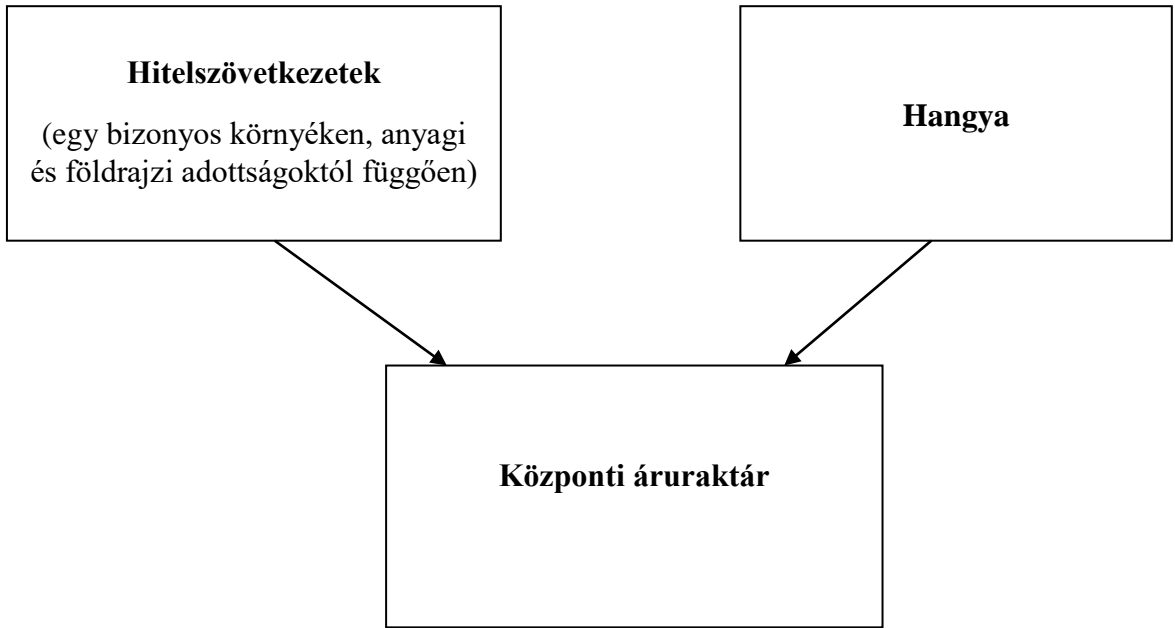

*A belépett üzletrészek arányában annak kétszeresére lehetett hitelt felvenni

Hitelek:

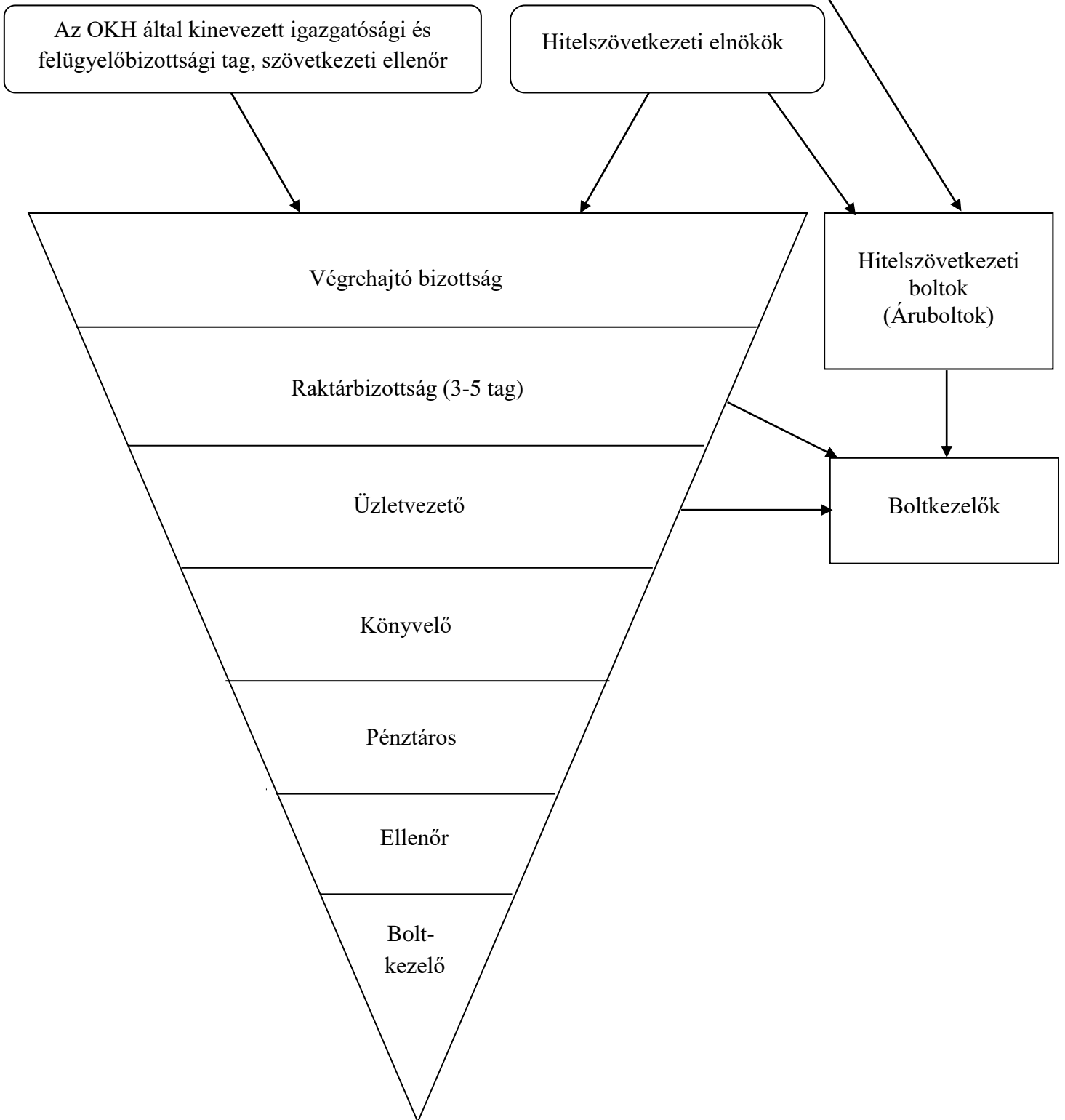
- 1) 50 évre – 5,7%-os kamat
- 2) 33 évre – 6,6%-os kamat

21. melléklet
**3. séma AZ ÁRURAKTÁRAK (FOGYASZTÁSI SZÖVETKEZETEK)
GAZDASÁGI SZERKEZETE**

22. melléklet

4. séma HITELSZÖVETKEZETI ÁRURAKTÁR (a hitelszövetkezeti tagok tartják fenn)

23. melléklet

Hitelszövetkezetek Bereg, Ung, Máramaros és Ugocsa vármegyékben 1899-1910 között

Bereg vármegye

1. Alsó-felsőremetei	(Нижні та Верхні Ремети)	1905
2. Alsóvereckeai	(Нижні Ворота)	1899
3. Árdánházai	(Арданово)	1898
4. Barkaszói	(Баркасово)	1910
5. Bátyui	(Батьово)	1907-ben már működött
6. Beregbárdosi	(Буковець)	1900, 1906-ban beolvadt a szarvasházai hitelszövetkezetbe
7. Beregkisalmási	(Залужжя)	1901
8. Beregkisfaludi	(Сілце)	1899
9. Beregkövesdi	(Камянське)	1895
10. Beregleányfalvai	(Лалово)	1901
11. Beregrákosi	(Ракошино)	1901
12. Beregszentmiklósi	(Чинадійово)	1903-ban már működött, 1905-ből már nincs adat
13. Bilkei	(Білки)	1902
14. Drágabártfalvai	(Доробратово)	1901, 1905-ből már nincs adat
15. Dunkófalvai	(Обава)	1900, 1904-ben már nem működött
16. Felsővereckeai	(Верхні Ворота)	1900, 1907-ből már nincs adat
17. Hársfalvai	(Неліпино)	1901
18. Hátmegi	(Загаття)	1901
19. Iloncai	(Ільниця)	1908
20. Ilosvai	(Іршава)	1899
21. Ignéci	(Зняцьово)	1909
22. Kissarkadi	(Горбок)	1909
23. Kisszolyvai	(Скотарське)	1899
24. Klacsanói	(Клячаново)	1906
25. Kovászói	(Квасово)	1902, 1909-ből már nincs adat
26. Miszticei	(Імстичово)	1901
27. Polenai	(Поляна)	1899
28. Sárosoroszi	(Оросієво)	1907-ben már működött, 1909-ből nincs adat
29. Sebesfalvai	(Котельниця része)	1899, 1907-ből már nincs adat
30. Szélestói	(Шелестово, Кольчино része)	1901, 1904-ben beolvadt a munkácsi hitelszövetkezetbe
31. Szarvasházai	(Жденієво)	1899
32. Szolyvai	(Свалява)	1899
33. Tőkési	(Колодне)	1901, 1909-ből már nincs adat
34. Várpalánkai	(Паланок, Мукачево)	1902
35. Vezérszállási	(Підполоззя)	1900, 1907-ből már nincs adat
36. Volóci	(Воловець)	1899
37. Zajgói	(Дусино)	1903-ban már működött, 1904 – beolvadt a szolyvai hitelszövetkezetbe
38. Zugói	(Гукливій)	1899, 1904 – beolvadt a volóci hitelszövetkezetbe

Ung vármegye

1. Alsóhunkóci hsz. (Choňkovce, SL)		nincs adat
2. Baranyavidéki	(Баранинці)	1907-ben már működött
3. Bercsenyifalvai	(Дубриничі)	1902

4.	Császlóci	(Часлівці)	1908
5.	Csicseri	(Їїсаровсе, SL.)	1906, 1909-ből már nincs adat
6.	Drugetházai	(Зарічово)	1901
7.	Fenyvesvölgyi	(Ставне)	1901, 1908-ből már nincs adat
8.	Hajasdi	(Волосянка)	1902
9.	Havasközi	(Люта)	1902
10.	Horlyói	(Хульово)	1902
11.	Jenkei	(Jenkovse, SL)	1907
12.	Kisbereznai	(Малий Березний)	1902
13.	Kisgejőci	(Малі Геївці)	1905
14.	Korláthelmeci	(Холмці)	1908
15.	Mátyóci	(Maťovské Vojkovce, SL)	1908
16.	Nagybereznai	(Великий Березний)	1902
17.	Nagygejőci	(Великі Гаївці)	1906
18.	Nagylázi	(Великі Лази)	1902
19.	Oroszkomoróci	(Руські Комарівці)	1908
20.	Pályini	(Palín, SL)	1910
21.	Perecsenyi	(Перечин)	1901
22.	Poroskői	(Порошково)	1901
23.	Radvánci	(Радванка, Ужгород)	1903
24.	Sóhátí	(Чорноголова)	1902
25.	Sóslaki	(Сіль)	1901, 1908-ből már nincs adat
26.	Szerednyei	(Середнє)	1904
27.	Szobranci	(Sobrance, SL)	1909-ben már működött
28.	Szurtei	(Сюрте)	1907-1908-ban működött, 1909-ben megszűnt
29.	Turja Remetei	(Турт'ї Ремети)	1902
30.	Turjasebesi	(Тур'я Бистра)	1901
31.	Turjavágási	(Тур'я Пасіка)	1901
32.	Unglakárdi	(Lekárovce, SL.)	1904
33.	Ungtarnóci	(Тарнівці)	1907-ben már működött
34.	Ungvári Ip. és Gazd.	(Ужгород)	1903

Máramaros vármegye

1.	Aknasugatagi	(Осна Şugatag)	1905
2.	Alsóapsai	(Діброва, Нижня Апша)	1904
3.	Alsóbisztrai	(Нижній Бистрий)	1895
4.	Alsókalocsai	(Колочава)	1900
5.	Alsóvisóí	(Vişeu de Jos, RO)	1907-ben már működött
6.	Barcánfalvai	(Bârsana, RO)	1903
7.	Bárdfalvai	(Berbeşti, RO)	1903
8.	Bereznik-Kereckei	(Березники-Керецьки)	1900, 1910-ből nincs adat
9.	Tiszaborkuti	(Кваси)	1900
10.	Borsai	(Borşa, RO)	1902
11.	Budfalvai	(Budeşti, RO)	1903
12.	Bustyaházai	(Буштино)	1904
13.	Deszei	(Deseşti, RO)	1905, 1910-ből nincs adat
14.	Dolhai	(Довге)	1899
15.	Dombói	(Дубове)	1903, 1905-ből nincs adat
16.	Farkasrévi	(Vadu Izei, RO)	1903
17.	Felső- és Közérapasai	(Верхнє і Середнє Апша (Водяне))	1910
18.	Felsőkálnifalvai	(Călineşti, RO)	1904, 1910-ből nincs adat
19.	Felsőrónai	(Rona de Sus, RO)	1908
20.	Felsőszelistyei	(Sălişte, RO)	1903
21.	Gányai	(Ганичі)	1903

22.	Havasmezői	(Poienile de sub Munte, RO)	1902
23.	Herincsei	(Горінчово)	1900
24.	Hosszúmezői	(Câmpulung, RO)	1902
25.	Husztı Gazdasági (Хуст)		1901
26.	Husztközi	(Нанково)	1901, 1910-ból nincs adat
27.	Husztşófalvai	(Данилово)	1902
28.	Irholci	(Вільхівці)	1900
29.	Izai	(Іза)	1901
30.	Izaszacsali	(Sâcel, RO)	1907-ben már működött
31.	Jódi	(Ieud, RO)	1904
32.	Kelecsényi	(Келечин)	1905
33.	Királymezői	(Усть-Чорна)	1903
34.	Kisbocskói	(Vocicoel, RO)	1903
35.	Kislonkai	(Луг)	1901, 1910-ból nincs adat
36.	Kökényesi	(Терново)	1900
37.	Körösmezői	(Ясіня)	1900
38.	Kövesligeti	(Драгово)	1900
39.	Középpapsai	(Середнє Водяне)	1910-ben már működött
40.	Leordinai	(Leordina, RO)	1893
41.	Lipcsei	(Липча)	1900
42.	Majszini	(Moisei, RO)	1902
43.	Máragyulafalvai	(Giuleşti, RO)	1903
44.	Máramarosglódi	(Glod, RO)	1909-ben már működött
45.	Máramarosszigeti Ip. és Gazd. (Sighetu Marmatei, RO)		1900
46.	Nagybocskói	(Великий Бичків)	1900
47.	Nyágovai	(Добрянське)	1901
48.	Nyéresházai	(Нересниця)	1901, 1910-ból nincs adat
49.	Oroszkői	(Repedea, RO)	1902
50.	Ökörmezői	(Міжгір'я)	1901
51.	Pálosremetei	(Remetei, RO)	1902
52.	Petrova-Bisztrai	(Petrova-Bistra, RO)	1903
53.	Rahói	(Рахів)	1900
54.	Rozáliei	(Rozavlea, RO)	1903
55.	Sajói	(Şieu, RO)	1903
56.	Szaploncai	(Săpânţa, RO)	1908-ban már működött
57.	Széleslonkai	(Широкий Луг)	1905-ben már működött
58.	Szinevéri	(Синевир)	1903
59.	Talaborfalvai	(Теребля)	1901, 1905-ből nincs adat
60.	Taracközi	(Тересва)	1903
61.	Taracújfalu	(Новоселиця)	1903
62.	Técsői	(Тячево)	1901
63.	Terebesfejérpataki	(Ділове)	1902
64.	Tiszabogdáni	(Богдан)	1900
65.	Tiszaborkúti	(Кваси)	1900
66.	Tiszalonkai	(Lunca la Tisa, RO)	1910-ben már működött
67.	Vajnági	(Вонігово)	1907-ben már működött, 1910-ből nincs adat
68.	Viski	(Вишково)	1905
69.	Visóoroszi	(Ruscova, RO)	1902

Ugocsa vármegye

1.	Alsókaraszlói	(Заріччя)	1909-ben már működött
2.	Csarnatói	(Черна)	1906

3.	Feketeardói	(Чорнотисів)	1908-ban már működött
4.	Halmi	(Halmeu, RO)	1907, 1909-ben újraalakult
5.	Ilnokújfalui	(Онок)	1909-ben már működött
6.	Királyháza	(Королево)	1909-ben már működött
7.	Magyarkomjáti	(Великі Комяти)	1909-ben már működött
8.	Mátyfalvai	(Матійово)	1909-ben már működött
9.	Nagy-és Kisrákóci	(Великий і Малий Раковець)	1909-ben már működött
10.	Nagytarnai	(Тарна Марє, RO)	1900
11.	Nevetlenfalui	(Дяково, Неветленфолу)	1901
12.	Ölyvösi	(Вільхівка)	1901
13.	Rakaszi	(Рокосово)	1906
14.	Salánki	(Шаланки)	1898
15.	Sásvári	(Тросник)	1909-ben már működött
16.	Szőlősvégardói	(Підвіноградів)	1909-ben már működött
17.	Tekeházai	(Теково)	1909-ben már működött
18.	Tiszakeresztúri	(Перехрестя)	1906
19.	Tiszakirvai	(Крива)	1906
20.	Tiszaszászfalui	(Сасово)	1910
21.	Turci	(Турт, RO)	1907
22.	Ugocsaegresi	(Олешник)	1909-ben már működött
23.	Ugocsaveresmarti	(Велика Копання)	1909-ben már működött
24.	Velétei	(Велятино)	1906
25.	Verbóci	(Вербовець)	1906

Zemplén vármegye

1.	Harcosi	(Zboj, Szlovákia)	1905, 1908-ból nincs adat
2.	Keleni	(Klenová, Szlovákia)	1905
3.	Ugari	(Ubľa, Szlovákia)	1905
4.	Utcási	(Ulič, Szlovákia)	1905, 1908-ból nincs adat, 1909-ben újra működött

(Saját szerkesztés. Forrás: KTÁL. F. 4. , op. 1., od. zb. 508., 551., 581., 606.)

24. melléklet

A szolyvai értékesítési és fogyasztási szövetkezet alapító tagjai és alaptőkéje

	Tagok	Üzletrész száma	Üzletrész összege (korona)
1.	Dr. Romzsa Nesztor	1	200
2.	Nátolya Mihály	1	200
3.	Alsóvereckei hitelszövetkezet Halaktovics Bertalan Szluk Gyula	5	1000
4.	Szolyvai hitelszövetkezet Hrabár László Hrubi György	5	1000
5.	Gombástelki hitelszövetkezet Nátolya Mihály Kaftanovics Bazil	5	1000
6.	Volóci hitelszövetkezet Fankovich Antal olvashatatlan név	2	400
7.	Zsdenyovai hitelszövetkezet Papp József Balajthy Mór	2	400
8.	Felső-kisbisztrai hitelszövetkezet Borostyánkői Egán Ede Balajthy Mór	2	400
9.	Hrabár László	1	200
10.	Borostyánkői Egán Ede	1	200
11.	Nizsalóczky Antal	1	200
	Összesen	11	5200

(Forrás: KTÁL. F. 772., op. 5., od. zb. 17., f.1.)

26. melléklet

A Hegyvidéki Miniszteri Kirendeltség tevékenysége által érintett települések
szövegben szereplő korabeli és mai nevei

Ssz.	Egykori név	Mai név	Járás	Terület, kerület, megye	Ország
1.	Aknaszlatina	СОЛОТВИНО	Técsői	Kárpátalja	Ukrajna
2.	Aknasugatag	Осна Şugatag	—	Máramaros	Románia
3.	Alsódomonya, Domonya (ma: Ungvár része)	Доманинци, Ужгород	Ter. és járási székhely	Kárpátalja	Ukrajna
4.	Alsóapsa	Діброва	Técsői	Kárpátalja	Ukrajna
5.	Alsóbisztra	Нижній Бистрий	Huszi	Kárpátalja	Ukrajna
6.	Alsóhunkóc	Choňkovce	Szobránci	Kassai	Szlovákia
7.	Alsókalocsa	Колочава	Ökörmezői	Kárpátalja	Ukrajna
8.	Alsókaraszló	Заріччя	Ilosvai	Kárpátalja	Ukrajna
9.	Alsóremete	Нижні Ремети	Beregszászi	Kárpátalja	Ukrajna
10.	Alsóverecke	Нижні Ворота	Volóci	Kárpátalja	Ukrajna
11.	Alsóvisó	Vişeu de Jos	—	Máramaros	Románia
12.	Árdánháza	Арданове	Ilosvai	Kárpátalja	Ukrajna
13.	Asztély	Астей	Beregszászi	Kárpátalja	Ukrajna
14.	Badaló	Бадалово	Beregszászi	Kárpátalja	Ukrajna
15.	Baranya	Баранинци	Ungvári	Kárpátalja	Ukrajna
16.	Bárcánfalva	Bársana	—	Máramaros	Románia
17.	Bacska	Ва́чка	Tóketerebesi	Kassai	Szlovákia
18.	Bárdfalva	Verbeşti	—	Máramaros	Románia
19.	Bárdháza	Барбово	Munkácsi	Kárpátalja	Ukrajna
20.	Barkaszó	Баркасове	Munkcsi	Kárpátalja	Ukrajna
21.	Batár	Братове	Nagyszőlősi	Kárpátalja	Ukrajna
22.	Bártfa	Vardejov	Járás székhely	Eperjesi	Szlovákia
23.	Bátyú	Батіве	Beregszászi	Kárpátalja	Ukrajna
24.	Berecsényifalva	Дубринич	Perecsenyi	Kárpátalja	Ukrajna
25.	Beregbárdos, Beregbukóc	Буковець	Volóci	Kárpátalja	Ukrajna
26.	Beregdéda	Дейда	Beregszászi	Kárpátalja	Ukrajna
27.	Beregkisalmás	Залужжя	Munkácsi	Kárpátalja	Ukrajna
28.	Beregkisfalud	Сільце	Ilosvai	Kárpátalja	Ukrajna
29.	Beregkövesd	Кам'янське	Ilosvai	Kárpátalja	Ukrajna
30.	Beregleányfalva	Лалове	Munkácsi	Kárpátalja	Ukrajna
31.	Beregrákos	Ракошин	Munkácsi	Kárpátalja	Ukrajna
32.	Beregsárrét	Кальник	Munkácsi	Kárpátalja	Ukrajna
33.	Beregsom	Шом	Beregszászi	Kárpátalja	Ukrajna
34.	Beregszász	Берегове	Ter. jogú város, járási központ	Kárpátalja	Ukrajna
35.	Beregszentmiklós	Чинадієве	Munkácsi	Kárpátalja	Ukrajna
36.	Beregsziklás, Serbóc	Щербовець	Volóci	Kárpátalja	Ukrajna

37.	Beregszőlős	Лохове	Munkácsi	Kárpátalja	Ukrajna
38.	Beregújfalva	Берегуйфалу	Beregszászi	Kárpátalja	Ukrajna
39.	Berehi	Береги	Ökörmezői	Kárpátalja	Ukrajna
40.	Berezna, Máramarosberezna	Березове	Huszt	Kárpátalja	Ukrajna
41.	Bereznek	Березники	Szolyvai	Kárpátalja	Ukrajna
42.	Bező	Bežovce	Szobránci	Kassai	Szlovákia
43.	Bilke	Білки	Posvai	Kárpátalja	Ukrajna
44.	Bodrogmező, Polyán	Полян	Tóketerebesi	Kassai	Szlovákia
45.	Boly	Вол'	Tóketerebesi	Kassai	Szlovákia
46.	Boród	Брід	Posvai	Kárpátalja	Ukrajna
47.	Borsa	Ворша	—	Máramaros	Románia
48.	Borzfalva, Borszucsina (ma: Bilaszovica része)	Біласовиця	Volóci	Kárpátalja	Ukrajna
49.	Budfalva	Budești	—	Máramaros	Románia
50.	Bustyaháza	Буштино	Técsői	Kárpátalja	Ukrajna
51.	Cirókahosszúmező	Dlhé nad Cirochou	Szinnai	Eperjesi	Szlovákia
52.	Csap	Чоп	Ter. jogú város	Kárpátalja	Ukrajna
53.	Csapolc	Чопівці	Munkácsi	Kárpátalja	Ukrajna
54.	Csarnató	Чорна	Nagyszőlősi	Kárpátalja	Ukrajna
55.	Csaroda	Csaroda	Vásárosnaményi	Szabolcs- Szatmár-Bereg	Magyarország
56.	Császlóc	Часлівці	Ungvári	Kárpátalja	Ukrajna
57.	Cserház	Черевці	Munkácsi	Kárpátalja	Ukrajna
58.	Csicser	Čičarovce	Nagymihályi	Kassai	Szlovákia
59.	Csománfalva	Чумалево	Técsői	Kárpátalja	Ukrajna
60.	Dávidfalva, Závídfalva	Завидове	Munkácsi	Kárpátalja	Ukrajna
61.	Dercen	Дерцен	Munkácsi	Kárpátalja	Ukrajna
62.	Desze	Desești	—	Máramaros	Románia
63.	Dolha	Довге	Posvai	Kárpátalja	Ukrajna
64.	Dombó	Дубове	Técsői	Kárpátalja	Ukrajna
65.	Dombostelek	Плоске	Szolyvai	Kárpátalja	Ukrajna
66.	Dombhát	Стебний	Rahói	Kárpátalja	Ukrajna
67.	Dorosó, Zúgó része	Гуклива	Volóci	Kárpátalja	Ukrajna
68.	Drágabártfalva	Доробратове	Posvai	Kárpátalja	Ukrajna
69.	Drugetháza	Зарічеве	Perecsenyi	Kárpátalja	Ukrajna
70.	Dulfalva	Дулове	Técsői	Kárpátalja	Ukrajna
71.	Dunkófalva	Обава	Munkácsi	Kárpátalja	Ukrajna
72.	Fancsika	Фанчикове	Nagyszőlősi	Kárpátalja	Ukrajna
73.	Farkasrév	Vadu Izei	—	Máramaros	Románia
74.	Feketeardó	Чорнотисів	Nagyszőlősi	Kárpátalja	Ukrajna
75.	Feketehely (Felsőfeketepatak)	Сіerne nad Topl'ou	Varannói	Eperjesi	Szlovákia
76.	Felsőapsa	Верхне Водяне	Rahói	Kárpátalja	Ukrajna
77.	Felsőkerepec	Верхній Коропець	Munkácsi	Kárpátalja	Ukrajna
78.	Felsőremete, Jeszenőremete	Vyšné Remety	Szobránci	Kassai	Szlovákia
79.	Felsőróna	Rona de Sus	—	Máramaros	Románia

80.	Felsősebes/Sebesfalva, Felső-kisbisztra	Верхній Бистрий	Ökörmezői	Kárpátalja	Ukrajna
81.	Felsőszelistye	Săliște	—	Máramaros	Románia
82.	Felsőszinevér, Szinevéropoljána	Синевирська Поляна	Ökörmezői	Kárpátalja	Ukrajna
83.	Felsőverecke	Верхні Ворота	Volóci	Kárpátalja	Ukrajna
84.	Felsővisó	Vișeu de Sus	—	Máramaros	Románia
85.	Fenyves	Стригальня	Ökörmezői	Kárpátalja	Ukrajna
86.	Fenyvesvölgy, Sztavna	Ставне	Nagybereznai	Kárpátalja	Ukrajna
87.	Fertősalmás	Фертешолмаш	Nagyszőlősi	Kárpátalja	Ukrajna
88.	Fülöpfalva, Pilipec	Пилипець	Ökörmezői	Kárpátalja	Ukrajna
89.	Galambos	Голубине	Szolyvai	Kárpátalja	Ukrajna
90.	Gánya	Ганичі	Técsői	Kárpátalja	Ukrajna
91.	Gerény (ma: Ungvár része)	Горяни, Ужгород	Ter. és járási székhely	Kárpátalja	Ukrajna
92.	Gombástelek	Запереділля	Ökörmezői	Kárpátalja	Ukrajna
93.	Gut, Kisgut	Гут	Beregszászi	Kárpátalja	Ukrajna
94.	Hajasd	Волосянка	Nagybereznai	Kárpátalja	Ukrajna
95.	Halábor	Галабор	Beregszászi	Kárpátalja	Ukrajna
96.	Halmi	Halmeu	—	Szatmár	Románia
97.	Harcos	Zboj	Szinnai	Eperjesi	Szlovákia
98.	Hársfalva	Неліпине	Szolyvai	Kárpátalja	Ukrajna
99.	Hátmeg	Загаття	Ilosvai	Kárpátalja	Ukrajna
100.	Havaj	Навај	Sztropkói	Eperjesi	Szlovákia
101.	Havasköz	Люта	Nagybereznai	Kárpátalja	Ukrajna
102.	Havasmező	Poienile de sub Munte	—	Máramaros	Románia
103.	Herincse	Горінчеве	Huszi	Kárpátalja	Ukrajna
104.	Horlyó	Худлове	Ungvári	Kárpátalja	Ukrajna
105.	Hosszúmező	Câmpulung la Tisa	—	Máramaros	Románia
106.	Huszt	Хуст	Ter. jogú város, járási központ	Kárpátalja	Ukrajna
107.	Husztbaranya	Боронява	Huszi	Kárpátalja	Ukrajna
108.	Husztköz	Нанкове	Huszi	Kárpátalja	Ukrajna
109.	Husztzófalva	Данилове	Huszi	Kárpátalja	Ukrajna
110.	Ignéc	Зняцеве	Munkácsi	Kárpátalja	Ukrajna
111.	Ilonca	Льниця	Ilosvai	Kárpátalja	Ukrajna
112.	Ilonokújfalú	Онок	Nagyszőlősi	Kárpátalja	Ukrajna
113.	Iosva	Іршава	Járási központ	Kárpátalja	Ukrajna
114.	Irhóc	Вільхівці	Técsői	Kárpátalja	Ukrajna
115.	Iszka	Ізки	Ökörmezői	Kárpátalja	Ukrajna
116.	Iványi	Іванівці	Munkácsi	Kárpátalja	Ukrajna
117.	Ivaskófalva	Івашковиця	Ilosvai	Kárpátalja	Ukrajna
118.	Iza	Іза	Huszi	Kárpátalja	Ukrajna
119.	Izaszacsal	Săcel	—	Máramaros	Románia
120.	Jávor, Jalova	Ялове	Volóci	Kárpátalja	Ukrajna
121.	Jenke	Jenkovce	Szobranci	Kassai	Szlovákia
122.	Jód	Ieud	—	Máramaros	Románia

123.	Kajdanó	Кайданове	Munkácsi	Kárpátalja	Ukrajna
124.	Kanora	Канора	Volóci	Kárpátalja	Ukrajna
125.	Kapi	Карушану	Eperjesi	Eperjesi	Szlovákia
126.	Kapuszög	Ворочеве	Perecsenyi	Kárpátalja	Ukrajna
127.	Kaszómező, Kaszópoljana	Косівська Поляна	Rahói	Kárpátalja	Ukrajna
128.	Kelecsény	Келечин	Ökörmezői	Kárpátalja	Ukrajna
129.	Kelen	Klenová	Szinnai	Kárpátalja	Szlovákia
130.	Kerecke	Керецьки	Szolyvai	Kárpátalja	Ukrajna
131.	Királyháza	Королеве	Nagyszőlősi	Kárpátalja	Ukrajna
132.	Királyhelmec	Kráľovský Chlmec	Tóketerebesi	Kassai	Szlovákia
133.	Királymező	Усть-Чорна	Técsői	Kárpátalja	Ukrajna
134.	Kisberezna	Малий Березний	Nagybereznai	Kárpátalja	Ukrajna
135.	Kisbocskó	Bocicoel	—	Máramaros	Románia
136.	Kisdobra	Dobrá	Tóketerebesi	Kassai	Szlovákia
137.	Kisgérece	Gherța Mică	—	Szatmár	Románia
138.	Kisgejőc	Малі Геївці	Ungvári	Kárpátalja	Ukrajna
139.	Kishídvég, Pászika	Пасіка	Szolyvai	Kárpátalja	Ukrajna
140.	Kislonka	Лунка	Husztai	Kárpátalja	Ukrajna
141.	Kispatak	Поточок	Husztai	Kárpátalja	Ukrajna
142.	Kisrákóc	Малий Раковець	Ilosvai	Kárpátalja	Ukrajna
143.	Kissarkad	Горбок	Ilosvai	Kárpátalja	Ukrajna
144.	Kisszolyva, Szkotarszke	Скотарське	Volóci	Kárpátalja	Ukrajna
145.	Klacsanó	Клячанове	Munkácsi	Kárpátalja	Ukrajna
146.	Korláthelmec	Холмець	Ungvári	Kárpátalja	Ukrajna
147.	Kovácsrét, Kusnica	Кушниця	Ilosvai	Kárpátalja	Ukrajna
148.	Kovászó	Квасове	Beregszászi	Kárpátalja	Ukrajna
149.	Kökényes	Тернове	Técsői	Kárpátalja	Ukrajna
150.	Kökényesd	Porumbesti	—	Szatmár	Románia
151.	Kölcsény	Кольчине	Munkácsi	Kárpátalja	Ukrajna
152.	Körösmező	Ясіня	Rahói	Kárpátalja	Ukrajna
153.	Kövesliget	Драгове	Husztai	Kárpátalja	Ukrajna
154.	Középpapsa	Середнє Водяне	Rahói	Kárpátalja	Ukrajna
155.	Középpisó	Vișeu de Mijloc	—	Máramaros	Románia
156.	Kricsfalva.	Кричове	Técsői	Kárpátalja	Ukrajna
157.	Laborbér	Brestov nad Laborcom	Mezőlaborci	Eperjesi	Szlovákia
158.	Lackvágása	Lacková	Olublói	Eperjesi	Szlovákia
159.	Latorcafő, Laturka	Латірка	Volóci	Kárpátalja	Ukrajna
160.	Lemes	Lemešany	Eperjesi	Eperjesi	Szlovákia
161.	Leordina	Leordina	—	Máramaros	Románia
162.	Lipcse	Липча	Husztai	Kárpátalja	Ukrajna
163.	Magyarkomját	Великі Ком'яти	Nagyszőlősi	Kárpátalja	Ukrajna
164.	Majszin	Moisei	—	Máramaros	Románia
165.	Malmos	Стройне	Szolyvai	Kárpátalja	Ukrajna
166.	Máragyulafalva	Giulești	—	Máramaros	Románia
167.	Máramaroslód	Glod	—	Bihar	Románia
168.	Máramarossziget	Sigethu Marmației	—	Municipális központ	Románia

169.	Márokpapi	Мáрокпápi	Vásárosnaményi	Szabolcs-Szatmár-Bereg	Magyarország
170.	Mártonka	Мала Мартинка	Szolyvai	Kárpátalja	Ukrajna
171.	Mátyfalva	Матієве	Nagyszőlősi	Kárpátalja	Ukrajna
172.	Mátyóc	Mat'ovské Vojkovce	Nagymihályi	Kassai	Szlovákia
173.	Mezővári, Vári	Вари	Beregszászi	Kárpátalja	Ukrajna
174.	Misztice	Імстичеве	Ilosvai	Kárpátalja	Ukrajna
175.	Munkács	Мукачеве	Ter. jogú város, járási központ	Kárpátalja	Ukrajna
176.	Nagybereg	Великі Береги	Beregszászi	Kárpátalja	Ukrajna
177.	Nagyberezna	Великий Березний	Járás központ	Kárpátalja	Ukrajna
178.	Nagybocskó	Великий Бичків	Rahói	Kárpátalja	Ukrajna
179.	Nagyborzsova	Боржава	Beregszászi	Kárpátalja	Ukrajna
180.	Nagydomása (ma: Holcsík része)	Veľká Domaša, Holčíkovce	Varannói	Eperjesi	Szlovákia
181.	Nagygejőc	Великі Геївці	Ungvári	Kárpátalja	Ukrajna
182.	Nagykapos	Veľké Karušany	Nagymihályi	Kassai	Szlovákia
183.	Nagyláz	Великі Лази	Ungvári	Kárpátalja	Ukrajna
184.	Nagylucska	Великі Лучки	Munkácsi	Kárpátalja	Ukrajna
185.	Nagyrákóc	Великий Раковець	Ilosvai	Kárpátalja	Ukrajna
186.	Nagytarna	Tarna Mare	—	Szatmár	Románia
187.	Nagytoronya	Veľká Trňa	Tóketerebesi	Kassai	Szlovákia
188.	Nevetlenfalva	Дякове	Nagyszőlősi	Kárpátalja	Ukrajna
189.	Nevicke	Невицьке	Ungvári	Kárpátalja	Ukrajna
190.	Nyágova	Добрянське	Técsői	Kárpátalja	Ukrajna
191.	Nyéresháza	Нересниця	Técsői	Kárpátalja	Ukrajna
192.	Ódávídháza	Старе Давидково	Munkácsi	Kárpátalja	Ukrajna
193.	Oroszkomoróc	Руські Комарівці	Ungvári	Kárpátalja	Ukrajna
194.	Oroszkő	Repedea	—	Máramaros	Románia
195.	Orosztelek	Руське	Munkácsi	Kárpátalja	Ukrajna
196.	Oroszvég (ma: Munkács része)	Мукачево	Ter. jogú város, járási központ	Kárpátalja	Ukrajna
197.	Ökörmező	Міжгір'я	Járás központ	Kárpátalja	Ukrajna
198.	Ölyvös	Вільхівка	Ilosvai	Kárpátalja	Ukrajna
199.	Pálosremete	Ремеți	—	Máramaros	Románia
200.	Pályin	Ралін	Nagymihályi	Kassai	Szlovákia
201.	Perecseny	Перечин	Járás központ	Kárpátalja	Ukrajna
202.	Petrova-Bisztra	Petrova-Bistra	—	Máramaros	Románia
203.	Petrusovica (ma: Verebes része)	Вербяж	Volóci	Kárpátalja	Ukrajna
204.	Polena	Поляна	Szolyvai	Kárpátalja	Ukrajna
205.	Podobóc	Подобовець	Ökörmezői	Kárpátalja	Ukrajna
206.	Poroskő	Порошкове	Perecsenyi	Kárpátalja	Ukrajna
207.	Rad	Rad	Tóketerebesi	Kassai	Szlovákia
208.	Radvánc (ma: Ungvár része)	Радванка, Ужгород	Ter. és járási székhely	Kárpátalja	Ukrajna
209.	Rahó	Рахів	Járás központ	Kárpátalja	Ukrajna
210.	Rakasz	Рокосів	Husztai	Kárpátalja	Ukrajna

211.	Rákócziszállás, Zavadka	Завадка	Volóci	Kárpátalja	Ukrajna
212.	Rekesz (Zagyilszka, ma: Alsóverecke társközsége)	Задільське	Volóci	Kárpátalja	Ukrajna
213.	Rókamező	Лисичеве	Ilosvai	Kárpátalja	Ukrajna
214.	Rónaszék	Софтиуі	—	Máramaros	Románia
215.	Rosztoka	Розтока	Ökörmezői	Kárpátalja	Ukrajna
216.	Rozália	Rozavlea	—	Máramaros	Románia
217.	Sajó	Şicu	—	Máramaros	Románia
218.	Salánk	Шаланки	Nagyszőlősi	Kárpátalja	Ukrajna
219.	Sásvár	Тросник	Nagyszőlősi	Kárpátalja	Ukrajna
220.	Sárosoroszi	Оросієве	Beregszászi	Kárpátalja	Ukrajna
221.	Sebesfalva	Котельниця része	Volóci	Kárpátalja	Ukrajna
222.	Sóhát	Чорноголова	Nagybereznai	Kárpátalja	Ukrajna
223.	Sóslak	Сіль	Nagybereznai	Kárpátalja	Ukrajna
224.	Szaplonca	Săpânța	—	Máramaros	Románia
225.	Szarvasháza, Zsdenyova	Жденієве	Volóci	Kárpátalja	Ukrajna
226.	Széleslonka	Широкий Луг	Técsői	Kárpátalja	Ukrajna
227.	Szélestó (ma: Kölcsény része)	Шелестово, Кольчино	Munkácsi	Kárpátalja	Ukrajna
228.	Szerednye	Середне	Ungvári	Kárpátalja	Ukrajna
229.	Szidorfalva	Грабове	Munkácsi	Kárpátalja	Ukrajna
230.	Szinevér, Alsószinevér	Синевир	Ökörmezői	Kárpátalja	Ukrajna
231.	Szinna	Snina	Járási székhely	Eperjesi	Szlovákia
232.	Szobránc	Sobrance	Járási székhely	Kassai	Szlovákia
233.	Szolnocska	Soľnička	Tóketerebesi	Kassai	Szlovákia
234.	Szolyva	Свалява	Járási központ	Kárpátalja	Ukrajna
235.	Szorocsány	Stročín	Felsővízközi	Eperjesi	Szlovákia
236.	Szőlősegres	Олешник	Nagyszőlősi	Kárpátalja	Ukrajna
237.	Szőlősvégaradó	Підвиноградів	Nagyszőlősi	Kárpátalja	Ukrajna
238.	Szürte	Сюрте	Ungvári	Kárpátalja	Ukrajna
239.	Talaborfalva	Теребля	Técsői	Kárpátalja	Ukrajna
240.	Talamás (ma: Zúgó része)	Таламаш, Гукливий	Volóci	Kárpátalja	Ukrajna
241.	Taracköz	Тересва	Técsői	Kárpátalja	Ukrajna
242.	Taracújfalu	Новоселиця	Técsői	Kárpátalja	Ukrajna
243.	Tarpa	Тарпа	Vásárosnaményi	Szabolcs-Szatmár-Bereg	Magyarország
244.	Técső	Тячів	Beregszászi	Kárpátalja	Ukrajna
245.	Tekeháza	Текове	Nagyszőlősi	Kárpátalja	Ukrajna
246.	Terebesfejérpatak	Ділове	Rahói	Kárpátalja	Ukrajna
247.	Tereseipatak	Тарасівка	Técsői	Kárpátalja	Ukrajna
248.	Timsor	Лазі	Volóci	Kárpátalja	Ukrajna
249.	Tiszabogdány	Богдан	Rahói	Kárpátalja	Ukrajna
250.	Tiszaborkút	Кваси	Rahói	Kárpátalja	Ukrajna
251.	Tiszabökény	Бобове	Nagyszőlősi	Kárpátalja	Ukrajna
252.	Tiszakarácsonyfalva	Сăciuneşti	—	Máramaros	Románia
253.	Tiszakeresztúr	Перехрестя	Nagyszőlősi	Kárpátalja	Ukrajna
254.	Tiszakirva	Крива	Husztai	Kárpátalja	Ukrajna

255.	Tiszaalonka	Lunca la Tisa, Nagybocskó része	—	Máramaros	Románia
256.	Tiszapéterfalva	Петрове	Nagyszőlősi	Kárpátalja	Ukrajna
257.	Tiszaszászfalu	Сасове	Nagyszőlősi	Kárpátalja	Ukrajna
258.	Tiszaszirma	Дротинці	Nagyszőlősi	Kárpátalja	Ukrajna
259.	Tiszaújhely	Нове Село	Nagyszőlősi	Kárpátalja	Ukrajna
260.	Tőkés, Tőkésfalu	Колодне	Técsői	Kárpátalja	Ukrajna
261.	Tőketerebes	Trebišov	Tőketerebesi	Kassai	Szlovákia
262.	Turc	Турт	—	Szatmár	Románia
263.	Turjaremete	Тур'ї Ремети	Perecsenyi	Kárpátalja	Ukrajna
264.	Turjasebes	Тур'я Бистра	Perecsenyi	Kárpátalja	Ukrajna
265.	Turjavágás	Тур'я Пасіка	Perecsenyi	Kárpátalja	Ukrajna
266.	Ugar	Ubl'a	Szinnai	Eperjesi	Szlovákia
267.	Uglya	Угля	Técsői	Kárpátalja	Ukrajna
268.	Ugocsaegres	Олешник	Nagyszőlősi	Kárpátalja	Ukrajna
269.	Ugocsaveresmart	Велика Копаня	Nagyszőlősi	Kárpátalja	Ukrajna
270.	Újrosztoka (ma: Verebes része)	Верб'яж	Volóci	Kárpátalja	Ukrajna
271.	Ungdaróc (ma: Ungvár része)	Дравці, Ужгород	Ter. és járási székhely	Kárpátalja	Ukrajna
272.	Unglakárd	Lekárovce	Szobranci	Kassai	Szlovákia
273.	Ungtarnóc	Тарнівці	Ungvári	Kárpátalja	Ukrajna
274.	Ungvár	Ужгород	Területi és járási székhely	Kárpátalja	Ukrajna
275.	Utcás	Ulič	Szinnai	Eperjesi	Szlovákia
276.	Vajnág	Вонигове	Técsői	Kárpátalja	Ukrajna
277.	Várpálánka (ma: Munkács része)	Паланок, Мукачеве	Ter.alarend., járási központ	Kárpátalja	Ukrajna
278.	Végardó (ma: Sárospatak része)	Zemplén	Sárospataki	Borsod-Abaúj-Zemplén	Magyarország
279.	Veléte	Велятин	Huszti	Kárpátalja	Ukrajna
280.	Verbóc	Вербовець	Nagyszőlősi	Kárpátalja	Ukrajna
281.	Verebes	Верб'яж	Volóci	Kárpátalja	Ukrajna
282.	Veresmart	Roşia	—	Szeben	Románia
283.	Vezérszállás	Підполоззя	Volóci	Kárpátalja	Ukrajna
284.	Visk	Вишкове	Huszti	Kárpátalja	Ukrajna
285.	Visóoroszi	Rusova	—	Máramaros	Románia
286.	Volóc	Воловець	Járási központ	Kárpátalja	Ukrajna
287.	Vucskómező	Вучкове	Ökörmezői	Kárpátalja	Ukrajna
288.	Zajgó, Duszina	Дусина	Szolyvai	Kárpátalja	Ukrajna
289.	Zétény	Zatín	Tőketerebesi	Kassai	Szlovákia
290.	Zúgó	Гукливий	Volóci	Kárpátalja	Ukrajna
291.	Zsukó	Жуково	Munkácsi	Kárpátalja	Ukrajna

IRODALOMJEGYZÉK

Levéltári, publikálatlan források

1. Firczák Gyula, a Munkácsi Görögkatolikus Egyházmegye püspökének körlevelei. Bendász István görögkatolikus kanonok hagyatéka. A hagyaték gondozója Bendász Dániel nyugalmazott görögkatolikus esperes.
1900. 4793. sz.; 1901. (V.) 2611. sz.; 1903. 2636. sz.
2. Kárpátaljai Területi Állami Levéltár: *A Magyar Királyság Ung vármegyéjének főispáni iratai*. Fond 4., opisz 1., odinicja zberihanja 66.
3. KTÁL. F. 4., op.1., od. zb. 83.
4. KTÁL. F. 4., op.1., od. zb. 126.
5. KTÁL. F. 4., op.1., od. zb. 146.
6. KTÁL. F. 4., op.1., od. zb. 488.
7. KTÁL. F. 4., op. 1., od. zb. 500.
8. KTÁL. F. 4., op.1., od. zb. 505.
9. KTÁL. F. 4., op. 1., od. zb. 508.
10. KTÁL. F. 4., op.1., od. zb. 536.
11. KTÁL. F.4., op. 1., od. zb. 540.
12. KTÁL. F.4., op. 1., od. zb. 551.
13. KTÁL. F.4., op. 1., od. zb. 581.
14. KTÁL. F.4., op. 1., od. zb. 606.
15. KTÁL. F. 4., op.1., od. zb. 638.
16. KTÁL. F. 4., op.7., od. zb. 650.
17. KTÁL. F.4., op. 1., od. zb. 758.
18. KTÁL. F.4., op. 1., od. zb. 782.
19. KTÁL: *Ung vármegyei alispáni iratok*. F. 7., op. 1., od. zb. 31.
20. KTÁL. F. 7., op.1., od. zb. 59.
21. KTÁL. F. 7., op.1., od. zb. 60.
22. KTÁL. F. 7., op.1., od. zb. 112.
23. KTÁL. F. 7., op.1., od. zb. 113.
24. KTÁL. F. 7., op.1., od. zb. 354.
25. KTÁL: *A Magyar Királyság Bereg vármegyéjének főispáni iratai*. F. 10., op. 5., od. zb. 843.

26. KTÁL: *A görögkatolikus püspökség iratai. Ungvár.* F. 151., op. 17., od. zb. 1522.
27. KTÁL. F. 151., op. 25., od. zb. 1534.
28. KTÁL. F. 151., op. 25., od. zb. 1813.
29. KTÁL: *Magyarország Földművelésügyi Minisztériumának Hegyvidéki Miniszteri Kirendeltsége.* F. 772., op. 1., od. zb. 34.
30. KTÁL. F. 772., op. 1., od. zb. 53.
31. KTÁL. F. 772., op. 1., od. zb. 64.
32. KTÁL. F. 772., op. 1., od. zb. 71.
33. KTÁL. F. 772., op. 1., od. zb. 74.
34. KTÁL. F. 772., op. 1., od. zb. 86.
35. KTÁL. F. 772., op. 1., od. zb. 88.
36. KTÁL. F. 772., op. 1., od. zb. 102.
37. KTÁL. F. 772., op. 1., od. zb. 114.
38. KTÁL. F. 772., op. 1., od. zb. 117.
39. KTÁL. F. 772., op. 1., od. zb. 196.
40. KTÁL. F. 772., op. 1., od. zb. 306.
41. KTÁL. F. 772., op. 2., od. zb. 5. (A hegyvidéki gazdasági akció 1907. évi működésének ismertetése)
42. KTÁL. F. 772., op. 2., od. zb. 822. (A hegyvidéki gazdasági akció 1910. évi működésének ismertetése)
43. KTÁL. F. 772., op. 5., od. zb. 15.
44. KTÁL. F. 772., op. 5., od. zb. 16.
45. KTÁL. F. 772., op. 5., od. zb. 17.
46. KTÁL. F. 772., op. 5., od. zb. 79.
47. KTÁL. F. 772., op. 5., od. zb. 90. (A hegyvidéki gazdasági akció 1906. évi működésének ismertetése)
48. KTÁL. F. 772., op. 5., od. zb. 131. (A hegyvidéki gazdasági akció 1909. évi működésének ismertetése)
49. KTÁL. F. 772., op. 7. od. zb. 8.
50. KTÁL. F. 772., op. 7., od. zb. 12.
51. KTÁL. F. 772., op. 7., od. zb. 14.,
52. KTÁL. F. 772., op. 7., od. zb. 16.
53. KTÁL. F. 772., op. 7., od. zb. 29.

54. KTÁL. F. 772., op. 7., od. zb. 33.
55. KTÁL. F. 772., op. 7., od. zb. 34.
56. KTÁL. F. 772., op. 7., od. zb. 35.
57. KTÁL. F. 772., op. 7. od. zb. 42.
58. KTÁL. F. 772., op. 7., od. zb. 45.
59. KTÁL. F. 772., op. 7., od. zb. 322.
60. Magyar Nemzeti Levéltár. Miniszterelnökség Levéltára. K 26. 1902. XXXI. csomó. 1134 alapszám.
61. Magyar Nemzeti Levéltár. Földművelésügyi Minisztérium. Általános iratok – K 184. 1910. III. tétel, 33 990. alapszám.
62. K 184. 1916. 111. tétel, 1629. csomó.
63. K 184. 1917. 190. tétel, 1793. csomó, 1583. alapszám.
64. Magyar Nemzeti Levéltár. A Magyar Királyi Földművelésügyi Minisztérium Hegyvidéki Kirendeltsége. K 536.

Publikált források

65. EGÁN Ede: *Kárpátaink közgazdasági hivatása*. Budapest, Pesti Könyvnyomda Részvénytársaság, 1890.
66. KAZY József: Az északkárpátmenti hegyvidéki nép gazdasági helyzetének javítására irányuló állami segítő akció hat évi működésének ismertetése. Budapest, Pallas Részvénytársaság Nyomdája, 1904.
67. KAZY József: A Hegyvidéki Gazdasági Akció 1908. évi működésének ismertetése. Budapest, Pallas Részvénytársaság Nyomdája, 1910.
68. Kárpátalja településeinek nemzetiségi (anyanyelvi) adatai (1880–1941). Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 1996.
69. Magyar statisztikai közlemények. A magyar Szent Korona országainak kivándorlása és visszavándorlása 1899–1913. Budapest, 1918.
70. PÁRIS Frigyes: Tájékoztató a ruthén actionál való működésem felől. Márkus Samu Könyvnyomdája, Budapest, 1904.

Szaktmunkák, feldolgozások

71. *A parasztság Magyarországon a kapitalizmus korában 1848–1914*. Szerkesztette: Szabó István. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1972.
72. *A történelmi Magyarország atlasza és adattára 1914*. A „Magyarország közigazgatási atlasza 1914” c. munka második, bővített és javított kiadása. Talma Kiadó, Pécs, 2001.
73. *A történelmi Magyarország városainak és községeinek névváltozatai az Országos Községi Törzskönyvbizottság iratanyagai alapján (1898–1913)*. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 1998.
74. *Az erdőgazdálkodás története Magyarországon*. Szerkesztette: Kolossváry Szabolcsné. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1975.
75. *Az Országos Magyar Gazdasági Egyesület által gazdasági bajaink kipuhatólása és orvoslása érdekében tartott enquete-tárgyalások*. IV. csoport. Erdészeti kérdések. Budapest, 1880.
76. BALATON Petra: *A székely akció története*. I. Források. I/1. Munkaprogram és kirendeltségi jelentések. Cartofil, Budapest, 2004.
77. BEREND T. Iván – RÁNKI György: *Közép-Kelet-Európa gazdasági fejlődése a 19–20. században*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1976.
78. BEREND T. Iván – RÁNKI György: *Európa gazdasága a 19. században. 1780–1914*. Gondolat, Budapest, 1987.
79. BONKÁLÓ Sándor: *A rutének (ruszinok)*. Franklin-Társulat Nyomdája, 1940.
80. BOTLIK József: *Hármas kereszt alatt. Görög katolikusok Kárpátalján az ungvári uniótól napjainkig (1646–1997)*. Hatodik Síp Alapítvány. Új Mandátum Könyvkiadó. Budapest, 1997.
81. BOTLIK József: *Egestas Subcarpathica*. Adalékok az Északkelet-Felvidék és Kárpátalja XIX–XX. századi történetéhez. Hatodik Síp Alapítvány. Budapest, 2000.
82. BOTLIK József: *Egán Ede, a rutén nép megmentője*. // Ruszin nyelvű naptár. Almanach 2002. Budapest, 2002.
83. CSATÁRY György: *Hagara Viktor – a tudós főispán*. Kárpátalja. 2005. október 7. 11. old.
84. CSIZMADIA Andor – KOVÁCS Kálmán – ASZTALOS László: *Magyar állam és jogtörténet*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 2003.
85. DÁNIEL Ferenc – OROSZ István: *Ah, Amerika! Dokumentumok a kivándorlásról 1896–1914*. Gondolat. Budapest, 1988.

86. DEMETER Gábor – BAGDI Róbert: Migráció és asszimiláció Északkelet-Magyarországon és a Partiumban (1715–1992). Debrecen, 2009.
87. EGYED Ákos: Falu, város, civilizáció. Tanulmányok a jobbágyszabadítás és a kapitalizmus történetéből Erdélyben 1848–1914. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1981.
88. ERDEI Ferenc: Parasztok. Hasonmás kiadás. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1973.
89. Estók János: Képes gépeskönyv. Gépek a magyar mezőgazdaságban a kezdetektől 1945-ig. Mezőgazda Kiadó, Budapest, 2001.
90. ESTÓK János: Magyarország története 1849–1914. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 2004.
91. FEJŐS Zoltán: A chicagói magyarok két nemzedéke 1890–1940. Közép-Európa Intézet. Budapest, 1993.
92. FÓNAGY Zoltán: Modernizáció és polgárosodás 1849–1914. Csokonai Kiadó, Debrecen, 2004.
93. GOTTFRIED Barna: A „rutén akció” Bereg vármegyében (1897–1901). In. Szabolcs-Szatmár-Beregi Levéltári Évkönyv. XIII. Nyíregyháza, 1999.
94. GÖNCZI Andrea: Egy magyar kísérlet az alpesi gazdálkodás megvalósítására – a hegyvidéki akció. Acta Beregsasiensis. IV. évfolyam, 4. szám. Beregszász, 2005.
95. GYIMESI Sándor: Utunk Európába. A magyar és az európai gazdaság viszonya a honfoglalástól a 20. század elejéig. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1999.
96. HODINKA Antal: A kárpátaljai rutének lakóhelye, gazdaságuk és multjuk. Budapest, 1923.
97. *Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez Magyarországon a dualizmus korában.* II. kötet, 1892–1900. Összegejtötte és jegyzetekkel ellátta: Kemény G. Gábor. Tankönyvkiadó, Budapest, 1956.
98. KATUS László: A modern Magyarország születése. Magyarország története 1711–1914. Kronosz Kiadó, Pécs, 2012.
99. KIRÁLY Pál: Első modern erdőtörvényünk történelmi előzményei. II. rész. // Az Erdő. 1980. 29. (115.) évf. 2. füzet.
100. Dr. KOVÁCS János: Egyetemes magyar agrárfejlődés (Harmadik kiadás). Agroinform Kiadó és Nyomda, Budapest, 2007.
101. KÖVÉR György: A bankkérdés: két bankrendszer vagy binacionális bank (1867–1878). // Századok. A Magyar Történelmi Társulat folyóirata. 1993. 127. évfolyam 1. szám.

- 102.KÖVÉR György: Gazdasági szerkezet és növekedés. Mezőgazdaság és élelmiszeripar. In: Magyarország gazdaságtörténete a honfoglalástól a 20. század közepéig. Aula Kiadó, Budapest, 2000. 280–292. o.
- 103.KÖVÉR György: Struktúrától a rendszerig: Pénzügyintézetek Magyarországon 1873–1913. In: Uő: A felhalmozás íve. Társadalom- és gazdaságtörténeti tanulmányok. Budapest, 2002. 243–253. o. A dokumentumot idézi: Magyar gazdaságtörténeti szöveggyűjtemény. XVIII–XX. század. Aula Kiadó, 2003. 213-218. o.
- 104.LEHOCZKY Tivadar: Bereg vármegye. Hatodik Síp Alapítvány – Mandátum Kiadó, Budapest – Beregszász, 1996.
- 105.LÖKÖS László: Egyetemes agrártörténet. Mezőgazda Kiadó, Budapest, 1998.
- 106.*Magyar agrártörténeti életrajzok A–H.* Szerkesztette: Für Lajos és Pintér János. Magyar Mezőgazdasági Múzeum, Budapest, 1987.
Magyar Agrártörténeti életrajzok I–P. Szerkesztette: Dr. Für Lajos és Dr. Pintér János. Magyar Mezőgazdasági Múzeum, Budapest, 1988.
Magyar Agrártörténeti életrajzok R–Zs. Szerkesztette: Dr. Für Lajos és Dr. Pintér János. Magyar Mezőgazdasági Múzeum, Budapest, 1989.
- 107.*Magyar gazdaságtörténeti szöveggyűjtemény. XVIII–XX. század.* Aula Kiadó, 2003.
- 108.*Magyarok a Kárpát-medencében.* Szerk.: Glatz Ferenc. Pallas Lap- és Könyvkiadó Vállalat, Bp., 1988.
- 109.Magyarország története tíz kötetben. Készült a Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézetében. A szerkesztőbizottság vezetője: Pach Zsigmond Pál. Akadémiai Kiadó, Budapest.
Magyarország története 1848–1890. Főszerkesztő: Kovács Endre. 1. kötet. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1987.
Magyarország története 1848–1890. 2. kötet. Főszerkesztő: Kovács Endre. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1987.
Magyarország története 1890–1918. 1. kötet. Főszerkesztő: Hanák Péter. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1978.
- 110.*Magyarország története 1890–1918.* I. kötet. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1983.
- 111.*Magyarország története a 19. században.* Szerkesztette: Gergely András. Osiris Kiadó. Budapest, 2003.
- 112.MANDRIK Ivan: Akik szülőföldjükön feleslegesek voltak. // Kalendárium, 1979.

- 113.MANDRIK Iván: Egán Ede és a hegyvidéki akció. Kalendárium '91. Ungvár (Uzsgorod), Kárpáti Kiadó, 1990.
- 114.*Máramaros vármegye*. Honismereti írások a Monarchia korából. Szerkesztette: S. Benedek András. Hatodik Síp Alapítvány – Mandátum Kiadó, Budapest – Beregszász, 1997.
- 115.MAROSI István: Firczák Gyula (1836–1912) munkácsi püspök élete és munkásságának súlypontjai. // Acta Beregsasiensis. A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola tudományos évkönyve. 2010/2.
- 116.MOLNÁR József, MOLNÁR D. István: Kárpátalja népessége és magyarsága a népszámlálási és népmozgalmi adatok tükrében. Beregszász, 2005.
- 117.NAGY Mariann: A ruszin régió helye a magyar mezőgazdaság térszerkezetében a 20. század elején. Acta Beregsasiensis. A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola tudományos közleményei. 3. szám, III. évfolyam. Beregszász, 2003.
- 118.NAGY Mariann: A magyar mezőgazdaság regionális szerkezete a 20. század elején. Gondolat Kiadó, Budapest, 2003.
- 119.NEDECZKY István: Deák. A képviselői alkotmány megalapítása. Rudnyánszky A. könyvnyomdája, Budapest, 1876.
- 120.NÉMETH Ferenc: A magyarországi erdőfelmérés története a kezdetektől 1990-ig. Budapest, 1998.
- 121.OROSZ István: A mezőgazdaság modernizálása. Magyar Tudomány, 1989. 10–11. szám 821–831. o. A dokumentumot idézi: Magyar gazdaságtörténeti szöveggyűjtemény. XVIII–XX. század. Aula Kiadó, 2003. 251–256. o.
- 122.PAPP Imre: A francia mezőgazdaság a XIX. században. (XVIII. század vége – 1914). Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 1997.
- 123.PUSKÁS Julianna: Kivándorló magyarok az Egyesült Államokban 1880–1940. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1982.
- 124.RÁCZ István: A paraszti migráció és politikai megítélése Magyarországon, 1849–1914. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1980.
- 125.Dr. SALI Emil: 100 éve alkották az 1879. évi erdőtvényt. Az Erdő. 1980. 29.(115.) évf. 1. füzet.
- 126.SOLYMOSI József: Forradalom és szabadságharc Északkelet-Magyarországon 1848–1849-ben. HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, 2013.

- 127.Dr. SZABÓ Oreszt: A magyar oroszokról (ruthének). Nemzetiségi Ismertető Könyvtár, Budapest.
- 128.SZÁNTÓ Miklós: Magyarok Amerikában. Gondolat Kiadó, Bp., 1984.
- 129.SZEKFŰ Gyula: Rövid magyar történet 1606–1939. Osiris Kiadó, Bp., 2002.
- 130.SZUHAY Miklós: A mezőgazdaság kapitalizálódása 1848–1918. In: A magyar agrártársadalom a jobbágyság felszabadításától napjainkig. Budapest, 1998. 137 – 161. o. Szerk.: Gunst Péter. A dokumentumot idézi: Magyar gazdaságtörténeti szöveggyűjtemény. XVIII-XX. század. Aula Kiadó, 2003.
- 131.*Ung megye*. Honismereti írások Ung megyéről 1944-ig. Hatodik Síp Alapítvány – Mandátum Kiadó, Budapest – Beregszász, 1998.
- 132.VÁRDY Béla: Magyarok az Újvilágban. Bp., 2000.
- 133.О. КОНДРАТОВИЧ, Иреней Михайлович. Історія Подкарпатскої Русі для народу. «УНІО», Ужгород, 1924.
- 134.МАЗУРОК О., Пеняк П., Шевера М. Володимир Вернадський про Угорську Русь. Ужгород, 2003.
- 135.МАНДРИК І. О., Закарпатська еміграція кінця ХІХ – початку ХХ ст., Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки. Вип.1. Наукова думка, 1991.
- 136.*Нариси історії Закарпаття*. Том 1. (з найдавніших часів до 1918 року). Ужгород, 1993.
- 137.Поп, Иван. Енциклопедія Подкарпатської Русі. Ужгород: Издательство В. Падяка, 2001.

Korabeli sajtótermékek

- 138.*Kárpáti Lapok*. Egyházi, tanügyi és társadalmi hetilap.
 Harmadik évfolyam, 7. szám. Ungvár, 1897. február 14.
 Ötödik évfolyam, 8. szám. Ungvár, 1899. február 19.
 Ötödik évfolyam, 29. szám, Ungvár, 1899. július 16.
 Ötödik évfolyam, 31. szám, Ungvár, 1899. július 30.
- 139.*Kelet*. A magyarországi görög katolikusok érdekeit képviselő politikai hetilap.
 Tizedik évfolyam, 6. szám. Ungvár, 1897. február 11.

Tizedik évfolyam, 10. szám. Ungvár, 1897. március 11.
Tizedik évfolyam, 14. szám. Ungvár, 1897. április 8.
Tizedik évfolyam, 15. szám. Ungvár, 1897. április 15.
Tizedik évfolyam, 16. szám. Ungvár, 1897. április 22.
Tizedik évfolyam, 18. szám. Ungvár, 1897. május 6.
Tizedik évfolyam, 19. szám. Ungvár, 1897. május 13.
Tizedik évfolyam, 20. szám. Ungvár, 1897. május 20.
Tizedik évfolyam, 21. szám. Ungvár, 1897. május 27.
Tizedik évfolyam, 25. szám. Ungvár, 1897. június 24.

140. Magyar Állam. Egyetemes politikai napilap.

Harmincnnyolcadik évfolyam, 29–11 360. szám. Budapest, 1897. február 6.

Harmincnnyolcadik évfolyam, 32–11 363. szám. Budapest, 1897. február 10.

141. Munkács. Társadalmi hetilap.

XIV. évfolyam, 7. szám. Munkács, 1897. február 14.

XXII. évfolyam, 4. szám. Munkács, 1903. január 25.

142. Ungvári Közlöny. Vegyes tartalmú hetilap.

Tizenkilencedik évfolyam, 8. szám. Ungvár, 1897. február 25.

Tizenkilencedik évfolyam, 7. szám. Ungvár, 1897, február 18.

Digitális adatbázisokból szerzett források

143. *Az 1853. évi úrbéri pátens.* Forrás:

<http://majt.elte.hu/Tanszekek/Majt/Magyar%20JogtorteNET/magyarazatok/1853urberipatens.htm> (utolsó letöltés: 2015. október 21.)

144. *Az 1871. évi LIII. törvénycikk.* Forrás:

<http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=5519> (utolsó letöltés: 2015. október 25.)

145. *Az 1879. évi XXXI. törvénycikk. Erdőtörvény.* Forrás:

<http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=5861> (utolsó letöltés: 2014. február 24.)

146. Magyarországi Rendeletek Tára. 1867–1945.

Forrás: http://library.hungaricana.hu/hu/collection/ogyk_rendeletek_tara/ (utolsó letöltés: 2015. október 29.)

147. Nagy Mariann: Agrárregiók Magyarországon a 20. század elején. PTE Történettudományi Intézet, Pécs, 2015. Forrás: <http://mek.oszk.hu/15000/15099> (utolsó letöltés: 2016. július 24.)

148. www.1000ev.hu (utolsó letöltés: 2016. február 24.)